Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

ОДЕСЬКА ЛІНГВІСТИЧНА ШКОЛА: ТРАЄКТОРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колективна монографія

За загальною редакцією
доктора філологічних наук,
професора Т. Ю. Ковалевської

Одеса
ПолиПринт
2021

УДК 81-11Одеса(477)
ББК 81.1Одеса я9
О 41

Рекомендовано до друку Вченою радою
філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 5 від 18.02.2021 р.)

Колектив авторів:

доктори філологічних наук: Бронікова С. А., Войцева О. А., Дружинець М. Л., Ковалевська Т. Ю., Ковалевська-Славова А. В., Кондратенко Н. В., Кутуза Н. В., Морозова І. Б., Романченко А. П., Форманова С. В., Яковлева О. В.; кандидати філологічних наук: Білінська О. С., Бойко О. О., Брайченко С. Л., Кашуба М. В., Крупеньова Т. І., Лакомська І. В., Пожарицька О. О., Поліщук С. С., Потапова І. М., Розанова О. А., Семененко О. Ю., Труба Г. М., Хаценко Л. І., Хрустик Н. М., Щербак О. В., Ульянова В. О; ст. викладачі: Бугаєнко Л. П., Кулібаба М. О., Сеник Г. В.; вчителька Генова О. В.; магістр Петрова С. А.; бакалавр Святецька А. В.

Рецензенти:

Валюх З. О. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету;

Краснобаєва-Чорна Ж. В. – доктор філологічних наук, професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса;

Приходько Г. І. – доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології Запорізького національного університету.

О 41 **Одеська лінгвістична школа: траєкторії досліджень**: колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. – Одеса : ПолиПринт, 2021. – 282 с.
ISBN 978-966-2070-90-3

Черговий випуск колективної монографії присвячено результатам досліджень у різних ділянках української та інших слов'янських та романо-германських мов на рівні синхронії й діахронії, зокрема багатоаспектній реконструкції глибинної природи і функційних особливостей мови, дослідженню її специфіки у слов'янському і світовому комунікативному контексті, висвітленню новітніх напрямів сучасної лінгвістики, обґрунтуванню креативних підходів до наукової кваліфікації мовних виявів, а також інноваційним і традиційним технологіям навчання. У монографії представлено праці вчених Одеської лінгвістичної школи в широкому спектрі їхніх наукових інтересів, систематизовано актуальні напрями наукових пошуків та окреслено перспективи подальших досліджень.

Адресовано науковцям, аспірантам, студентам, усім, кого цікавить лінгвістична проблематика.

© Колектив авторів, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 6

РОЗДІЛ 1.
СИСТЕМА МОВИ В КОЛІ СУЧАСНИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПАРАДИГМ

ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ У ВИКЛАДАННІ КУРСУ «ВСТУП ДО СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ» **(О. А. Войцева)** 9

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ПРОГНОЗУ ПОГОДИ ЕЛІТАРНОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СИНОПТИКА **(А. П. Романченко, Л. П. Бугаєнко)** 16

ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ **(С. В.Форманова)** 25

СУЧАСНІ АНТРОПОНІМІЧНІ УПОДОБАННЯ МЕШКАНЦІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ: РІДКІСНІ ЧОЛОВІЧІ ОСОБОВІ ІМЕНА **(С. Л. Брайченко)** 33

НАЗВИ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ ЯК ПЕРИФЕРІЙНИЙ СКЛАДНИК МЕТЕОДИСКУРСУ (**М. О. Кулібаба)** 41

НАЗВИ ЗЕРНОБОБОВИХ КУЛЬТУР І ЇХНІХ ЧАСТИН У ГОВІРКАХ СЕРЕДНЬОНАДБУЗЬКОГО АРЕАЛУ **(С. С. Поліщук)** 48

ЛЕКСЕМИ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ «РУХОМІ ВМІСТИЩА» ЗІ ЗНАЧЕННЯМ НЕВИЗНАЧЕНОЇ ВЕЛИКОЇ КІЛЬКОСТІ В СУЧАНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ **(О. Ю. Семененко)** 56

СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ НЕОФІЦІЙНИХ ІМЕНУВАНЬ **(Г. В. Сеник)** 63

ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЇ ПОЗИВНИХ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-ЖІНОК – УЧАСНИЦЬ АТО/ООС **(Н. М. Хрустик, С. А. Петрова)** 72

РОЗДІЛ 2.
ЛІНГВІСТИЧНІ ВИМІРИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ У ПРОЗІ
Ю. П. ВИННИЧУКА: ЛОКАЛЬНІ ГРАМАТИЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ **(М. Л. Дружинець, О. В. Генова)** 81

ГЕНДЕРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЛЕННЄВОЇ
ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ
УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИЦЬ) **(О. В. Яковлева)** 91

ВИГАДАНІ МОВИ У ФЕНТЕЗІ
ЯК ТЕКСТОТВІРНИЙ ЕЛЕМЕНТ **(О. О. Бойко)** 99

К ВОПРОСУ О СПОСОБАХ НАРРАЦИИ В ТЕКСТАХ
С ПЕРЕПОРУЧЕННЫМ ПОВЕСТВОВАНИЕМ
ОТ 1-го ЛИЦА **(М. В. Кашуба, Е. А. Розанова)** 106

ОНІМІЯ РОМАНІВ ЮРІЯ ВИННИЧУКА «ЛЮТЕЦІЯ»
ТА ЕМІЛІЇ ДВОРЯНОВОЇ «PASSION
ИЛИ СМЪРТТА НА АЛИСА»:
ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ **(Т. І. Крупеньова)** 116

ПОЕЗІЯ ЯК СИНТЕЗ ПРИРОДНОГО
ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТІВ **(О. О.Пожарицька)** 137

ЕПІГРАМА В ІТАЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ:
ЕВОЛЮЦІЯ ЖАНРУ І СТИЛЬОВІ РІШЕННЯ **(І. М. Потапова)** 147

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
BUSINESS WOMAN НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ
«ЖІНКА» (**В. О. Ульянова)** 159

ФУНКЦІЇ ДІАЛЕКТИЗМІВ У ПОВІСТІ М. КОЦЮБИНСЬКОГО
«ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ» **(Л. І. Хаценко, А. В. Святецька)** 167

РОЗДІЛ 3.
ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
СУГЕСТІЙНИХ ДИСКУРСІВ

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕТАФОРИ **(С. А. Бронікова)** 173

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ
КОМУНІКАТИВНОЇ ЕМПАТІЇ **(Т. Ю. Ковалевська)** 184

СПЕЦИФІКА І ВИДИ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ
В СУЧАСНІЙ ГУМАНІТАРНІЙ ПАРАДИГМІ: ПРИРОДА
ТА АКТУАЛЬНІ ЕКСПОНЕНТИ **(А. В. Ковалевська-Славова)** 200

ІГРОВА КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ ВЗАЄМОДІЇ
АВТОРА З ЧИТАЧАМИ В ЗАГОЛОВКАХ УКРАЇНСЬКИХ
ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ: ТРАНСФОРМАЦІЯ
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ **(Н. В. Кондратенко)** 217

ГІПНОТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ **(Н. В. Кутуза)** 228

СИНТАКСИЧНЕ ВАРІЮВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ
МОВЛЕННЯ ВІРТУАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ЗАЛЕЖНОСТІ
ВІД РІВНЯ ЇЇ КОГНІТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ:
ГЕШТАЛЬТ-АНАЛІЗ **(І. Б. Морозова)** 240

ДИСКУРС ЯК ПРОДУКТ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЛЮДИНИ: ОСНОВНІ МАГІСТРАЛЬНІ ПІДХОДИ
ДО ВИВЧЕННЯ» **(О. С. Білінська)** 250

ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕМ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗАГОЛОВКІВ
ДРУКОВАНИХ ЗМІ) **(І. В. Лакомська)** 258

ЛІНГВІСТИКА У НЕЙРОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ **(Г. М. Труба)** 265

МОДЕЛЮВАННЯ НЕЙРОЛІНГВОСЕМІОТИЧНОЇ СТРУКТУРИ
КІНОТЕКСТУ ЯК ПЛАТФОРМА ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО
ЗАСТОСУВАННЯ АУДІОВІЗУАЛЬНОГО
МЕТОДУ НАВЧАННЯ **(О. В. Щербак)** 270

ПЕРЕДМОВА

Черговий (восьмий) випуск колективної монографії продовжує традиції, закладені в матеріалах попередніх видань: «Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків» (2014), «Одеська лінгвістична школа: інтеграція підходів» (2015, 2016), «Одеська лінгвістична школа: у просторах інтерпретацій» (2017), «Одеська лінгвістична школа: модерні парадигми» (2018), «Одеська лінгвістична школа: класичне і новітнє» (2019), «Одеська лінгвістична школа: кола реконструкцій» (2020), високий науковий рівень яких відзначено провідними вченими України, що й спонукало представників Одеської лінгвістичної школи до подальшої систематизації та узагальнення результатів наукових здобутків. Представлена колективна праця «Одеська лінгвістична школа: траєкторії досліджень», традиційно укладена на основі матеріалів Круглого столу, присвяченого Дню науки, містить розробки вчених філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова – кафедр української мови, загального та слов'янського мовознавства, прикладної лінгвістики; факультету романо-германської філології – кафедр лексикології і стилістики англійської мови, граматики англійської мови, іноземних мов гуманітарних факультетів, іноземних мов природничих факультетів; факультету журналістики, реклами та видавничої справи – кафедри журналістики, реклами та медіакомунікацій; учених-лінгвістів інших вишів Одеси: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеського національного політехнічного університету, Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України, Одеської державної академії будівництва та архітектури; мовознавців інших ЗВО України: Національного університету «Києво-Могилянська академія», Миколаївського національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, а також викладачів ВСП «Одеський автомобільно-дорожній коледж Державного університету «Одеська політехніка», ПЗЗСО «ІТ СТЕП СКУЛ Одеса». Представники вищеназваних закладів у своїх працях продовжують традиції Одеської лінгвістичної школи, закладені такими видатними постатями, як член-кореспондент НАН України доктор філологічних наук, професор Карпенко Ю. О., доктор філологічних наук, професор Бондар О. І., доктор філологічних наук, професор Бевзенко С. П., доктор філологічних наук, професор Бровченко Т. О., доктор філологічних наук, професор Нушикян Е. О., доктор філологічних наук, професор Смольська А. К., кандидат філологічних наук, доцент Москаленко А. А. та ін. У колективній монографії представлено ґрунтовні розробки вчених Одеської ономастичної школи, Одеської школи когнітивної і сугестивної лінгвістики, а також праці з діалектологічної проблематики, основи якої закладено доктором філологічних наук, професором, директором Інституту української мови НАН України, Почесним доктором Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Гриценком П. Ю. Така багатогранність наукових напрямів сприяє не лише ознайомленню наукової спільноти з напрацюваннями вчених

– представників Одеської лінгвістичної школи, а й загальній еволюції вітчизняного мовознавства, його інтеграції у світовий науковий простір.

Восьмий випуск колективної монографії, як і попередні видання, має на меті узагальнення наукових досягнень представників Одеської лінгвістичної школи у всьому розмаїтті її наукових напрямів, системну презентацію наявних дослідницьких студіювань, розвиток сучасної методологійної бази опрацювання актуальних корпусів поліжанрового мовного матеріалу на ґрунті української та світової лінгвістичної науки. Так, у матеріалах колективної праці представлено ґрунтовні розробки, присвячені дидактичним проблемам, аналізу лексико-граматичної та стилістичної систем української, англійської, італійської, російської та інших світових мов; проблемам словотворення і діалектології; різновекторній інтерпретації художнього мовлення в його розмаїтих хронологічних і жанрових виявах; висвітлено актуальні питання когнітивної, комунікативної і соціолінгвістики, сугестивної і психолінгвістики, лінгвопрагматики, нейролінгвістичного програмування, дискурсології, політичної і медіалінгвістики тощо.

Колективна монографія складається з трьох розділів, об'єднаних спільною тематикою. Кожний розділ розпочинається фундаментальними працями вчених – докторів філологічних наук (відповідно за алфавітом), після яких представлено ґрунтовні розробки кандидатів філологічних наук і молодих науковців – викладачів та аспірантів.

Перший розділ «Система мови в колі сучасних дослідницьких парадигм» присвячено розгляду фундаментальних проблем класичних і новітніх напрямів мовознавства, зокрема ономастики, лексикології, стилістики, діалектології, дериватології, лінгводидактики тощо. Так, схарактеризовано структурні, семантичні, словотвірні особливості різномовних онімних систем у широкій видовій амплітуді пропріативів, проаналізовано діалектне мовлення у різних локальних сегментах на матеріалі характерних тематичних груп, розглянуто активні процеси в царині функціювання компонентів лексико-семантичної системи мови, запропоновано новітні технології вивчення курсу «Вступ до слов'янської філології» та ін.

Другий розділ «Лінгвістичні виміри художнього тексту» містить розробки з теоретичних і практичних проблем функціювання мовних елементів у різножанрових площинах художніх творів: розглянуто загальнотеоретичні проблеми вивчення художнього тексту, його лінгвокультурологічні аспекти, здійснено ґрунтовний аналіз експресивно-емотивних засобів і категорій у структурі художнього дискурсу; виявлено актуальні ідіолектні особливості, психоментальні домінанти та базові концептосфери у творах таких майстрів слова, як В. Арєнєв, Ю. Винничук, Е. Дворянова, Л. Дереш, Н. Забіла, В. Єшкілєв, Я. Каторож, Д. Кізи, Д. Корній, М. Коцюбинський, Н. Поклад, М. Фрай, М. Твен, В. Симоненко, М. Спарк, Р. Худ, Б. Гленвилл, Э. Кейпон; проаналізовано специфіку дигітальної поезії, серед представників якої Лай-Цзе Фен та Нік Монтфорт, Джон Барбера, Холлі Слокум та Грег Філбрук, Скотт Реттберг, «Tranced

Gaze» автора під ніком-псевдонімом xenofem та «Gorge» Дж. Р. Карпентер тощо.

Третій розділ «Лінгвістична інтерпретація сугестійних дискурсів» висвітлює актуальні напрями аналітичних реконструкцій сугестогенних дискурсів, серед яких на особливу увагу дослідників заслуговують медійний, ігровий, рекламний, гіпнотичний, політичний та кінодискурс у всьому спектрі їхніх семантико-граматичних і структурних складників. У статтях цього розділу схарактеризовано специфіку аналізованих дискурсів у проєкції на теоретичні положення комунікативної і сугестивної лінгвістики, психо- та прагмалінгвістики, нейролінгвістичного програмування, дискурсології, лінгвосеміотики, лінгвоконцептології та ін., доведено наскрізну впливовість лінгвальних елементів (від просодичного рівня до синтаксичного) у відповідних дискурсивних сегментах, з'ясовано нейрофізіологічну і психолінгвістичну природу впливової експансії та її контекстуальну специфіку, запропоновано актуальні методи дослідження феномену комунікативного і вербального впливу, виявлено стратегії ефективної комунікації, що в цілому ілюструє основні тенденції розвитку Одеської школи сугестивної лінгвістики.

Колектив авторів монографії «Одеська лінгвістична школа: траєкторії досліджень» сподівається, що теоретичні узагальнення та практичні результати цієї праці прислужаться вченим-лінгвістам, вишівським викладачам української та інших світових мов, фахівцям із прикладної лінгвістики, соціальних комунікацій та допоможуть в укладанні навчальних підручників і посібників, розробці спеціальних курсів, праць лексикографічного характеру, що в цілому сприятиме оптимізації гуманітарної освіти в Україні та підготовці висококваліфікованих філологів.

Автори уклінно дякують високоповажним рецензентам монографії: докторові філологічних наук, професору, завідувачеві кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету Валюх Зої Орестівні; докторові філологічних наук, професору кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса Краснобаєвій-Чорній Жанні Володимирівні; докторові філологічних наук, професору кафедри англійської філології Запорізького національного університету Приходько Ганні Іллівні за підтримку ідей колективної монографії та цінні поради, надані в процесі її укладання.

РОЗДІЛ 1.

СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОЛІ СУЧАСНИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПАРАДИГМ

УДК 811.16/81-13

О. А. Войцева,
д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувачка кафедри загального та слов'янського мовознавства

ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ У ВИКЛАДАННІ КУРСУ «ВСТУП ДО СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ»

Статтю присвячено традиційним і новітнім технологіям навчання, застосовуваним у процесі викладання студентам «Вступу до слов'янської філології» – невідємної складової філологічної науки. Ця навчальна дисципліна надає не тільки знання, а й розвиває практичні вміння та навички, які забезпечають професіоналізм у майбутній трудовій діяльності викладачів мови та літератури, перекладачів зі слов'янських мов, наукових-співробітників, консультантів (філологія, лінгвістика та переклади) тощо. Традиційні технології у викладанні «Вступу до слов'янської філології» у наш час необхідно поєднувати з технологічним підходом та інформаційно-комунікаційними технологіями з такими компонентами, як-от: попередня діагностика, організація діяльності студентів із засвоєння та закріплення навчального матеріалу; контроль за якістю засвоєного матеріалу; вибір прийомів і методів додаткової роботи зі студентами, які недостатньо опанували навчальний матеріал; діагностика причин вибору оптимальної методики, що дозволять студентам виявити та усунути прогалини в знаннях, уміннях і навичках.

Ключові слова: дидактичний процес, особистісно-орієнтована освіта, технологія навчання, діагностований результат, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ).

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Необхідність у модифікації форм навчання студентів пов'язані зі змінами у системі освіти України, викликані вимогами суспільства поставили перед викладачами вищої школи низку проблем. До них зокрема належать: необхідність поєднувати в навчальному процесі традиційні та інноваційні педагогічні технології, враховувати потреби, зацікавлення та можливості сучасних студентів. Актуальність розглядуваного питання полягає й у тому, що високий рівень освіченості сьогодні, зокрема в галузі слов'янської філології

як сукупності гуманітарних наук, надасть можливість філологам виявити конкурентоспроможність на сучасному ринку праці.

Аналіз досліджень із проблематики. Цілеспрямоване поєднання технологій навчання є складною проблемою у педагогіці, якій присвячені праці А. М. Алексюка, В. П. Андрущенка, Ю. К. Бабанського, Б. Блума, Д. Брунера, Н. Ю. Бутенко, П. Я. Гальперіна, І. М. Дичківської, В. Г. Кременя, О. Л. Сидоренка, М. М. Фіцули, В. М. Чайки та ін. [див.: 1; 2; 3; 6; 8; 11; 14; 15]. Однак окремі праці, що стосуються методики викладання дисципліни «Вступ до слов'янської філології» у вищих навчальних закладах, відсутні.

Мета статті – висвітлити традиційні та інноваційні технології в процесі викладання курсу «Вступ до слов'янської філології» студентам-філологам, вивчення якого є базою для їх теоретичної, практичної і методологічної підготовки.

Завдання дослідження. Враховуючи потреби сучасного суспільства, встановити, яким чином викладач має поєднати традиційні і нові форми у викладанні дисципліни «Вступ до слов'янської філології», синтезувати теоретичні і практичні питання, оптимізувати прикладні знання, застосовуючи продумане проєктування навчально-виховного процесу з урахуванням проблеми контролю якості засвоєних знань, умінь, навичок і діагностики причин того, чому студенти не опанували належно той або інший матеріал. Наголосимо, що при цьому відбуваються зміни у внутрішньому стані студентів, їх ціннісних орієнтаціях, їх поступовий інтелектуальний розвиток.

Методами, застосованими у процесі нашого дослідження є загальнонаукові – теоретичні (аналіз понятійно-термінологічної системи навчальної дисципліни, гіпотеза, уявний експеримент, прогнозування, моделювання) і емпіричні (спостереження, вивчення дидактичного досвіду), описовий метод, педагогічна технологія.

Теоретична і практична цінність отриманих результатів полягає у подальшій розробці лінгводидактичних питань з урахуванням особистісно-орієнтованого підходу в навчанні окремих філологічних дисциплін і виокремлення конкретних рекомендацій у викладанні студентам-філологам дисциплін гуманітарного циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Педагогічна технологія функціонує як наука, що досліджує найраціональніші шляхи навчання, і як система способів, принципів і регулятивів, які застосовують у навчанні, і як реальний процес навчання» [15, с. 227]. Термін *технологія* походить від гр. τεχνο- від *τεχνη* «мистецтво, майстерність, уміння» і грец. -*λογια*, пов'язанного з *λογος* «слово, розповідь» [ЕСУМ, т. 5, с. 563]) «1. Сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь; 2. Сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій тощо» [СУМ, т. 10, с. 106].

Одним із найважливіших понять у дидактиці є *технологія навчання* – «в загальному розумінні системний метод створення, застосування і

визначення всього процесу навчання і засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти» [4, с. 333]. Цей термін в освітньому процесі запроваджено у другій половині ХХ ст.

Сучасна педагогіка наголошує на перевагах технологічного навчання загалом і окремої дисципліни у вищому навчальному закладі, що полягає передусім у тому, що основою технології є сформульоване визначення кінцевої мети. Це дозволяє викладачеві встановити не тільки проміжну і кінцеву мету навчання (того або іншого курсу), але й визначити, за допомогою яких реальних методів можна їх досягти. Крім того, технологія навчання дає можливість викладачеві обрати оптимальні для оцінювання варіянти, окреслювати проєкт процесу навчання, його реальну структуру й зміст теоретико-практичної діяльності студентів.

Курс «Вступ до слов'янської філології» відіграє важливу роль у формуванні мовної компетентності студентів-філологів першого курсу, він сприяє в опануванні таких славістичних проблем, як: спорідненість і специфіка слов'янських мов на фонетичному, морфемному, лексичному та граматичному рівнях, зв'язки слов'ян з сусідніми народами, матеріальна та духовна культура слов'ян та їх відбиття у мові, поява писемності у слов'янських народів, історія слов'янської філології тощо. Слов'янська філологія, як наголошує В. В. Лучик, «забезпечує системні знання про слов'ян та їхні мови як інтелектуально-естетичну словесну творчість народу, яка історично розвивалася і була нерозривно пов'язана з культурними процесами та взаємодією живих і мертвих споріднених мов» [10, с. 15]. Розглядувана дисципліна має сформувати низку важливих компетенцій: дотримання етичних принципів; здатність цінувати різноманіття й мультикультурність; спроможність до критичного мислення та осмислення теорій, принципів, методів і понять тощо.

До основних завдань навчальної дисципліни «Вступ до слов'янської філології» уналежнюємо: підготовку фахівців-філологів високої кваліфікації, формування у них розуміння проблем у галузі слов'янської філології, теоретичних знань про окремі слов'янські народи та формування літературних мов, сучасний стан слов'янських мовних груп, про важливі ознаки діалектів та історію слов'янських мов, практичні вміння і навички здійснювати мовний і стилістичний аналіз текстів на слов'янських мовах, збирати, аналізувати і систематизувати інформацію на основі різних джерел, використовувати загальнофілософські, загальнонаукові і часткові методи та прийоми дослідження.

Програма курсу передбачає традиційні форми роботи зі студентами – *лекцію* (основна форма передавання великого обсягу у вигляді систематизованої інформації), *практичні заняття* (форми організації, поглиблення, розширення й закріплення, використання теоретичних знань на практиці, а також контролю засвоєного студентами матеріалу), *самостійну роботу студентів* (навчально-пізнавальна діяльність, що відбувається поза аудиторними заняттями).

Сучасна лекція (лат. *lektio* «читання») – «це посвячення слухачів у процес сумісної наукової роботи, залучення їх до наукової творчості, а не тільки передавання наукової істини. Тому характерною особливістю сучасної лекції має бути діяльнісна основа, яка означає не механічне поєднання діяльності викладача і студента, а перш за все їх взаємодію у сумісному навчальному пошуку» [13, с. 135]. Студентам пропонуються вступна проблемна лекція (*Предмет, завдання навчальної дисципліни «Вступ до слов'янської філології». Зв'язок слов'янської філології з іншими дисциплінами.*), лекції-візуалізації (комп'ютерні презентації) (теми: *Етногенез слов'ян. Матеріальна і духовна культура слов'янських народів за даними слов'янських мов. Виникнення писемності і книгодрукування у слов'ян. Слов'янські мови та їх класифікація. Праслов'янська мова*), лекція-бесіда (передбачає діалог з аудиторією) (*Слов'янські народи в сучасному світі*), лекції прес-конференції (викладач пропонує студентам письмово поставити йому запитання з названої ним теми з метою залучення студентів до зрозуміння проблемних питань і систематизації знань) (теми: *Характеристика мов східнослов'янської групи (українська, російська, білоруська мови). Особливості мов західнослов'янської групи (польська, чеська, словацька, лужицькі мови). Специфіка мов південнослов'янської групи (болгарська, македонська, сербська, хорватська, словенська мови*), завершальна лекція (*Слов'янська філологія, її виникнення, розвиток, сучасний стан. Відомі славісти*).

Однак не всі розділи програми у зв'язку з обмеженою кількістю годин викладач може пояснити на лекціях, тому вони поєднуються з практичними заняттями, на яких більш ґрунтовно розглядаються важливі теоретичні положення курсу «Вступ до слов'янської філології». Студенти набувають навичок практичного застосування теоретичних положень у процесі виконання обов'язкових і додаткових завдань за такими темами: *Походження слов'ян. Слов'янські мови у колі індоєвропейських мов. Слов'янські і балтійські мови. Поняття про праслов'янську мову та її реконструкцію. Значення діяльності слов'янських просвітителів та проповідників Кирила і Мефодія. Східнослов'янські мови (українська, російська, білоруська), найістотніші ознаки їх мов і діалектів. Характерні ознаки західнослов'янських мов і діалектів. Південнослов'янські мови і діалекти, їх найістотніші ознаки. Зародження, розвиток, сучасний стан слов'янської філології. Міжнародна співпраця славістів*.

До усталених методів контролю за рівнем засвоєння знань належать: письмове і усне опитування, контрольні та самостійні роботи, оцінювання, тестовий контроль. У процесі викладання викладачеві потрібно використовувати матеріал різної складності, що допоможе визначити ступінь сформованості компетентностей у студентів, що стане для них своєрідним індикатором рівня засвоєння програмового матеріалу.

Важливим елементом навчання є самостійна навчально-пізнавальна робота –«різноманітні види індивідуальної і колективної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або в

позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівництвом, але без його безпосередньої участі» [14, с. 148].

Значення самостійної роботи полягає в тому, що вона сприяє розвитку самостійності, ініціативності, дисциплінованості і відповідальності у майбутніх фахівців-філологів. Під час самостійної роботи студенти виконують випереджувальні завдання до лекцій (ознайомлюються з новим матеріалом за підручником, довідковою літературою, шукають інформацію, укладають термінологічні словники до теми – виписують незрозумілі терміни та пояснюють їх, збирають фактичний матеріал для доповнення – мапи з кордонами слов'янських країн, таблиці, у яких класифікуються слов'янські мови, портрети відомих славістів); складають план, тези, анотацію, конспект наукового тексту, готують реферати.

Традиційні технології у викладанні навчальної дисципліни «Вступ до слов'янської філології» необхідно поєднувати з технологічним підходом до навчання з його основними компонентами: попередня діагностика, організація діяльності студентів із засвоєння та закріплення навчального матеріалу; контроль за якістю засвоєного; вибір прийомів і методів додаткової роботи зі студентами, що не опанували необхідний матеріал, діагностика причин для вибору оптимальної методики, яка дозволить виявити та подолати прогалини в знаннях, уміннях і навичках студентів. «Педагогічну інновацію розглядають як особливу форму педагогічної діяльності і мислення, які спрямовані на організацію нововведень в освітньому просторі, або як процес створення, упровадження і поширення нового в освіті» [13, с. 212].

До інноваційних методів роботи зі студентами, які бажано застосовувати для опанування розглядуваного курсу, належать: «прес»-метод (формулювання власної думки щодо дискусійного питання), «мозкова атака», мікровикладання (частина лекції, яку викладає студент), «коло ідей» (залучення усієї студентської групи до обговорення поставленої викладачем проблеми), ігрові технології навчання, зокрема ігри-вправи, ігрові ситуації, рольова дидактична гра (моделювання професійної діяльності майбутнього фахівця, відтворення студентами певної ситуації «в ролях», наприклад вчитель у школі на уроці – учні, викладач на лекції – студенти) тощо. В процесі рольової дидактичної гри студенти мають змогу проаналізувати й систематизувати матеріал курсу, виявити в ньому головні аспекти, оцінити варіянти розв'язання проблем, обрати кращі шляхи для досягнення поставленої мети.

Цікавими серед новітніх технологій нам видаються студентські комп'ютерні презентації на окреслені викладачем теми та самостійно виконуване портфоліо – тека з систематизованими документами, зібраними в процесі діяльності кожного студента з дисципліни „Вступ до слов'янської філології", що містить, наприклад, список джерел до основних розділів курсу, конспекти наукових праць, словник термінів, класифікації, схеми, мапи, реферати, тези доповідей на практичних заняттях, тексти презентації тощо.

Одним із пріоритетних є використання у процесі викладання освітніх дисциплін інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), оскільки

«конкурентоспроможний викладач у закладі вищої освіти має не лише знати свою навчальну дисципліну, а й бути готовим креативно викладати її майбутнім фахівцям з використанням ресурсів електронного навчання, інтернетних сервісів і цифрових платформ. Окреслена проблема не втрачає актуальності через постійний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій» [9, с. 197], а також у зв'язку з суспільними причинами, зокрема з необхідністю дистанційного навчання у вишах під час пандемії коронавірусу COVID-2019.

Інтеграція засобів ІТК у традиційні технології навчання надає лекціям і практичним заняттям особистісно зорієнтовану спрямованість, стимулює у студентів зацікавленість начальним курсом і його краще теоретичне та практичне засвоєння. Сучасна електронна лінгводідактика вимагає від викладача не тільки практичного оволодіння ІКТ, але й особливої підготовки, створення дидактичного контенту – електронного предметного курсу, з включенням до нього мультимедійних засобів: відеоматеріалів, гіперпосилань на електронні словники і бібліотеки, а також орієнтацію студентів на пошук інформації в Інтернеті (система Google), створення комп'ютерних презентацій за допомогою Microsoft PowerPoint та їх онлан-представлення, укладання портфоліо в електронному вигляді тощо. Зазначені лінгводидактичні аспекти ще потребують свого вирішення.

Висновки та перспективи дослідження. Курс «Вступ до слов'янської філології» надає знання і розвиває практичні вміння та навички, що допомагають забезпечити фахівцям-філологам професіоналізм у майбутній трудовій діяльності. Технологія навчання з використанням ІКТ поєднує традиційні та інноваційні освітні технології у викладанні цієї навчальної дисципліни.

Перспективу досліджень вбачаємо у необхідності подальшого розроблення електронної лінгводідактики та її впровадження у викладання окремих філологічних дисциплін з метою оптимізації та вдосконалення навчання у вищих навчальних закладах, підвищення його результативності, інструментальності й інтенсивності.

Література

1. *Андрущенко В. П.* Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю [2-ге вид. допов.]. Київ: Знання України, 2008. 819 с.

2. *Бабанский Ю. К.* Оптимизация учебно-воспитательного процесса. Методические основы. Москва: Просвещение, 1982. 197 с.

3. *Бутенко Н. Ю.* Сучасна вища освіта України: проблеми поєднання традиційного та інноваційного. *Вища освіта України: теорет. та наук.-метод. часоп.*, 2006. № 3 (Додаток). Т. 2. С. 53–58.

4. *Гончаренко С.У.* Український педагогічний словник [гол. ред. С. Головко]. Київ: Либідь, 1997. 373 с.

5. *Дзюбенко Ю. В., Олійник Л. В.* Особливості технологічного підходу до навчального процесу у вищій школі як провідного засобу його оптимізації. *Вісник НТУУ „КПІ". Філософія. Психологія. Педагогіка: зб. наук. праць*, 2007. № 3 (21). Ч. 1. С. 138–147.

6. *Дичківська І. М.* Інноваційні педагогічні технології: Навч. посіб. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.

7. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 2006. Т. 5. 705 с.

8. *Кремень В. Г.* Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ: Грамота, 2006. 448 с.

9. *Кучерук О. А., Караман С. О., Караман О. В., Віннікова Н. М.* Використання ІКТ для формування фахових компетентностей у майбутніх учителів української мови і літератури. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2019, Том 71, № 3. С. 196–214.

10. *Лучик В. В.* Вступ до слов'янської філології: Підручник. Київ: ВЦ „Підручник", 2002. 368 с.

11. *Сидоренко О. Л.* Про способи підвищення ефективності взаємодії викладача зі студентами. *Педагогіка і психологія*. 2002. № 1–2. С. 83–97.

12. СУМ – Словник української мови : в 11 т. Ред. кол. : І. К. Білодід (гол.) та ін. Київ: Наук. думка, 1970–1980.

13. *Туркот Т. І., Коновал О. А.* Педагогіка та психологія вищої школи: Навч. посіб. для студ. вищих навчальних закладів. Херсон: Олді-плюс, 2013. 466 с.

14. *Фіцула М. М.* Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. Київ: Академвидав, 2006. 352 с.

15. *Чайка В. М.* Основи дидактики: Навч. посіб. Київ: Академвидав, 2011. 240 с.

О. А. Войцева,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общего и славянского языкознания

ТРАДИЦИОННЫЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ КУРСА «ВВЕДЕНИЕ В СЛАВЯНСКУЮ ФИЛОЛОГИЮ»

Статья посвящена традиционным и новым технологиям обучения, которые применяются в процессе преподавания студентам-филологам «Введения в славянскую филологию» как неотъемлемой составляющей филологической науки. С помощью данной учебной дисциплины студенты овладевают не только знаниями, но и развивают практические умения и навыки, обеспечивающие профессионализм в будущей трудовой деятельности преподавателя языка и литературы, переводчика, научного консультанта (филология, лингвистика и перевод) и др. Традиционные технологии в преподавании «Введения в славянскую филологию» сегодня следует дополнять технологическим подходом и информационно-коммуникативными технологиями с такими компонентами, как: предварительная диагностика, организация деятельности студентов с целью усвоения и закрепления учебного материала; контроль за качеством усвоенного материала; выбор приемов и методов дополнительной работы со

студентами, которые недостаточно овладели учебным материалом; диагностика причин отбора оптимальной методики, которые позволят выявить и устранить пробелы в знаниях, умениях и навыках обучающихся.

Ключевые слова: дидактический процесс, личностно-ориентированное образование, технология обучения, диагностированный результат, информационно-коммуникативные технологии (ІКТ).

O. A. Voytseva,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
Department of General and Slavic Linguistics

TRADITIONAL AND INNOVATIVE TEACHING TECHNOLOGIES IN PRESENTING THE COURSE «INTRODUCTION TO SLAVIC PHILOLOGY»

The article is dedicated to traditional and contemporary teaching technologies applied in the course «Introduction to Slavic Philology» as an integral part of philology. This discipline gives knowledge and develops practical skills providing philologists with professionalism in future work. Traditional technologies in teaching «Introduction to Slavic Philology» nowadays must be combined with a technological approach as well as information and communication technologies with such components as: preliminary diagnostics, organization of students activities for mastering and consolidating educational material; quality control of the mastered material; choice of techniques and methods of additional work with students who have not mastered the material; diagnosis of the reasons for choosing the optimal technique that will allow students to fill gaps in knowledge, skills and abilities.

Key words: didactic process, personality oriented education, teaching technology, diagnosed result, information and communication technologies (ICT).

УДК 811.161.2’23

А. П. Романченко,
д-р філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри української мови;
Л. П. Бугаєнко,
викладач-методист, викладач вищої категорії,
ВСП «Одеський автомобільно-дорожній коледж
Державного університету «Одеська політехніка»

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ПРОГНОЗУ ПОГОДИ ЕЛІТАРНОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СИНОПТИКА

У пропонованій статті з’ясовано лексико-стилістичну специфіку українського метеорологічного дискурсу на матеріалі прогнозів погоди

Наталки Діденко – провідного синоптика країни. Акцентовано на тропеїчно-фігуральній природі персонального дискурсу елітарної мовної особистості. Розглянуто частотні тропи та стилістичні фігури.

Ключові слова: метафора, епітет, порівняння, персоніфікація, повтор, метеорологічний дискурс, прогноз погоди.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Метеорологічний дискурс як окремий тип інституційної взаємодії доволі активно студіюють із погляду функціювання спеціальної лексики на матеріалі різних мов (В. Нагіна, Р. Муні, Є. Степанов, Л. Щербакова) та їхніх діалектів (Т. Громко, М. Кондратенко, Т. Мизин, О. Могила), а також беруть до уваги його етнолінгвістичні, лінгвокультурологічні й комунікативні характеристики (М. Домбровська, М. Кулібаба, А. Романченко та ін.). Розглядуваний дискурс, широко представлений на радіо й телебаченні, у пресі, де художня образність постає невід'ємним складником викладу інформації задля доступної й цікавої її подачі, у пропонованому аспекті ще не висвітлено.

Аналіз досліджень із проблематики. Фукціювання тропів як стилістичних засобів вивчають у художньому, медійному (Ю. Великорода й М. Василишин, Л. Кравець, І. Пірог), науковому (Н. Мішанкіна, А. Романченко) дискурсах. Тропеїчна система сучасної української мови досить розгалужена. Тропи розглядають як мовностилістичний зворот, у якому слово вживається в переносному значенні для досягнення виражально-зображального ефекту [5, с. 692] або як переносне вживання слова, при якому відбувається нарощення змісту й конотації [1, с. 451]. Досліджувані нами одиниці перебувають, за О. Мисик, на осі псевдототожності, подібності, аналогії, асоціації, що відбивають різний ступінь уподібнення суб'єкта осмислення до об'єкта зіставлення: від тотожності до мінімальної подібності [3, с. 1].

Мета розвідки – розкрити лексико-стилістичну специфіку українського метеорологічного дискурсу. *Завдання* її вбачаємо в такому: виявити найчастотніші тропи й фігури в прогнозах погоди Наталки Діденко; схарактеризувати їх як конституенти неоднакового ступеня подібності; акцентувати на стилістичній функції досліджуваних елементів. *Об'єкт дослідження* – тропи координат псевдототожності, подібності, аналогії, асоціації, а *предметом дослідження* є особливості експлікації й реалізації лексико-стилістичних параметрів прогнозу погоди. Основними *методами дослідження* слугували описовий, компонентний, контекстуально-інтерпретаційний, що сприяли вивченню лексико-семантичних особливостей прогнозу погоди у стилістичному аспекті.

Теоретичне значення роботи полягає у встановленні метафорично-фігуральної природи авторського прогнозу погоди, у поглибленні основ стилістичного аналізу метеорологічного дискурсу, а її *практичне значення* полягає в тому, що матеріал, результати дослідження можуть використовуватися в курсі зі стилістики й культури мовлення, лінгвоперсонології, дискурсології.

Відомою особистістю, чия діяльність безпосередньо пов'язана з прогнозуванням погоди, є Наталка Діденко – українська метеорологиня, телеведуча, блогерка. Довгий час вона працювала в Гідрометеоцентрі, нині є редакторкою та провідною теле- й радіосиноптикинею на багатьох радіостанціях, телебаченні й порталах (Новий канал, UA: Перший, Інтер, ТОВ Телерадіокомпанія, Громадське телебачення, Громадське радіо, opogode.ua, Еспресо TV, Країна FM). Як блогерка вона співпрацює з журналом «Країна», порталом opinion.com, науково-популярним виданням «Історична правда». *Матеріалом* для дослідження послугували тропи, зафіксовані в колонці «Метеоблог головного синоптика країни» (далі МБ), який вела Наталка Діденко в онлайн-виданні opinionua.com [2] з 15 лютого 2018 до 11 травня 2020 р., та в прогнозах погоди, представлених на її фейсбук-сторінці (ФБ). Для висвітлення тропеїчно-фігуральних параметрів українського метеодискурсу залучено компонентний та контекстуально-інтерпретаційний аналіз як основні *методи* дослідження лексичних особливостей, що знадобилися для встановлення семантики, конотації й стилістичних можливостей тропів та фігур в аналізованому дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо тропеїчні одиниці, котрі ґрунтуються на псевдототожності й подібності – метафорі, епітеті, порівнянні. Метафора позначає предмет, явище, дію на основі певної подібності того, що означається, до предметів, явищ і дій, які виражено словом у прямому значенні. Продуктивними в прогнозах погоди Наталки Діденко є передусім дієслівні метафори. Вони безпосередньо стосуються метеорологічних понять, природних явищ: ***Зливи*** *нарешті змили нестерпні залишки димів,* ***підчистили*** *повітря,* ***допомогли*** *пожежникам загасити небезпечний вогонь* (МБ)*; 5 травня* ***дощі*** *з грозами знову* ***тинятимуться*** *Україною* (МБ)*; 28-29 березня Україну* ***огорне*** *тепла* ***повітряна маса*** (МБ)*; З українською погодою* ***фліртуватиме*** *вже відомий нам* ***циклон*** *Sabine, який розташувався далеко на півночі* (МБ). У межах дієслівних метафор розрізняємо таких «виконавців» дії, як місяць – найчастотніший діяч (***Лютий*** *явно* ***перепив кави****, бо як інакше пояснити таку його нестабільність і жвавість?* (МБ)*;* ***Грудень усміхається*** *нам!* (МБ)*;* ***Серпень підбирається*** *до осені потихеньку. Робить він це таємниче і завуальовано* (ФБ)*;* ***Вересень пакує*** *валізи, жовтень – також. Один* ***від'їжджає****, інший –* ***приїжджає*** (ФБ); ***Жовтень вирішив приміряти*** *на себе мамині туфлі на підборах і* ***походити*** *в них перед дзеркалом. Тобто, хоче листопадову погоду поміряти, хоча ще й малий* (ФБ), рух повітря (*Проте найближчої ночі* ***циклон*** *Yulia ще* ***зачепиться пальчиком*** *за наші східні області…*(МБ), атмосфера (*Тому* ***атмосфера вирішила*** *не доводити ситуацію до крайнощів –* ***прогнала*** *циклон,* ***найняла*** *антициклон,* ***поміняла*** *північно-західний вітер на південно-західний та* ***домовилася*** *з південними широтами про поставку теплого повітря; …* ***атмосфера*** *терпляче* ***збирала*** *наші скарги,* ***зареєструвала*** *всі побажання, навіть найменші,* ***зробила висновки*** *і, як завжди,* ***пішла*** *нам назустріч* (МБ), пори року (*А* ***осінь*** *тихо та скромно* ***візьме*** *владну булаву і* ***сяде*** *у своє крісло із чорнобривців, жоржин та вічних петуній* (МБ)*;* ***Весна***

також ***починається*** *ніжними* ***пуп'янками***, ***завершується*** *вже пухнастими* ***кульбабами****, але розкішний вибух припадає саме на цвітіння каштанів* (МБ), атмосферний фронт (*... **атмосферні фронти поналивають** дощів, **погримлять** грозами та навіть **полякають** добропорядних громадян градом і шквалами* (МБ), температура (*Невеликі **морози** сприятимуть зміцненню ожеледиці, **«підсушать»** дороги та повітря* (ФБ)*; **Спека** з України **пішла*** (МБ).

Менш поширені в досліджуваному дискурсі іменникові метафори: *Дощ у Києві ймовірний вночі та вранці, та й то, як бачите, нам дістанеться лише **хвіст фронту*** (МБ); *Фінішні **гастролі вересня** також продемонструють цікаву, різноманітну та часом складну погоду* (МБ); *Цей фронт пов`язаний із далеким північним циклоном, який примостився аж на «**хвостику**» **Скандинавії*** (ФБ)*; ... втекти у гори, де просто якийсь **рахат-лукум** розкішного свіжого пахущого **повітря*** (ФБ); *А це означає, що дороги можуть бути з ожеледицею чи просто дуже слизькими від першої **листопадової каші*** (ФБ). Такі метафори надають прогнозам погоди особливого шарму, емоційно й експресивно наснажуючи тексти. Завдяки їм відбувається оживлення природи зокрема та метеотекстів у цілому, напр.: *Завтра, в неділю, **метеорологічний лев,** антициклон, і далі охоронятиме нас від дощів, але ось малий **дзявкотун** – північно-східний фронт – знову може захмарити північну та східну частини України* (ФБ), де антициклон постає левом, а фронт – песиком; *У зимовому дебюті братиме участь спеціально запрошений **гість** – поривчастий, до сильного, північно-західний вітер* (ФБ)*; Але циклон, хтивий **грун** з півночі, все ж залицятиметься до наших північних та східних областей теплим атмосферним фронтом* (ФБ); ***Вірний Санчо Панса осені*** *– туман – починає підкоряти собі ночі й ранки, а подекуди й затримуватися аж до обіду. Окрайчики тепла завтра, 20 листопада, ще побудуть у західних областях, на Одещині та в Криму* (ФБ), де гостем названо вітер, груном – циклон, а Санчо Панса – туман. У досліджуваному метеорологічному дискурсі активізовано антропоморфні (*Хай цим займається атмосфера – чесний потужний завжди **непідкупний професіонал*** (ФБ); *Циклон Otto, що рухається з Балтії, тягне за собою ще й купу **родичів*** (ФБ), предметні (*У Києві на Маковія буде ще спекотно, але на пару градусів нижче, ніж сьогоднішня **атмосферна сковорідка,** протягом дня близько +30 градусів* (ФБ), природоморфні (*Модниця і розумниця Кхалісі із своїми **симпатягами-драконами** завтра знову надмухає у південній частині та в східних областях 27 липня пекучі вогняні +28+33 градуси* (ФБ) метафоричні моделі, де, безумовно, панують антропоморфні.

Нерідко Наталка Діденко утворює прикладкові метафори, близькі до порівнянь та епітетів, напр.: *Дощі суттєві малоймовірні – антициклон, хіба на північному сході буде більше хмар і можливий якийсь **дощик-пігмей*** (ФБ); *Але не треба забувати, що всі ці неслухняні діти атмосфери все одно пасують перед головною **атмосферною мамою-кішкою**, сонцем* (ФБ). У ролі метафоризованого складника в метеодискурсі виступають іменники-істоти.

Звернемо увагу на способи уведення та обігрування іменникових метафор. Типовим способом є введення їх у відповідний контекст, рідше натрапляємо на лапкування, напр.: *Смерчі в Україні – типовий літній або пізньовесняний* ***атмосферний «продукт»****…* (МБ)*; Циклон залишить межі України, проте залишки,* ***«хвости» атмосферних фронтів*** *й надалі зумовлять переважно вологу погоду в Україні* (МБ)*; І найголовніше, що Петра і Павла припадає на найпрекраснішу пору року. Це вже фактично* ***«говерла» літа*** (МБ). Іноді синоптикиня використовує розгорнуту метафору, що поширюється чи не на весь прогноз погоди: *… цей антициклон блокуватиме дощі в Україні увесь кінець тижня – 6, 7 та 8 листопада. <…> Тому й пропустить завтра* ***мишу-фронт*** *в наші західні та північні області. Там пройдуть дощі. На решті території України істотні опади в четвер – навряд. А ось туманів вистачить усім, водії – обережно! Видимість погіршуватиметься до 200-400 метрів, а в низинах й до 50-100 метрів. Температура повітря 5-го листопада в західних та північних областях буде низькою, вдень +6+11 градусів. У центральній частині очікується +8+12 градусів. На Сході максимально стовпчики термометрів піднімуться до +10+14 градусів. У південній частині +12+15 градусів. У Києві 5-го листопада атмосферний фронт принесе дощову хмарну погоду. Протягом дня температура повітря становитиме близько +9 градусів. У п'ятницю, суботу та неділю в Україні антициклон прожене всіх* ***дощових мишей,*** *атмосферний фронт розчиниться і піде собі далі, опадів не буде, на весь уїк-енд можна планувати ліс, парки, походи навколо дому, словом, будь-які плани на свіжому повітрі заносьте в графік* (ФБ). У поданому уривкові спочатку фіксуємо прикладку *миша-фронт*, а згодом вона перетворюється на іменникову метафору.

Важливе місце в тропеїко-фігуральній системі досліджуваного дискурсу належить персоніфікації. Персоніфікуються різні компоненти метеотекстів – місяці, пори року тощо: ***Жовтень*** *вже накупив родичам подарунки і намагається увіпхнути все це у валізи. Бо скоро на зміну йому прийде листопад і повністю виправдає свою назву. Але й* ***жовтень*** *похолоданням, яке прийшло в Україну, та невеликими вже морозами обсипає старанно всі дерева та кущі* (ФБ)*;* ***Літо*** *ще тільки збирається на вихід, ховає капці та вагонні спортивки у валізу, а літня погода в Україні – вже повним ходом. Ще трохи – і будемо зустрічати любе літо на пероні, із люпином, трояндами та півниками* (ФБ); ***Атмосфера*** *натрудилась недавно, витираючи дощем літню пилюку, легенько підштовхнула заморозками чи просто дуже низькою температурою повітря тих, хто збирався чекати визрівання помідорів до мінімум Миколая і, задоволена, прилягла відпочити* (ФБ). Найчастіше постає персоніфікований образ якоїсь пори року, напр.: *Осінь іде спокійно, повільно, як і належить старшій пані, шелестить спідницею і китицями хустки на плечах. Ну, хіба що трохи буцає модним кросівком жовте листя. Коли ніхто не бачить. Їй нема чого вистрибувати, як літо, крутити з дитячою цікавістю голову на всі боки, як весна, чи пихАтиться морозом, дерти носа, як зима. Осінь вже дещо знає у цьому атмосферному житті* (ФБ); *Так і бачу, як літо у темних окулярах і*

платтячку у квіточки заскакує у вагон, а з іншого виходить на перон така дама бальзаківського віку, в модній оправі з діоптріями, у класичних брюках і піджачку. Ми день осіннього рівнодення, може, й не помітили, а ось атмосфера дуже звертала нашу увагу на цю зустріч на пероні, і київськими +28, і бердичівським градом, і дніпровськими грозами, і штормовим вітром. Все. День меншає тепер, ніч – більшає. Але ми знаємо все одно про день, коли дама в окулярах також сяде у вагон, зійде на перон інша дама у шубі та хутряній шапці, але ми вже на неї не сильно й звернемо увагу. Бо саме з 21 грудня ми почнемо виглядати оту дівчинку у платтячку у квіточки. А поки що починаємо відлік осені (ФБ). Отже, продуктивною моделлю персоніфікації є така: *суб'єкт зіставлення – дія, властива людині.*

Епітет як емоційно-образне означення з притаманною йому оригінальністю й індивідуальним змістовим наповненням разом з означуваним утворює епітетну структуру. У цих утвореннях маркерами є якісні прикметники (*Звичайне намагання* ***старої*** *зими вхопитися за молодість та красу* (МБ); *…**довга сіра зла** зима все одно переможена* (МБ); *… легендарна миргородська калюжа порівняно з деякими столичними міжасфальтними водоймами – **жалюгідна** мінікалабаня* (МБ), відносні прикметники (*Тут очікуються просто **хрестоматійні** травневі дощі…* (МБ); *Атмосферний фронт, який приніс в Україну не дуже очікуваний сніг та **спасенний** дощ, залишає завтра нашу територію* (МБ) чи дієприкметники (*Там **осиротілі** без гроз дощі ще місцями очікуються…* (МБ).

Продуктивними епітетними моделями виявились антропоморфні (*Але **інфантильна** ніч ніяк не хоче відпускати мамину ручку, міцно тримається за квітень-травень, лише +5+10 градусів, на Півдні до +13 градусів* (ФБ); *24-го квітня температура повітря крутитиме спідницею поблизу **симпатичних** +14+19 градусів* (ФБ); ***Несміливе** потепління почнеться в суботу, 9-го травня …* (ФБ) – *суб'єкт зіставлення – антропоморфна ознака*) й аксіологічні (*…ще тепла **чорнобривцева** осінь* (ФБ); *Оця потужна пляма на супутниковому фото – **шквалонебезпечна, зливонебезпечна і грозонебезпечна*** (ФБ) – *суб'єкт зіставлення – аксіологічна ознака*).

Наталка Діденко нерідко вдається до лапкування епітетів, що й акцентує на нетиповому вживанні слова, напр.: *Якщо десь очікується дощ, то там очікується дощ, якщо навіть місцями, а якщо сухо – то це область, яка не ввійшла у **«мокрий»** список* (ФБ); *А в нас в Україні поки що – **«пенсіонерська»** погода, спокійна, розсудлива і поважна* (ФБ). Крім цього, таке графічне оформлення – засіб створення гумористичного колориту.

Серед епітетних структур розрізняємо позитивно оцінні та негативно оцінні. До першого різновиду зараховуємо ті, де означення вербалізує позитивні емоції авторки [4, с. 315]: *Цей період такий короткий, що часом не встигаєш насолодитися і нафотографувати цю фантастичну красу і втішаєш себе, що наступного року обов'язково не пропустиш таку **гармонійну каштанову** симфонію* (МБ); *… який це лютий із температурою повітря +10 градусів, бурульками, **веселими** калюжами та залишками потемнілого снігу на тротуарах?* (МБ). Позитивність епітетних структур

зумовлено семантикою лексеми-означення та означуваного, що кваліфікуємо як паритетні відношення між означенням та означуваним, які будуються на основі лексичної взаємодоповнюваності [4, там само]. Для вербалізації епітетних структур другого типу Наталка Діденко обирає негативно конотовані лексеми, напр.: *... різкі похолодання за* ***скаженими холодними грозовими*** *атмосферними* ***фронтами*** *нагадують нам, що все – минуще* (МБ); *... давайте не піддаватися на провокації* ***дрібних*** *людей і зробимо все, щоб цьогорічний липень все ж таки подарував нам відчуття гідності, радості від своїх справ, свободу та насолоду від літа* (МБ).

У метеодискурсі встановлення подібності в межах координати псевдототожності репрезентує порівняння, вербалізоване завдяки конструкціям зі сполучником *як:* ***Як і дитина****, квітень може вередувати, буянити і навіть падати на підлогу, дриґаючи ногами, якщо щось йому не подобається* (МБ); *Цікава, строката, неординарна погода очікує українців найближчим часом. Така ж яскрава та різноманітна,* ***як українські різдвяні традиції*** (МБ); Основою порівняння виступають ознаки (*Липень чудово виконав свою роботу. Подарував* ***чудове, свіже й солодке, як бальзам****, повітря, порадував зливами, погримів грозами…* (МБ)*, дії (Грудень стрімко увірвався в Україну морозами та снігопадами. Проте атмосфера,* ***як велика кішка лапою,*** *одразу* ***втихомирила*** *зимового первістка. За морозами не забарилася відлига. Але грудень,* ***як справді мала неслухняна дитина****, знову* ***вирівається*** *з-під атмосферної опіки* (МБ), обставини ***(Після з****имових різдвяних* ***свят****,* ***як після чудової відпустки****, завжди хочеться трохи зупинитися, пригадати й зафіксувати найприємніші враження* (МБ).

Розрізняють логічні та образні порівняння. Прикладом логічного порівняння може слугувати таке висловлювання: *Ця епоха, з 8 по 15 березня, так щільно насичена бурульками на дахах, могутніми ріками талого снігу поміж маршруток та дитячих майданчиків, нашими піруетами,* ***як в Альони Савченко…*** (МБ); *А оскільки машин зараз – така ж перенасиченість,* ***як і волОги,*** *то водіям потрібна особлива обережність на дорогах* (ФБ). Як потужний стилістичний засіб використано індивідуально-авторські порівняння. Такими, на нашу думку, постають компаративні конструкції, де найвиразнішу ознаку вважають основною, ігноруючи інші властивості порівнюваного: *Зимові українські свята – красиві та яскраві****, як рукави жіночої вишиванки*** (МБ); *Коли Великдень проходить Україною тисячами кошиків, прикритих рушничками – від простеньких магазинних принтів до унікальної маминої вишивки – красивенними пасками розміром,* ***як маленька сільська церква чи величезний храм,*** *пахущими і прикрашеними різнокольоровими досягненнями сучасної харчової промисловості крашанками в цибулинні чи розмальованими найкращими прадавніми орнаментами в світі, тоді розпочинаються особливі дні* (МБ).

Особливе місце в метеодискурсі Наталки Діденко посідають компаративні конструкції, де агентом порівняння є іменник ***кіт:*** *Він* (тут антициклон – АР) *би й завтра блокував, якби не був таким великим та ледачим,* ***як справжній кіт*** (ФБ); *І тоді нарешті антициклон,* ***як великий***

кіт**, розляжеться на більшості нашої території і лежатиме тут практично весь тиждень* (ФБ); *Погода наша, **як кіт на поворотах за іграшковою мишкою (ФБ). Ті, хто цікавиться прогнозами Н. Діденко, знають, що фактично її «співведучим» є кіт Апельмон, якому навіть присвячено окрему статтю у Вікіпедії.

Антропоморфні моделі порівняння утворюються за схемами *суб'єкт зіставлення – особа за різними ознаками* (*Завтра **циклон** на ім`я Isolde … сяде нам на голову і сидітиме, **як пізній гість**, який ніяк не розуміє натяків позіхаючих господарів* (ФБ); *Вижене наш фронт, **як** із парку надто ревний **поліцейський** якогось бігуна чи дихаючу свіжим повітрям пару, вже завтра вдень жвавий **антициклон** Мах* (ФБ), природоморфні (*Такі хмари називаються перисті, але саме вчорашня **конфігурація** чітко **нагадувала** гігантського **птаха** на півнеба* (ФБ); ***Циклон** зі сходу вчепився нас, **як вош** кожУха* (ФБ), предметні (*Поки **ми** тут трясемося від холоду, ходимо, **як опудала**, в помешканнях, перепросивши неестетичні флісові штани, три шари кофт і навіть пухову хустку на горло, дехто мружиться від сонця і ховається у тінь від спеки* (ФБ); ***Дзига,** а не **температура*** (ФБ).

Суб'єкт зіставлення – музика та *суб'єкт зіставлення – водойма* є непоширеними моделями порівняння: *Мілан, Венеція, Генуя, Болонья, Флоренція, Турин, Бергамо – усі ці італійські **назви** міст звучать, **як музика*** (ФБ); *Ну, й знову свіжа, **як гірська річка**, **надія**!* (ФБ).

Порівняння Наталка Діденко використовує для проведення аналогії між метеопоняттями й особами, предметами, істотами, а також між актуальними для українців святами, їхніми атрибутами, актуальними в різні сезони, із не менш затребуваними й відомими артефактами. З цією метою залучено антропоморфні, природоморфні та предметні моделі порівнянь тощо.

Також продуктивними у прогнозах погоди задля привертання особливої уваги читача є повтори. Напр.: *Це **дуже, дуже** цікаво і навіть обнадійливо* (ФБ); ***Сухо, сухо** і **сухо. Антициклон, антициклон, антициклон*** (ФБ). Обіграно й повторення усталеної сполуки *брати до уваги*: *Дощі – лише на Закарпатті та в прикарпатських областях, переважно все ж буде сухо. Якщо **не брати до уваги** тумани, які треба **брати** якраз **до уваги*** (ФБ). Нагромадження однокореневих та синонімічних слів формують лексичні повтори та ампліфікацію, напр.: *Вихідними, 7-8 вересня, в Україні – ідеальна погода. Ну, майже. Бо українці і в **раю** будуть скаржитися на несприятливу синоптичну **райську** ситуацію, на високі тарифи для поливу **райських** квітів, недостатню кількість парковок для **райомобілів** та неправильну організацію розташування пташок на **едемських** кущах* (ФБ).

Висновки та перспективи. Основу тропеїчно-фігуральної системи українського метеорологічного дискурсу Наталки Діденко становлять метафори, персоніфікації, епітети, порівняння, повтори. Прогнози погоди провідної синоптикині метафорично насичені, характеризуються асоціативно-образними переосмисленнями, відбивають творчу натуру авторки. *Перспективу* дослідження вбачаємо у вивченні інших тропеїчних одиниць і фігур, використаних зі стилістичною метою в розглядуваному дискурсі.

Література

1. *Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.* Стилістика української мови : підручник / за ред. М. І. Мацько. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.

2. Метеоблог головного синоптика країни. URL : opinionua.com (дата звернення: 14.10.2020)..

3. *Мисик О. А.* Етнічна основа тропеїчної системи Ігоря Калинця : автореф. дис. … канд. філол. наук. Київ, 2018. 18 с.

4. *Романченко А. П.* Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти : монографія. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019. 541 с.

5. *Романченко А.* Тропеїчна система метеорологічного дискурсу Наталки Діденко. Граматичні читання – XI : матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції 13-14 травня 2021. Вінниця : Твори, 2021. С. 209-213.

А. П. Романченко,
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра украинского языка;
Л. П. Бугаенко,
Одесский автомобильно-дорожный колледж
Государственного университета «Одесская политехника»

ЛЕКСИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ПРОГНОЗА ПОГОДЫ ЭЛИТАРНОЙ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ СИНОПТИКА

В предлагаемой статье рассмотрена лексико-стилистическая специфика украинского метеорологического дискурса на материале прогнозов погоды Натальи Диденко – ведущего синоптика страны. Акцентировано на тропеической и фигуральной природе персонального дискурса элитарной языковой личности. Охарактеризованы часто употребляемые тропы и стилистические фигуры.

Ключевые слова: метафора, эпитет сравнение, персонификация, повтор, метеорологический дискурс, прогноз погоды.

A. P. Romanchenko,
Odesa National I. I. Mechnikov University,
Department of Ukrainian Language;
L. P. Buhaienko,
Odesa Automobile and Road Professional College
of Odesa Polytechnic State University

LEXICAL AND STYLISTIC PARAMETERS OF WEATHER FORECAST BY SYNOPTIC'S ELITIST LINGUISTIC PERSONALITY

The proposed article clarifies the lexical and stylistic specifics of the Ukrainian meteorological discourse on the basis of weather forecasts by Natalka Didenko – the country's leading weather forecaster. Emphasis is placed on the

tropical-figurative nature of the personal discourse of the elite linguistic personality. Commonly used tropes and stylistic figures are considered.

Key words: metaphor, epithet, comparison, personification, repetition, meteorological discourse, weather forecast.

УДК 81.374+81.42+159.922

С. В. Форманова,
д-р філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри української мови

ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ

Статтю присвячено аналізу тематичних груп, які визначають гендерні ролі в українських прислів'ях. Гендерний аналіз здійснено з урахуванням ментальних особливостей українського етносу, а також його мовної картини світу. Встановлено, що маскулінність є основною формою чоловічих ролей в українському суспільстві. Доведено, що жінка є слабкою статтю і характеризує її як ніжну, емоційну, не достатньо послідовну.

Ключові слова: гендер, гендерний аналіз, гендерні ролі, тематичні групи.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Гендерний аналіз був започаткований у 70-х роках XX століття у британській (М. Адлер, Р. Макаулей, С.Ромейн) та американській (Д. Камерон, Р. Лакофф) лінгвістиці. Протягом останнього десятиріччя гендерна проблема активно досліджується у вітчизняному (О. Безсонова, О. Козачишина, А. Мартинюк, А. Марчишина, К. Пищикова, О. Холод та ін.) і в російському (О. Горошко, А. Кириліна, В. Потапов та ін.) мовознавстві. Проте досліджувана проблема в сучасній лінгвістичній парадигмі не вичерпана. Більшість мовознавців вивчають певні аспекти гендерних особливостей: переважно фонетичні (В. Лабов, Р. Макаулей, Р. Шай) та граматичні (В. Вольфрам, Р. Фасольд, Дж. Холмс), а також відмінності в реальному спілкуванні (Д. Камерон, Дж. Коутс, П. Ніколс, П. Фішман). Зазначена проблематика зацікавила видатних мовознавців О. Єсперсена, Е. Сепіра, Ф. Маутнера, не менш активно вона розгортається і в сучасній літературі О. Ульяненком, Ф. Ганж, О. Забужко тощо. Незважаючи на пильну увагу дослідників до теми розрізнення гендерних ролей і стереотипів, існує безліч розбіжностей у поглядах вчених щодо цієї проблематики.

Спостереження над лексикою на позначення гендерних стереотипів виявляє цікаві та важливі факти, які використовуються для об'єктивного розуміння фрагмента мовної картини світу, для визначення соціального й духовного статусу поняття «гендер», що зумовило **актуальність** нашої

розвідки. Зазначимо, що українська гендерна мовна особистість з набором своїх специфічних, етноментальних, асоціативно-вербальних, комунікативних констант мовної поведінки досліджена недостатньо.

Мета і завдання, об'єкт і предмет дослідження, опис фактичного матеріалу та методів, застосованих у процесі аналізу, теоретична і практична цінність отриманих результатів. Метою статті є виявлення гендерних ролей і національної специфіки українців, яка відбилась в тематичних групах українських прислів'їв.

Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: 1) систематизувати й узагальнити наукові дослідження про гендерні ролі й гендерну лінгвістику; 2) визначити гендерні стереотипи й новітні тенденції виявлення мовних асиметрій та їхній зміст у прислів'ях; 3) виділити тематичні групи прислів'їв, як фрагмента мовної картини світу українців, що пов'язані з гендерними відношеннями.

Об'єктом статті є гендерні ролі в українській прислів'ях.

Предметом статті є тематичні групи гендерних ролей в українській пареміології.

Методи дослідження. Опрацювання мовного матеріалу зумовило застосування таких загальнонаукових методів: *спостереження* – для фіксації мовних та позамовних виражень гендерних ролей, *описовий* – для ідентифікації та виявлення характерних особливостей тематичних груп українських прислів'їв, *аналізу та синтезу* фактичного матеріалу, що уможливило систематизацію й об'єктивну лінгвістичну кваліфікацію фактичного матеріалу. Серед спеціальних лінгвістичних методів використано *контекстуально-інтерпретаційний аналіз,* що уможливив з'ясування функційних особливостей зафіксованих гендерних ролей в українських прислів'ях.

Теоретична цінність статті полягає у створенні теоретичної бази вивчення тематичних груп гендерних ролей в українській мові; системному поясненні природи гендеру та форм його вираження. Висновки дослідження збагачуватимуть підходи до вивчення особливостей гендерних ролей, доповнюватимуть і розширюватимуть знання про гендерні стереотипи. З'ясування семантичних характеристик і специфіки функціонування гендеру стане в нагоді в подальшому опрацюванні лексикології, морфології та почасти синтаксису й стилістики української мови, а також у відповідних аспектах лінгвокультурології, комунікативної й прагмалінгвістики, соціо- та психолінгвістики.

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості їхнього використання у викладанні лексикології української мови, стилістики, риторики та культури мовлення, при проведенні спецкурсів і спецсемінарів з гендерної лінгвістики й етнолінгвістики, лінгвоконфліктології, при написанні курсових, дипломних та магістерських робіт, відповідних підручників та посібників.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Історія вивчення гендерних відношень.

Гендер (від англ. gender – рід, стать) справедливо вважають соціальним конструктом, що визначає біологічну стать людини. Проблема фемінності / маскулінності, як складова культури, привертає увагу філософів, психологів, соціологів, літературознавців. Зацікавлення лінгвістів полягають у царині чоловічого й жіночого мовного світів, спільних і відмінних комунікативних стратегій, специфічних дискурсивних практик та способів концептуалізації світу різними статями через мову.

Гендерна лінгвістика, яка вивчає мовні явища, пов'язані з відмінністю носіїв мови за статтю, визнана особливою соціолінгвістичною дисципліною [12, с. 47]. Гендерні відношення в мові фіксуються у вигляді мовних стереотипів, які накладають відбиток на поведінку особистості, зокрема й мовленнєву, і процеси її мовної соціалізації [3, с. 158]. Лінгвістичні дослідження виявляють відображення гендерних стереотипів, зафіксованих у свідомості носіїв мови.

Розрізнення чоловічого й жіночого в українському фольклорі нав'язане патріархальними стереотипами, як частина певної картини світу, в якій жінкам відводиться другорядна роль та приписуються негативні якості, як-от: «… *та я чоловік, мені самою природою судилося жити в горі та й стражданнях, а Марія – жінка, дружина, мати, слабка стать, безсилля, суцільна розгубленість*» [4, с. 8]. Тут і розрізнення чоловічого й жіночого бажання, прагнення, характеру, сили/слабкості духу, покірності та ін. Тобто характерною ознакою чоловіків є прихований чоловічий страх, а жінок – безпорадність.

Гендерні ознаки мовної картини світу.

У широкому колі лінгвогендерологічної проблематики дуже важливий асоціативний напрям, який передбачає виявлення, систематизацію та опис гендерних особливостей поведінки, особливостей мовної свідомості різностатевих особистостей [11, с. 47]. Під мовною свідомістю розуміємо сукупність образів свідомості, які формують мовні засоби й мовленнєві уподобання: слова, вільні й стійкі словосполуки, речення, тексти, асоціативні поля тощо.

Асоціація – це зв'язок між певними об'єктами або явищами, заснований на особистому, суб'єктивному досвіді [11, с. 45]. Цей досвід може визначатися культурою, до якої належить індивід, знаннями, вихованням, освітою, релігійними уподобаннями, досвідом.

Вивчаючи мовні асоціації, ми апелюємо до глибинного шару людської психіки: асоціації можуть багато сказати про осмислюваний на рівні несвідомого/підсвідомого навколишній світ, допомагають виявити приховані настанови інформантів і структуру цінностей через їхні власні асоціації [2, с. 24].

Якщо картина світу є відображення навколишнього світу, то мовна картина світу (світ у дзеркалі мови) – це зафіксована в мовних знаках і виявлена у формах мовної діяльності (текстах, дискурсах) мовна свідомість, а

гендерні ознаки мовної картини світу – «це сутнісні вияви пізнання світу через чоловічу й жіночу свідомість», це «відображення особливостей номінативної комунікативної діяльності чоловіків та жінок», «визначувані статтю особливості мовної діяльності й мовної поведінки» [11, с. 48].

Серед численних питань, що стосуються дослідження мовної картини світу, особливо цікавою є проблема механізму відображення світу в свідомості людських спільнот, що утворюють певну націю, та механізми вербального оформлення і зберігання ними отримуваної сукупності знань про світ. Як справедливо зауважує Н. С. Богаткіна, «результат відображення навколишньої дійсності відбивається крізь призму мови. Це означає, що знання має мовний характер не лише в тому смислі, що мова виступає, як спосіб здійснення знання, але і в тому, що мова залишає свій специфічний слід на знанні» [11, с. 64].

Говорячи про універсальні, загальнолюдські та національно-специфічні компоненти певної мовної картини світу, ми маємо на увазі відповідно схожі та відмінні якості об'єкта позамовної дійсності, які об'єктивно закладені в ньому і які виявляються різними суб'єктами за різними мотивами в пізнавальній та інформаційній діяльності. Як зазначає О. О. Потебня, «слово виражає не весь зміст поняття, а одну з ознак, саме ту, яка здається народному погляду найсуттєвішою». Отже, будь-який предмет, явище, дія можуть розглядатися під будь-яким кутом зору, і це, в свою чергу, зумовлює їх різноманітне «моделювання» в мові.

Мовна картина світу є відображення комплексу знань про світ на різних мовних рівнях і лексичному, зокрема. В. Андрієнко вважає, що реконструкція нової моделі світу на основі повного опису лексичних, граматичних значень розглядається, як головне завдання семантики та лексикографії, що має цінність саме по собі [1, с. 43].

Відштовхуючись від асоціативного методу Л. Ставицької [12, с. 56], який було проведено у 2003-2004 рр. на матеріалі гендерно маркованої лексики (*жінка, чоловік, дружина, чоловік одружений, мати, батько*), що мав на меті зафіксувати гендерні ознаки української мовної картини світу в мовній свідомості сучасних українців, простежується цікавий факт розрізнення гендерних ролей. Асоціативні дані розподілялися з урахуванням статевої приналежності інформантів, що дає можливість говорити про екзистенційний та аксіологічний статус протилежної статі в гендерній групі, гендерну маркованість власне мовної поведінки різностатевих респондентів.

Тематичні групи гендерних ролей у прислів'ях. Способи поведінки й форми відносин відповідно до виконання певних гендерних ролей не просто існують, вони сприймаються індивідами як належні, тобто містять нормативний елемент. Інституційний аспект виконання гендерних ролей полягає саме у співвідносності з нормами. На жаль, від моменту народження життєві шанси та можливості індивідів різні й не кожному під силу згодом досягти високого рівня задоволення матеріальних і духовних потреб, здобути той рівень свободи в реалізації своїх життєвих планів із якими зазвичай пов'язане розуміння щасливого, вдалого життя [6, 106].

Попри стрімкі зміни в житті українського суспільства проголошення орієнтації на демократичні цінності, а також ухвалення Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків» від 08.09.2005 р., деякі сфери свідомості населення виявляються напрочуд непорушними і стабільними [13, с. 8]. До їх числа можна віднести *гендерні стереотипи*. Від 70% до 40% громадян України, залежно від змісту стереотипного судження стосовно ролей жінок і чоловіків, дотримуються патріархальних поглядів на гендерне виконання їх [6, с. 108]. Найбільше прихильників стереотипних суджень, коли йдеться про публічну сферу, стосується приватного сімейного життя. Яскравий приклад: більшість чоловіків вважають, що «всі основні обов'язки жінки передусім мають бути пов'язані із сім'єю, а чоловіка із роботою» [6, с. 108] (опитування «За рівні права й можливості», 2002 р.).

Гендерні особливості в ситуативному мовленні певною мірою можна пояснити тим, що у психіці українського етносоціального організму, за висновками І. Каганця, зробленими на основі типології характерів К. Г. Юнга й синтезу досягнень антропології, психоінформатики, лінгвістики, домінують ознаки двох багато в чому протилежних, та все ж психічно сумісних соціотипів «*етико-інтуїтивний інтроверт*» (псевдонім «Миротворець») і «*логіко-сенсорний екстраверт*» (псевдонім «Адміністратор») [5, с. 75].

Перший тип характеризується більш розвиненою почуттєвою сферою, що переважно притаманна мовленню жінок, а другий – раціональною, досить помітною в мовленнєвій поведінці чоловіків.

Жіночу стать стереотипно називають слабкою, наприклад, «*Марія – жінка, дружина, мати, слабка стать, ніжність, безсилля, суцільна розгубленість*» [4, с. 25]. А чоловіка традиційно інтерпретують як сильну стать: «*у чоловікові зосереджуються сили нищення й відречення від усіх святинь на догоду показному благородству*» [4, с. 40].

Прикметник *слабкий* на відміну від прикметника *сильний* характеризує людину, як особу, яка не відзначається твердістю, стійкістю, вольовим характером, не виявляє рішучості, наполегливості в чомусь [8, с. 243]. Про нерішучого, розніженого чоловіка кажуть *бабій*, або використовують словосполучення *пригрівся біля дівочої цицьки*, *став невістюхом*, *слабодухий* [9, с. 28]. Для людини з духовно сильним характером властиво виважене, «тверде» слово – без вагань, чітке, цілеспрямоване. Протилежним до прикметника *твердий* є слово *м'який*, що має переносне значення *лагідний, сердечний, чутливий, ніжний* та асоціюється і з умовленими соціальною природою особливостями мови жінок, відображеними у стереотипах *материна ласка, материна пісня*.

Спостереження за живою мовною практикою людей свідчать, що комунікативна поведінка жінок часто експресивна, надто емоційна, не завжди послідовна. Очевидно, з цими характеристиками асоціюється стійке словосполучення *жіноча логіка*. У цьому виразі передано особливості сприймання й осмислення світу жінкою. «*Логіка* (грец.) походить від «слово», «мова», «розум»; воно пов'язане з поняттями «*розповідаю*», «*промовляю*». Відтак, «*жіноча логіка*» – це особлива логіка в діях, вчинках, у

мовленнєвій поведінці [6, с. 56]. З нею пов'язані стереотипні уявлення про мовленнєву поведінку жінок, що відображені у висловах *баб'яче голосіння* (голосне причитання й оплакування померлих замість рідних), *язиката Хвеська* (жінка, яка любить багато говорити), *сорока на хвості принесла* (про надмірно балакучу людину, переважно жінку, яка поширює чутки), *не поможе бабі й кадило, коли бабу сказило* (про поведінку, зокрема й мовленнєву, жінки, яка втратила самовладання від гніву, злості) [10, с. 385].

Час вносить зміни в життя, а відтак і в мовлення, в якому відображаються суспільні процеси. Так, раніше слово *пан (пані)* функціонувало у значенні *поміщик/ця, володар/ка над іншими* або вказувало на сімейний статус чоловіка й жінки. Сьогодні в усному й писемному мовленні українців це ввічлива, шанобліва форма звертання до осіб чоловічої й жіночої статі взагалі, без урахування сімейного статусу (*пане ректоре, пані вчителько*).

У сучасній мовленнєвій практиці людей найуживанішими є такі загальні форми звертання відповідно до чоловіків: *друже, тату, дядю, дорогий сину, брате, коханий, голубе* (у поєднанні з іменем чи назвою професії) і до жінок: *мамо, сестричко, доню, люба моя, кохана, жіночко* (у поєднанні з ім'ям жінки чи назвою професії), *пані добродійко*, ім'я жінки або ім'я та по батькові.

Оскільки традиційно чоловічі ролі суспільно значущі, а жіночі обмежуються сімейними межами, то перші з них автоматично стають домінантними і це певною мірою позначається у мові: *чи пан, чи пропав; як не коваль, то й рук не погань; художник у душі* – опорні іменники на позначення соціальних ролей у чоловічому роді і мовленні [10, с. 315].

Надзвичайно багатий доробок із вічних скарбниць української живої народної мови на розрізнення гендерних ролей базується на лексичних та фразеологічних зразках.

Розглянемо лексико-семантичні аспекти в яких розрізняють статуси жінки й чоловіка на прикладах народної мудрості, зокрема в прислів'ях та приказках.

За підрахунками пареміологів, прислів'я про людину, її життя, риси характеру, родинні стосунки становлять понад третину національного фонду паремій [9, с. 121]. У них характеризуються фізичні й моральні якості особи, часом дається філософське осмислення її буття та поведінки.

Паремії голосно відгукнулися на взаєминах у родині між усіма її представниками, узагальнили народний погляд на призначення сім'ї, обов'язки в ній кожного члена тощо. Ця велика тематична група народних висловів складається з опорних слів, вживаних передусім парами: *парубок – дівчина, чоловік – жінка, батько – мати, батьки – діти, невістка – свекруха, дід – баба, син – дочка, брат – сестра* та ін.

Прислів'я тематично подають характеристику вроди хлопців та дівчат: *Гарна дівка як у лузі калина* [10, с. 112], *Сокіл – не парубок, орел – не козак* [10, с. 110]); їх вікових і станових своєрідностей: *Дівка не без щастя, козак не без долі* [10, с. 105]); взаємних стосунків і поведінки: *Хороша, вродлива,*

тільки біда, що сварлива [10, с. 113], *Молодці, як горобці: всюди їх повно і всюди шкоду роблять* [10, с. 109] та ін.

З поданого матеріалу простежується лише приналежність до певної статі, її фізіологічні характеристики, але не соціальний статус і певна роль у суспільстві.

Більш цікава тематична група для нашого дослідження – це чоловіки й жінки. Народ у своїх поглядах відстоює міцну, тривалу сім'ю, як основу щасливого життя: *Нащо й ліпший клад, коли в сім'ї лад* [10, с. 103], *Найкраща спілка – чоловік і жінка* [10, с. 99]), – й віддає перевагу великій дружній родині.

Розгалужені гнізда мають тематичні групи паремій з опорним словом *жінка* та його синонімами – *дружина, супруга, молодиця*. Прислів'я підкреслює вирішальну роль жінки в сім'ї.

Проілюструємо їх: *В хаті жінка три кути держить, муж четвертий* [10, с. 89], *Жінка три кути держить у хаті, а муж один* [10, с. 89], *Дім держиться не на землі, а на жінці* [10, с. 91], *Добру жінку взяти – не будеш смутку й горя знати* [10, с. 91], *Жінка ледащо в хаті нінащо* [10, с. 92]. Ці приклади доводять ставлення українського народу до жінки як до господині, хазяйки в оселі.

Проте існує багато неоднозначних точок зору щодо особливостей прояву характеру дружини до чоловіка:

Позитивні:

Ніхто так не догляне, як вірна дружина [10, с. 86], *Нема ліпшого друга, як вірна супруга* [10, с. 90], *Добра жінка і здоров'я – то найбільший скарб* [10, с. 91], *Мудра жона, як є три міхи муки, а четвертий пшоно* [10, с. 93], *На красиву жінку гарно дивитись, а з розумною гарно жити* [10, с. 95].

Негативні:

Де лихая жінка в хаті, там добра не сподіватись [10, с. 90], *Дим, дощ, мороз і сварлива жона – то найбільше нещастя в хаті* [10, с. 90], *Жінка ледащо в хаті ненащо* [10, с. 92], *Жінка хіба те утає, чого не знає* [10, с. 93].

Наведені приклади засвідчують, що народ цінить добру та мудру жінку і висміює сварливу, лиху, злу, дурну, ледачу.

Проте, останнім часом, надається перевага розумній жінці, що ставить її поряд з чоловіком. Наприклад: *Без жінки так, як без ума* [10, с. 89], *Жінки найкращі дипломати* [10, с. 93], *Розумна жінка чоловіка із біди вирятує, а дурна ще втокмачить* [10, с. 97], *Часами варто і в жінці розуму позичати* [10, с. 98].

Здавна жінка та чоловік розглядалися як одне нерозривне ціле: *Доки чоловік не має жінки, доти не є чоловіком* [10, с. 91], *Жінка без мужа – то дім без фундаментів* [10, с. 92], *Жінка без мужа і жити не дужа* [10, с. 90].

Останнім часом жінку ставлять в один ряд з чоловіком і розглядають як засновницю, фундаторку світу: *Ми керуємо світом, а жінки керують нами* [10, с. 95], *Світом радять золото й жінки* [10, с. 93], *Жінки мають своє право* [10, с. 93].

Цикл паремій про чоловіка значно бідніший як за кількістю висловів, так і за їх розгалуженістю. Найбільше варіантів мають тематичні групи прислів'їв контрастного характеру про старого чоловіка й молоду жінку, тобто вікове розрізнення, їх походження, як-от: *Де муж старий, а жінка молода, там рідко згода* [10, с. 128], *У старого жінка молода – готова біда* [10, с. 99]. А також тематично виокремлюються й простежуються гендерні стереотипи щодо чужого і свого чоловіка: *Чужого чоловіка полюбити – себе погубити* [10, с. 100], *Чужий чоловік до часу, а свій до смерті* [10, с. 99].

У даному семантичному полі позитивно схвалюється люблячий чоловік: *Як чоловік жінку не любить, то й добра жінка лихою буде* [10, с. 103]); голова у хаті: *Чоловік – усьому порядок* [10, с. 102]); захисника сім'ї: *Я за мужа затулюся та нікого не боюся* [10, с. 102]); первинність над жінкою: *Чоловік голова, жінка шия: куди захоче, туди й поверне* [10, с. 103].

Інколи народ висміює слабкі й негативні сторони чоловіка, такі, як недбальство: *Такий чоловік: не б'є, ні лає, та й ні про що не дбає* [10, с. 101]); нерозумність: *З малою дитиною до церкви, а з дурним чоловіком на весілля, то будеш мати роботу* [10, с. 100].

Таким чином, у наведеному семантичному полі в усній народній творчості вагоме місце посідають гендерні стереотипи, їх ролі, однак більша увага приділяється розкриттю як позитивних, так і негативних рис і статусу жінки стосовно чоловіка. Проаналізований матеріал засвідчує роль жінки-матері, хазяйки, супруги, нерідко главенство, домінування над чоловіком, а, значить, над світом, що зокрема відбивається у кількісному й якісному складі тематичних груп у пареміях.

Щодо ролі чоловіка, то він перш за все виступає захисником сім'ї, головою родини, втім часто ним управляє жінка. В усній народній творчості чоловікові приділяється менше уваги, ніж жінці, що чітко відбивається у розподілі на тематичні групі щодо гендерних ролей у пареміях.

Висновки та перспективи дослідження.

1. Гендерна лінгвістика вивчає мовні явища, пов'язані з відмінністю носіїв мови за статтю, тому її визнано особливою соціолінгвістичною дисципліною. Українська гендерна мовна особистість з набором своїх специфічних, етноментальних, асоціативно-вербальних, комунікативних констант мовної поведінки досліджена ще недостатньо.

2. Мовна картина світу (світ у дзеркалі мови) – це зафіксована в мовних знаках і виявлена у формах мовної діяльності (текстах, дискурсах) мовна свідомість, а гендерні ознаки мовної картини світу – це сутнісні вияви пізнання світу крізь призму чоловічої і жіночої свідомості, які відображають особливості номінативної комунікативної діяльності чоловіків та жінок, що визначаються статтю, особливістю мовної діяльності й мовної поведінки.

3. Батько – голова сім'ї, хазяїн і гарний господар, який мислиться в асоціологічному зв'язку з матір'ю, дружиною і сином. Він сам і його працьовитість – джерело матеріального достатку сім'ї. Типово батьківською рисою постає авторитет, уміння навчати й передавати досвід, захист, охорона й підтримка, а також суворість, яка швидко минає; він – носій тих ознак, які

традиційно атрибуються чоловікові – сміливий, сильний, з точки зору жінок – гарний.

4. У давніх українських риториках мовленнєва поведінка жінки й чоловіка регламентувалася вимогами гідної поведінки християнина: привітність, веселість, щирість у словах, простота, невимушеність мовлення, доречне мовчання, неконфліктність, заборона хули на ближнього, осудження пустопорожньої балаканини, багатослів'я, перевага похвали, вгамування гніву, зокрема, миролюбною поведінкою.

5. За підрахунками пареміологів, прислів'я про людину, її життя, риси характеру, родинні стосунки становлять понад третину національного фонду паремій. У них характеризуються фізичні й моральні якості особи, часом дається філософське осмислення її буття та поведінки. Паремії голосно відгукнулися на взаєминах у родині між усіма її представниками, узагальнили народний погляд на призначення сім'ї, обов'язки в ній кожного члена тощо.

6. Ця велика тематична група народних висловів складається з опорних слів, вживаних передусім парами: парубок – дівчина, чоловік – жінка, батько – мати, батьки – діти, невістка – свекруха, дід – баба, син – дочка, брат – сестра та ін.

7. В усній народній творчості вагоме місце посідають гендерні стереотипи, їх ролі, однак більша увага приділяється розкриттю як позитивних, так і негативних рис і статусу жінки стосовно чоловіка.

Перспективу дослідження вбачаємо в проведенні соціолінгвістичного експерименту щодо ролей чоловіка й жінки в сучасному соціумі.

Література

1. *Андрієнко В.* Чи зможе українка досягти рівноправності. *Праця і зарплата.* 2003. № 9. С. 3 – 15.

2. *Васютинський В. О.* Владнопідвладні аспекти статеворольової і гендерної взаємодії. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 7. С. 21 – 31.

3. *Дмитрієва Д. Д.* До проблеми мовної картини світу та гендерних стереотипів. Збірник статей Міжнародної наукової конференції. *Семантика мови і тексту*. Івано-Франківськ: Плай, 2000. С. 158 – 163.

4. *Загребельний П.* Тисячолітній Миколай. Харків: УОЛІО, 2004. 399 с.

5. *Клід Г.* Сексуальне переслідування: реальність чи вигадка. *Сучасність*. 1995. № 6. С. 73 –83.

6. *Кучерук О.* Гендерні особливості спілкування в етикетних мовленнєвих ситуаціях. *Дивослово*. 2005. № 8. С. 56 – 58.

7. *Лавріненко Н.* Гендерні (соціостатеві) ролі та нерівність. *Слово і час*. 1997. № 2. С. 72 – 78.

8. Новий тлумачний словник української мови у 4-х томах. Київ: Аконіт, 1998.

9. *Пазяк М. М.* Прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток. Київ: Наук. думка, 2004. 532 с.

10. *Пазяк М. М.* Прислів’я та приказки: Людина, родинне життя, риси характеру. Київ: Наук. думка. 1990. 528 с.

11. Програма дослідження чоловічого та жіночого мовлення. *Мовознавство*. 1995. № 2 – 3. С. 54 – 59.

12. *Ставицька Л.* Гендерні стереотипи в сучасній мовній свідомості. За даними асоціативного експерименту зі словами мати, батько. *Дивослово*. 2005. № 5. С. 47 – 51.

13. Статус жінок і гендерна рівність в Україні. *Праця і зарплата*. 2005. № 43. С. 8 – 11.

С. В. Форманова,
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра украинского языка

ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ГЕНДЕРНЫХ РОЛЕЙ В УКРАИНСКИХ ПОСЛОВИЦАХ

Статья посвящена анализу тематических групп, которые определяют гендерные роли в украинских пословицах. Гендерный анализ осуществлен с учетом ментальных особенностей украинского этноса, а также его языковой картины мира. Установлено, что маскулинность является основной формой мужских ролей в украинском обществе. Доказано, что женщина является слабым полом, что характеризует ее как нежную, эмоциональную, недостаточно последовательную.

Ключевые слова: гендер, гендерный анализ, гендерные роли, тематические группы.

S. V. Formanova,
Odesa National I. I. Mechnikov University,
Department of the Ukrainian language

THEMATIC GROUPS OF GENDER ROLES IN UKRAINIAN PROVERBS

The article is devoted to the analysis of thematic groups that define gender roles in Ukrainian proverbs. Gender analysis was carried out taking into account the mental characteristics of the Ukrainian ethnic group, as well as its linguistic picture of the world. It is established that masculinity is the main form of male roles in Ukrainian society. It is proved that a woman is a weaker sex and characterizes a woman as tender, emotional, not consistent enough.

Key words: gender, gender analysis, gender roles, thematic groups.

УДК 801.313.1.:808.3 (477.74)

С. Л. Брайченко,
канд. філол. наук, доц.,
Одеський національний політехнічний університет,
доцент кафедри інформаційної діяльності та медіакомунікацій

СУЧАСНІ АНТРОПОНІМІЧНІ УПОДОБАННЯ МЕШКАНЦІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ: РІДКІСНІ ЧОЛОВІЧІ ОСОБОВІ ІМЕНА

Статтю присвячено лінгвістичній інтерпретації одного з основних класів антропонімів – особових імен, що функціонують у розмовномиу середовищі українців Одещини. Антропоніми вивчаються у соціолінгвістичному аспекті: аналізуються не реально вживані імена, а ті, що подобаються і суб'єктивно оцінюються як найкращі. Зосереджується увага на рідко вживаних чоловічих іменах, аналізуються причини їх непопулярності. Результати дослідження дають можливість прогнозувати майбутню динаміку реального ім'явжитку.

Ключові слова: мовознавство, ономастика, антропоніміка, особові імена, антропонімічні уподобання, соціолінгвістичне вивчення, неофіційні форми імен, прогнозування, майбутня динаміка особових імен, маловживані чоловічі імена.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Особові імена здавна викликали інтерес у людей. І, незважаючи на те, що вони є одним із найдавніших прошарків нашої мови і були предметом зацікавлення ще давньогрецьких та давньоримських учених, у наш час як особливий антропонімічний клас вивчені недостатньо.

Останнім часом помітно розширилася антропонімічна проблематика, накопичено й узагальнено значний досвід збору та вивчення даних про власні імена, намітилися нові напрямки досліджень, розроблені оригінальні методики вивчення особових назв. Предметом спеціальних студій тепер стали всі антропонімічні класи. Антропоніміка – складний соціальний феномен, з'являються нові підходи онімного вивчення. Зокрема залишається відкритим питання, що стосується факторів, які впливають на формування сучасних антропонімічних симпатій. Нами вивчаються не реально вжиті імена, а ті, що подобаються людям і суб'єктивно оцінюються як найкращі [2].

Аналіз досліджень із проблематики. За порівняно короткий період українська антропоніміка досягла значних успіхів: видано чимало фундаментальних монографічних досліджень таких мовознавців, як П. П. Чучка, Л. Л. Гумецька, М. Л. Худаш, Ю. К. Редько, І. Д. Сухомлин, Р. Й. Керста, Л. Т. Масенко, А. П. Коваль, М. О. Демчук, І. П. Глинський, Л. О. Белей та ін. У мовознавчих дослідженнях опубліковано низку досліджень з антропоніміки І. І. Ковалика, І. М. Желєзняк, С. П. Бевзенка, В. В. Німчука, О. Ю. Карпенка, Г. П. Півторака, М. В. Карпенко, Г. Ф. Шила, Л. В. Кракалії, О. Д. Неділька, Г. Є. Бучко та ін. На сьогодні вже відомі

фундаментальні праці, де описуються склад і динаміка, подається якісний і кількісний аналіз іменників окремих регіонів: Одещини – Ю. О. Карпенко, О. Ю. Касім, О. Ю. Медведєва, Л. П. Зайчикова, Р. В. Петрова; Луцька – І. Д. Скорук; Тернополя – Н. О. Свистун; Кіровограда – О. В. Чорноус; Ужгорода – І. С. Шоля тощо.

Мета пропонованої статті – проаналізувати рідкісні чоловічі імена за ступенем суспільної оцінки, подаючи комплексний соціо- та психолінгвістичний аналіз факторів, що впливають на ставлення до імен сучасних українців різного віку. Для досягнення поставленої мети нами вирішуються такі основні *завдання:* 1) виявити кількісний та якісний склад сучасних антропонімічних симпатій респондентів різного віку; 2) проаналізувати імена в соціальному аспекті як соціально-історичну та культурну категорію і виконати їх лінгвостатистичний аналіз; 3) з'ясувати мотиви вибору імені як найкращого.

Об'єктом дослідження є сучасні антропонімічні уподобання мешканців Одещини.

Предмет дослідження – рідкісні чоловічі найменування у складі сучасних антропонімічних симпатій мешканців Одеської області.

Джерелом фактичного матеріалу стали результати соціолінгвістичної практики студентів філологічного факультету ОНУ ім.І.І.Мечникова.

Для вирішення поставлених завдань застосовуються **методи,** які відповідають соціолінгвістичному і специфічно ономастичному, антропонімічному аспекту: 1) описовий, що дозволив на основі аналізу частотності імен виділити шість груп антропонімів з урахуванням ступеня їх суспільної оцінки; 2) метод хронологічних зрізів – всі імена розподілені за групами залежно від віку народження реципієнтів, у результаті якого було виділено шість вікових зрізів; 3) зіставний метод дозволив порівняти репертуар антропонімічних уподобань з реальним ім'янареченням та компоненти специфічного і спільного в симпатіях представників різних вікових груп. В основі роботи лежить анкетування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в науковий обіг уведено і проаналізовано цілковито новий антропонімічний матеріал; вперше розглянуто власні імена людей крізь призму уподобань.

Теоретична і практична цінність дослідження полягає в тому, що його матеріали й результати стануть у нагоді при розробці теоретичних і практичних проблем ономастики, можуть використовуватися при подальшому вивченні особових імен, укладанні словників, читанні спецкурсів з ономастики. Зібрані матеріали можуть також використовуватися у практиці ім'янаречення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Ми зупинимося на репертуарі маловживаних чоловічих імен, які у списках антропонімічних уподобань осіб певних вікових груп згадуються не більше десяти разів. Розглянувши імена за ступенем їх суспільної оцінки, ми виявили, що у сукупності представники різних вікових груп назвали 568 чоловічих імен, варіанти яких не об'єднувалися, а

рахувалися як окремі одиниці. У пропонованому дослідженні ми зупинимося на аналізі 200 чоловічих онімів, віднесених нами до групи одиничних (ужиток від 0,004 до 0.5%).

Наявність серед сучасних антропонімічних уподобань такої великої кількості рідкісних найменувань підтверджує думку про те, що «загальновживаних та загальновідомих імен не так вже й багато» [4, с. 5]. Але, з іншого боку, сам факт існування численного загону таких непопулярних онімів доцільно розцінювати позитивно, бо збільшення сучасного іменника відбувається головним чином за рахунок одиничних та рідкісних найменувань. Адже коло вживання імен останнім часом розширюється мало. Усе це підтверджується велику стійкість моди на найменування. Досить цікавий та різноманітний репертуар, який пропонують сучасні респонденти в наших матеріалах, якоюсь мірою сприятиме у майбутньому зменшенню концентрації збіднілого нинішнього іменника.

За своїм складом антропоніми даної групи виявилися досить різноманітними: серед них найбільше зареєстровано старих календарних імен, їх народних варіантів, що зафіксовані в офіційних (повних) та неофіційних формах. У сукупності ступінь їх вжитку становить 69,1% усього обсягу антропонімічних уподобань розряду одиничних. Переважна більшість таких онімів згадується однаковою мірою як представниками старших поколінь, так і сучасною молоддю: *Клим, Адам, Тихін, Харитон, Мартин, Інокентій, Лаврін, Никифір, Ореcт, Юлій, Наум, Яким, Влас, Юліан, Веніамін, Омелян, Єфрем, Платон, Серафим, Хома, Арсеній, Ігнатій, Пантелеймон, Савелій, Филимон, Євдоким, Іполит, Корній, Софрон, Свирид, Антін, Демид, Іларіон, Лазар, Онуфрій, Улян, Даніїл, Нестор, Никодим, Феофан, Йосиф, Климентій, Мар'ян, Никанор, Полікарп, Потап, Спиридон, Фадей, Фома, Антип, Гурій, Єремій, Климент, Михась, Мусій, Панкрат, Самійло, Самсон, Анастасій, Андріан, Артемій, Венедикт, Гаврик, Дементій, Єлізар, Івась, Никон, Осип, Порфір, Прокофій, Силантій, Стецько, Феодосій* (антропоніми подаються у порядку спадання симпатій).

Отже, як бачимо, чимало старих календарних імен та їх народних форм користуються авторитетом серед сучасної молоді. У наш час вони нікому не нав'язуються, але не забуті молоддю, пройшли крізь бурі, витримали конкуренцію нових імен. Це дає підставу прогнозувати певну їх популярність у майбутньому ім'янареченні. Цілком можливо, що сьогодні більшість із тих людей, кому свого часу були дані незвичайні імена, ставши дорослими і зіткнувшись з проблемою вибору імені для своїх дітей, відмовляться від фантазій своїх батьків і віддадуть перевагу одному із давніх церковних найменувань. Адже, як зазначав Ю.О.Карпенко, «Особовим іменам, як і іншим прикметам етносу, притаманна висока усталеність і традиційність» [3, с. 21].

Серед старих календарних є й такі, що серед осіб похилого віку користуються порівняно більшим авторитетом: *Тихін, Терентій, Митрофан, Устим, Опанас, Федот, Лаврентій, Родіон, Прохір.*

Такі імена не отримали належної підтримки серед осіб молодшого покоління, але у списках уподобань, хоч і в одиничних випадках, усе ж згадуються, що спричинено сімейними традиціями, а також наявністю таких антропонімів у літературі, що й сприяє їх збереженню. Але серед них є й чимало так званих архаїзмів, які залишилися зовсім поза увагою молоді: *Севастян*, *Мефодій, Сава, Мусій*. Їх місця зайняли такі календарні імена, більшість яких, навпаки, відсутня серед уподобань респондентів старшого покоління: *Самуїл, Ларик, Веремій*.

Розряд одиничних онімів містить також дохристиянські найменування: *Мстислав, Борислав, Ростик, Броніслав, Радик, Зорян, Радислав, Радомир*. Такі імена виявилися до вподоби респондентам різних вікових груп, і коло їх популярності розширюватиметься й у майбутньому, - зокрема й тому, що вони не викликають заперечень з погляду звукової форми. Кожне з таких імен має зрозумілий без лексиконів і тлумачень зміст.

Значне місце серед сучасних антропонімічних симпатій посіли нові імена з виразно іншомовним забарвленням: *Альберт, Рустам, Арнольд, Роберт, Макс, Арсен, Ернест, Вальдемар, Генріх, Жан, Сільвестр, Яник, Альфред, Вільям, Джон, Ельдар, Еммануїл, Севастян, Тодор, Амар, Анатоль, Галактіон, Ібрагім, Іраклій, Людвіг, Майкл, Мурат, Річард, Роланд, Тадеуш, Теодор, Крістіан, Юзик, Янко.* Їх поширенню сприяли популярні твори художньої літератури, преса, радіо, естрада, кіно. Такий досить об'ємний фонд виразних іншомовних запозичень, зокрема їх присутність серед симпатій сучасної молоді, свідчить про те, що залучення іншомовних імен до нашої мови – цілком природний і виправданий процес. Він не заважає існуванню традиційних календарних імен. Наявність тих та інших у антропоніміконі шліфує нові найменування, які асимілюються іменними моделями нашої мови. Аналогічний контингент одиничних найменувань констатує й репертуар жіночих найменувань [2].

Склад старих календарних антропонімів та їх народних форм характеризується наявністю величезної кількості гіпокористичних та кваліативних імен, що визначають національну самобутність українців. Це виявляється насамперед у сфері творення демінутивних (рідше пейоративних) антропонімів, уживання яких пояснюється індивідуальним бажанням інформанта, його смаком і є більш персоналізованим, ніж відповідні їм повні імена. Характерною рисою таких форм найменувань є їх надзвичайне розмаїття. Традиційні імена утворюють найколоритніші, найбагатші синонімічні ряди – так звані «іменні гнізда»: *Іван (Івась, Івань, Івасик, Ваня, Ванюша, Ванюшка).* Серед сучасних уподобань традиційні імена побутують в уснорозмовній стихії у різних формах.

Найменші і найбідніші синонімічні ряди утворюють нові імена, переважна частина яких фіксується у наших матеріалах лише в офіційній формі.

Серед сучасних антропонімічних уподобань особові імена побутують в уснорозмовному середовищі в численних варіантах. Їх дуже багато, і вони досить різноманітні.

Одним із найактивніших способів творення неофіційних найменувань (гіпокоритики) є усічення. Тут представлені моделі, утворені шляхом скорочення тільки повних антропонімів, що супроводжується опущенням різних частин імені: початкової *(*Льоша*)*, кінцевої (*Яша*, *Віталя, Гоша, Віля, Тима, Валя, Сева, Макс, Кость, Григір, Михась, Пава)* та початкової і кінцевої водночас *(Сеня, Митя)*. Широко представлені у наших матеріалах демінутиви, які є основною групою неофіційних імен: *Шурик, Гриць, Грицько, Пашка, Саня, Сьома, Славко, Кирюша, Альоша, Аркаша, Андрюша, Антоша, Левко, Мишко, Омелько, Ромка, Тимоша, Франко, Яник, Андрійко, Вовка, Жорик, Іллюша, Костик, Марик, Петрик, Тарасик, Антошка, Гаврик, Котя, Ларик, Павлуша, Петрусь, Савка, Степанко, Юрась*.

Крім усічених та кваліативних варіантів, трапляються й фонетичні видозміни та регіональні, локальні варіанти: *Антін, Хведір, Янек.*

Вживання іменних варіантів пояснюється індивідуальним бажанням інформанта, його смаком. Адже невипадково чимало анкетованих із 10 імен, які їм подобаються найбільше, обрали не офіційну, а зменшену форму найменування, яка не просто вказує на особу певної статі, а й дає їй оцінку, утворюючи додатковий відтінок «рідності», пестливості, рідше – зневаги, що входить до змістової структури іменних варіантів.

Антропоніміст, що вивчають особові імена статистично, визначаючи темпоральні зміни у часі й структурі іменника, вже давно з тривогою констатують загальну його тенденцію до концентрації: дедалі менша кількість імен обслуговує більшу кількість новонароджених. Статистична структура сучасного іменника дозволила дійти висновку, що основна його риса – функціональна завантаженість, компактність, яка виявляється у зменшенні загальної кількості імен протягом XX ст.; «істотно звузилося коло рідкісних(одиничних) антропонімів»[5, с. 93].

Висновки та перспективи дослідження.

1. Вивчення сучасних антропонімічних уподобань осіб різного віку, оперте на матеріали анкет, дозволило виявити ряд антропонімічних закономірностей і особливостей. Особові імена українців складають стійкий, національно характерний фонд одиниць.

2. При оцінці імені як найкращого респонденти різного віку керуються двома основними факторами: соціальним і психологічним, але враховується і суто мовний чинник. Метод анкетування дозволив одержати чимало додаткових відомостей про імена, з’ясувати, що про них думають люди.

3. Зібрані нами чоловічі імена являють собою численний комплекс, що містить дохристиянські, християнські та нові найменування. Більшість із них у матеріалах кожного зрізу демонструє різний ступінь активності. Ступінь привабливості кожного імені визначається насамперед традиційністю, побутовою та літературною поширеністю.

4. Сучасні антропонімічні уподобання характеризуються появою цілого загону імен, більша частина яких, хоч і не користується популярністю, але представлена у великій кількості. І все ж, загальна тенденція сучасних

симпатій консервативна, що дозволяє старим календарним іменами вистояти проти спроби їх відтіснити, замінивши їх іменами-неологізмами. Такі результати дають підставу твердити, що в майбутньому реальний іменник значно розширюватиметься як за рахунок нових імен, так і завдяки збереженню в ньому церковно-календарних найменувань та їх народних форм, відбираючи з них найкращі, більш милозвучні.

Література

1. *Брайченко С.Л.* Антропонімічні уподобання мешканців Одеської області України: лінгвістичний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 1999. 18 с.
2. *Брайченко С.Л.* Непопулярні чоловічі імена мешканців Одещини. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Серія «Філологічна»: збірник наук. праць. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2016. Вип.60. С.19 – 21.
3. *Карпенко Ю. О.* Динаміка українських особових імен. *Наукові записки Чернівецького університету.* Слов'янська філологія: збірник наук. праць, 2007. Вип.359. С.285 289.
4. *Карпенко Ю.А*. Современное развитие русской ономастической системы. *Актуальные вопросы ономастики*. Київ, 1988. С.3 – 14.
5. *Петрова Р. В*. Динамика мужского именника г. Херсона. *VI Республиканская ономастическая конференция.* Тези доп. і повід. Одеса, 1990. Ч.2. С.90 – 95.

С. Л. Брайченко,
Одесский национальный политехнический университет,
кафедра информационной деятельности и медиакоммуникаций

СОВРЕМЕННЫЕ АНТРОПОНИМИЧЕСКИЕ ПРЕДПОЧТЕНИЯ ЖИТЕЛЕЙ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ: РЕДКИЕ МУЖСКИЕ ЛИЧНЫЕ ИМЕНА

Статья посвящена лингвистической интерпретации одного из основных классов антропонимов – личных имён, функционирующих в разговорной речи украинцев Одесской области. Антропонимы изучаются с социолингвистической точки зрения: анализируются не реально употребляемые имена, а нравящиеся людям и субъективно оцениваемые как самые лучшие. Внимание сосредоточено на редко употребляемых мужских именах, анализируются причины их непопулярности. Результаты исследования дают возможность прогнозировать будущую динамику реального употребления имён.

Ключевые слова: языкознание, ономастика, антропонимика, личные имена, антропонимические предпочтения, социолингвистическое изучение, неофициальные формы имён, прогнозирование, будущая динамика личных имён, малоупотребительные мужские имена.

S. L. Braichenko,
Odessa National Polytechnic University,
Department of Documentation and Information Activity and Media Communications

MODERN ANTHROPONYMIC PREFERENCES OF THE RESIDENTS OF THE ODESSA REGION: RARE MEN'S PERSONAL NAMES

The article is devoted to the linguistic interpretation of one of the main classes of anthroponyms - personal names that function in the colloquial speech of Ukrainians in the Odessa region. Anthroponyms are studied from a sociolinguistic point of view: not really used names are analyzed, but those that are liked by people and subjectively assessed as the best. Attention is focused on rarely used male names, the reasons for their unpopularity are analyzed. The results of the study make it possible to predict the future dynamics of the actual use of names.

Key words: study of language, linguistic, onomatology, anthroponimics, personal names, anthroponymic preferences, sociolinguistic study, informal forms of names, forecasting, future dynamics of personal names infrequent masculine names.

УДК 811.161.2’28

М. О. Кулібаба,
Одеська державна академія будівництва та архітектури,
старший викладач кафедри мовної підготовки ЦПС

НАЗВИ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ ЯК ПЕРИФЕРІЙНИЙ СКЛАДНИК МЕТЕОДИСКУРСУ

У статті схарактеризовано іменники на позначення одягу та взуття, що наявні в українському метеорологічному дискурсі. На прикладі прогнозів погоди, репрезентованих на радіо й телебаченні, продемонстровано функціювання таких лексем, висвітлено їхню специфіку. З’ясовано, що активність указаних номенів безпосередньо залежить від прогнозованих погодних умов.

Ключові слова: лексика, одяг, взуття, функція, прогноз погоди, метеорологічний дискурс.

Постановка проблеми та її актуальність. Ядро й центр українського метеорологічного дискурсу утворюють номени, що позначають різні поняття, явища з галузі синоптичної метеорології, зокрема воду, повітря, температуру, час, географічні об’єкти тощо. Доволі поширеним складником прогнозів погоди також є конституенти лексико-семантичних груп «Одяг» та «Взуття», що формують периферію досліджуваного дискурсу. Здебільшого ці назви є маркером комунікативної стратегії поради та рекомендації щодо адекватного вибору вбрання відповідно до погодних умов. Назви вказаних лексико-

семантичних груп досліджують передусім із кута зору етимології, поширення в різних говірках України, їхньої фонетичної й семантичної специфіки. Функціювання в метеодискурсі таких номенів не аналізувалось у наукових розвідках, що й визначає *актуальність* нашого дослідження.

Аналіз досліджень із проблематики. Одяг – невід'ємний складник народного мистецтва й побуту. Як зауважує О. Воропай, він є найбільш рухливим елементом серед усього комплексу народної культури, оскільки не лише «легко сприймає зовнішні впливи сусідніх культур, а й моду, новини в одязі» [3, II, с. 274]. З XVIII ст. основною тенденцією розвитку костюма був «перехід на одяг європейського типу або окремі його види в поєднанні з традиційними елементами» [6, с. 127]. В історії культури одяг завжди посідав особливе місце, указуючи на національну, соціальну, вікову належність людини, епоху, ситуацію спілкування [2, с. 25]. Лексика на його позначення перебуває в постійному русі, відбиваючи розвиток понять моди і вбрання, спричинений глобалізацією у сфері фешн-індустрії, особливо в XXI ст.

Безперечно, одяг виконує низку функцій. Скажімо, *апотропеїчна* його функція полягає в оберіганні від вороже налаштованих духів, лихих людей чи вчинків. Вона згодом перетворилася на *естетичну*. Елементи одягу (вишивка, орнамент), прикраси, що раніше захищали від негативних демонологічних впливів, репрезентували естетичні смаки народу. *Обрядова* функція одягу об'єктивована в різних обрядах, котрі активують традиції, світогляд, поведінку етносу. Завдяки одягу можливе уналежнення людини до того чи того народу, а звідси й *етнодиференціювальна* функція костюму [7, с. 316-317; 4, с. 5]. Одяг українців XVII – XIX ст. демонструє складність соціального розшарування суспільства, бо представники різних соціальних груп відрізнялися вбранням, що було маркером належності до певної верстви населення [6, с. 119]. Отже, одяг виконував і *соціальну* функцію. Його *статево-вікову* функцію пов'язують із статтю й віком людини, вбрання якої відображало її суспільне становище. Усе ж найдавнішою в цьому комплексі функцій (апотропеїчна, естетична, етнодиференціювальна, соціальна, статево-вікова) одягу була *захисна*, а різні кліматичні умови сприяли появі й розмаїтого одягу [7, с. 316, 318-319]. Він захищав і захищає нині людину від коливань температури, впливу атмосферних явищ, механічних та електричних ушкоджень, радіоактивного випромінювання тощо. Н. Вдовиченко на основі проведеного експериментального дослідження стверджує, що в мовній свідомості сучасної молоді одяг має виражено функційне значення, у чому переконують наведені дослідницею дані: одяг виконує естетичну функцію – 25 % опитаних, захисну – 25 %, естетичну – 15 %, фізіолого-гігієнічну – 10 %, інформаційну – 10 %, інші функції – 15 % [1, с. 25]. Переважають утилітарна та соціально-естетична функції.

Мета розвідки – розкрити особливості якісного складу й функціювання в українському метеорологічному дискурсі лексем на позначення одягу та взуття. *Завдання* її вбачаємо у встановленні специфіки таких одиниць у прогнозах погоди; характеристиці їх як конституентів периферії аналізованого дискурсу. *Об'єкт дослідження* – назви одягу та

взуття, а *предметом дослідження* є семантико-функційні аспекти таких назв. *Джерельною базою* послугували аудіо- (радіостанція Країна FM (далі – К) та відеоматеріали (телеканал 1 + 1, рубрика «Метеозалежність» (далі – М) прогнозів погоди.

Методи дослідження. Для дослідження вказаної проблеми залучено описовий, функційний методи та метод компонентного аналізу для характеристики якісного складу розглядуваних лексичних одиниць, встановлення їхньої специфіки функціювання та визначення семантики й класифікації назв одягу.

Теоретичне значення дослідження вбачаємо у поглибленні й узагальненні аспектів вивчення лексики в українськомовному метеодискурсі, а *практична цінність* полягає в можливому використанні одержаних результатів під час викладання лексикології української мови, стилістики й культури мовлення та дискурсології.

Виклад основного матеріалу. Форма, матеріал і різновид одягу зумовлені кліматичними умовами. У мешканців зони тропічних лісів в пошані стегнова пов'язка, фартух, накидка на плечі, а хутряний одяг особливо цінується мешканцями місцевостей із суворим кліматом. Актуальним для ескімосів, чукчів і ненців є вбрання, що одягають через голову, у якутів та евенків – одяг має розріз спереду [4, с. 9].

Існують різні класифікації одягу. Виокремлюють натільний, поясний (стегновий), нагрудний, верхній (становий), поясний, головні убори за розташуванням на стані людини. Окрему групу становлять назви деталей одягу, аксесуарів, взуття [7, с. 319-320]. До сучасного побутового одягу уналежнюють плечовий (*пальто, плащ, накидка, куртка, піджак, жакет, сукня, блузка, сорочка, комбінезон* та їхні різновиди), поясний (*штани, спідниця* та їхні різновиди) одяг, білизняні й корсетні (*комбінація, майка, грація*), трикотажні (*футболка, светр*), хустково-шарфові (*парео, кашне, бандана*), рукавичні (*рукавиці, мітенки*), панчішно-шкарпеткові (*панчохи, гетри*) вироби та комплектний одяг (*костюм, комплект* та їхні різновиди) [4, с. 11-12]. Відомий й інший поділ: за характером крою чи кріплення на фігурі, статтю, призначенням, частиною тіла, сезоном тощо.

Актуальною для нашої роботи є «сезонна» класифікація, за якою розрізняють зимовий, літній, демісезонний, всесезонний одяг. Асортимент зимового одягу охоплює пальто, шубу, дублянку, кожух, шарф, до літнього одягу належать сарафан, бриджі, майка. Демісезонними є куртка, плащ, тренкот, а всесезонними – сорочка, джинси, піджак, спідниця тощо.

Метеорологи закликають одягатися відповідно до температурного режиму. Узимку затребуваними є теплі пальта, шуби, пуховики та зимове взуття: *До України прийшло літо. ... Ховайте свої* ***пуховики*** *і светри* (М); *Хто працює поза домом, вже подивіться, куди ви на радощах закинули* ***пуховики*** *і* ***зимові черевики****, знадобляться* (К). Якщо ж тепліє, то вони рекомендують відкласти такі речі: *Позакидайте сьогодні суботні* ***пуховики*** *та* ***пальта теплі*** *подалі, темні окуляри на носа і – в обід гуляти навколо офісів* (К).

У таку пору знадобляться й головні убори та хустково-шарфові й рукавичні вироби: *Все, побігла одягати теплу* ***шапку*** (М); *Одягайтеся цими днями особливо тепліше, максимум натуральних тканин, мінімум синтетики,* ***шапки*** *непродувні,* ***шалики*** *у два кола,* ***рукавиці****, вільна одежа* (К); *Ну, й –* ***шапки,*** *тим більше, що зараз вибору варіантів – море.* ***Шапки, вушанки, кепки,*** *з баламбонами, люрексом, цитатами і брендами,* ***каптури, хустки, труби*** *і ще, й іще* (К). Частіше поради щодо того чи того одягу й взуття є «комплексними», бо містять перелік потрібних предметів гардеробу: *Нам не звикати, ми вже таке проходили, тому знову в перший ряд у коридорі – довгі* ***пальта****, товстіші* ***пуховики****, спортивно-лижного плану* ***черевики, угі, шапки*** *на носа,* ***шалики*** *довгі,* ***рукавиці*** (К); *Вночі морози, вдень – ледь вище нуля. Тому, голосно зітхнувши, витягайте за вуха, тобто, за капюшони, товсті* ***пуховики, шапки, шалики*** *у три оберти навколо шиї,* ***рукавиці, черевики*** *відповідні, вдома запхнуті вже на літо пледи, гуцульські* ***шкарпетки*** *і на роботу теплі* ***светри*** (К).

Літній асортимент передбачає носіння плечового й поясного одягу, трикотажних і хустково-шарфових виробів, що обов'язково мають бути легкими, виготовленими з натуральних тканин: *... не соромтеся величезних* ***капелюхів****...* (К); *Але, вирушаючи з дому, все одно киньте у торбу до термальної водички та віяла, якусь* ***хустку*** *чи літній широкий* ***шалик****...* (К); *Можна засмагати, ловити метеликів, проявити справжню громадянську мужність – замість шашликів взяти на природу бутерброди, і потім прибрати за собою, вигуляти нові* ***шорти*** *і навіть* ***купальники*** (К).

Оскільки шарфи, шалі можуть використовуватися за різних температур, нерідко вербальне «оточення» вказує не необхідність вибору й підсилює рекомендацію: *Вітер завіватиме з південного заходу, 5-12 м/с, тобто, трохи поривчастий, для прогулянок обов`язково* ***закутайте шию*** *шаликом* (К); *Отже, терпіння – на одну добу, і далі починаємо радіти сонцю, калюжам, авітамінозу, міняти* ***товстелезні*** *шалики на більш* ***елегантні, тонші****, купити нові гумові чоботи і не забувати, що потепління йде, але ніжними кроками* (К); *Стрітення радує нас десь сонцем, десь "плюсовими" значеннями температури повітря, і ми, окрилені сонцем, вже почали знімати шапки,* ***розплутувати*** *шалики, а дехто навіть із дальніх кутків шухляд почав виймати темні окуляри* (К); *Але ось похолодання залишиться на день-два. Тому про всяк випадок, на завтра – і парасолі, і* ***темні*** *окуляри, і* ***загадкові*** *шалики навколо шиї. Буде дуже елегантно* (К).

Демісезонний гардероб охоплює одяг та взуття, актуальний в осінньо-весняний період, коли необхідно дбати про вбрання помірної цупкості: ***Куртки*** *й* ***плащі*** *найближчим часом не щезнуть з наших вішалок у коридорах* (К); *Захистіть те, що найбільше боїться заморозків. І себе також – теплішими шкарпетками та* ***плащами*** (К); *Грибники, готуйте кошики, плетіть лозу і вже складайте торбочки чи целофанові кульочки, витягайте* ***гумовики*** *та* ***дощовики*** *– до нас йдуть дощі!* (К). Нерідко уточнюється, на який температурний режим повинен бути розрахований одяг, напр.: *Хіба що під курткою вже можна зняти один* ***зайвий светр*** *– трохи ж потепліє.*

Причому мешканці північних областей і західної частини прекрасно виглядатимуть у ***теплих, з хутряними комірами, куртках*** *чи* ***осінніх пальтах*** (К); *Я вже не уявляю квартирного життя* ***без двох пар гуцульських шкарпеток!*** (К); *Ще ніколи в* ***травні товсті вовняні шкарпетки*** *не були такими популярними.*

Назви всесезонного одягу практично не функціюють у прогнозах погоди з огляду на те, що вибір такого типу суттєво не залежить від температури довкілля, а зумовлений уподобаннями кожної людини, напр.: *А в середині тижня вже згадаємо про* ***піджачки****, светрики, а голі коліна громадян сховаються під* ***джинсами*** *та поважними* ***штанами*** (К).

Серед лексем на позначення взуття трапляються загальні назви та їхні різновиди: *Тобто, холодно, тому одяг на тиждень плануйте відповідний, а особливо неслизьке* ***взуття*** **(**К); *Ось такі* ***гумові чоботи*** *вам точно знадобляться і у червні. Дощі продовжать заливати українські міста завтра* (М); *Ну, хіба що трохи буцає модним* ***кросівком*** *жовте листя* (К). З аксесуарів відповідно до прогнозованої сонячної чи дощової погоди згадуються окуляри, парасолі, напр.: *То тільки беріть* ***парасолі.*** *Синоптики кажуть: ймовірні опади* (М); *Купіть собі нові* ***окуляри*** *темні, капелюх з бавовни чи літні кросівки з тканини – знижки вже розпочалися, а літечко ще триватиме* (К); *Пилюку носитиме багато і весело, тому* ***окуляри*** *треба не забути обов`язково, щоб захистити очі* (К); *Тому, якщо ви вихідними запланували подорож на захід України, будь ласка, візьміть із собою цей прогноз, а також теплішу одежу, міцні високі кросівки та* ***парасолі*** (К).

Специфіка функціювання назв одягу в метеорологічному дискурсі полягає в тому, що пряму назву того чи того вбрання замінює метонімічна назва, побудована на перенесенні певного предмета / класу предметів на інший предмет / клас предметів на основі просторової, понятійної, синтагматичної та логічної суміжності [5]. Продуктивними моделями в метеодискурсі є такі: ‘матеріал та виріб із нього’ (*Так що поки – панамки, вода, тінь, менше синтетики, більше* ***льону*** *та* ***бавовни****, контролювати артеріальний тиск, кому треба, не дихати у потилицю сусіду в черзі чи транспорті* (К); *У Києві актуальними, окрім масок, будуть увесь тиждень темні окуляри, пшикалки з термальною водичкою, шорти, бретельки,* ***бавовна, льон*** *та лимонади* (К) та ‘деталь й одяг із нею’ (*Готуйте* ***бретельки****, шорти, віяла, водичку у сумку, окуляри, в’єтнамки, бандани* (К). Зрідка акцентується на кольорах вбрання: *Тому до завтра ще є шанс пробігтися ввечері магазинами і з чистою совістю купити собі отой чудовий,* ***шляхетного сірого*** *чи* ***малинового "вирви-око" кольору,*** *кардиганчик на свіжу прохолодну погоду* (К); *… скоро підуть* ***чорні*** *куртки, чорні баламбони та сіро-коричневі сезонні потужні кросівки…* (К); *Можна повигулювати вихідні* ***білі*** *сукні чи костюми, яким вічно погоди не вистачає – буде і не спекотно, і не холодно* (К).

Іноді в прогнозах погоди функціюють загальні назви на позначення вбрання (*одяг, одежа*), напр.: *Теплий* ***одяг*** *і парасольки далеко не ховайте* (М); *До протидощових захисних засобів завтра непогано було б знову*

витягти тепліший ***одяг*** *– верхній!* (К); *Похолодає в помешканнях, тому подбайте про тепліший домашній* ***одяг****, щоб не перемерзнути* (К); *Літню* ***одежу*** *ще не ховайте далеко, вихідними потепліє відчутно* (К). На різкі коливання температури вказує поєднання в одному висловленні назв, що стосуються різних пір року, напр.: *Один день – у* ***зимових чоботях*** *і* ***шубі,*** *інший – у* ***футболці*** *й* ***окулярах*** (М). На зміні клімату на Землі акцентує ведуча, коли розповідає таке: *У середині полярного кола вони без* ***пальт*** *і* ***рукавичок****. Так тепло там у серпні* (М).

Зазвичай рекомендації щодо збереження здоров'я й захисту себе від впливу погодних умов комплексно охоплюють назви одягу, взуття та необхідних аксесуарів: *Тому оці сьогоднішні* ***коротенькі курточки*** *чи з* ***тонкої вовни пальто*** *– це прекрасно, але завтра краще щось довге, по коліно чи за коліно,* ***парасолю*** *і вологозахисне, по-людськи – щось типу* ***плащовки-тканини, нормальне взуття*** *і обов'язково на голову* ***кепки, шапки, хустки, каптури*** (К).

Висновки та перспективи дослідження. У прогнозах погоди представлено як загальні назви одягу та взуття, так і їхні різновиди, що відбивають гіперо-гіпонімічні відношення лексико-семантичної системи української мови. Зауважимо, що назви одягу та взуття функціюють в українському метеорологічному дискурсі неоднаково: найактивніше вони репрезентовані в ефірі радіостанції Країна FM, обмаль їх знаходимо в рубриці «Метеозалежність» на каналі 1 + 1. Такий стан пояснюємо виробленою стратегією й тактикою, актуальною для передачі, її структурою, уподобаннями редактора чи автора. У *перспективі* плануємо розглянути інші периферійні складники метеодискурсу, зокрема медичну термінологію.

Література

1. *Вдовиченко Н. В.* Вербально-когнітивна мережа «Одяг» (експериментальне дослідження на матеріалі російської мови). *Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах* : матеріали X Міжнародної наукової конференції. Дніпро : Ліра, 2021. С. 24 – 27.

2. *Вдовиченко Н. В.* Опозиційне зіставлення семантики слів на позначення назв одягу (на матеріалі російської мови та експериментального дослідження). *Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах* : матеріали IX Міжнародної наукової конференції. Дніпро : Ліра, 2019. С. 25 – 27.

3. *Воропай О.* Звичаї нашого народу. Мюнхен : Українське видавництво, 1966. Т. 2. 447 с.

3. *Колосніченко М. В., Процик К. Л.* Мода і одяг. Основи проектування та виробництва одягу : навч. посібник. Київ : КНУТД, 2011. 238 с.

5. *Кравець Л.* Метафора та метонімія – два центри тропеїчної системи. *Культура слова*. 2000. № 55 – 56. С. 30 – 36. URL: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs. (дата звернення 25.02.2021).

6. Культура і побут населення України : навч. посіб. / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. Київ : Либідь, 1993. 288 с.

7. *Сілецький Р.* Народний одяг. *Етнографія українців* : навч. посібник / за ред. проф. С. А. Макарчука; вид. 3-є, перероб. і доп. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 711 с.

М. О. Кулибаба,
Одесская государственная академия строительства и архитектуры, кафедра языковой подготовки ЦПС

НАЗВАНИЯ ОДЕЖДЫ И ОБУВИ КАК ПЕРИФЕРИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ МЕТЕОДИСКУРСА

В статье охарактеризованы имена существительные, которые обозначают одежду и обувь и функционируют в украинском метеорологическом дискурсе. На примере прогнозов погоды, представленных на радио и телевидении, продемонстрировано функционирование таких лексем, раскрыто их специфику. Доказано, что активность указанных номенов непосредственно зависит от прогнозированных погодных условий.

Ключевые слова: лексика, одежда, обувь, функция, прогноз погоды, метеорологический дискурс.

M. O. Kulibaba,
Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Department of Language Preparation of the Center for Training Specialists

NAMES OF CLOTHES AND FOOTWEAR AS A PERIPHERAL COMPONENT OF METEOROGICAL DISCOURSE

The article characterizes nouns for clothing and footwear, which exist in the Ukrainian meteorological discourse. On the example of weather forecasts represented on radio and television, the functioning of such lexemes is demonstrated and their specificity is highlighted. It was found out that the activity of these items directly depends on the forecasted weather conditions.

Key words: vocabulary, clothes, footwear, function, weather forecast, meteorological discourse.

УДК 811.161.2’282.2[(477.44):(477.65):(477.73/.74)]:635.65

С. С. Поліщук,
канд. філол. наук,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови

НАЗВИ ЗЕРНОБОБОВИХ КУЛЬТУР І ЇХНІХ ЧАСТИН У ГОВІРКАХ СЕРЕДНЬОНАДБУЗЬКОГО АРЕАЛУ

У статті схарактеризовано лексеми на позначення найменувань зернобобових культур, їхніх частин та сортів, збережених у говірках середньонадбузького ареалу. Фактичний матеріал дає змогу зробити висновок, що зафіксовані назви тісно пов’язані з літературними відповідниками, хоч і мають наявні фонетичні та лексико-семантичні відмінності.

Ключові слова: лексема, семема, зернобобова культура, говірка, говір, Середнє Надбужжя, середньонадбузький ареал.

Завдання сучасної діалектології реалізуються в розв’язанні низки актуальних проблем, серед яких чільні місця належать фіксації й опису говіркової лексики, що становить джерельну базу національної мови. Однією з найхарактерніших особливостей діалектної лексики є багатство її на слова, що стосуються спеціальних галузей господарства [1, с. 191]. Зокрема солідний практичний матеріал для аналізу українського діалектного континууму становить сільськогосподарська лексика рослинництва [3, с. 72].

Опис українського діалектного континууму, на основі фактичного матеріалу лексико-семантичної групи, що вміщує назви реалій рослинництва, збагатили дослідження говорів Східної Слобожанщини (Ю. В. Абрамян), Закарпаття (Й. О. Дзендзелівський), Волині (Г. О. Козачук), межиріччя Дністра і Дунаю (О. А. Дакі), Донеччини (М. С. Кушмет), Правобережного Полісся (М. В. Никончук), Чорнобильської зони (М. М. Ткачук), Центральної Слобожанщини (Харківщини) (Р. Л. Сердега), подільсько-середньонаддніпрянського суміжжя (Т. М. Тищенко) та ін. Учені виявляють неабиякий інтерес до масиву вказаної лексики в діалектній системі української мови. Проте в цьому аспекті залишаються неопрацьованими говори Середнього Надбужжя, попри їхню вагому роль в українському діалектному континуумі, що визначає загальну скерованість наукової публікації та її **актуальність.**

Мета статті – лексико-семантичний аналіз назв зернобобових культур, їхніх частин і сортів у говірках середньонадбузького ареалу. Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність вирішення таких **завдань:** зафіксувати і ввести до наукового обігу лексеми на позначення найменувань зернобобових культур, їхніх частин та сортів у визначених говірках; здійснити лексико-семантичний аналіз зібраних одиниць говіркового мовлення.

Об'єктом вивчення є назви зернобобових культур, їхніх частин і сортів, зафіксовані в східноподільській групі говірок південно-західного наріччя та західностеповій групі говірок південно-східного наріччя української мови, **предметом** дослідження – лексико-семантичні особливості цих номінацій. **Джерелами** фактичного матеріалу послугували польові записи, здійснені в 74 населених пунктах Середнього Надбужжя в 2014–2016 рр.

Під час дослідження було застосовано **загальнонаукові методи** аналізу, синтезу, спостереження та описовий метод. Серед **спеціальних лінгвістичних методів** залучено анкетування й інтерв'ювання та лінгвогеографічний методи.

В українських діалектах нерівномірно репрезентовано різні ділянки спеціальної лексики. Це зумовлено характером економіки певного краю і рівнем його суспільно-економічного розвитку протягом тривалого періоду [1, с. 191]. Про варіацію назв зернобобових культур, їхніх частин і сортів, поширених у говорах середньонадбузького ареалу можемо говорити з огляду на культивування цих рослин на всій території України [5]. Бобові відомі ще з крейдового періоду, зокрема їх рештки знайдено в еоценових відкладах Середнього Придніпров'я і в сарматських відкладах Причорномор'я [УРЕ, т. 1, с. 497]. Бобові культури поділяють на дві групи: 1) зернові бобові (в Україні – горох, сочевиця, квасоля, біб, кінський біб, соя, люпин і менш поширені – нут, арахіс, чина) та 2) кормові бобові трави, дворічні – люцерна, конюшина, еспарцет, буркун і однорічні – вика, серадела [ЕУ І, с. 141]. Зернобобові культури вирощують на всій території України [5], це дає підстави говорити про варіантність назв цих рослин, їхніх частин і сортів у говірках середньонадбузького ареалу. Скажімо, семема 'загальна назва рослин родини бобових' є реалізацією назви *зернобо*ˈ*бов'і* (15, 40), словосполучення *бо*ˈ*бов'і кул'тури* (45), а в усіх, крім трьох з обстежених говірок (40, 45, 60), – слова *бо*ˈ*бов'і*. Така номінація відповідає нормам української літературної мови (далі – УЛМ), де *бо*ˈ*бовий* (у знач. ім. *бо*ˈ*бов'і*) – 'родина дводольних, роздільнопелюсткових рослин' [СУМ І, с. 206]. Рідше аналізована семема є реалізацією лексеми *бо*ˈ*би* (35, 45, 56, 57, 58, 60). Проведемо паралелі з УЛМ, де *б'іб* (одн.), *бо*ˈ*би* (мн.) – 'однорічна городня рослина, що має в стручках поживні плоди', 'плоди цієї рослини' та 'дрібний плід, стручок деяких городніх і польових культур з родини бобових' [СУМ І, с. 172]. Перше значення вказує на перенесення видової назви городньої рослини *б'іб* у формі мн. на родову назву *бо*ˈ*бов'і*. Це підтверджує зауваження: *бо*ˈ*би* / *о*ˈ*д'ел'не йе та*ˈ*ке ви*^{e}ˈ*лике* / *йак фа*ˈ*сол'а здо*ˈ*рова* // (17). З огляду на другу й третю семеми лексеми *б'іб* можемо спостерігати ототожнення номінації частин бобової рослини (плодів, стручків) із загальною назвою всіх культур цієї родини. Етимологія слова *б'іб* (що є твірним для лексеми *бо*ˈ*бов'і* у значенні прикметника) свідчить про його псл. походження та розширення значення в діалектах певних мов [ЕСУМ І, с. 189]. Сама ж однорічна рослина *б'іб* (Vicia faba L.) на території Середнього Надбужжя відома, але непоширена: господарі надають перевагу

культивуванню таких бобових, як *ква|сол'а, го|рох* і *|сойа*. В окремих східно-подільських говірках семема ‘загальна назва рослин родини бобових’ актуалізується в лексемі *струч|ков’і* (3, 14), оскільки *б’іб* ‘плід бобових рослин’ [СУМ І, с. 172] своєю формою схожий на *стру|чок* ‘довгий і вузький плід більшості рослин родини хрестоцвітих, що *перев.* розкривається на дві половинки, у яких міститься насіння’ [СУМ ІХ, с. 796]. У деяких джерелах натрапляємо на зауваження, що *б’іб* неправильно називають *струч|ком* [УРЕ І, с. 437] або що слова *бо|бов’і* та *струч|ков’і* є взаємозамінними [ЕУ І, с. 141]. Утім, структура лексичного значення слова *б’іб* містить сему ‘стручок’, що вказує на прозору мотивацію позначення розглядуваної семеми лексемою *струч|ков’і*.

Квасоля (Phaseolus L.) – ‘городня трав’яниста однорічна рослина родини бобових’ [СУМ IV, с. 132], яка була привезена в Україну в XVII – XVIII ст. із заходу, зокрема через Польщу [2, с. 120]. У межах Середнього Надбужжя культивування квасолі добре відоме. Висівають її переважно на присадибних ділянках. Заналізовані говірки зберігають декілька варіантів назв цієї багатої на білки рослини. Лексема *ква|сол'а* (24, 30, 36, 58, 60, 74), вживання якої є літературною нормою, часто співіснує з діалектним відповідником *фа|сол'а* (1, 2, 7, 8, 10, 12, 13, 16, 19, 20, 22, 23, 26, 27, 28, 31, 33, 35, 41, 42, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 56, 57, 59, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 72) або замінюється ним (3, 4, 5, 6, 9, 11, 14, 15, 17, 18, 21, 25, 29, 32, 34, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 48, 49, 50, 54, 55, 62, 63, 69, 70, 73). Люди старшого покоління номінують рослину *хва|сол'а* (26, 56). Натрапляємо і на зменш.-пестл. варіанти найменувань: *ква|сол'ка* (30, 74), *фа|сол'ка* (6, 14, 46, 52, 71). Згідно з даними АУМ у говірках середньонадбузького ареалу функціонують лексеми *ква|сол'а* і *фа|сол'а*, із значним переважанням діалектного варіанта [АУМ І, к. 100]. Назва рослини запозичена через польське посередництво зі свн. мови [ЕСУМ ІІ, с. 416].

Активне вирощування квасолі жителями Середнього Надбужжя сприяло фіксації низки цікавих, оригінальних назв на позначення сортів цієї культури. За формою квасолю розрізняють кущову – із прямостоячим невитким стеблом; високовитку з стеблами, що в’ються навколо підпор; напіввитку [УРЕ V, с. 84]. Насамперед розглянемо номінації, у яких знайшла свою реалізацію семема ‘квасоля з витким стеблом’: *ў|йушча* (ВАГ, крім 50, 52, 54, 60, 64), *ў|йуча* (51), *ў|йунка* (64), *ў|йушчаїса'* (11), *ў|йушчис'а* (35), *ба|тожна* (2), *з˳бато|гами* (26), *|лаз'ашча* (20), *ви|туха* (49, 60, 61), *вит|ка* (54), *|тична* (57), а також описово: *ква|сол'а* (*фа|сол'а*) / *шо ў|йец'а* (3, 17, 53), ~ *ви[е]|нец':а* (53), ~ *ви|нец'а* (6, 27, 50, 52), ~ *ч’іп|л'айиц'а* (15).

Семема ‘квасоля з невитким стеблом’ функціонує в лексемах та їхніх фонетичних варіантах: *ни[е]ў|йушча* (17, 33, 45, 53, 55, 56), *ниў|йушча* (1, 4, 6, 8, 10, 13, 15, 16, 18, 19, 22, 26, 27, 28, 29, 32, 34, 36, 39, 40, 41, 46, 47, 51, 59, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 74), *неў|йуча* (51), *кушчо|ва* (7, 11, 12, 14, 17, 24, 26, 30, 31, 37, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 56, 60, 61, 64, 70, 74), *кусто|ва* (17, 53), *кушча|кова* (21), *|кушчиком* (38, 52), *куп|часта* (48), *|п’іша* (2, 9, 10, 17, 35, 49, 58), *си|д'ача* (20), *са|душка* (57), *с'і|душка*, *си|дунка* (54), *нис'ко|росла* (23, 25,

53), *нис'ка* (62), *прос'та* (6), *прос'тен'ка* (10) або в описових конструкціях *ква'сол'а* (*фа'сол'а*) / *шо ни̯ви'нец':а* (17, 50, 53), ~ / *ни̯ви'нец'а* (5, 27, 50), ~ / *ни'̯ў'йец':а*, ~ / *ни̯ў'йец'а* (3, 53). Іноді квасолю з невитким стеблом і квасолю з витким стеблом не розрізняють: *фа'сол'а і̯ў'с'о* // (3, 17). Дійсно, ці сорти рослини легко сплутати, особливо орієнтуючись на її зерна, напр.: *йа на̯ба'зар'і* / *йак куп'л'айу* / *то̯пи'тайу* / *це ў'йушча* / *чи̯ни'ў'йушча ква'сол'а* // *ни'ў'йушча* / *ни'ў'йушча* / *би'р'ім* // *а̯то'д'і wo'на та'ка 'вигналас'а* / *по̯п'лот'і ви'нец':а* // (53).

На позначення сортів квасолі в мовленні жителів середньонадбузького ареалу також збережені назви, що з'явилися завдяки асоціаціям, викликаним різними реаліями: *бом'бова* (49), *'бомба* (1, 19, 21, 22, 26, 39) або *'бомбочка* (26, 72), що є розмовним варіантом назви сорту «Дніпровська бомба», *бо'бова* (33), *в'іл'і'кан* (69), *коро'лева* (71), *'пан'с'ка*, *с'і'мейна* (59), *мат'рошка* (53, 58) і *мат'р'ошка* (17), *мос'кал'* (22), *нигри'тоска* (*пйат'ниста*) (7), *с̯пйат'ном* (50), *п'і'лот* (*'чорними 'ц'аточками*) (10), *п'іо'нерка* (17, 47, 53, 68), *ў̯кра'пинку* (64), *чир'wона к'рапочка* (19, 21), *'шапочка* (51), *чир'wона 'шапочка* (22, 26, 39, 45, 46, 47), *к'расна* ~ (3, 21, 47, 51, 53), *к'расними х'лопчиками* (10), *'в'ічко чир'woне*, ~ *'чорне* (12), *с̯крас'нен'кими 'в'ічками*, *ш̯чор'нен'кими* ~ (7), *іш̯'чорним 'очком* (6), *с̯чир'woним 'гочком*, *с̯'чоним* ~ (55), *с̯чор'нен'ким боч'ком* (32), *сол'датики* (9, 71), *с:ол'датиком* (5), *ш̯чоло'вічком* (8, 28, 53), *бо'жичка* (*б'і'лен'ка і̯та'ко зна'чечок*) (63), *'б'іла 'сахарна* (17, 19, 21, 52) і *'сахарна* (1, 6, 26, 29, 30, 32, 33, 39, 47, 51, 53, 67, 72), *цук'рова* (39, 71), *спар'жа* (34, 74), *спар'жоўка* (11), *с'паржова* (6, 19, 32, 53) і *с'паржи'ва* (30, 51, 69), вона ж *струч'кова* (12, 27). Водночас носії досліджуваних говірок номінують сорти квасолі залежно від кольору зерна: *'б'іла* (2, 3, 6, 7, 17, 20, 23, 25, 26, 37, 38, 40, 49, 63, 71, 72), *б'і'лен'ка* (4, 6, 15, 17, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 45, 46, 47, 53, 56, 63, 64, 66, 67, 73) і *'б'іла с̯к'расними п'йатнишками*, *б'і'лен'ка с̯'чорними* ~ (3), *'чиста б'і'лен'ка* (2), *'чисто* ~ (12), *'жоўта* (23, 64) і *жоў'тен'ка* (4, 17, 33, 38, 63), *зи'лена* (10) й *зили'нен'ка* (4, 15, 50), *к'расна* (53), *чир'wона* (2, 3, 52, 63, 64) й *чирwо'нен'ка* (15, 45), *чи'рwоно'бока* (53), *'син'а* (53) та *си'нен'ка* (66), *'с'іра* (3), *ко'ричнева* (40) та *ко'р'ічнива* (7), *'чорна* (10, 15, 23, 30, 51, 52), *р'а'ба* (53, 63) і *р'а'бен'ка* (23, 30, 46, 52, 71), *ра'ба* (3, 17, 20, 23, 25, 40, 53) і *ра'бен'ка* (4, 15, 17, 24, 28, 29, 33, 37, 38, 47, 51, 53, 56, 64, 66, 67, 73), *ра'бесин'ка* (2), *ра'бушка* (19, 21), *цв'іт'на* (2). Також назви сортів квасолі співвідносять із часом дозрівання рослини: *'ран':а* (45, 73) й *'ран'а* (5, 37), *скорос'п'елка* (26, 53), *о'с'ін':а* (53), *'п'із'н'а* (5, 45). Залежно від розміру плоду розрізняється *здо'рова* (2, 17, 48, 50, 73), *'дуже здо'рова* (9, 49), *'вилика* (5, 7, 26, 50, 67, 72), *'дуже 'вилика* (1, 39), *к'рупна* (9, 17, 20, 33, 50), *си'ред'н'а* (7), *ма'лен'ка* (7, 17, 18, 47), *др'іб'нен'ка* (7, 47), *м'іл'ка* (20, 67) квасоля. Залежно від форми зерен відома *доў'ген'ка* (2), *продоўгу'вата* (18), *круг'лен'ка* (2, 18, 30, 50) квасоля. За якістю виокремлють *'качиствину* (49) і *'гарну* (1), за основним призначенням – *дикора'тиўну* (8) та *сто'лову* (58), за смаковими властивостями – *со'лотку* (22, 71), *'добру* (49) й *ха'рошу* (5) квасолю. Іноді одна назва має вказівку на декілька ознак: *б'і'лен'ка 'доўга* (13), *ра'ба здо'рова* (26), *'б'іла ш̯'чорними чоло'в'ічками* (39),

раˈбен'ка шˬчолоˈв'ічком (13), *маˈлен'ка кругˈленька* (39), *м'іˈлен'ка сˈлатка* (15), *кˈрупна мйаˈсиста* (15) квасоля тощо. Просторова поведінка зафіксованих найменувань вказує на міждіалектну взаємодію досліджуваних говірок, про що свідчать спільні для обох діалектів назви сортів квасолі: *ўˈйушча*, *ниᵉўˈйушча* (*ниўˈйушча*), *кушчоˈва*, *ˈп'іша*, *ˈсахарна*, *сˈпаржиᵉва* (*сˈпаржова*), *б'іˈлен'ка*, *жоўˈтен'ка*, *ˈчорна*, *р'аˈбен'ка* (*р'аˈбен'ка*), *кˈрупна*, *кругˈлен'ка* та ін.

Горох (Pisum sativum L.) – ‘польова і городня трав'яниста рослина родини бобових із круглим насінням (горошинами)’ та ‘насіння цієї рослини, що використовується для харчування’ [СУМ II, с. 137]. В Україні горох з'явився приблизно за 500 років до н. е., про що свідчать розкопки, проведені поблизу м. Харкова. Нині в нашій державі зосереджено значні посівні площі цієї бобової культури [5]. На території Середнього Надбужжя, що знаходиться в Степовій, частково – Лісостеповій зонах, культивування гороху добре відоме. У мовленні носіїв усіх обстежених східно-подільських і західно-степових говірок для позначення Pisum sativum L. функціонує лексема *гоˈрох*, рідко – її зменш. форма *гоˈрошок* (7, 45, 53). Така реалізація відповідає УЛМ і даним АУМ [АУМ I, к. 144]. Аналізоване слово має псл. походження: * gorxъ ← * gorsъ [ЕСУМ I, с. 572]. З-поміж сортів відомий *ˈк'ін'с'к'ій зуб*, оскільки *уˬструˈчечков'і два ˈзубки таˈких ˈточн'і / йак уˬкоˈн'а ˈбуло* // (10).

Нут (Cicer L.) – ‘однорічна культурна рослина родини бобових, яку вирощують на зерно для харчування та на корм худобі’ [СУМ V, с. 456]. Популярний він у Туреччині, Індії та ін. країнах. Українські вчені працюють над збільшенням урожайності нуту в нашій державі [4]. Тим часом жителі Середнього Надбужжя зазначають: *наˈwут / це ˈчас'н'іки / ну / доˈпус'т'ім ˈкаждиї хоˈз'айін ˈможе там гˈрадочку дес' таˈмо / раˈдочок поˈс'ійати* // (47). В обстежуваних говірках семема ‘нут, Cicer L.’ реалізується в лексемі *нут* (5, 11, 16, 23, 26, 32, 35, 39, 48, 49, 53, 54, 56, 57, 58, 61, 63, 65, 68, 69, 73) і діалектних найменуваннях *наˈwут* (2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 39, 45, 46, 47, 48, 50, 53, 55, 56, 59, 66, 67, 68), *наˈгут* (17, 27, 53), *наˈут* (1, 17, 34, 38, 39, 42, 49, 51, 52, 53, 56, 56, 58, 70). Отже, назви *нут* і *наˈwут* відомі в подільському та степовому говорах. У деяких говірках про рослину не згадують. Слово *нут* запозичене з тюрк. мов частково через рос. та сх.-роман. мови [ЕСУМ IV, с. 119].

Соя (Glycine L.) – ‘трав'яниста однорічна рослина родини бобових, насіння якої використовують для виробництва харчових продуктів та в техніці’ [СУМ IX, с. 479]. У Європі культура з'явилася в кінці XVIII ст. [152]. На відміну від *ˈнуту*, *ˈсойу ˈсˈійут' / у / ˈфермери ўˬcwoˈйіх хаˈз'аїствах* // (36). Усі обстежені говірки Середнього Надбужжя, де культивується рослина, для її позначення зберігають назву *ˈсойа* (1, 2, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74), яка відповідає нормам УЛМ. Назва рослини є запозиченням із зх.-європ. мов [ЕСУМ V, с. 364].

У досліджуваних говірках було зафіксовано і деякі менш популярні на відповідній території бобові культури, зокрема – *б'іб* (15, 20, 24, 25, 26, 27, 30, 33, 39, 40, 49, 52, 55, 58, 61, 62, 63, 64, 67, 69, 70, 72, 74). Рідко натрапляємо на фонетичні варіанти слова – *б'іб*^{n} (56, 59) і *боб* (38). Назва рослини може вживається тільки у формі мн. – *бо*ˈ*би* (2, 3, 7, 10, 11, 12, 16, 19, 41, 66). Ще одна відома у середньонадбузькому ареалі бобова культура – *сочи*^{e}ˈ*виц'а* (17, 32, 54), яка має в досліджуваних говірках низку фонетичних варіантів: *сочоˈвиц'а* (27), *чичиˈвиц'а* (31), *чичиˈв'іц'а*, *ч'іч'іˈв'іца* (51), *шашоˈвиц'а* (66). Наші дослідження доповнюють дані АУМ стосовно найменувань цієї рослини, широко вживаних у діалектах Середнього Надбужжя [АУМ І, к. 78]. Носії досліджуваних говірок згадують і про таку бобову рослину, як ˈ*чина*, вона ж – *ʒ'уˈбатиї гоˈрох* (20) та навіть про *аˈрах'іс* (51, 53). Стосовно етимології цих назв слід зазначити, що *б'іб*, *сочи*^{e}ˈ*виц'а*, ˈ*чина* – успадковані з псл. мови [ЕСУМ І, с. 189; ЕСУМ V, с. 364; ЕСУМ VI, с. 321], *аˈрах'іс* – лат. номенклатурна назва, засвоєна книжним шляхом [ЕСУМ І, с. 81].

Плід бобових рослин у досліджуваних говірках обох діалектів називають *струˈчок* (ВАГ, крім 20, 21, 61). У східно-подільських говірках використовують також фонетичний варіант слова – *стр'уˈчок* (3, 17, 20, 53, 56) і зменш.-пестл. форми *струˈчечок* (10), *струˈчочок* (6, 21), *стр'уˈчочок* (20). На позначення вказаної семеми помітно менше вживається лексема *б'іб* (20, 23, 25, 49, 61), широко вживана в науковій літературі. Назва *струˈчок* ← *струк*, успадкована з псл. мови [ЕСУМ V, с. 452].

Отже, під час дослідження виявлено та проаналізовано лексеми на позначення назв зернобобових культур, їхніх частин і сортів у говірках середньонадбузького ареалу. Фактичний матеріал дає змогу зробити висновок, що більшість описаних найменувань властива для обох досліджуваних діалектів, а також тісно пов'язана з літературними відповідниками, хоч і має певні фонетичні та лексичні відмінності. Усі приклади засвідчено вказівкою на їхнє просторове поширення в ареалі. Здійснені нами записи підтверджують та розширюють дані АУМ стосовно лексичного наповнення східно-подільських й західно-степових говірок Середнього Надбужжя.

Перспективи подальшого дослідження – продовження вивчення українських говірок Середнього Надбужжя на матеріалі сільськогосподарської лексики.

Література

1. *Бевзенко С. П.* Українська діалектологія: навч. посіб. Київ: Вища шк., 1980. 246 с.

2. *Дзендзелівський Й. О.* Назви сільськогосподарських культур у говорах Закарпаття. *Studia Slavica Academie Scientiarum Hungaricae.* Budapest : Academiai Kiado, 1960. T. VI. P. 113–143.

3. *Поліщук С. С.* Лінгвістичні аспекти вивчення українських говорів на матеріалі сільськогосподарської лексики. *Наукові записки*. Серія «Філологічні науки». Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. Кн. 1. С. 72–77.

4. *Польовий Р.* Нутове майбутнє. *Агробізнес сьогодні.* 2010. Грудень. № 24 (199). URL : http://www.agro-business.com.ua/agronomiia-siogodni (дата звернення 10 04 2021).

5. Характеристика сільськогосподарських культур та технологія їх вирощування. Зернові бобові культури. *Кафедра агрометеорології та агрометпрогнозів Одеського державного екологічного університету.* URL: http://agrometeo.od.ua/articles.php?article_id=86 (дата звернення 15 05 2021).

Джерела

6. АУМ – *Атлас української мови*: у 3 т. Київ: Наук. думка, 1984–2001. Т. 1–3.

7. ЕУ – *Енциклопедія українознавства* / Гол. ред. В. М. Кубійович. Львів: Молоде життя, 1933. Т. 1. 400 с.

8. ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*: в 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.

9. СУМ – *Словник української мови*: в 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11.

10. УРЕ – *Українська радянська енциклопедія*: в 12 т. / Гол. ред. М. П. Бажан. (2-ге вид.). Київ: Поліграфкнига, 1977, 1980. Т. 1, 5.

Перелік обстежених населених пунктів та їхня нумерація

Дані відповідають адміністративно-територіальному поділу України, чинному на період збору фактичного матеріалу – 2014–2016 рр.

Кіровоградської обл. Гайворонського р-ну – м. Гайворон (1), с. Бандурове (2), с. Березівка (3), с. Берестяги (4), с. Долинівка (5), с. Жакчик (6), смт Завалля (7), с. Казавчин (8), с. Котовка (9), с. Мощене (10), с. Салькове (11), с. Солгутове (12), с. Соломія (13), с. Таужне (14), с. Ташлик (15), с. Хащувате (16), с. Чемерпіль (17), с. Червоне (18); *Благовіщенського р-ну* – м. Благовіщенське (19), с. Богданове (20), с. Великі Трояни (21), с. Вільхове (22), с. Йосипівка (23), с. Кошаро-Олександрівка (24), с. Мечиславка (25), с. Сабатинівка (26), с. Синицівка (27), с. Синьки (28); *Голованівського р-ну* – с. Люшнювате (29); *Вільшанського р-ну* – с. Калмазове (30). *Миколаївської обл. Первомайського р-ну* – м. Первомайськ (31), с. Кінецьпіль (32), смт Підгородна (33), с. Чаусове Друге (34); *Арбузинського р-ну* – с. Благодатне (35), с. Зелена Поляна (36); *Кривоозерського р-ну* – смт Криве Озеро (37), с. Бурилове (38), с. Красненьке (39), с. Курячі Лози (40). *Одеської обл. Любашівського р-ну* – смт Любашівка (41), с. Гвоздавка Перша (42), с. Зеленогірське (43), с. Ясенове-2 (44); *Савранського р-ну* – смт Саврань (45), с. Байбузівка (46), с. Вільшанка (47), с. Дубинове (48), с. Йосипівка (49), с. Кам’яне (50), с. Концеба (51), с. Неділкове (52), с. Осички (53), с. Полянецьке (54), с. Слюсареве (55);

Балтського р-ну – с. Піщана (56), с. Пужайкове (57), с. Ухожани (58), с. Чернече (59). *Вінницької обл. Чечельницького р-ну* – смт Чечельник (60), с. Білий Камінь (61), с. Ольгопіль (62); *Бершадського р-ну* – с. Баланівка (63), с. Бирлівка (64), с. Велика Киріївка (65), с. Джулинка (66), с. Кидрасівка (67), с. Лугова (68), с. Мала Киріївка (69), с. Осіївка (70), с. Поташня (71), с. Ставки (72), с. Устя (73), с. Флорине (74). *Всі аналізовані говірки* (ВАГ).

С. С. Полищук,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

НАЗВАНИЯ ЗЕРНОБОБОВЫХ КУЛЬТУР И ИХ ЧАСТЕЙ В ГОВОРАХ СРЕДНЕНАДБУЖСКОГО АРЕАЛА

В статье введено в научный оборот и осуществлено лексико-семантический анализ единиц диалектной речи для обозначения зернобобовых культур, их частей и сортов, сохранившихся в говорах середньонадбузького ареала. Фактический материал позволяет сделать вывод, что зафиксированые названия тесно связаны с литературным языком, хотя имеют ряд лексико-семантических и фонетических различий.

Ключевые слова: лексема, семема, зернобобовые культуры, говор, Среднее Надбужье, средненадбужский ареал.

S. S. Polishchuk,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
Ukrainian Language Department

NAMES OF GRAIN LEGUMES CROPS IN THE MIDDLE BUG AREA DIALECTS

Agricultural vocabulary as an integral part of every farmer’s vocabulary is valuable material for dialectological researches. The fixation and analysis of the agricultural lexis in the dialects of the Middle Bug area continues to solve the actual problem of modern linguistics.

The purpose of the article is vocabulary-semantic analysis lexemes to define grain legume crops, their parts and varieties in the Middle Bug area dialects that function at the border of the South-Western and South-Eastern dialects of the Ukrainian language.

The author’s records and notes done in 74 settlements situated in the west of Kirovohrad region, the northwest of Mykolaiv region, the northeast of Odesa region and the southeast of Vinnytsia region during 2014–2016 are the source of the practical material. The numbering of the villages, urban settlements and towns is used in the article. The full names are listed at the end of the work under the title "The list of the examined settlements and their numbering" to represent the areal distribution of the analyzed dialect units. The examined names and the dialect speech examples are represented by means of the common phonetic transcription for recording the Ukrainian literary and dialect speech (the transcription is

presented in the first volume of the Atlas of the Ukrainian Language). The names widespread in Middle Bug area dialects are analyzed.

The conclusion is that the fixed names are connected with literary equivalents although they differ in phonetics, vocabulary and semantics.

Prospects for further research are the continuation of the study of the Ukrainian dialects of the Middle Bug on the material of agricultural vocabulary.

Key words: lexeme, sememe, grain legumes crops, dialect, dialects group, Middle Bug, Middle Bug area.

УДК 811.161.2’373.2:119:303.024:821.161.2’06

О. Ю. Семененко,
кан. філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

ЛЕКСЕМИ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ«РУХОМІ ВМІСТИЩА» ЗІ ЗНАЧЕННЯМ НЕВИЗНАЧЕНОЇ ВЕЛИКОЇ КІЛЬКОСТІ У СУЧАНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті аналізуються особливості функціонування в сучасному українському поетичному мовленні (як віршованому, так і прозовому) однієї із численних груп конституентів, що, зазнаючи метафоризації на рівні синтагматики, набувають можливості передавати секундарне значення мультипліцитності, тобто стають операторами функції неозначено великої кількості (НВК). Цю ділянку функціонально-семантичного поля неозначено великої кількості (ФСП НВК), що ґрунтується на мовному образі великого, утворюють засоби вторинної номінації із примарним значенням «рухомі вмістища». Зазвичай значення НВК вони реалізують на рівні нерозкладних кількісно-іменних сполук N_1N_2 (метафоричних квантитативно-генітивних бінарм). Означеною проблематикою, тобто вивченням різних ділянок ФСП НВК, займається ціла низка вчених. У статті зазначено, що на матеріалі української, російської, англійської мов метафоричні квантитативно-номінативні сполуки N_1N_2 із значенням оцінки НВК опрацювали В. М. Вовк, С. О. Швачко, на матеріалі російської та німецької мов – Л. Г. Акуленко, на матеріалі українського художнього мовлення започатковане дослідження різноструктурних засобів вираження поняттєвої категорії НВК О. М. Бонецькою, К. Г. Городенською, А. П. Загнітком, З. О. Митяй та ін.

Ключові слова: функціонально-семантичне поле неозначено великої кількості (ФСП НВК), мультипліцитність, оператор функції НВК, генітив-актуалізатор, український художній дискурс.

Функціонально-семантичне поле неозначеної кількості (ФСП НК) визначають як поле оцінної квантитативності, що протистоїть полю власне квантитативності. Значення великої недиференційованої кількості, або

мультипліцитності (термін належить Л. Х. Кабальєро Діасу), є для конституентів-квантитативів цього поля «лише переносним значенням, з яким вони вживаються в експресивному мовленні для посилення кількісної характеристики предмета» [4, с. 18].

Категорійне поняття неозначеної кількості (НК) як самостійне мисленнєво-мовленнєве утворення зазнало бурхливого вивчення в мовознавстві починаючи з середини XX ст. Досліджувалися різні ділянки ФСП НК, передовсім це стосувалося лексичних і фразеологічних засобів вираження цього значення на матеріалі певної мови або в зіставному аспекті. У російській мові генітивні конструкції із значенням НВК досліджували А. В. Бєльський, М. Ю. Тихонова, Т. П. Перетятько, І. К. Марковський, О. І. Лашкевич, В. В. Новицька та ін. На матеріалі української, російської й англійської мов метафоричні квантитативно-номінативні сполуки зі значенням оцінки НК опрацювали В. М. Вовк, С. О. Швачко, в англійській мові – О. Н. Алексєєва, О. В. Слугіна, у німецькій і російській мовах – Л. Г. Акуленко, у французькій – Л. М. Бєляєва, А. І. Копилова та ін. Лексико-фразеологічні засоби вираження НК у зіставному та перекладацькому аспектах вивчали О. І. Єгорова, Н. Л. Клименко, С. І. Кравцова, А. В. Моренцова, С. О. Швачко, О. В. Щебетенко, О. В. Яковлєва та ін. Різноманітні засоби вираження поняттєвої категорії «кількість», зокрема й НК, представлені у монографії «Засоби квантифікації: Лінгвокогнітивні аспекти» [6].

На матеріалі українського художнього мовлення та інших структурно-функціональних стилів засоби експлікації поняттєвої категорії неозначеної субстанціальної квантитативності висвітлили О. М. Бонецька, С. А. Бронікова, К. Г. Городенська, В. І. Дмитрук, З. О. Митяй та ін. Уся система різноструктурних і різнорівневих засобів вираження значення НК була проаналізована в дисертаційному дослідженні «Функціонально-семантичне поле неозначеної кількості в українському поетичному дискурсі» [7].

Метою цієї статті є дослідження особливостей функціонування в сучасному українському поетичному мовленні (як віршованому, так і прозовому) однієї із численних груп конституентів, що набувають можливості передавати секундарне значення мультипліцитності завдяки явищу метафоризації на рівні синтагматики, а також визначення репрезентативного для сучасного поетичного мовлення корпусу таких лексем, особливостей взаємодії парадигматичних і синтагматичних аспектів функціонування зазначених одиниць, лексикографічної кодифікації значення НВК у досліджуваних вербальних презентантів. Ця група лексем слабко представлена в поетичному мовленні, малорозвинена і посідає периферійне місце у системі операторів функції НВК у складі метафоричних квантитативних бінарм.

Мета зумовила розв’язання таких **завдань:** визначити межі поняття функціонально-семантичного поля неозначеної кількості (ФСП НК), окреслити основні питання, що входять до кола сучасної функціональної граматики, визначити репрезентативний для сучасного поетичного мовлення

корпус лексем в межах ФСП НВК та проаналізувати оператори функції неозначеної множинності в українському поетичному мовленні.

Об'єктом наукової розвідки було обрано категорію неозначеної субстанціональної квантитативності, а **предметом** – один із складників ФСП НВК, представлений метафоричними бінармами – нерозкладними кількісно-іменними словосполученнями, що посідають позицію одного члена речення. До складу бінарм входять оператори функції неозначеної множинності та генітиви-актуалізатори на позначення вимірюваної субстанції. Стрижневими компонентами досліджуваної групи бінарм виступають квантитативи (семантично транспоновані іменникові лексеми із значенням НВК, лексеми у секундарному, переносному, метафоричному значенні) з примарним, денотативним, номінативним значенням *засоби пересування*, або *рухомі вмістища*.

Матеріалом дослідження обрано лексичні одиниці, що реалізують функцію неоозначеної кількості, репрезентовані у сучасному українському поетичному мовленні; при нагоді наводяться приклади з прозового художнього мовлення.

У статті відповідно до поставленої мети і завдань використано як **загальнонаукові методи** *синтезу* й *аналізу* для опрацювання основних теоретичних підходів на категорійне поняття неозначеної кількості (НК) як самостійного мисленнєво-мовленнєвого утворення; *метод спостереження; описово-аналітичний метод* для вивчення і виявлення засобів вираження неозначено-кількісних квантитативів; так і **власне лінгвістичні**, зокрема *метод семантико-прагматичної інтерпретації* текстових фрагментів і одиниць; *кількісний метод*, а також *метод компонентного і дистрибутивного аналізу* для визначення семантичної своєрідності секундарних значень лексем із семантикою оцінки НК.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що його результати сприятимуть подальшому поглибленому вивченню функціональної граматики української мови, при дослідженні інших складників ФСП НВК та прислужаться при аналізі інших ФСП незамкненої структури.

Практична цінність одержаних результатів зумовлена можливістю їхнього використання при розробці циклів занять з лексикології, морфології і функціональної граматики сучасної української мови, при читанні спецкурсів прикладного спрямування, зокрема із лінгвостилістики, комунікативної лінгвістики і комп'ютерної лексикографії тощо.

У тезаурусі «Лексико-фразеологические средства выражения неопределённо большого количества в современном русском языке» [1, с. 213-223], де каталогізовано засоби первинної лексичної номінації, вторинної й опосередкованої номінації НВК, зафіксовано такі лексеми із значенням рухомих вмістищ, як Р *вагон, воз; воз, вагон и маленькая тележка* (окк.); *возом не увезёшь* (окк.).

Нами зафіксовані такі репрезентативні для сучасного українського поетичного мовлення носії семи НВК – *вагон, ешелон, *состав, віз, хура,*

обоз. У ролі залежних генітивів, об'єктів вимірювання, функціонують переважно речовинні (конкретні недискретні) іменники:

...а я не здамся / а я не продамся за долар чи марку / та й ***за ешелони кави й ікри*** */ зафундую дулю / (щоправда без маку) / на́ тобі! го́роде! / не хочеш? / не бери* (П. Коробчук).

Одночасно з метафоризацією значення стрижневої лексеми кількісно-іменної сполуки (квантитатива) може відбуватися метафоризація/метонімізація значення залежного компонента (генітива), наприклад, за речовинним іменником *золото* імпліцитно актуалізується значення збірного іменника *листя*, а за оказіональними плюральними словоформами **срібла*, **порцеляни* – назви виробів із цих матеріалів:

У сусіда коні / Бредуть, стражденні. / Під мішками згорблено / Стогне вісь. / А я собі іду: / Сонця повні жмені, / ***Золота кленового – / Цілий віз!***(Б. Олійник);

... у місяця цього ачей / не dolcevita / хоч ***срібел порцелян / три вози*** *й* ***три хури*** */ та він у тутешніх полях / невесел похмурий* (П. Коробчук).

Наявність у складі кількісно-іменної сполуки квантитатива, що містить власне кількісний і неозначено кількісний числівники, сприяє додатковій гіперболізації передаваного значення НВК.

Цими операторами функції НВК у поетичному мовленні активно вимірюються субстанції, представлені конкретними дискретними іменниками на позначення часових відрізків:

Це долею так накреслено, / Що все життя на колесах ми. / ***Вагони годин*** *хитаються, / А станції все минаються. / <...>****Вагони декад*** *хитаються, / А станції все минаються. / <...>****Вагони віків*** *хитаються, / А люди усе міняються...*(Б. Олійник);

І понад ***літ*** *моїх* ***обози****, / Через непам'яті блакить / На п'яте колесо до воза / Душа лелекою летить* (Т. Коломієць).

Трапляються також інші конкретні іменники різних лексико-семантичних груп:

Народився, братва, я на Донбасі. / Це вам, хлопці, необхідно знать. / І люблю я в Ялті на терасі / Робітничий клас наш пригадать. / І ***прикмет****, і* ***прикладів*** *–* ***вагони****! / Недарма листав техсловники: / Шахти, бесемери, терикони, / Плавки, шлаки, штреки, риштаки* (А. Мілявський);

... наданім мені як урбаністу / без проблем валандатись по місту / ностальгії власної, театрів, / де ідуть на тему порожнечі / ***ешелони відділіві кадрів****...* (В. Неборак);

Спокуси влаштувалися ***в цілий ешелон*** *незаперечно сильних* ***аргументів***
(Ю. Андрухович);

Як сварливий сімдесятирічний письменник, я ношу в пам'яті ***цілу купу*** *– перепрошую, Слобожанщино! –* ***цілу хуру*** *непотрібних* ***речей****. За сім десятків літ усього цього назбиралося більше ніж достатньо* (Ю. Андрухович);

Кого з нас плакали? Кого не чули? / Ховали нас ***возами****, без гробів. / Сузір'я кочували, як кочують, / дрібний людський не надчерпнувши біль* (В. Затуливітер).

Словоформа *возами* із значенням прислівника-вимірника не відбита в словниках, але представлена в поетичному мовленні. Її вживання може, як у нашому прикладі, супроводжуватися потужним почуттєво-емоційним імпульсом. Носіями семи НВК можуть ставати словоформи орудного порівняльного і орудного знаряддя (інструментатива). Оцінюючи стилістичний потенціал таких словоформ, С. Я. Єрмоленко зауважує, що потужними можливостями семантичної конденсації віршового мовлення відзначаються синтаксичні конструкції з орудним відмінком: по-перше, він використовується для вираження порівняння, не маючи формальних показників цієї семантики (типу порівняльного сполучника ***як***), по-друге, в поетичних метафорах модифікується найзагальніше значення інструментальності і не відчуженого об'єкта, завдяки чому ускладнюється семантична взаємодія предикатів і актантів [5, с. 154].

У ролі генітива-актуалізатора квантитативної семантики можуть виступати й абстрактні іменники почуттєвої сфери людини:

Через душі, мов через вокзали, / Гуркотять ***состави почуттів****… / Може, сподіватися зухвало, / Вірити і ждати – поготів* (В. Симоненко);

…я геть ніяк не реагую на ***ешелони*** *добрих* ***слів, підбадьорювань, похвал, запевнень*** *у правильності моїх кроків* (І. Карпа).

Уведення до складу квантитатива *візочок* демінутивного суфікса-модифікатора *–очок* і певна дискурсивна зумовленість суттєво впливають на експліковану НК, викликаючи її різне зменшення. Лексема набуває здатності передавати значення НМК (неозначено малої кількості) із відтінком експресивності, пор.:

Ми, сильні духом, визнані у світі, / Зберігши гідність і святу любов, / За чесну працю у своєму літі / Не заробили ***на візочок дров*** (Г. Чубач).

Можливість бути носієм значення НВК зафіксована словниками тільки у лексеми ***хура*** як відтінок примарного значення: **ху́ра**– 1. Великий віз або сани для перевезення вантажу, людей тощо; підвода. // Віз або сани з поклажею. // Кількість вантажу, що може поміститися на возі чи санях. // *перен., розм.* Велика кількість чого-небудь. 2. *заст.* Валка підвід [3, с. 1576]. Окремий ЛСВ із апроксимаційним значенням кількості наявний у лексеми **віз**[1]– 2.Приблизна міра ваги, обсягу, що дорівнює поклажі одного воза [3, с. 186], певної кількості – у лексеми **вагóн** – 2. Кількість вантажу, що входить у товарний вагон [3, с. 107]. У лексем *ешелон, обоз* і русизма *состав*, завдяки актуалізації семи 'група', може контекстуально виникати $ЛСВ_2$ із значенням НВК:**ешелóн** – 2. Поїзд, автоколона або група літаків певного призначення з людьми та вантажем [3, с. 359]; **обóз**– 1. Окрема група підвід з вантажем, що перевозиться кудись [3, с. 109].

Квантитативи *віз, хура, ешелон* можуть мати при собі специфікатор ***цілий***. Специфікатор *цілий* набуває тих самих ознак, що й специфікатор *добрий*, аналіз функціональних особливостей якого описано С. О. Швачко,

яка зазначає, що прикметники, узгоджуючись із нумеральними сполуками, можуть переходити із розряду якісних до розряду відносних. Слово *добрий* у фразах *добрих дві милі* та *добра людина* реалізує відповідно сему кількості (*повних, цілих дві милі*) і сему якості, позитивності. Це різні мовні одиниці за семантичною наповненістю і формальною оформленістю. Виступаючи у функції специфікатора, прикметник *добрий* реалізує сему повної міри ознаки, співвідноситься з іншими кількісними словами, позбавляється можливості мати форми ступенів порівняння. Таким чином, ці слова стають відносними кількісними прикметниками [9, с. 74].

У російській мові, за спостереженнями Л. Г. Акуленко, найбільше функціональне навантаження та найбільш широку сполучуваність має квантитатив *вагон* (у ролі генітива трапляються дискретні та недискретні іменники, іменники на позначення істот й іменники абстрактної семантики – Р *целые вагоны карьеристов, вагон претензий* и *встречных требований, вагон порядочности* [2, с. 116]. В українському поетичному мовленні найчастотнішими квантитативами цієї ЛСГ із найширшою дистрибуцією є лексеми з актуалізованим секундарним значенням НВК *віз* і *ешелон*.

Як слушно зауважує С. О. Швачко, «звернення до питань екстеріоризації понять числа та міри є вельми продуктивним для розпізнання проблем онтології, гносеології, когнітивістики та подальшого дослідження квантитативної лексики» [8, с. 364]. Використання транспонованих квантитативів у складі метафоричних генітивних бінарм пов’язане, на нашу думку, зі специфікою когнітивної та практичної діяльності продуцента поетичного висловлення, з певними умовами перебігу комунікативного процесу, з прагматичною скерованістю експресивно-аксіонально-емотивно забарвленого повідомлення, детермінується інтенцією вираження суб’єктивних смислів.

Перспективність подальших розробок у площині аналізованої проблематики пов’язуємо з можливістю порівняльного аналізу складу й обсягу конституентів ФСП НК в інших типах дискурсів та із вивченням різнорівневих і різноструктурних вербальних засобів експліцитного / імпліцитного вираження значень НК предметокількості, ознакокількості й процесокількості як складників макрополя кількісності.

Література

1.*Акуленко В. В., Акуленко Л. Г., Клименко Н. Л.* Лексико-фразеологические средства выражения неопределённо большого количества в современном русском языке. *Категория количества в современных европейских языках*. Киев: Наук. думка, 1990. С. 213–223.

2.*Акуленко Л. Г.* Поле неопределённо большого количества в современном немецком и русском языках. *Категория количества в современных европейских языках*. Киев: Наук. думка, 1990. С. 106–145.

3.Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь: ВТФ Перун, 2009. 1736 с.

4. *Городенська К. Г.* Вираження неозначеної кількості засобами української мови. *Мовознавство*. 1978. № 4. С. 18–21.

5.*Єрмоленко С. Я.* Синтаксис і стилістична семантика. Київ: Наук. думка, 1982. 211 с.

6.Засоби квантифікації: Лінгвокогнітивні аспекти: монографія / С. О. Швачко, С. В. Баранова, І. К. Кобякова, О. М. Медведь, Н. І. Чернюк / за ред. С. О. Швачко. Суми: СумДУ, 2007. 204 с.

7.*Семененко О. Ю.* Функціонально-семантичне поле неозначеної кількості в українському поетичному дискурсі : дис. … канд.філол. наук. Одеса, 2011. 249 с.

8. *Швачко С. А.* Сага о числах и их эстериоризации. *Культура народов Причерноморья*: науч. журнал. Симферополь, 2009. № 168. Т. 2. С. 363–365.

9. *Швачко С. А.* Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языке. Киев: Вища шк., 1981. 144 с.

А. Ю. Семененко,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики

ЛЕКСЕМЫ ТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ «ДВИЖУЩИЕСЯ ВМЕСТИЛИЩА» СО ЗНАЧЕНИЕМ НЕОПРЕДЕЛЕННОГО БОЛЬШОГО КОЛИЧЕСТВА В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье анализируются особенности функционирования в современном украинском поэтическом дискурсе (как рифмованном, так и прозаическом) одной из многочисленных групп конституентов, которые, метафоризируясь на уровне синтагматики, приобретают возможность передавать секундарное значение мультиплицитности, то есть становятся операторами функции неопределённо большого количества (НБК). Эту часть функционально-семантического поля неопределённо большого количества (ФСП НБК), которая базируется на языковом образе большого, образуют средства вторичной номинации с «призрачным» значением «движущиеся вместилища».

Как правило, значение НБК они реализуют на уровне неразложимых количественно-именных сочетаний N_1N_2 (метафорических квантитативно-генитивных бинарм). Изучением разных участков функционально-семантического поля неопределённого количества (ФСП НБК) занимается целый ряд учёных. На материале украинского, русского, английского языков метафорические квантитативно-номинативные сочетания N_1N_2 со значением оценки НБК изучали В. М. Вовк, С. А. Швачко, на материале русского и немецкого языков – Л. Г. Акуленко. На материале украинской художественной речи начато изучение разноструктурных средств выражения понятийной категории НБК О. М. Бонецкой, К. Г. Городенской, А. А. Загнитко, З. О. Митяй, А. Ю. Семененко и др.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле неопределённо большого количества (ФСП НБК), мультиплицитность, оператор функции НБК, генитив-актуализатор, украинский художественный дискурс.

O.Y. Semenenko,
Odessa National I. I. MechnikovUniversity,
Department of Applied Linguistics

LEXEMS OF THE THEME GROUP "MOVING AREAS" WITH THE VALUE OF AN UNDEFINITELY LARGE AMOUNT IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN DISCOURSE

The author analyzes the particulars of functioning in the modern Ukrainian poetical discourse (both rhymed and prosaic) in one of the constituents group. This group was metaphorized on the syntagmatics level and purchased the opportunity to deliver the second meaning multimeaning. That is to say they are becoming the operators of function of large block undefinitely (LBU). The part of functional semantic field of large block undefinitely is equal to it. The functional-semantic field is based on the secondary naming unit with the meaning «the moving containers».

As rule, the meaning of LBU is realized on the level of elementary quantity-nominal units N_1N_2 (metaphorical quantity-genitival opposition). This problem is studied by various scientists in areas of functional-semantic field, For example, V. Vovk and C. Shvachko, in the Russian and German languages, L. Akulenko in Russian and German studied metaphorical quantitative nominative compound made on the value assessment (N_1N_2). The article refers to research on the material of Ukrainian, Russian and English languages of metaphorical quantitative nominative compound made on the value assessment in the studies of, in the Ukrainian literary speech; such research was based on studying of different structures in the works of O. Bonecka, C. Gorodenska, A. Zagnitko, Z. Mytay, O. Semenenko.

Key words: functional-semantic field undefined quantities, multiplicity, functional operator, generator-actualizator, ukranian literary discourse.

УДК 811.161.2’373.23’282.3(477.86)

Г. В. Сеник,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
старший викладач кафедри української мови

СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ НЕОФІЦІЙНИХ НАЙМЕНУВАНЬ

У статті розглянуто структуру неофіційних іменувань, що побутують на Івано-Франківщині, визначено компоненти складених індивідуальних прізвиськ і родичівських іменувань, а також особливості їх творення та мотивації.

Ключові слова: неофіційна система іменування, багатокомпонентні іменування, прізвисько, родичівські іменування, патроніми, матроніми.

Постановка наукової проблеми. Проблема дослідження неофіційних іменувань обов'язково вимагає заглиблення в минуле, знайомство з процесом становлення власних назв, з причинами вибору імен та їхньою мотивацією. Останнє, звичайно, є найскладнішим, бо ніде не зафіксоване і передавалося тільки з вуст у вуста. Тож сьогодні, досліджуючи народно-побутові іменування населення у різних регіонах, можна простежити традицію функціонування онімів, які живуть у третьому, четвертому і наступних поколіннях. Таким чином, ім'я живе в пам'яті й уже багато століть цікавить не тільки істориків як документалістів, а й філологів, які намагаються пояснити процес номінування, його ідею та форму, а отже, і функціонування структурних типів неофіційних онімів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичними щодо становлення теоретичних положень та структурно-семантичних особливостей неофіційних іменувань є праці українських – М. Худаш, І. Сухомлин, П. Чучка, І. Ковалик, Р. Осташ, Д. Бучко, Г. Бучко, М. Лесюк, Г. Аркушин, О. Михальчук, В. Чабаненко, російських – М. Ушаков, П. Поротников, З. Нікуліна, Г. Сіміна, В. Мокієнко, В. Робустова, білоруських – М. Бірила, А. Усінцович, польських – М. Бйолік, Е. Комар, А. Цеслікова та інших учених. В останні десятиріччя неофіційні іменування стали об'єктом дисертаційних досліджень Н. Фєдотової (прізвиська Луганщини), О. Антонюк (прізвиська Донеччини), В. Чабаненко (прізвиська Нижньої Наддніпрянщини), Н. Шульської (неофіційна антропонімія Західного Полісся), М. Наливайко (неофіційна антропонімія Львівщини), О. Вербовецької (неофіційна антропонімія Тернопільщини), В. Павлюк (неофіційний антропонімікон Вінниччини) та ін. Молоді вчені, аналізуючи неофіційні іменування, пропонують свої визначення поняття *прізвисько*, які розширюються чи уточнюються залежно від аспекту дослідження.

Н. Шульська так характеризує природу прізвиська: *прізвисько* – це неофіційне одно- чи багатолексемне найменування особи чи кількох осіб, що дає найменувальний, щоб підкреслити особливу домінувальну рису, котра вирізняє денотата серед інших, ідентифікує, конкретизує його. Прізвиська обов'язково емоційно насичені – негативні (найчастіше) чи позитивні (рідше) [18] (таке визначення враховує структуру, мотивацію, функцію та конотацію оніма).

Н. Фєдотова, яка досліджувала когнітивний аспект творення, сприйняття та інтерпретації прізвиськ, подає концептуально нове тлумачення такого типу онімів, де згадує й про їхню структуру: «*Прізвиська* – антропоніми неофіційної сфери функціонування, які виражаються одним чи кількома словами та вживаються як стислі тексти, що відрізняються формальною структурно-семантичною нерозгорнутістю й розкриваються в мотиваційному тексті. Вони характеризуються підвищеною інформативністю й експресивно-емоційною забарвленістю, компресують у своєму змісті

характеристики зовнішніх і внутрішніх особливостей носія імені, імпліцитно представлені через асоціативний зв'язок з предметами чи явищами навколишньої дійсності» [11, с. 5].

Метою нашої статті є з'ясування специфіки складених неофіційних іменувань, що функціонують на Івано-Франківщині. Мета передбачає розв'язання таких *завдань*: узагальнити дослідження щодо структури неофіційних іменувань у сучасному мовознавстві; схарактеризувати мотивацію та способи вираження компонентів складених неофіційних онімів; визначити найчастотніші антропонімні формули неофіційних іменувань наддністрянської Івано-Франківщини.

Об'єктом дослідження є складені неофіційні найменування. *Предметом розвідки* стало виокремлення структурних компонентів складених неофіційних іменувань (індивідуальних прізвиськ та родичівських іменувань) мешканців Галицького району Івано-Франківської області. *Матеріал* для статті було зібрано експедиційним шляхом у селах Галицького району Івано-Франківської області.

Методи дослідження. Як основний використано *описовий* метод, що застосовується при синхронному дослідженні зібраного матеріалу і уможливлює з'ясування структурно-семантичної специфіки неофіційних іменувань. За допомогою методу *кількісного (статистичного)* аналізу встановлено склад і продуктивність різноманітних груп антрополексем та антропоформантів. Застосовано *прийоми інтерв'ювання* для створення джерельної бази дослідження.

Теоретична і практична цінність отриманих результатів полягає втому, що вони розширять відомості про структурні моделі прізвиськ, а також можуть знайти застосування при читанні загальних курсів з лексикології, діалектології, культури мовлення, текстознавства, психолінгвістики у вищих і середніх навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Г. Бучко та Д. Бучко виокремлюють 5 видів неофіційних антропонімів, серед них – індивідуальні прізвиська та сімейно-родові (спадкові) іменування, де перші – це особові назви, яких люди набувають у побутовому оточенні мимоволі, часто випадково, у різні періоди свого життя за тією чи іншою зовнішньою або внутрішньою властивістю чи якимось випадком, що з ними трапився, і під якими вони потім відомі лише у близькому оточенні [2, с. 5], а другі – особливий вид антропонімів, котрий ідентифікує всю родину й переважно передається у спадок, який за внутрішньою семантикою та структурою не відрізняється від прізвищ, але функціонує тільки в усному мовленні [12, с. 5].

Сімейно-родові іменування вивчали ономасти різних регіонів України, проте ці антропоніми ще не отримали остаточної термінологічної кваліфікації (Р. Осташ використовує термін *родинні, родові прізвиська* [6], П. Чучка – *родичівські або генесіонімічні* прізвиська [12], В. Чабаненко – *колективно-родинні* прізвиська [13]). Н. Шульська подає диференціацію термінів *прізвисько* і *вулична назва* мешканцями досліджуваного регіону: прізвиськами означують переважно індивідуальні неофіційні антропоніми,

тоді як назви по-вуличному – це сімейно-родинні (спадкові) найменування [17]. Слідом за О. Вербовецькою, ми дотримуємося думки, що родичівські оніми не є прізвиськами, оскільки вони тільки номінують носіїв, а не характеризують їх [4].

Дослідження структури прізвиськ почалося разом із дослідженням становлення прізвищ. Звертаючись до витоків студіювання антропонімії, згадаємо праці М. Сумцова, В. Ястребова, І. Франка. У 70-90 роках активно вивчалися питання історичного становлення та закріплення офіційних моделей іменування (М. Худаш, П. Чучка, Л. Гумецька, Р. Керста, С. Панцьо, Г. Панчук).

Залежно від того, де ми перебуваємо (у якому колективі, у якій соціальній групі), в офіційному спілкуванні використовуємо ту чи іншу формулу називання: ім'я, ім'я + по батькові чи прізвище + ім'я + по батькові. Народно-побутова ж антропонімна формула теж може бути однокомпонентна, двокомпонентна, трикомпонентна і більше. Індивідуальні прізвиська найчастіше є однокомпонентними (прізвиськами-характеристиками, частіше з негативним забарвленням). Н. Шульська у дисертаційному дослідженні звертає увагу на те, що «незважаючи на властиві прізвиську закони мовленнєвої ощадності, дуже часто неофіційний антропонім може бути оформлений словосполученням чи цілим реченням. Такі утворення більш розгорнуті й інформативно насичені, бо завжди мають по декілька індивідуальних характеристик (ім'я, вказівка на якусь рису, прив'язаність до якоїсь події, родинну належність тощо)» [17, с. 159 – 160].

Найчастіше до питання структури зверталися дослідники прізвищевих іменувань в історичних пам'ятках.

Залежно від того, який критерій брали за основу класифікації складених неофіційних іменувань, їх поділяли на однолексемні, дволексемні, трилексемні (багатолексемні) чи одночленні, двочленні і тричленні, – кількісний критерій; І. Фаріон застосовує «зовнішній принцип компонентної кількости» й з-поміж трикомпонентних способів ідентифікації особи вирізняє описові утворення з лексемами-апелятивами на позначення посади, спорідненості (*присяжний, син, зять*) або з відойконімними назвами [10, с. 40–42].

Враховуючи особливості словесних засобів, використовуваних у писемних пам'ятках XIV – XVIII ст. для ідентифікації особи, М. Худаш класифікує найменування на три групи: власне антропонімійні, апелятивні, мішані, або антропонімійно-апелятивні [12, с. 141], Л. Тарновецька зауважує, що в ревізьких записах І-ої половини XIX ст. поширена описова ідентифікація особи через родинні та інші відносини [9, с. 13].

С. Пахомова, схарактеризувавши всю розгалуженість термінів, робить спробу уніфікувати термінологію і, коли йдеться про кількісний склад іменувань, пропонує вживати терміни однолексемне – багатолексемне іменування. Кількісний зміст багатолексемного іменування дослідниця визначає залежно від числа онімів, а також лексем, котрі перебувають у процесі онімізації. При описі схем і зразків численних однотипних

багатолексемних іменувань, на думку науковця, найбільш прийнятним є термін антропонімна формула (АФ), який передбачає «неодновимірний, багатоступеневий характер номінації особи», представлений значним числом однотипних іменувань. «У протилежному випадку варто вести мову про оказіональне іменування» [8, с. 72 – 73].

В. Павлюк, досліджуючи неофіційні іменування мешканців Вінниччини, виокремлює оніми, що мають аналітичну природу (складні, складені, редуплікові) [7, с. 155]. Аналіз способів називання жителів середньонаддніпрянського Лівобережжя другої половини XVII – першої половини XVIII ст. дав можливість В. Шевцовій виокремити одно-, дво-, три- та чотириелементні антропонімічні структури, де двоелементна модель є максимально активною [16, с. 168].

Отже, у нашій розвідці складені неофіційні іменування розподілятимемо за структурою на дво-, три- чи чотирикомпонентні та виокремлюватимемо елементи цих антропонімних формул (АФ). Як правило, такі конструкції є підрядними словосполученнями.

Двокомпонентними індивідуальними прізвиськами є сполуки, що складаються:

- з апелятива та узгодженого з ним прикметника: *Народний Вчитель* (учитель фізкультури), *Бодні Ґелевата* (товста), *Бурштинські Батареї* (навчались у Бурштинському енергетичному коледжі), *Поліцайська Душа* (працював у ДАІ), *Японскій Городовой* (слово-паразит) та ін.;

- з прізвища та імені відомої особи (або особового імені денотата та прізвища відомої особи), кіногероя, персонажа казки: *Ян Табачников* (коли вип'є, береться за баян), *Віктор Карено* (кучерявий, як герой кіносеріалу), *Штифан Штірліц* (хитрий, пробивний), *Івасик-Телесик* (мати часто кликала сина Івасика поїсти) та ін.;

- з індивідуального імені та узгодженого прикметника-прізвиська: *Ганька Дика* (відлюдькувата), *Ганька П'яна* (сонна), *Радний Михайло* (член ради правління), *Жира Мілька* (жира – рижа (метатеза), *Каська Висока* (висока), *Куца Майка* (маленька, ім'я – Марія), *Сива Маринка* (рано сивіли), *Марісі Рішката* (зав'язувала хустку наперед ріжками), *Марісі Хора* (хвора), *Німий Михайло* (погано розмовляв), *Зоська Чубата* (з-під хустини завжди вибивалося волосся), *Пасочка Стара, Пасочка Молода, Світий Петро, Світий Павло* (у сім'ї було два сини – Петро і Павло), *Талька* (Наталія) *Ґонорова (*дівчина довго «перебирала хлопцями») та ін.;

- з імені носія та апелятива (власне прізвиська): *Ромко Бандит* (командир), *Полі́тало Стьопа* (швидкий), *Шланг Ігорко* (п'яниця), *Качка Ганька* (махає головою з боку на бік), *Теклі Синьогубка* (сині губи), *Збуй Богданцьо* (дуже маленький – енантіосемія), *Коза Маріська, Зонька Гарнізонка* (жінки легкої поведінки), *Стефка Дзюбка* (задзьобалася – залишалася їжа на обличчі), *Іван Худоба* (працював на бійні), *Іван Будова* (будівельник), *Піндичка Насті* (маленька), *Шуфля Ігорко* (нікому не відмовляє у допомозі), *Гриб Василь* (густе волосся), *Орко Склеп* (працював у крамниці) та ін.;

- з римованих іменникових компонентів, що мають прикладкову природу: *Гані-Пані* (служила у панів), *Муха-Цокотуха* (прізвище Мушинський), *Донька-Шпонька* (маленька), *Пипка-Шипка* (*пипка* – соска; *шипка* – шапка; у дитинстві дуже довго любив засинати із соскою і прикривав її шапкою), *Бляха-Муха* (слово-паразит);

- з редуплікованих субстантивованих слів: *Пльи-Пльи* (слово-паразит), *Піць-Піць (пече* – вигук для дитини), *Пуля-Пуля* (вигук для підкликання курчат, каченят);

- з імені та субстантивованого вигуку: *Ілько Пшик* (комірник), *Гоп Микола* (танцюючи, примовляв «гоп-гоп»).

Також двокомпонентну структуру представляють і *родичівські іменування*, мотивовані різними антропонімними класами онімів, здебільшого прізвиськами та варіантами імен предків, рідше їх прізвищами:

- ім’я та патронім з присвійними формантами –ів (-їв), -ов(а)/-ев(а) від імені, прізвища чи прізвиська батька: *Семкова Донька, Гнатків Йван, Місько Сюньків, Ромко Марків, Нуська Михаськова, Талька Гнатова, Штефко Йванців, Гриць Яців, Руська Мілишева, Донька Рибакова, Петро Фрасунків, Маруська Дьикова*; з іменниковим суфіксом –к(а): *Марусі Гоцулка, Оксана Палюшка (від Палюх)*; іноді –их(а): *Олька Каролиха* (тато Кароль);

- ім’я та пропатронім з присвійним формантом –ів (-їв): *Гаврильців Орко, Грицків Ладзьо*; з іменниковим суфіксом –к(а): *Ганька Грегорка* (дід Гриць); -ник-: *Андрій Тандитник* (дід – *Тандит*);

- ім’я та матронім з присвійним формантом –ин(а): *Фівронина Насті, Талька Юрчишина, Юганчина Галька, Доньчин Петро, Петро Поштарчин;* матронім у формі Р. в. однини: *Василь Зозульички* (прізвисько матері – Зозу́льичка);

- ім’я та проматронім із суфіксом –ин(а): *Марта Мазурчина*, *Фівронина Насті*, індивідуальне ім’я та ім’я бабусі в Н. в.: *Сабінка Йван, Дмитро Маланка*.

У народнорозмовній системі іменувань наддністрянської Івано-Франківщини для номінації заміжніх жінок використовуються іменування за чоловіком – *андроніми*, що можуть бути утворені від імені чоловіка, його прізвища, прізвиська чи апелятивної особової назви:

- ім’я та андронім із суфіксами*:* -их(а), -іх(а) – *Марта Ковалиха, Нуська Цяпуриха, Нилька Штуїха* (від Штуй); -к(а**)** – *Галька Деренючка, Галька Рапатючка*, *Юганка Полячка*, *Фіфалка Штефка* (від *Фіфало*); -ов(а)/ -ев(а) – *Щорсова Зіна, Янчикова Олеська*, -ев(а), *Маринка Вуйцева* та ін.

Називання жінки за чоловіком та дітей за батьком є найпоширенішим видом іменувань у Галицькому районі. П. Чучка зауважує, що перевага складних іменувань ще в тому, що вони не просто диференціюють людей, а, індивідуалізуючи названого, вказують на його місце серед численних родичів [14, с. 149].

Також активно використовуються двокомпонентні іменування, до складу яких входять топоніми, що вказують на місце проживання носія (О. Вербовецька називає їх *топонімогруповими назвами* – неофіційні

іменування осіб за їх місцем проживання (куток, вулиця, населений пункт, область, регіон, країна [3]): *Марійка з Яремчі, Надька Боківська (село Боків), Михайлінка з Войнилова (село Войнилів), Йван Гановецкій (село Ганівці), Вольґа з-за церкви, Юрко Зарівнів (живе за ровом), Люба з полі (живе біля поля), Леська з-за двора, Ганька з Рудник* (назва кутка), *Марійка з-за луга.*

До складу трикомпонентних іменувань входять двокомпонентні форми, зазначені вище, з додаванням:

- повного імені або варіанта імені носія: *Ганька Гілька Гнатового, Місько Стаха Довгого, Володька Надьки Киртички, Талька Луцевого Йвана, Петрового Феді Ганька, Маріська Зайцевої Параньки, Дмитро Зоськи Сюнькової, Палямаревої Вірки Андрій, Ігор Ґенка Рибака та ін;*

- апелятив на позначення спорідненості *жінка, чоловік, син, донька* (у такому ж значенні часто вживається субстантивований прикметник *мала*), *зять*, *онук (онука), діти*: *Сумного Йвана жінка, Затерки Сюнька жінка, Гальки Квітнихи чоловік, Кицькового Штифана дочка, Куцової Галі мала, Гальки Мехової діти, зять Тоськи Кліщихи та ін.*

Чотирикомпонетні іменування продовжують ряд трикомпонентних:

- повне ім’я або варіант імені денотата + трикомпонентна назва: *Словки Мньицькового Васильи Вірка, Нестор Петра Сені Бочканової* та ін.;

- апелятив на позначення спорідненості *син, донька*, *онук (онука), діти* + трикомпонентна назва: *Полякового Латка Стаха син, Ориськи Маринки Полячки внука* та ін.

Іноді від інформантів можна почути й складніші за структурою оніми, але із власних спостережень можемо сказати, що вони зустрічаються тільки тоді, коли ідентифікувати людину потрібно для тих, хто давно виїхав із села і вже не знає молодого покоління, але ще пам’ятає старших. У таких випадках ще використовуються описові форми: «*Гната Міняйла, що женився на старшій дочці Петра Цимбала, внук*».

Прізвиська, які структурою нагадували б речення, дуже рідкісні: *Петре, лови дрозда; Снімі с руля* – в подальшому скоротилося в *Сруль; Хто стрілял.* Як правило, такі іменування відбивають якусь подію чи пригоду в житті денотата або ж є наслідком глузування з тих, хто (особливо після того, як повернувся з армії) хотів виділитися своїм мовленням серед односельчан.

На думку Г. Аркушина, аналітичні прізвиська, порівняно з одиничними, мають виразнішу експресію й багатшу семантику, хоча й не є продуктивними [1, с. 574].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, найпоширенішою антропонімною формулою складених неофіційних іменувань Галицького району Івано-Франківської області є двокомпонентні сполуки, що представляють родичівські іменування: *ім’я + патронім (пропатронім, андронім) від імені, прізвища чи прізвиська батька (діда, чоловіка*). Ці ж оніми є елементами структури три- і чотирикомпонентних назв з поширенням їх апелятивами: *повного імені або варіанта імені носія + двокомпонентна сполука*; *апелятив на позначення спорідненості + двокомпонентна сполука; повне ім’я або варіант імені денотата +*

трикомпонентна назва; *апелятив на позначення спорідненості + трикомпонентна назва*. Дещо меншу частину досліджуваних онімів складають двокомпонентні прізвиська, які утворені від іменників (ім'я чи апелятив) та узгоджених з ними прикметників. Перспективою нашого дослідження є проведення порівняльного аналізу особливостей творення складених неофіційних іменувань мешканців Івано-Франківщини та Одещини.

Література

1. *Аркушин Г. Л.* Іменний словотвір західнополіського говору : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 764 с.

2. *Бучко Г. Є.* Народно-побутова антропонімія Бойківщини. *Linguistica slavica* : Ювілейний збірник на пошану І. М. Желєзняк. Київ : Кий, 2002. С. 3–14.

3. *Вербовецька О.* До питання структурного аспекту аналізу офіційних та неофіційних іменувань (на матеріалі антропонімії Тернопільщини). URL : dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/ 123456789/.../ Werbowetska.p. (дата звернення: 14.02.2021).

4. *Вербовецька О. С.* Українські неофіційні родичівські іменування (на матеріалі антропонімії Тернопільщини). URL : https://seanewdim.com/.../ werbowetska _o._ukrainian_ infor... (дата звернення: 15.03.2021).

5. *Непокупний А. П.* Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Київ : Наук. думка, 1995. 592 с.

6. *Осташ Р.* Із життя сучасних українських прізвиськ. *Діалектологічні студії.* 6. Львів, 2006. С. 293 – 303.

7. Павлюк В. А. Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини : дис. … канд. філол. наук. Вінниця, 2016. 244 с.

8. *Пахомова С. М.* Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах : монографія. Вид. 2-ге, доповнене і перероблене. Ужгород, 2012. 344 с.

9. *Тарновецкая Л. А.* Становление украинских фамилий Буковинского Поднестровья (на материале ревизских сказок первой половины XIX века). Київ, 1990. 21 с.

10. *Фаріон І.* Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів : Літопис, 2001. 370 с.

11. *Фєдотова Н. М.* Сучасні прізвиська Луганщини : когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2008. 20 с.

12. *Худаш М. Л.* З історії української антропонімії. Київ : Наук. думка, 1977. 236 с.

13. Чабаненко В. А. Прізвиська в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей). *Повідомлення Української ономастичної комісії.* Київ : Наук. думка, 1976. Вип. 14. С. 16 – 20.

14. *Чучка П. П.* Антропонімні словосполучення в українських говорах Закарпаття. Міжвузівська наукова конференція з проблем синтаксису української мови : тези доповідей. Чернівці, 1965. С. 149 – 151.

15. *Чучка П. П.* Прізвища закарпатських українців : Історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 704+XLVIII с.

16. *Шевцова В. О.* Називання жителів середньонаддніпрянського Лівобережжя (на матеріалі середньонаддніпрянських лівобережних пам'яток другої половини XVII – першої половини XVIII ст.). Київ : Вища шк., 1979. С. 161 – 169.

17. *Шульська Н. М.* Неофіційна антропонімія Західного Полісся : дис. … канд. філол. наук. Луцьк, 2011. 339 с.

18. *Шульська Н.* Прізвисько як об'єкт наукового опису (до дефініцій терміна). URL : http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/549/1/nickname.pdf.

А. В. Сеник,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

СТРУКТУРНЫЕ МОДЕЛИ НЕОФИЦИАЛЬНЫХ ИМЕНОВАНИЙ

В статье рассмотрены аналитические формы неофициальных именований, которые бытуют на Ивано-Франковщине, определены компоненты составных индивидуальных прозвищ и родственных именований, а также особенности их образования и мотивации. Выясняются типы связи между компонентами неофициальных антропоформул.

Ключевые слова: неофициальная система именования, многокомпонентные именования, прозвище, родственные именования, патронимы, матронимы.

H. V. Senyk,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
Department of Ukrainian Language

STRUCTURAL MODELS OF INFORMAL NAMES

Functioning of informal onyms of various structural types belongs to the range of relevant problems of onomastics. The aim of the article is to find out the specificities of the multicomponent informal names of persons operating in Ivano-Frankivsk region. The aim provides solving of such problems as: generalizing the research on the structure of informal names in modern linguistics; characterizing the motivation and ways of expressing the components of the multicomponent informal onyms; determining the most frequent anthroponymic formulas of informal names.

Key words: informal naming system, multicomponent names, nickname, akin names, patronymic, matronymic.

УДК 811.161.2:81’373.611

Н. М. Хрустик,
канд. філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови;
С. А. Петрова,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
магістр кафедри української мови

ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЇ ПОЗИВНИХ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-ЖІНОК – УЧАСНИЦЬ АТО/ООС

У статті розглядаються неофіційні іменування, які належать військовослужбовцям-жінкам – учасницям АТО/ООС. Досліджуються особливості номінації позивних українських військовослужбовиць. Розкриваються мотиви продукування цих антропонімів, зокрема тих, що характеризуються прозорою семантикою. Визначаються й аналізуються шляхи творення позивних військовослужбовців-жінок.

Ключові слова: позивні, антропоніми, військовослужбовці-жінки, мотиви творення, шляхи творення, дискурс.

В умовах сучасного розвитку мовознавчої науки все більше зростає інтерес до вивчення антропонімної системи, представленої, з одного боку, офіційними іменуваннями, з іншого – неофіційними антропонімами. Як офіційні, так і неофіційні особові іменування посідають важливе місце в лексичному складі мови, є невичерпним джерелом дослідження особливостей світобачення етносу, його історії, культури, традицій тощо.

Система неофіційних іменувань, традиційно представлена прізвиськами і псевдонімами, продовжує активно розвиватися і збагачуватися: з’являються нові види онімів, нових ознак набувають традиційні способи творення неофіційних антропонімів, актуалізуються нові шляхи їх продукування. Усе це вимагає пильної уваги дослідників.

Історія антропонімікону мешканців кожної території перебуває в тісному зв’язку із суспільними, політичними, економічними, побутовими процесами, що на ній відбуваються в певний часовий період. Так, у зв’язку із військово-політичним конфліктом на Сході України сьомий рік поспіль активно продукуються неофіційні іменування, які, по суті, стали новим явищем в антропоніміконі, значно збагативши український онімний простір. Йдеться про позивні військовослужбовців Збройних сил України та бійців добровольчих батальйонів, які захищають територіальну цілісність і суверенність України на Донбасі.

Позивні як мовне явище стали об’єктом зацікавлення таких вітчизняних науковців, як Р. Б. Яцків, Л. О. Кравченко, Л. М. Підкуймуха, Н. М. Шульська, Н. М. Павликівська, Т. І. Крупеньова. Їх розглядають в аспекті взаємозв’язку з мовною політикою і мовною ситуацією в Україні,

аналізують лексичну базу творення, з'ясовують походження онімів та мотиви їх продукування, зіставляють позивні військовослужбовців Збройних сил України із псевдо учасників Національно-визвольних змагань. Утім, вивчення позивних іменувань лише розпочато. Поза увагою дослідників залишаються такі, наприклад, важливі питання, як способи творення цього виду онімів, з'ява такого абсолютно нового явища, як позивні імена військовослужбовців-жінок і всього, що пов'язано з ним, тощо. Зазначеним вище зумовлена **актуальність** нашої наукової розвідки.

Мета статті – розкрити особливості номінації позивних українських військовослужбовців-жінок. **Об'єкт** дослідження – позивні імена українських військовослужбовиць – учасниць збройного конфлікту на Сході України; **предмет** вивчення – мотиви і шляхи творення позивних жінок. **Джерельною базою** для нашого спостереження послугували ЗМІ, зокрема новини на різних телевізійних каналах та статті, розміщені в мережі Інтернет. Зафіксовано і проаналізовано 75 неофіційних іменувань військовослужбовиць. Перед собою ставимо такі **завдання:** розкрити особливості функціювання позивних жінок у ЗМІ; з'ясувати реальні мотиви їх творення; визначити шляхи номінації позивних військовослужбовиць.

Виникнення неофіційних іменувань воїнів-захисників у межах військового колективу дає змогу стверджувати, що ці антропоніми є складниками військового дискурсу. Хоча позивні функціюють здебільшого у вузькому колі осіб, вони мають здатність виходити за межі професійного спілкування, адже нерідко трапляються в журналістських матеріалах, тобто стають складниками мас-медійного дискурсу.

Соціологи наголошують на різній представленості військовослужбовців чоловічої і жіночої статі в публічному суспільному дискурсі. Так, в українських медіа часто можна зустріти оповіді про героїв, але значно рідше – про героїнь. Дискурсивна невидимість військовослужбовців-жінок безпосередньо пов'язана і з тим, що жінки, невидимі для медіа, – невидимі також і для інфраструктури армії, попри те, що служать у ній не поодиноко [2, с. 16]. Самореалізація жінок у сфері захисту Батьківщини відбувається в умовах неоднозначної громадської думки.

Найчастіше ідентифікація військовослужбовиць у ЗМІ здійснюється через неофіційні іменування, тому можемо простежити певні тенденції у виборі позивних, з'ясувавши мотиви їх творення. Мотив іменування «є важливішим за лексико-семантичну характеристику, оскільки дає змогу отримати більше інформації», бо поєднує як екстралінгвальні, так і інтралінгвальні особливості [8, с. 181].

У термінологічній енциклопедії О. О. Селіванової подається декілька визначень поняття мотивації: 1) процес формування семантичного і формального зв'язку похідного слова із твірним у межах знакового коду мовної системи; 2) формальний і семантичний зв'язок між словами як знаками і їхніми позначеннями, що встановлюються при творенні слів; 3) лінгвопсихоментальна операція встановлення семантичної і формальної

залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначуване в етнічній свідомості [5, с. 401].

У процесі проведеного дослідження нам вдалося з'ясувати реальні мотиви творення частини неофіційних антропонімів військовослужбовців-жінок. Наприклад, позивний *Лелека* тлумачиться в ЗМІ так: «В українській армії її позивний – "Лелека", бо ці благородні птахи оберігають оселю від лиха і завжди повертаються додому». Починала свою діяльність на війні військовослужбовиця з волонтерства, організовувала і возила на фронт сотні тонн благодійних вантажів із Польщі («Tyachiv.com.», 22.11.2017).

Серед зафіксованих прикладів 54 іменування (72% від загальної кількості досліджуваних нами онімних одиниць) характеризуються прозорою семантикою, що створює передумови для визначення мотивів продукування цих онімів. Розглянемо детальніше позивні імена військовослужбовиць за групами мотивів їх творення:

1. Позивні, що розкривають характер особи, її ставлення до інших та особливості поведінки (усього 14 іменувань, що становить 25,9%). У межах цієї групи виокремлюються:

а) позивні, які вказують на характер і репрезентують лексико-семантичне поле ознаки «незламний»: *Анаконда, Відьма, Добра Фея з сокирою, Ксена, Манул, Маруся Звіробій, Незламна, Пума, Торнадо, Фенікс*;

б) позивні, що характеризують ставлення особи до інших і утворюють лексико-семантичне поле ознаки «щирий, світлий»: *Лелека, Мама, Сонечко, Стразик.*

2. Позивні, які вказують на зовнішні характеристики особи (усього 11 онімів, що становить 20,4%). Іменування цього типу виражають ознаки:

а) прямо: *Красуня, Кроха, Малиш*, *Манюня*, *Руда;*

б) шляхом метафоричного перенесення, зокрема іменувань героїв мультфільмів, зоолексем і фітолексем, назв предметів побуту: *Барбі, Дюймовочка*, *Кнопка, Лисенятко, Мальва*, *Мальок*.

3. Позивні, що походять від офіційного іменування денотата (усього 9 онімів, що становить 16,6%). Цю групу складають неофіційні іменування військовослужбовців-жінок, в основі яких:

а) розмовно-побутові або зменшено-пестливі форми особових імен: *Іванка, Лєра, Лора, Мері*, *Танчік;*

б) особове ім'я: *Дана* (справжнє ім'я – Діана);

в) одночасно ім'я і прізвище: *ТТ* – Тетяна Тучак;

г) справжнє ім'я по батькові: *Степанівна*;

ґ) іменування героїв мультфільмів: *Масяня* (Масяня – персонаж мультфільму зі справжнім іменем Марія). Особове ім'я військовослужбовиці – Марія.

4. Позивні, поява яких пов'язана із життєвою ситуацією (усього 7 онімів, що становить 13%). Ці іменування характеризуються високою емоційністю, оскільки виникають, як правило, у певній побутовій ситуації, здебільшого спонтанно, і найчастіше надаються побратимами, про що

свідчать матеріали мас-медіа. Наприклад, військовослужбовиця з позивним *Білка* в одному з інтерв'ю пригадує: «Прийшов комбат і сказав, що я належу до рудих і пухнастих, тому – *Білка*. Так і залишилось, як комбат сказав» («ZN.UA», 18.08.2017); позивний *Відьма* отримала захисниця через те, що «на знак протесту того, що, мовляв, не можна відповідати на стрільбу з боку агресора, прив'язала до мітли оптичний приціл і пройшлася з цим атрибутом повз начальство» («Терен», 06.12.2016).

5. Позивні, що походять від прізвиськ із цивільного життя (усього 5 онімів, що становить 9,3%). Йдеться про іменування, які пройшли процес трансонімізації, тобто перейшли з розряду прізвиськ до розряду позивних: *Багіра, Валькірія, Вовк, Дика, Куба*. Ці позивні вказують на звички особи, її характер, зовнішні особливості.

6. Іменування, які мотивуються деякими іншими ознаками:

а) позивні, що вказують на місце проживання, походження особи (усього 3 іменування, що становить 5,5%): *Київ, Подоляночка*, *Туапсе*;

б) позивні, мотивовані кількома ознаками (усього 2 іменування, що становить 3,7%): риса вдачі + рід діяльності: *Шалена Кришечка* – жінка-волонтер, яка організувала збір пластикових кришечок для переробки. Зібрані кошти йдуть на протезування поранених бійців; ставлення до інших + особове ім'я: *Мама Таня* – «медик, яка не тільки надавала допомогу хворим і пораненим, але й як мама піклувалася, підгодовувала "своїх хлопчиків"» («Голос України», 04.02.2020);

в) позивні, що зумовлені наявністю певного предмета в носія (усього 2 іменування, що становить 3,7%): *Ліса* – розвідниця, яка отримала свій позивний «за маленький шматок лисячого хвостика, який носила ззаду на касці. Одного разу цей хвіст врятував кілька життів, завдяки йому побратими розпізнавали своїх» («Рудана», 13.03.2019); позивний *Ксю* військовослужбовиця отримала за назвою зброї – АКС74У (АКС74У – «Ксюха», коротко – «Ксю»), якою вона користується;

г) позивні – назви персонажів комп'ютерних ігор (усього 1 іменування, що становить 1,9%): *Тайра*.

Варто зауважити, що військовослужбовці-жінки є носіями позивних, появі яких передує певний мотиваційний контекст, який виникає у військовому середовищі, де наявні взаємини «чоловік – жінка», що певним чином позначається на виборі позивного імені. Прикметним є те, що, самостійно обираючи неофіційне іменування, жінки-бійці вдаються до використання лексики, семантичне наповнення якої свідчить про їхню рішучість, незламність і готовність воювати пліч-о-пліч із чоловіками (*Анаконда, Анархія, Дика, Добра Фея з сокирою, Манул, Незламна, Тайра)*.

У дослідженнях, присвячених вивченню мотиваційної бази тієї чи іншої групи власних назв, поняття лексичної бази й мотивів творення часто ототожнюються. Більшість науковців вдається до виокремлення лексичних груп, на основі яких творяться оніми. На нашу думку, слід виокремлювати декілька типів мотивації (залежно від аспекту, у якому розглядається лексема) неофіційних антропонімів, зокрема й позивних імен:

1. Лексична мотивація, яка полягає в з'ясуванні значення апелятива, що лежить в основі антропоніма (внутрішня форма деривата). Визначення цієї мотивації дозволяє уналежнити позивний до певної тематичної групи.

2. Реальна мотивація, під якою в невербальному аспекті розуміємо ситуацію, яка передує появі позивного, у вербальному – текст, що послугував мотивом творення неофіційного іменування.

3. Словотвірна мотивація, яку слід розглядати як «структурно-семантичний зв'язок між мотивувальним (твірним) словом та похідним» [7, с. 132 – 133]. Для визначення цієї мотивації необхідно віднайти слово, яке буде найближчим до деривата за значенням і структурою. Словотвірна мотивація лежить в основі визначення способів творення слів, хоча підґрунтям для неї при творенні онімів, зокрема позивних, слугує реальна мотивація, яка дозволяє якнайточніше виявити мотивувальну лексему.

Визначення словотвірної структури позивних є важливим компонентом їх лінгвістичного аналізу, адже дозволяє репрезентувати цей клас антропонімів як окрему категорію, що виявляє власну специфіку.

Дослідження зібраного нами фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що номінація позивних військовослужбовців-жінок відбувається двома шляхами – **деривaційним** і **синтаксичним.**

Деривaційним шляхом оніми продукуються за допомогою таких неморфемних способів словотворення, як лексико-семантичний, асоціативний, морфолого-синтаксичний. Розглянемо детальніше кожен із названих способів творення. Аналіз деривації позивних здійснюємо, враховуючи той факт, що структура цих онімів сформувалася ще до того, як вони стали позивними.

Лексико-семантичний спосіб словотворення – найбільш продуктивний спосіб деривації позивних іменувань. Більшість позивних військовослужбовців-жінок (80%) утворена саме цим способом, сутність якого полягає в переосмисленні значення мотивувального слова. При цьому структурно дериват і лексема, від якої він утворився, повністю збігаються [7, с. 163]. Г. Л. Аркушин відзначає, що прізвиська підтверджують синхронічну сутність лексико-семантичного словотворення, адже значна частина неофіційних найменувань людей виникає «на очах», «живе», «розростається», стає твірною основою для інших дериватів [1, с. 600]. Це також стосується позивних іменувань, які дуже близькі за своїми ознаками до прізвиськ.

Оскільки позивні імена утворюються як від загальних (відапелятивні), так і від власних (відонімні) назв, при їх аналізі виокремлюємо два різновиди лексико-семантичного способу – онімізацію і трансонімізацію.

Значна частина відапелятивних позивних військовослужбовців-жінок (37 іменувань, що становить 49,3%) утворюється шляхом онімізації (переходу загальних назв у власні): *Акація, Анаконда, Анархія, Ангел, Білка, Відьма, Вітамінка. Гайка, Катастрофа, Кнопка, Красуня, Кроха, Лелека, Лисенятко, Лінза, Ліса, Мальва, Мальок, Мама, Манул, Меллон, Перлинка,*

Подоляночка, Пума, Ромашка, Світлячок, Сметана, Сонечко, Стразик, Строітєль, Тайра, Торнадо, Фея, Фобія, Холєра, Чайка.

Шляхом трансонімізації (переходу одних власних назв у інші) утворюється 23 іменування військовослужбовиць (30,7%): *Аля, Багіра, Барбі, Бондарівна, Джейн, Дюймовочка, Еріка, Зоя, Іванка, Каліпсо, Київ, Ксена, Ксю, Куба, Лєра, Лора, Марго, Масяня, Нюша, Росомаха, Туапсе, Фенікс, Фортуна.*

В основі окремих позивних військовослужбовців-жінок лежить емоційно забарвлена лексика, що характеризується зменшувально-пестливими суфіксами: -к(а) (*вітамін → вітамін- + -к(а) → вітамінка → Вітамінка; перлина → перлин- + -к(а) → перлинка → Перлинка)*, -к(о) (*лисенята → лисенят- + -к(о) → лисенятко → Лисенятко*), -ок (*світляк → світляк-(-ч-) + -ок → світлячок → Світлячок*), -ик (*страз → страз- + -ик → стразик → Стразик*), -очк(а) (*подолянка → подолян-к- + -очк(а) → подоляночка → Подоляночка*), -ечк(о) (*сонечко → сон-ц- + -ечк(о) → сонечко → Сонечко*). Ймовірно, що ці позивні отримали жінки-бійці від побратимів. Як зазначають дослідники, стереотип жіночності, який сформувався в XIX столітті, залишається популярним і досі (особливо в чоловіків): жінка повинна бути ніжною, красивою, м'якою, ласкавою та водночас пасивною, залежною. Проте за уявленням сучасних жінок, їм треба бути розумними й енергійними, тобто володіти чоловічими (маскулінними) якостями [4, с. 96].

Серед зафіксованих позивних – антропоніми, утворені асоціативним способом, словотворчим засобом для якого виступають асоціації, зумовлені звуковим складом або семантикою мотивувальної бази (6 іменувань, що становить 8%): *Дана, Дарт, Кет, Мері, Танчік, ТТ.* Наприклад, позивне іменування *ТТ*, яке належить військовослужбовиці Тетяні Тучак, мотивується початковими звуками її особового імені та прізвища і семантичними асоціаціями, які виникають у зв'язку з їх літерним поєднанням, з назвою зброї – ТТ (ТТ – пістолет Тульський Токарева). Актуалізація в асоціативному полі зазначених асоціацій є цілком закономірною для осіб, які перебувають у межах військового дискурсу. Творення позивних *Дана* (особове ім'я *Діана*), *Дарт* (особове ім'я *Дарія*), *Кет* (особове ім'я *Катерина*), *Мері* (особове ім'я *Мар'яна*), *Танчік* (особове ім'я *Тетяна*) зумовлене звуковими асоціаціями особових імен їх носіїв. При деривації таких онімів, як *Дарт, Кет, Танчік,* ймовірно, додаються також відповідні семантичні асоціації. Пор., наприклад: *Дарт,* де англ. *dart* позначає *дротик; Танчік* асоціюється з лексемою *танчик* – зменш.-пестл. утворенням до слова *танк;* позивний *Кет* асоціюється з образом радистки Кет із популярного к/ф «Сімнадцять миттєвостей весни».

Морфолого-синтаксичний спосіб (утворення слів шляхом їх переходу з однієї частини мови в іншу) творення позивних військовослужбовців-жінок представлений лише субстантивацією (4 іменування, що становить 5,3%), оскільки будь-яка власна назва за своєю суттю є іменником. Цим способом утворені позивні (похідні від прикметників), що вказують на особливості характеру, риси вдачі особи: *Дика, Незламна*, а також ті, що вказують на зовнішні ознаки носія: *Мала, Руда*. Очевидно, при творенні цих позивних

субстантивація супроводжується також переходом загальної назви у власну, тобто явищем онімізації.

Серед досліджуваних неофіційних іменувань трапляються не лише одиничні позивні, але й складені, номінація яких відбувається синтаксичним шляхом. Складених позивних зафіксовано небагато. Це пояснюється тим, що одним із головних завдань позивних імен є полегшення спілкування у процесі мовної комунікації, тому найчастіше ці неофіційні іменування обирають якомога коротші. На думку науковців, аналітичні антропоніми відрізняються багатшою семантикою, мають виразнішу експресію, хоча й не є продуктивними [3, с. 155].

Складені позивні військовослужбовців-жінок, утворені синтаксичним шляхом, становлять конструкції з головним компонентом – апелятивом і залежним словом, що його характеризує: *Добра Фея з сокирою, Зелене Яблуко, Шалена Кришечка.* Зафіксовано всього 3 приклади (4%) номінації позивних синтаксичним шляхом.

Позивні *Мама Таня, Маруся Звіробій* не вважаємо такими, що виникли шляхом синтаксичної номінації, оскільки поєднання їх компонентів не становлять словосполучення і розглядаються як одне ціле.

Отже, позивні військовослужбовиць – нове явище в українській ономастиці, продиктоване зміною місця й ролі жінки в сучасному суспільстві. Позивні іменування жінок вирізняються своєрідним семантичним наповненням, зумовленим особливостями їх творення в межах військового дискурсу. Усе частіше вони виходять за межі професійного спілкування – побутують у ЗМІ і навіть трапляються в заголовках журналістських інтернет-статей, привертаючи таким чином до себе увагу та здійснюючи певний вплив на громадську свідомість, а також певною мірою руйнуючи наявні в суспільстві стереотипи про те, що війна – це суто чоловіча справа.

Найбільш поширені серед військовослужбовиць позивні ті, що розкривають характер особи, її ставлення до інших, указують на зовнішню характеристику носія. Позивні іменування військовослужбовців-жінок утворюються такими неморфемними способами словотворення, як лексико-семантичний, асоціативний, морфолого-синтаксичний, механізм деривації яких безпосередньо ґрунтується на асоціативності або пов’язаний з високим ступенем асоціативного мислення, унаслідок чого продукуються оніми, які яскраво увиразнюють своїх носіїв. Складені позивні, номінація яких відбувається синтаксичним шляхом, хоча й відрізняються багатшою семантикою, проте не є продуктивними.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні шляхів номінації всього корпусу позивних українських військовослужбовців.

Література

1. *Аркушин Г. Л.* Словник західнополіських говірок. Вид. 2-ге, переробл., випр. і доп. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинськ. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2016. 784 с.

2. Невидимий батальйон : участь жінок у військових діях в АТО : соціологічне дослідження / за заг. ред. Т. Марценюк. Київ : ФОП Клименко, 2016. 80 с.

3. *Павлюк В. А.* Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини : дис. … канд. філол. наук : 10. 02. 01 – українська мова / Вінницьк. держ. педаг. ун-т імені М. Коцюбинського. Вінниця, 2016. 244 с.

4. *Петрова А. В.* Сучасні дослідження гендерології : зіставлення понять «гендерний стереотип» і «лінгвокультурний типаж». *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія : «Філологічні науки» (мовознавство). 2018. № 10. С. 95 – 98.

5. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

6. *Хрустик Н. М.* Асоціативність як засіб словотворення. *Записки з ономастики* : зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. О. Карпенко. Одеса : Астропринт, 2005. Вип. 8. С. 3 – 10.

7. *Хрустик Н. М.* Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір : підручник. Одеса : Фенікс. 2015. 270 с.

8. *Чучка П. П.* Антропонімія Закарпаття : монографія. Київ : Папірус, 2008. 671 с.

Н. М. Хрустык,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, кафедра украинского языка;
С. А. Петрова,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, кафедра украинского языка

ОСОБЕННОСТИ НОМИНАЦИИ ПОЗЫВНЫХ УКРАИНСКИХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ-ЖЕНЩИН – УЧАСТНИЦ АТО/ООС

В статье рассматриваются неофициальные именования, принадлежащие военнослужащим-женщинам – участницам АТО/ООС. Исследуются особенности номинации позывных военнослужащих-женщин. Раскрываются мотивы продуцирования этих антропонимов, в частности тех, которые характеризуются прозрачной семантикой. Определяются и анализируются пути образования позывных военнослужащих-женщин.

Ключевые слова: позывные, антропонимы, военнослужащие-женщины, мотивы образования, пути образования, дискурс.

N. M. Khrustyk,
Odesa National I. I. Mechnykov University,
Department of the Ukrainian Language;
S. A. Petrova,
Odesa National I. I. Mechnykov University,
Department of the Ukrainian Language

THE PECULARITIES OF NOMINATION OF THE CALL SIGNS OF WOMEN-SOLDIERS, WHO PARTICIPATE IN ATO/OOS

The article is dedicated to the study of the unofficial names of the women-soldiers, who take part in ATO and OOS. The pecularities of nomination of the call signs of women-soldiers are viewed. The motives of creating these anthroponymes, as well as those with semantic transparency, are researched. The ways of creating the call signs of women-soldiers are developed and analysed.

Key words: call signs, anthroponymes, women-soldiers, motives of creation, ways of creation, discourse.

РОЗДІЛ 2.

ЛІНГВІСТИЧНІ ВИМІРИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

УДК 811.161.2'282'36:82-31Винничук.08

М. Л. Дружинець,
д-р філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри української мови;
О. В. Генова,
вчителька зарубіжної літератури,
ПЗЗСО «ІТ СТЕП СКУЛ Одеса»

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ У ПРОЗІ Ю. П. ВИННИЧУКА: ЛОКАЛЬНІ ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Статтю присвячено дослідженню наддністрянських діалектних одиниць у прозі Ю. П. Винничука, зокрема вивченню специфіки їхньої репрезентації в художньому тексті та аналізу локальних граматичних рис. Сформовано корпус використаних письменником наддністрянських говіркових одиниць та виокремлено морфологічні особливості наддністрянського говору. Доведено, що використані граматичні лінгвальні елементи достатньо репрезентують наддністрянський говір, виконуючи при цьому важливі художні функції.

Ключові слова: діалектні елементи, наддністрянські діалектизми, Ю. П. Винничук, локативні граматичні особливості, художній текст.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Останнім часом у процесі розвитку мовної ситуації в Україні спостерігається тенденція діалектизації важливих сегментів комунікативного простору, найбільш виразно це відбивається в художній літературі. Звернення до діалектних джерел національної мови й досі залишається виразною властивістю мовостилю деяких сучасних українських письменників, зокрема С. Ю. Андрухович, Ю. П. Винничука, М. І. Дочинця, В. С. Лиса, М. В. Матіос та ін. Використання діалектного слова в сучасних художніх творах, як зазначає Х. М. Стецик, мотивується стилістичними настановами, які полягають у відтворенні місцевого колориту, мовній характеристиці персонажів, локалізації зображуваних подій, що становить відхід від чинних норм літературної мови [11, с. 45]. Актуальність обраної теми зумовлена потребою системного вивчення наддністрянських лінгвальних елементів у прозових творах Ю. П. Винничука, що дозволить спрогнозувати тенденції

взаємодії літературної мови та діалектів у сучасній західноукраїнській літературі.

Аналіз досліджень із проблематики. Питання теоретичного вивчення діалектизмів у мовному дискурсі тривалий час входить до кола наукових інтересів вітчизняних мовознавців, зокрема С. П. Бевзенка, Й. О. Дзендзелівського, Ф. Т. Жилка, Б. В. Кобилянського, І. І. Ковалика, І. Г. Матвіяса та ін. Серед сучасних досліджень наукові розвідки С. П. Бибик, К. Д. Глуховцевої, П. Ю. Гриценка, В. В. Ґрещука, С. Я. Єрмоленко, О. Г. Тулузакової та ін., в центрі уваги яких – тенденції та перспективи діалектно-літературної взаємодії, її вплив на сучасну мовну ситуацію та функціонально-стилістичні можливості діалектизмів у літературному творі. Детальне вивчення специфіки використання певного говору авторами, визначення його стилістичних функцій і закономірностей функціонування в українській постмодерній літературі представлено у розвідках таких науковців, як : Ж. В. Колоїз (дослідження діалектизмів у прозі М. В. Матіос), Т. А. Мислива (функціонування діалектних одиниць у жіночій прозі), Л. І. Пена (використання діалектизмів у сучасних ліричних творах), Х. М. Стецик (дослідження наддністрянських лінгвальних елементів у творах письменників «старої» та «нової» літературної традиції), А. Ю. Яворського (актуалізація поліських говорів у сучасних художніх творах).

Проблема функціонування діалектизмів у художніх творах Ю. П. Винничука, які належать до наддністрянського говору, фрагментарно висвітлена у працях Х. М. Стецик. Частково до вивчення діалектної лексики у творчому доробку письменника зверталися Л. М. Підкуймуха й О. Г. Тулузакова.

Метою дослідження є з’ясування індивідуально-авторської специфіки представлення наддністрянських лінгвальних елементів у прозовій творчості Ю. П. Винничука. Для реалізації зазначеної мети поставлено такі *завдання*: схарактеризувати специфіку роботи письменника з діалектними одиницями; сформувати корпус використаних письменником наддністрянських говіркових одиниць, представивши особливості центральних, перефирійних частин мови, слів-морфем та слів-речень; виявити та схарактеризувати специфіку репрезентації діалектних елементів у прозових творах Ю. П. Винничука за морфологічним рівнем мовної структури. *Об’єктом дослідження* є мова прозових творів Ю. П. Винничука, у яких представлені діалектні елементи. *Предмет дослідження* – наддністрянські морфологічні явища в художніх творах Ю. П. Винничука.

Джерельною базою слугували романи Ю. П. Винничука «Танґо смерті», «Мальва Ланда» та збірка оповідань «Вікна застиглого часу». Для з’ясування семантики діалектних слів використано такі лексикографічні праці: одинадцятитомний «Словник української мови» за редакцією І. К. Білодіда; «Наддністрянський регіональний словник» Г. Ф. Шила; «Лексикон львівський: поважно і на жарт» Н. В. Хобзей, О. І. Сімович, Т. О. Ястремської, Г. М. Дидик-Меуш; «Словник лемківської говірки»

П. С. Пиртея; «Словник говірок центральної Бойківщини» М. Д. Матіїва; «Словник буковинських говірок» за редакцією Н. В. Гуйванюк.

Наукова новизна розвідки полягає в тому, що вперше здійснено докладний аналіз наддністрянських діалектних одиниць у прозі Ю. П. Винничука, зокрема визначено специфіку їхньої репрезентації в художньому тексті та проаналізовано діалектну лексику морфологічного рівня.

Методи дослідження. Дослідження фактичного матеріалу проведене в аспекті синхронії на основі загальнонаукового методу спостереження й опису мовних явищ. Застосовано прийоми зовнішньої (дослідження діалектних елементів певного рівня мови у зв'язку з елементами інших рівнів і з явищами позамовної дійсності) та внутрішньої (інвентаризація, диференціація та класифікація діалектизмів) інтерпретацій. Метод контекстуального аналізу дозволив зафіксувати говіркові риси на всіх мовних рівнях і встановити значення певної лексеми в певному контексті. Специфіку наддністрянських лінгвальних елементів встановлено за допомогою зіставного методу (порівняння мовних одиниць наддністрянського говору та літературної мови).

Теоретичне значення розвідки полягає в узагальненні та поглибленні окремих теоретичних відомостей про діалектизм як стилістичну категорію, зокрема про особливості роботи письменника з діалектними одиницями та способи їхнього тлумачення читачем у процесі читання художнього твору. Здійснені теоретичні узагальнення можуть бути використані для подальших наукових досліджень літературно-діалектної взаємодії в художній літературі. *Практичне значення* визначається тим, що фактичний матеріал може бути використаний у наукових і навчальних виданнях з лінгвостилістики, історії української літературної мови та діалектології, під час викладання філологічних дисциплін у виші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання діалектних джерел української мови – одна зі стильових домінант творчості сучасного львівського письменника Ю. П. Винничука. Авторська мова у творах переважно є нормативною, літературною з деякими вкрапленнями діалектної лексики. Їй протиставляється стилізоване під наддністрянський говір мовлення персонажів, яке характеризується низкою фонетичних, лексичних та граматичних діалектних рис, що дозволяє правдиво відтворити манеру спілкування місцевих жителів і галицький колорит.

Використання письменником специфічних граматичних рис у творі є одним із факультативних засобів відтворення діалектного мовлення персонажів. За спостереженнями М. В. Цуркан, граматичні діалектизми охоплюють найрізноманітніші сфери життя, проте передусім вони пов'язані з побутом, виробничою діяльністю, родинними стосунками, які є характерними для певного ареалу [12, с. 137].

У творах Ю. П. Винничука «Танґо смерті», «Мальва Ланда» та «Вікна застиглого часу» спостерігаємо значну кількість локальних граматичних рис центральних частин мови (іменника, дієслова), периферійних (прикметника,

числівника, прислівника) [4, с. 16], займенникових слів [4, с. 18], слів-морфем (часток), слів-речень (вигуків) [4, с. 19]. Серед морфологічних особливостей наддністрянського говору в досліджуваних прозових творах слід виокремити:

- Іменники І відміни твердої групи в орудному відмінку однини мають закінчення ***-ов*** *(«По отриманню Твого листа з тов* ***хустков*** *нагло почув-єм ся зле»)* [1, с. 111]).
- В орудному відмінку однини ІІ відміни м'якої групи виступає флексія ***-ом*** («*Кого? Того Ізю, котрий все, як мене зустріне, перехоплював з моїх рук відра з* ***вугльом*** *і казав: «Пані Хомикова! Я вам поможу, бо ви кобіта і вам не пасує тото дричити!», альбо ту Хану, котра все мені якусь лаху дарувала, бо товсті́ла хутше за мене?*» [3, с. 63]).
- Серед іменників із числовим значенням зустрічаються форми ***чвірка*** – *'четвірка'* ([10, т. 11, с. 289]; [6, с. 616]; [8, с. 430]) («*А ще пан Кнофлик мав чорного катафалка, якого запрягав* ***чвіркою*** *вороних коней і сам ними правив, сидячи на козлах у чорному фраку і чорному циліндрі*» [3, с. 112])*;* ***тузінь*** *– 'дюжина'* ([3, с. 378], [6, с. 569], [10, т. 10, с. 314], [8, с. 393]) («*Пан Кутернога, – продовжив шинкар, – міг за вечерею випити два* ***тузіня*** *гальб пива і заїсти цілою печеною гускою*» [3, с. 121]).
- На позначення чверті години ([3, с. 374], [10, т. 4, с. 127], [6, с. 280], [13, с. 139], [8, с. 156]) використовується іменник ***квадранс*** («*Кожну наліпку я не просто наквацював клеєм, а й укладав у неї душу, процес вкладання душі тривав щонайменше* ***квадранс****...*» [3, с. 109]).
- Для дієслів минулого часу властиві архаїчні форми перфекта: ***бачилисьте*** («*Надто, що я у вас в боргу, бо ви мені не зраджуєте з тим французуватим Курковським.* ***Бачилисьте*** *його процесію?*» [3, с. 114]), ***виділисте*** («***Виділисте*** *б, які вона лантухи двигала на собі!*» [3, с. 120]), ***відповіли-сьте*** («*Не* ***відповіли-сьте*** *на моє питання*» [2, с. 42]), ***чули-сьте*** («*Чи* ***чули-сьте*** *щось про Море Борщів?*» [2, с. 232]), ***казалисьте*** («***Казалисьте****, жи маєте що про Італію вповісти, а натомість чуємо про Відень*» [1, с. 144]), ***пішлисьте*** («*Але тепер, як* ***пішлисьте*** *на пенсію, то чого б і не поцікавитись?*» [1, с. 72]) ***миналисьмо*** («*Коли* ***миналисьмо*** *школу Святого Антонія, то всі разом рвонули до брами, але конвоїр помітив і вистрелив*» [3, с. 260]), ***наготувалисьмо*** («***Наготувалисьмо*** *її для їдного їмостя, котрий лежав при смерті, а був дуже теньгий, був такий грубий, що би в ті двері не вліз*» [3, с. 293]), ***забралисьмо*** («*Вчора* ***забралисьмо*** *її зі собою, а нині ждемо не діждемося, коли ж ви нарешті прийдете*» [1, с. 76]), ***знялисьмо*** («*Зглядно єго розпорядження, прийміть сих тисячу двісті корон, золотий ланцюжок з хрестиком, срібний перстень, чотири срібні ґудзики, золотий медальйон, а також хустину жовтого шовку, на котрій вигаптовано: «Теодозію Амалія» а котру* ***знялисьмо*** *з єго шиї»* [1, с. 113]), ***приїхалисьмо*** («*...я, прем'єр-міністр, і мої два радники* ***приїхалисьмо*** *сюди з далекої Італії*» [1, с. 130]), ***зайшлисьмо*** («*Недалеко* ***зайшлисьмо****, як нас австріяки злапали*» [1, с. 143]) та ін.

- Аналітичні форми майбутнього часу утворюються з допоміжного дієслова та основного дієслова в минулому часі: ***будут стрілєли*** («*Та де я думав, жи вони так по людях* ***будут стрілєли****?*» [3, с. 240]), ***буду мав*** («*Усе чудово складається, я* ***буду мав*** *святий спокій, а товариш Боучек буде ходити на збори, мітинги і дифіляди*» [3, с. 274]), ***буду змушував*** («*А, мовляв, потому знову буде правовірною жидівкою за умови, що я, навіть коли вона стане християнкою, не* ***буду змушував*** *її ніц а ніц робити в суботу, саме тоді, коли в нас, християн, якраз коло хати найбільше роботи*» [3, с. 344]), ***буду мусив тріпати*** («*Я спробував запротестувати, бо до хулєри, я що – сам* ***буду мусив тріпати*** *хідники і обід варити?*» [3, с. 344]), ***будеш їв*** («*Де* ***будеш їв****? Місце звільни*» [2, с. 226]), ***буду памнятав*** («*А ту Альбанію* ***буду памнятав*** *до остатного причастя*» [1, с. 143]).
- Дієслова 3-ої особи однини та множини теперішнього часу мають флексію ***-т***: ***мусит*** («*Дохтор повів, жи то* ***мусит*** *бути хороба жилудку, але не годен докмітити, яка саме*» [1, с. 111]), ***ломит*** («*Ще й донині кризи* ***ломит***» [1, с. 143]), ***їдят, уявлєют*** («*Та же ті душогуби помислят: єк вони юшку* ***їдят****, а вареники* ***уявлєют****, то дамо їм гівна*» [1, с. 154]), ***благословит*** («*А єк то ще й скажена – о, це вже сам Господь Бог* ***благословит***» [1, с. 154]), ***будут*** («*Скоро наші в Берліні* ***будут***» [1, с. 157]), ***згодит*** («*Але вже більше мені ся тото не* ***згодит***» [1, с. 159]) та ін.
- Архаїчні дієслівні форми минулого часу: ***хтів-єс*** («***Хтів-єс*** *сьвіжого люфту!*» [3, с. 240]), ***писав-єм*** («***Писав-єм*** *Тобі вже, що служба моя в Дебречині така, жи не можу ніяк ані приїхати до Тебе, ані Тебе до себе забрати*» [1, с. 110]), ***обіцяв-єм*** («*Опріч того й не* ***обіцяв-єм*** *нічого такого*» [1, с. 110]), ***любила-м*** («*Нє, жиби я любила жидів, що то – то нє, але тих, наших жидів із Замарстинова* ***любила-м***» [3, с. 63]), ***відав-єм*** («*Щось до мене прийшло вночі та стало душити, але не* ***відав-єм*** *чи то насправді, чи тілько ся снило*» [1, с. 113]) та ін.
- У дієсловах теперішнього часу II дієвідміни з кореневим наголосом опущена особова флексія, що сприяє наближенню до дієслівних форм I дієвідміни: ***робе*** («*Не буде знав, як ся то* ***робе***» [1, с. 32]), ***ходе*** («*П'є пиво, а* ***ходе*** *криво*» [1, с. 190]), ***купе*** («*Все їдно ніхто не* ***купе***» [1, с. 187]).
- Стягнені дієслівні форми 2-ої особи однини: ***може*** («*То власне в тих останніх звертаєсі до Ісуса, але в жоднім випадку не* ***може*** *згадувати Ісуса, коли маєш когось причарувати, чи розсварити…*» [1, с. 38]), ***меш*** («*Амаліє, то, що ти рішила родити дитину, є принаймні дурість страшенна, бо як ти* ***меш*** *далі жити?*» [1, с. 111]).
- Вживання форм так званої пошанної множини в дієсловах 2-ої особи однини: «***Пан магістр підрізають*** *троянди*» [2, с. 62]; «*Мило вас бачити.* ***Її світлість уже питали*** *про вас. Просимо, просимо…*» [2, с. 69]; за словами А. Ю. Яворського такі форми вжито з метою підкреслити улесливість мовця, його запобігання перед представниками влади [14, с. 56].
- Енклітичні форми займенників у родовому, давальному та місцевому відмінках, напр.: ***го*** («*Тоди вода стає така білюська, як молоко.*

Потім ставите ***го*** *на шафі, а за гудину вода знову чиста і прузора*» [3, с. 48]), ***му*** («*Ото він, аби вигідно продати помешкання, підрихтував балькон як-будь, а балюстраду зробили* ***му*** *з гіпсу*» [3, с. 31])**,** ***тя*** («*А я ока не змружила, думала, може,* ***тя*** *шпагати до хулєри зцапали, може, до якої фурдиґарні забрали!*» [3, с. 204])**,** ***ті*** («*Я* ***ті*** *дам читальню, я* ***ті*** *дам кримінал!*» [3, с. 73]), ***ту*** («*Як він* ***ту*** *вліз без* ***ту*** *туненьку шийку фляшечки?*» [3, с. 48]), ***мі*** («*Не май* ***мі*** *за зле, що так ся стало*» [1, с. 113]), ***ми*** («*Хто* ***ми*** *зав'язав її на ґудза так сильно?*» [1, с. 113]), ***м'я*** («*Але задуха* ***м'я*** *така сильна вхопила, жи думав, що ся кінчу*» [1, с. 113]).

- Займенник *вона* в родовому відмінку набуває архаїчної форми ***ю*** («*Але як ся ту дістала, коли було* ***ю*** *закопано в могилі з Яцьком?*» [1, с. 113]).
- Особові займенники в орудному відмінку набувають закінчення -ев, -ов, напр.: ***нев*** («*І шо з* ***нев****?*» [3, с. 27]), ***тобов*** («*Заручатися з* ***Тобов*** *я не обіцяв*» [1, с. 111]).
- Вказівні займенники з основою там-, скажімо: ***тамтой*** («*Я готова відійти на* ***тамтой*** *світ у будь-яку хвилину*» [3, с. 72]), ***тамта*** («***Тамта*** *міна була зовсім іншої конструкції…*» [2, с. 301]), ***тамті*** («*І такво за порядком брали би-сьмо відкупне то в тих, то в* ***тамтих*** *і жили би як цезарі*» [2, с. 518])**,** ***тамте*** *(«…я мусив попробувати і те, і* ***тамте****, а ще й перекладенець спекла такий, що ням-ням-ням, відірватися не годен, а ще й різні конфітури…*» [3, с. 201]).
- Редуплікові форми вказівних займенників з основами тот-, сес-: ***тота*** («*Але даймо на те, жи* ***тота*** *найстаріша прапрапраматір, яка від старості зісохлася на скіпку і скидалася на карачкувату галузку, яку навіть тримали на підвіконні поміж вазонів, аби не забути підлити, ота найстаріша погодилася з вибором її прапраправнучки*» [3, с. 69]), ***тоті*** («*Як і треба було сподіватися, усі* ***тоті*** *глушмані гугупнули на підлогу, і лише я, як той бузьок, зостався стояти, бо мій вестибулярний апарат не піддався на провокацію, і стояв би я ще й далі, якби доктори не почали вже верещати, як навіжені, й руками махати*» [3, с. 223]), ***сесю*** («*Як я* ***сесю*** *юшку їм, то фантазую, що то не юшка, а вареники*» [1, с. 153])**,** ***сесе*** («*Бо то, видите, у мої дев'ятдесят літ, певно,* ***сесе*** *троха кумедно*» [3, с. 139]).
- Членні нестягнені форми займенників жіночого та середнього родів: ***теє*** («*Марта так зраділа цій вістці, що* ***теє*** *світло, яке лише крізь очі її ледь-ледь пробивалося, тепер залило її всю, наче повінь*» [1, с. 148]), ***тая*** («*Видно* ***тая*** *парасолька займала важливе місце в його душі, якщо втрата її привела до такої пригніченості*» [1, с. 70]).
- У родовому відмінку особового займенника *він* засвідчено форму ***него*** («*Я думав, що всі вже за* ***него*** *забули <...>*» [1, с. 19]).
- Займенник *того* може набувати форми ***тойво*** («*Я би-м хотів випити за наших нових гостей, бо вони сі спізнили,* ***тойво****, і не чули, як ми пили за господиню, то, може, думают, жи ми ще не пили <...>*» [1, с. 193]).
- Займенник *інше* може бути представлений варіантом ***єнше*** («*Не що* ***єнше****, єк сесю саму юшку*» [1, с. 154]).

- Відповідником питального займенника *скільки* виступає форма ***кілько*** («*Піди до дохторів і напиши ми,* ***кілько*** *то буде коштувало, а я ті гроші передам*» [1, с. 111]).
- Для числівників характерне використання фонетично змінених варіантів, напр.: ***їден*** («*Приходив до мене* ***їден****, що йому вдалося висмикнутися*» [3, с. 262]), ***їдний*** («*Має* ***їдного*** *злотого в кишені, а хоче цілий базар закупити*» [3, с. 38]), ***штири*** («*Я знаю сміттярку як свої* ***штири*** *пальці*» [2, с. 49]), ***шесте*** («*Нє-е, нині вам ліпше під число* ***шесте*** *не вибиратися, бо там жиють такі господарі, що перше на мешти дивляться, а потім лише на писок…*» [2, с. 36]), ***шіснайцятім*** («*Ви помагали італійцям, а я воював з ними. В* ***шіснайцятім*** *році в Альбанії*» [1, с. 143]), ***вісімнайцятий*** («*Ти, тумане* ***вісімнайцятий****! – гримнула Сусликова, аж безмежні перса заходили ходуном під далеко не безмежною блузкою*» [1, с. 122]), ***підесєть*** («*Мільдую слухняно німаки поперли за Рудку в Станіславові лишилосі штири офіцери і* ***підесєть*** *двоє жовнірів таких що ходєт а ще до дідькової мами таких що лежєт в шпиталю*» [1, с. 125]), ***п'ядесєт*** («*Бо ми вже тото* ***п'ядесєт*** *восьмий раз чуємо*» [1, с. 144]), ***сто і трийціть*** («*Мільдую слухняно ранених* ***сто і трийціть***» [1, с. 126]), ***сімдесєть і девіть*** («*Офіцірів стало шість, а жовнірів* ***сімдесєть і девіть***» [1, с. 126]).
- Використання діалектних прислівників часу, наприклад: ***небавом*** – 'незабаром, скоро' [10, т. 5, с. 245] («*Тета, як і обіцяла, будинок свій відписала небожу, і Ярош* ***небавом*** *після похорону переселився на Кривчиці*» [3, с. 11])***, йно/іно*** – 'тільки' [10, т. 4, с. 32] («*Йосько з подиву* ***іно*** *очима закліпав і рота роззявив, та так із розкритим ротом обвів нас поглядом*» [3, с. 94]), ***допіру*** **–** 'тільки' [10, т. 2, с. 272] («*Нині ще цілий день і цілу ніч буде лежати він в моїй хаті, аж завтра* ***допіру*** *поховають*» [1, с. 112]); міри і ступеня: ***доста*** **–** 'досить' [10, т. 2, с. 387] («*Та йому й зайве було силу свою демонструвати,* ***доста*** *було йому підійти, побачивши, що бійка затівається, і так легенько, так по-доброму посопіти…*» [3, с. 18])***, сливе*** **–** 'майже' [10, т. 9, с. 351] («*Бузина така густа, що ноги* ***сливе*** *не торкаються землі, а ступають по гілках*» [1, с. 206]); місця, наприклад: ***тамечки*** **–** 'там' [10, т. 10, с. 31] («*Худи раз зі мною, во, тай пубачиш, жи то жадної паскудної руботи нима…* ***тамечки*** *во така прусвітянська в нас рубота є*» [3, с. 74])**,** ***тутка*** **–** 'тут' [10, т. 10, с. 330] («*… а скажіть, чи завтра ви теж* ***тутка*** *будете, бо ми прийдемо пополудні…*» [3, с. 207])**,** ***вдолину*** **–** 'вниз' [10, т. 1, с. 313] («*Стара брикнула ногами, і вони по густому й пружному вересу, як по снігу на санях, помчали* ***вдолину****, тільки зашелестіло*» [2, с. 585]); способу дії, наприклад: ***отако*** **–** 'ось так' [9, с. 372] («*…ваша дружина була весела і сповнена радості, хіба ви коли-небудь за життя бачили, аби вона,* ***отако*** *опустивши руки, лежала перед вами?*» [3, с. 116])**,** ***такво*** **–** 'ось так' [6, с. 554] («*Бо шо би то було, якби* ***такво*** *нагло всі ся зійшли до мене?*» [3, с. 121])**,** ***шторц*** **–** 'униз головою' [7, с. 383] («*Вся та небагата рослинність, якою пишалася голова пана Ціммермана, миттю стала* ***шторца*** *і захвилювалася, наче ковила під вітром*» [2, с. 383]), ***зиз*** **–** 'скоса' [3, с. 374] («*<...> відтак відвів погляд, але вона продовжувала мовчки дивитися на*

нього, він відчував це, хоч і намагався не зиркати ***зизом*** *<...>*» [3, с. 279]), ***прецінь*** **–** ‘однак, все-таки’ [13, с. 215] («*Той-той, ви вже його смакували.* ***Прецінь*** *дала вам такий шмат – на півліктя, нє*» [3, с. 27]), умови, наприклад: ***фурт*** **–** ‘обов’язково’ [2, с. 600] («*Певне-сьте, прийшли на шлюбне оголошення. Бо панна Цегельська* ***фурт*** *ся хоче віддати, а нема за кого, то й дала то оголошення*» [2, с. 36]).

- Додавання до прислівників часток -сь, -сьмо: ***де-сь*** («*Кажи:* ***де-сь*** *був?*» [3, с. 204]), ***певне-сьте*** («***Певне-сьте,*** *прийшли на шлюбне оголошення*» [2, с. 36]), ***вжесьмо*** («***Вжесьмо*** *обійшли ціле місто, і нікому не підійшло, а це до вас приманджали*» [1, с. 130]) та ін.
- Вживання рухомих зворотних часток як у постпозиції, так і в препозиції: ***ся*** («*Ай, пані, а ви коли спите, хіба за себе* ***ся*** *ручаєте?*» [3, с. 36]), ***си*** («*Стуль* ***си*** *писк і дурно не пашталакай, при моєму куцому зрості я мушу або мешти на високих підборах носити, або високу перуку*» [3, с. 28]), ***сі*** («*Мерзнемо, з голоду пухнемо, але* ***сі*** *тримаєм*» [1, с. 143]).
- Запозичення з польської мови часток ***нє*** («*То не забавка, прошу паньства!* ***Нє*** *– шоб діти ся бавили, а то є річ незамінна в хатній гуспударці*» [3, с. 49]), ***нєх*** («***Нєх*** *жиє Сов’єтска Україна!*» [3, с. 259]).
- Формотворча частка ***най*** виступає еквівалентом частки *нехай* («*Так якось сталося, що мама комуністів не дуже любила і, переживши загибель чоловіка і брата, мала тільки одну приказку при слові «комуніст» –* ***най*** *би вони вже виздихали*» [2, с. 20]).
- Використання модальної стверджувальної частки ***бігме*** («*І паузи… цих пауз теж в оригіналі нема, але ви якось їх відчули.* ***Бігме,*** *я б це переклав суцільним текстом*» [3, с. 235]).
- Вживання складних часток ***би-сь*** («*Сяню, чи не була* ***би-сь*** *така ґречна, аби тото вишиття попороти?*» [1, с. 44]), ***би-м*** («*Але хтів* ***би-м*** *зобачити того сміливця, що так водить за носа аж дві великі організації*» [1, с. 72]), ***бисьмо*** («*А ти, хлопче, знаєш, що* ***бисьмо*** *уявляли тоди?*» [1, с. 154]).
- Зафіксовано емоційні вигуки: ***йой*** («***Йой,*** *пані, я сама не знаю, чи жива в такі тяжкі часи, то звідки маю знати, чи та риба жива?*» [3, с. 36]), ***ади*** («***Ади*** *які мішки під очима!*» [3, с. 59]), ***ая*** («*Вчора була проба, та во прийшла пуліція та й нас всіх накрила, та й ми всі во так пирисиділи в криміналі,* ***ая!***» [3, с. 73]), ***бре*** («***Бре***! *Ти не можеш цього бачити, бо цього не видно*» [3, с. 97]), ***агій*** («***Агій*** *на вашу голову*!» [1, с. 184]).
- Вживання імперативних вигуків: ***вісьта-вйо*** («*Тоді ви усі вісім трупів поскладаєте у своєму катафалку штабелями і* ***вісьта-вйо***» [3, с. 274]), ***гайта*** («***Гайта***! *Вісьта! Вйо! Тррр! – і батіг весело цьвохкав у повітрі, а кляча хвицала копитами і трусила гривою*» [1, с. 30]), ***гуджа*** («*Дітлахи теж почали шпурляти каміння навздогінці за собакою і вигукувати:* ***«Гуджа! Гуджа!»***» [1, с. 65]).
- Використання вигуків мовного етикету: ***сервус*** – ‘привіт’ [3, с. 377], [6, с. 516] («*Мєчку,* ***сервус****! Але ти батяр! Як ти ту графиню файно*

обкрутив!» [3, с. 59]), ***прошу пана*** («***Прошу пана***, *самотність, мов біла стеля нависла над вами*» [2, с. 207]).

Висновки та перспективи дослідження. Лінгвальні елементи морфологічного рівня Ю. П. Винничук використовує переважно в мовленні персонажів, частково – в словах автора. Деякі з них письменник фіксує в словнику, який подається наприкінці романів «Танґо смерті» та «Мальва Ланда». Це дало змогу авторові забезпечити мовленнєву характеристику героїв і точно відтворити особливості їхнього побуту й господарювання. Результати аналізу прозових творів Ю. П. Винничука дають змогу констатувати, що використані різнорівневі лінгвальні елементи достатньо репрезентують наддністрянський говір, виконуючи при цьому важливі художні функції: забезпечення художньої переконливості й достовірності, мовної ідентифікації персонажів, а також відображення специфіки західноукраїнської ментальності.

Перспективи подальшого студіювання заявленої проблеми вбачаємо у ґрунтовному дослідженні діалектних одиниць у сучасній художній прозі, які за своїми рисами належать до наддністрянського говору, оскільки він є одним із найменш досліджуваних у цьому аспекті.

Література

1. *Винничук Ю. П.* Вікна застиглого часу : оповідання та повість. Львів: ЛА «Піраміда», 2012. 208 с.

2. *Винничук Ю. П.* Мальва Ланда. Харків: Фоліо, 2018. 602 с.

3. *Винничук Ю. П.* Танґо смерті. Харків: Фоліо, 2015. 79 с.

4. *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

5. *Гриценко П. Е.* Диалекты в современной языковой ситуации Украины. *Исследования по славянской диалектологии*. Москва, 2012. Вып. 15. С. 18 – 42.

6. Лексикон львівський : поважно і на жарт / Н. В. Хобзей, О. І. Сімович, Т. О. Ястремська, Г. М. Дидик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 672 с.

7. *Матіїв М. Д.* Словник говірок центральної Бойківщини. Київ; Сімферополь: Ната, 2013. 602 с.

8. *Пиртей П. С.* Словник лемківської говірки. Легніца; Вроцлав, 2001. 460 с.

9. Словник буковинських говірок / уклад. і голов. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.

10. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 1 – 11.

11. *Стецик Х. М.* Типологія взаємодії літературної мови і наддністрянського діалекту в українській художній прозі. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2019. Вип. 40. С. 44 – 49.

12. *Цуркан М. В.* Граматична репрезентація діалектизмів у художній оповіді. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса, 2015. Вип. 6. С. 134 – 138.

13. *Шило Г. Ф.* Наддністрянський регіональний словник. Львів - Нью-Йорк, 2008.

14. *Яворський А. Ю*. Актуалізація поліських говорів у сучасному художньому тексті : дис. … канд. філол. наук. Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки. Луцьк, 2015. 228 с.

М. Л. Дружинец,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, кафедра украинского языка;
Е. В. Генова,
ПЗЗСО «ИТ СТЕП СКУЛ Одесса»

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ДИАЛЕКТИЗМОВ В ПРОЗЕ Ю. П. ВЫННЫЧУКА: ЛОКАЛЬНЫЕ ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Статья посвящена исследованию наддднестрянских диалектных единиц в прозе Ю.П.Выннычука, в частности изучению специфики их репрезентации в художественном тексте и анализу локальных грамматических особенностей. Сформирован корпус использованных писателем наддднестрянских разговорных единиц и выделены морфологические особенности наддднестрянского говора. Доказано, что использованые грамматические лингвальные элементы достаточно представляют наддднестрянский говор, выполняя при этом важные художественные функции.

Ключевые слова: диалектные элементы, наддднестрянские диалектизмы, Ю. П. Винничук, локативные грамматические особенности, художественный текст.

M. L. Druzhinets,
Odessa National University named after I. I. Mechnikov, Department of Ukrainian Language;
O. V. Genova,
PTSSO "IT Step School Odessa"

REPRESENTATION OF DIALECTISMS IN THE PROSE OF YU. P. VYNNYCHUK: LOCAL GRAMMATICAL FEATURES

The article is devoted to the study of Nadnistrian dialect units in the prose of Yu. P. Vynchuk, in particular the study of the specifics of their representation in the literary text and analysis of local grammatical features. The corpus of the writer used by the Upper-Dniester colloquial units was formed and the morphological features of the Upper-Dniester are singled out. It is proved that the used grammatical linguistic elements are sufficiently represented by the Upper-Dniester dialect, while performing important literary functions.

Key words: dialect elements, Upper-Dniester dialectisms, Yu. P. Vynnychuk, local grammatical features, literary text.

УДК 811.161.2’276.3-053.2:316.346.2]:82-1

О. В. Яковлєва,
д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри загального та слов’янського мовознавства

ГЕНДЕРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИЦЬ)

У статі проаналізовані мовні прояви фемінності та маскулінності у віршах українських письменниць радянського і пострадянського періодів історії нашої країни у поведінці дітей дошкільного віку, коли закладається фундамент гендерних уявлень, які є основою для формування гендерної ідентичності особистості. Поетичні тексти, по-перше, яскраво демонструють як позитивні, так і негативні прояви жіночого та чоловічого начала у мовленнєвій поведінці дітей; по-друге, доводять, що гендерні стереотипи є стійкими ментальними утвореннями, які неможливо швидко зруйнувати і замінити новими.

Ключові слова: гендер, статева ідентифікація, гендерні уявлення, гендерна ідентичність.

На початку XXI ст., як слушно зауважила Л. Ставицька, лінгвістика переживала своєрідний «гендерний бум» [11, с. 30]. Теперішній стан науки про мову характеризується «вибухом наукового інтересу до проблеми гендеру та його сучасних трансформацій» [9, с.9].

Актуальність досліджень в межах лінгвістичної гендерології пояснюється тим, що, по-перше, архетипна бінарна опозиція *чоловіче / жіноче* є стійким ментальним утворенням, яке лежить в основі людського існування. В свою чергу, архетипи як ментальна основа нашої свідомості постійно, – й в основному приховано, – впливають на формування, розвиток і організацію людського знання про світ, а також на пізнавальні й творчі здібності людей [5, с. 83].

По-друге, актуальність гендерних досліджень зумовлена й тим, що гендерні стереотипи формувалися й трансформувалися протягом тисячоліть, були зафіксовані в різноманітних текстах, отже, їх важливо й необхідно проаналізувати. З іншого боку, стереотипи надзвичайно важко змінювати, тим більше руйнувати. Саме тому навіть у сучасній Україні суспільство тільки-но пробуджується від патріархальної сплячки, нестерпно довгої та шкідливої [6, с. 7].

З урахуванням понять, які аналізують фахівці у психолого-педагогічній літературі, вважаємо, що в основі *гендерної ідентичності* будь-якої особистості лежать *гендерні уявлення*, які закладаються в ранньому дитинстві і які ґрунтуються на *статевій ідентифікації*. Вибудовується логічний ланцюжок: у ранньому дитинстві відбувається *статева ідентифікаці*я, коли дитина усвідомлює свою приналежність до конкретної статі. *Гендерні*

уявлення у дошкільному віці пов’язані із соціалізацією дитини, про яку писала А. Марчишина, посилаючись на ідеї Фрейда: «Соціалізація дитини відбувається шляхом наслідування моделей поведінки, приписуваних суспільством відповідно до біологічної статі» [9, с. 19]. *Гендерна* ж *ідентичність* усвідомлюється в підлітковому віці, формується протягом наступних періодів життя і здатна трансформуватися.

Метою представленої розвідки був аналіз мовленнєвої поведінки дітей у проєкції на традиційні гендерні стереотипи. У процесі роботи були виконані такі **завдання**: проаналізовано психолого-педагогічну літературу про особливості дошкільного віку дітей з точки зору формування гендерних уявлень; вибрано вірші відомих українських поетес радянського та пострадянського періодів, де репрезентовані гендерні уявлення дошкільників; а також порівняно мовні прояви стереотипів фемінності та маскулінності у віршованих текстах, написаних у різні історичні періоди історії нашої країни. **Об’єктом** дослідження була як позитивна, так і негативна мовленнєва поведінка дітей дошкільного віку, що репрезентують віршовані тексти двох відомих українських письменниць радянського (вірші Н. Забіли) і пострадянського (вірші Н. Поклад) періодів, написаних для дітей і про дітей. **Предметом** стали гендерні характеристики мовленнєвої поведінки дошкільників. Основними **методами** аналізу ми обрали наступні: описовий, контекстуально-інтерпретаційний та системний аналіз поетичних текстів у проєкції на стереотипи фемінності та маскулінності, що яскраво представлені у традиційній культурі українці.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження рясніють закликами до повної руйнації традиційних гендерних стереотипів, до виховання розвинутої андрогінії в кожній дитині, спеціалістами вже навіть детально розроблені принципи гендерно-нейтрального виховання [1, 7, 12].

Матеріалом дослідження ми обрали віршовані тексти для дітей дошкільного віку, коли й закладається фундамент гендерних уявлень, які в підлітковому віці будуть суттєво впливати на формування гендерної ідентичності особистості. Вірші різних періодів історії нашої країни, – радянського і пострадянського, – свідчать про те, що гендерні стереотипи як ментальні утворення є надзвичайно стійкими і не можуть бути зруйновані за короткий термін.

Ми вважаємо, що проблема функціонування гендерних стереотипів у нашому суспільстві потребує подальшого вивчення. Бажано детально розібратися, по-перше, що криється за багатозначним словом «гендер», по-друге, в якій області сучасного життя в нашій країні варто говорити про гендерну рівність. У цьому плані нам імпонує хід думок Тараса Добка як прихильника та учасника більшості освітніх реформ. Слід пам’ятати, що стать людини "запрограмована" на генетичному рівні, і це відображається в кожній клітині нашого організму. Цей же автор категорично проти "світлого майбутнього", у якому світ опиниться поза гендером і без гендеру. Він вважає, що полярність "жінка-чоловік" відображає реальність, а не людську вигадку. Безперечно, в сім’ї жінка потребує допомоги чоловіка в хатніх

справах, догляд за дітьми та їхнє виховання – обов'язок обох батьків. Гендерну нерівність треба терміново викорінювати на соціальному рівні в плані оплати праці жінок і чоловіків, надавати жінкам можливість реалізувати свій інтелектуальний та організаторський талант тощо.

"Парадокс ґендерної рівності" в тому, – зауважує Т. Добко, що в країнах, які вважаються більш успішними у впровадженні гендерної рівності, відсоток жінок, які здобувають вищу освіту з природничих, математичних, технічних та інженерних спеціальностей, є нижчим, ніж у країнах, які не можуть похвалитися вирівнюванням правил гри для обидвох статей. Більш універсальне спостереження полягає в тому, що чим багатшими і гендерно нейтральнішими стають країни, тим яскравіше проявляється в них різниця між жінками і чоловіками.

Автор справедливо вважає, що відмінність між статями має значення, а поняття "ґендер" не є нейтральним. Він також застерігає нас від рішучих змін, на які налаштовані сучасні психологи та педагоги і до яких закликають представники феміністичного руху, зокрема, здійснити культурну революцію і знищити штучний "гендерний режим", який ґрунтується на бінарному розрізненні між чоловіком і жінкою, чоловічістю і жіночістю [2].

Ми також категорично проти будь-яких революцій, зокрема й культурних, коли з водою могли виплеснути і дитину. Ми проти того, щоб вірші для дошкільників, в яких яскраво представлені гендерні стереотипи традиційної слов'янської культури, тлумачили дітям, у яких тільки формуються гендерні уявлення, з бажанням їх зруйнувати. Діти мають переконатися в тому, що в реальному житті є різні прояви, – як позитивні, так і негативні, – чоловічого і жіночого начала, про що свідчать поетичні тексти, написані відомими українськими письменницями в різні періоди історії нашої держави.

Порівняймо вірші, в яких яскраво представлені традиційні гендерні стереотипи, знайомі дітям з казок: *Золотокудра дівчинко, ходімо разом жить. Ніколи не посваримось, а будемо дружить. Я в лузі вівці пастиму і гратиму в ріжок. А ти пектимеш на обід солодкий пиріжок. А потім вишиватимеш шовкові сорочки і їстимеш медяники, цукерки та вершки* [3]. *Я й Марійка – господині, все у нас вдалося нині: напекли ми пасочок, наробили крашанок, ще й узварчику зварили – додає узварчик сили… Але тут явивсь Роман, а Роман той – ураган: по пісочниці промчав – смакоту всю потоптав* [10].

Н. Забіла у вірші «Золотокудра дівчинко» поєднала лексеми та словосполучення фольклорних текстів казок із сучасними виразами, наприклад, *золотокудра принцеса – золотокудра дівчинка*; *будемо разом жити – будемо дружити;* в казках хлопці *пасли худобу* й *грали в ріжок*, а дівчата традиційно пекли пироги (*солодкий пиріжок*), вишивали одяг собі й нареченому (*шовкові сорочки*); саме дівчата полюбляли солодощі (*їстимеш медяники, цукерки та вершки*).

У сучасному віршованому тексті Н. Поклад дівчатка, граючись у пісочниці, виконують традиційно жіночу роботу – готують різні страви:

напекли пасочок, наробили крашанок, зварили узварчик. Дії дівчат під час гри перегукуються з суто жіночими обрядовими діями: створення атмосфери власної родини, сім'ї, якою опікувались тільки жінки, вони також і захищали цей мікросвіт.

Поведінка хлопця Романа у вірші перегукується з чоловічою активністю в рамках обрядового дискурсу, і вона представлена, в основному, деструктивними ритуальними діями: бешкетами, перешкодами, перейманнями, сороміцькими ігрищами тощо. «…Етнографічні записи родинної обрядовості свідчать, що чоловіки та парубки є ведучими в таких обрядах, як переймання весільного поїзда, «циганщина», на нічних забавах при покійникові тощо. Український дослідник чоловічих ініціяцій Василь Балушок парубочу ритуальну поведінку називає «антиповедінкою»» [8, с. 66]. Такою ж є й поведінка Романа.

Типово маскулінними якостями вважаються агресивність і жорстокість, але в реальному житті зустрічаються і дівчата з такими ж рисами. Хлопчики, яким у дитинстві бракувало чоловічого стереотипу поведінки для копіювання, навпаки, часто демонструють якості жіночого характеру: чуйність і доброту. Саме таку ситуацію описує Н. Забіла у вірші «Мій коник»: *Я мав колись-то коника, що звався Сірячок. Я дав його раз дівчинці поїхати на товчок. Вона шмагала коника ще й била батіжком, вона ганяла коника болотяним лужком… Навіщо дав їй коника! – я дуже шкодував, і вже ніколи коника дівчаткам не давав* [3]. Мовлення хлопчика наповнено іменниками з пестливими суфіксами: *коник, Сірячок, дівчинка, батіжок, лужок*, що є характерною ознакою мовлення дівчат.

Результати тотальної фемінізації виховання дошкільників віддзеркалено у вірші Н. Поклад «Якби», в якому авторка описала мрії хлопчика, що сформувала саме така система виховання: *Якби я мав сестричку, я б їй книжки читав, гуляв би разом з нею і разом з нею спав. Віддав би я сестричці всі іграшки свої і на сопілці грати навчив би я її* [10].

У цілому мрії хлопчика, зафіксовані в його мовленнєвій поведінці, демонструють фемінність характеру, але його бажання навчити сестричку грати на сопілці, на якій у давнину грали тільки хлопці і про яку сучасні діти знають переважно з казок, свідчать про його андрогінність.

Як зазначалося вище, діти перш за все наслідують гендерну поведінку батьків у сім'ї. Проблема нашого суспільства в тому, що, на жаль, з кожним роком зростає кількість неповних сімей, коли діти 3-5 років підсвідомо копіюють стереотип поведінки жінок удома (мами, бабусі, сестри), а також жінок-вихователь ок, які часто демонструють авторитарний тип маскулінної фемінності. Посилаючись на думку інших дослідників, Л. Костик пише про те, що жінки взагалі не можуть правильно виховувати хлопчиків, тому що в них інший тип мозку й інший тип мислення. Саме тому, ранимі й боязливі хлопчики піддаються з боку вихователів травмуючому впливу [7, с. 33].

Гендерні стереотипи маскулінності та фемінності, що копіюються дітьми, репрезентують і вірші Н. Забіли та Н. Поклад.

Наприклад, вірш Н. Забіли «Ясоччин садок». Коли мама залишила дочку вдома, – бо саме матері за радянських часів видавався лікарняний, якщо хворіли діти… *У своїй кімнаті наша Яся улаштує власний дитсадок. От усі в кутку біля канапи посідали. – Тихо, не шуміть! А чому в ведмедя чорні лапи? Мабуть, вранці їх забув помить?... Потім Яся хусточку розстеле на вовнянім теплім килимку. – Ну, лягайте, діточки, в постелю! Так і ми спимо у дитсадку!* [4]. У репліках дівчинки, яка копіює свою вихователькy, наявні дієслова наказового способу, питальні речення виражають незадоволення, про що свідчать і форми слів: *ведмедик* (на початку вірша), потім – *ведмідь*.

У вірші Н. Поклад «Як татусь» хлопчик мріє бути схожим на батька, який є для нього взірцем: *Я уколів не боюсь – бо свій дух гартую. Я сьогодні, як татусь, лікарем працюю. Песика полікував – дав йому мікстури, і ляльки здорові теж – без температури…* [10].

У вірші «Наша хата» поетеса з любов'ю описує сучасну дівчинку, яка продовжує віковічну традицію так само, як її бабуся і мама, – вишивати рушники і прикрашати ними житло: *Вся у білих рушниках, наша хата – ніби птах. Мчить вона через віки, диво-крила – рушники. Вишивала їх бабуся, вишивала їх матуся… Я теж птаху помагаю – рушничок свій вишиваю* [10]. Очевидно, що авторка схвалює цю майже забуту зараз традицію, що передавалась із покоління в покоління по жіночій лінії.

Крім гендерних стереотипів з позитивною оцінкою, обидві поетеси репрезентують і трансформовані стереотипи. Нетипова поведінка дуже сміливої дівчинки і хлопчика-боягуза описана Н. Забілою у вірші «Ясочка на річці»: *Як гукне Юрасик до Ясюні: – Ясю, Ясю! Глянь, яке страшне! А Ясюня звіра не злякалась, замахнулась: – Геть, зелений звір! Подивилась жаба. Здивувалась. Та й плигнула в воду під кушир. І, напевне, ви почули б миттю про Ясюню, жжаву та метку, як вона прогнала те страхіття, що дітей ляка на бережку* [4]. Більш природну для дівчат поведінку авторка репрезентує у вірші «Про дівчинку, яка всього боялась»: *Дітвора в садочок прийде і біжить в живий куток, а Марійка не підійде до звіряток ні на крок. Бо вона боїться всіх – навіть рибок золотих!* [4]. Імпліцитною в тексті є негативна оцінка такої поведінки.

У тексті вірша «ВерЕда-вередА» Наталка Поклад описала дівчинку, яка демонструє типово жіночу рису характеру, зокрема, бажання маніпулювати іншими, постійно вередуючи: *Прийшла до нас у гості вереда-вереда і носика задерла: «Чи є у вас вода?» Ми їй дали водички. Вона сказала: «Ні! Кефіру чи узвару схотілося мені!» Ми їй дали узвару, скривилась вереда: «Узвару я не хочу! Чи є у вас вода?» Сказали ми вереді: «У нас нема води. А ти, якщо нечемна, в – у гості не ходи!»* [10]. Оцінка такої поведінки самою авторкою та й усіма іншими, – що виражається займенником *ми*, – експліцитна.

Незважаючи на заклики педагогів до гендерно нейтрального виховання, вірші українських поетес наочно демонструють прояви маскулінності та фемінності в іграх дітей. Прикладом є вірш Н. Поклад «Неслухняна лялька», у якому дівчинка копіює дії мами чи бабусі: *Знов не*

хоче лялька спати, – як її приколисати? Я вже й казку розказала, й колискову заспівала, але ляльці все – дарма. Певно, що засну сама… [10]. Про хлопчика та його захоплення чоловічими справами розповідає вірш цієї ж поетеса «А зібрати як?»: *Дослідив наш Мирослав свій новий літак: розібрати – розібрав. А зібрати як?* [10].

У радянський період засобами масової пропаганди створювався стереотип *ідеальної жінки*, яка несла подвійний тягар: на виробництві її закликали бути у передовиках, а потім в сім'ї – ідеальною дружиною та матір'ю [13]. Н. Забіла описала прояви саме такого стереотипу фемінності в поведінці дошкільниці у вірші, який іронічно назвала «Марина Дмитрівна». Дівчинка, граючись, намагається бути ідеальною хазяйкою і мамою: *У Марини Дмитрівни стільки всяких справ. Без Марини Дмитрівни хто б отак прибрав? ...Хто старанно віником скрізь позамітав, витер пил ганчіркою з столу та з вікна? Все Марина Дмитрівна, все сама вона! У Марини Дмитрівни п'ятеро дітей та ще з ранку раннього тисячі гостей… У Марини Дмитрівни діла – без кінця! На таку сімеєчку наварить обід: із такою справою жартувать не слід! Ось вже наготована зелень для борщу. Борщику наварено дітям досхочу. Ще Марина Дмитрівна й пиріжки пече: збоку тільки глянути – слинка потече!...*

На «роботі» вона теж – краща: *Та Марина Дмитрівна неабияка: кращого не знайдете ви й будівника. Що вже набудовано фабрик та домів! Крім Марини Дмитрівни хто б отак зумів?*

Радянська пропаганда постійно закликала жінок підвищувати свій рівень знань, удосконалюватися: *А коли увечері діти ляжуть спать, тут Марині Дмитрівні треба й почитать… Що в книжках написано і про що там річ – все б їй знать хотілося! Та надходить ніч.. Ну, хіба ж не стомиться кожен чоловік? А Марині Дмитрівні тільки п'ятий рік…* [3].

Очевидно, що Н. Забіла імпліцитно іронізує над таким ставленням до жінок у радянському суспільстві, де, за Конституцією, вони мали рівні права з чоловіками. Але авторську іронію діти, для яких писався текст, не могли відчути. Отже, в цілому у вірші «Марина Дмитрівна» поетеса схвалює соціалізацію дітей шляхом копіювання поведінки дорослих, зокрема й бажання дівчат, у яких у дошкільному віці формуються гендерні уявлення, бути ідеальної жінкою.

Проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки: а) у дітей у віці від 2-х до 3-х років формується *статева ідентифікація*; від 3-х до 4-х – *гендерні уявлення*, які є основою для формування гендерної ідентичності у підлітковому віці; б) вірші для дітей відомих українських письменниць у радянський (Н. Забіла) і пострадянський (Н. Поклад) періоди правдиво репрезентують різноманітні прояви традиційних гендерних стереотипів; в) позитивні оцінки авторок поетичних текстів заслуговують такі гендерні характеристики: у дівчат – це бажання бути гарною господинею, мамою, захищати слабших, прагнення в усьому бути кращою тощо; г) засуджуються у дівчат прояви агресії, жорстокості, вередування; д) гендерні характеристики мовленнєвої поведінки хлопчиків наочно демонструють

яскраво виражену фемінізацію їхнього виховання, яка проявляється позитивно, зокрема, чуйністю, умінням співчувати, бажанням піклуватися про молодших тощо і негативно – «антиповедінкою».

Подальші міждисциплінарні дослідження поняття «гендер» у широкому значенні відкриють можливість об'єктивно оцінити важливість функціонування у сучасному суспільстві традиційних стереотипів фемінності та маскулінності, а також необхідність їхньої руйнації, до якої закликають педагоги та психологи.

Література

1. *Вовк Л.* Специфіка становлення гендерної ідентичності дошкільників. *Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка»*. Том 18. № 18. 2018. С. 58-66. URL: https://doi.org/10.24919/2308-4863.18/18.168176 Опубліковано:Освітній портал op.ua (дата звернення: 15.05.2021).
2. *Добко Т.* Про ґендер і ґендерну мову. 2020. URL: zbruc.eu/node/95597 (дата звернення: 15.05.2021).
3. *Забіла Н.* Вірші. URL: http://rozvyvajko.com.ua/virshi/virshi-natali-zabiloji/(дата звернення: 7.04.2021).
4. *Забіла Н.* Яссочина книжка. Збірка оповідань для дітей. URL: https://mala.storinka.org/.html (дата звернення: 7.04.2021).
5. *Зыкова И. В.* Культура как информацинная система: духовное, ментальное, материально-знаковое. Монография. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 368 с.
6. Інша оптика: ґендерні виклики сучасності: зб. наук. пр. / упоряд. В. Агеєва, Т. Марценюк. Київ: Смолоскип, 2019. 256 с.
7. *Костик Л. Б.* Формування гендерної ідентичності дітей дошкільного віку. *Молодий вчений*. № 7.1. липень, 2019. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. С. 31-34.
8. *Маєрчик М.* Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу : монографія. Київ : Критика, 2011. 326 с.
9. *Марчишина А. А.* Ґендерна ідентичність в англомовному постмодерністському дискурсі: соціокультурний та лінгвопоетичний аспекти: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2018. 452 с.
10. *Поклад Наталка*. Вірші. URL: https://mala.storinka.org (дата звернення: 5.04.2021).
11. *Ставицька Л. О.* Мова і стать. *Критика*. 2003. № 6. С. 29–34.
12. *Татаурова-Осика Г.* Психологічні умови подолання гендерних стереотипів професійної компетентності. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць К-ПНУ імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2012. Вип. 18. С. 746-752.

13. *Ульянова В. О.* Мовна особистість української жінки радянських і пострадянських часів (на матеріалі періодичних журнальних видань) : автореф. дис. канд. філол. наук Одеса, 2020, 22 с.

О. В. Яковлева,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общего и славянского языкознания

ГЕНДЕРНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕЧЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭЗИИ УКРАИНСКИХ ПИСАТЕЛЬНИЦ)

В статье проанализированы языковые проявления феминности и маскулинности в стихах украинских писательниц советского и постсоветского периодов истории Украины в поведении детей дошкольного возраста, когда закладывается фундамент гендерних представлений, которые являются основанием для формирования гендерной идентичности личности. Поэтические тексты, во-первых, ярко демонстрируют как позитивные, так и негативные проявления женского и мужского начала в речевом поведении детей; во-вторых, доказывают, что гендерные стереотипы как устойчивые ментальные образования невозможно быстро разрушить и заменить новыми.

Ключевые слова: гендер, половая идентификация, гендерные представления, гендерная идентичность.

O.V. Iakovleva,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
General and Slavic Linguistics Department

GENDER CHARACTERISTICS OF SPEECH BEHAVIOR OF CHILDREN (ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN POETRY)

The article analyzes the linguistic manifestations of femininity and masculinity in the poems by Ukrainian writers of the Soviet and post-Soviet periods of Ukrainian history in the behavior of preschool children, when the foundation of gender ideas is laid, which are the basis for the formation of a person's gender identity. Poetic texts, firstly, clearly demonstrate both positive and negative manifestations of the feminine and masculine principles in the speech behavior of children; secondly, they prove that gender stereotypes as stable mental formations cannot be quickly destroyed and replaced by new ones.

Key words: gender, sex identity, gender representations, gender identity.

УДК 159.923:800.892+316.77 (043.3)

О. О. Бойко,
PhD (д-р філософії з філології),
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
викладачка кафедри прикладної лінгвістики

ВИГАДАНІ МОВИ У ФЕНТЕЗІ ЯК ТЕКСТОТВІРНИЙ ЕЛЕМЕНТ

Статтю присвячено вивченню функції вигаданих мов як текстотвірного елементу в фентезійних текстах, написаних російською та українською мовами. Визначено компоненти і структуру, які можуть бути актуалізовані в тексті (одиничний лінгвонім, лексеми, граматична структура, наявність абетки). Встановлено деривaційну структуру лінгвонімів. Аргументовано, що акцентування давності мов актуалізує магічний дискурс, а також належність персонажів до певної спільноти «обраних». Доведено, що створення елементів вигаданих мов, їхніх лінгвонімів та певних лексем, опис граматики й синтаксису, вказівка на магічні або побутові функції актуалізує в мовленнєвому жанрі фентезі одразу два концепти: «магія» і «свій/чужий».

Ключові слова: штучні мови, лінгвонім, лексеми, концепт «магія», концепт «свій/чужий».

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Дослідження вигаданих мов наразі є актуальною проблемою лінгвістики, зокрема, перекладознавства. Ця проблема поставала предметом вивчення лінгвістів і популяризаторів мов (О. Петров, О. Пиперскі, М. Сидорова, В. Скворцов, О. Шувалова тощо). Було розроблено декілька класифікацій штучних мов, до яких уналежнюють, у тому числі, артланги, або фікціональні мови, що є частиною вигаданих всесвітів. «Мова є потужним елементом побудови вигаданих світів, що дає змогу давати власні імена для їхніх природних або соціальних реалій, створювати елементи їхньої духовної культури» [5, с. 13]. Дослідниці вказують, що «мова відіграє першорядну роль у демонстрації іншого розуму, що відрізняється від людського… фантастів також цікавить конструювання мов, спонтанна та цілеспрямована їх зміна» [5, с. 36]. Мова у фантастичному творі може виконувати роль світотвірного елемента. Здебільшого вигадані мови, використані у фентезійних творах, можна уналежнити до апріорних – «штучна мова, елементи якої не запозичені з наявних мов, а створені довільно або на основі певної логічної (філософської) концепції. У цьому полягає її відмінність від апостеріорних мов, елементи яких запозичені з наявних мов» [5, с. 13].

Феномен вигаданих мов було досліджено також у лінгвокультурологічному аспекті [3], проаналізовано створення штучної мови лаадан як мовний експеримент [6]. Проте в українськомовному та російськомовному просторі наразі існує дуже мало досліджень, присвячених вигаданим мовам як феномену, притаманному фентезійним текстам: О. Мацько [4], І. Абакумова [1]; обидва дослідження присвячені штучним мовам у творах Дж. Р. Мартіна. Окрім того, варто розрізняти штучні, але

реально наявні мови, і вигадані мови фентезійного світу [2]. Цим і зумовлена актуальність представленої наукової розвідки.

Метою наукової розвідки є вивчення функцій вигаданих мов та їхніх елементів як текстотвірних чинників у фентезійних текстах, що сприяло постановці таких завдань, як збір ілюстративних фрагментів з російськомовних та українськомовних текстів початку XXI століття, що постали об'єктом дослідження. Предмет дослідження – лінгвоніми, фрагменти речень і текстів або описове використання вигаданих (штучних) мов. Всього проаналізовано 32 фрагменти з текстів українськомовних письменників та письменниць В. Арєнєва, Л. Дереша, В. Єшкілєва, Я. Каторож, Д. Корній, і російськомовного письменника М. Фрая. Використано метод комп'ютерної картографії за допомогою текстового процесора Scrivener, методи деривaційного і лексико-семантичного аналізу, зіставний і описовий методи. Теоретична і практична цінність отриманих результатів дозволяє використати їх під час викладання лінгвістичних дисциплін загального циклу, перекладознавчих дисциплін, а також в тематичних блоках «Комп'ютерна лінгвістика» і «Корпусна лінгвістика».

Виклад основного матеріалу й обгрунтування результатів дослідження. Як зауважує О. Мацько, «розробляючи фентезійний світ, автор включає в нього всі важливі аспекти реальності – суспільство, культуру, менталітет, побут, мову та багато іншого. Якщо автор бажає створити детальний, яскравий світ, в який читачеві було б легко повірити, йому доведеться хоча б на якомусь рівні розробити мови вигаданих народів» [4]. Залучення вигаданих мов у фентезі варіюється від одиничного лінгвоніма (назви мови) до наведення лексем і детальної граматичної структури, а також вказання на роль мови у вигаданому світі. Мова може мати власну назву (лінгвонім, або глосонім) або називатися за належністю до істот або угруповань: *Майстер прошепотів благословення* ***таємною орденською мовою****...* (В. Єшкілєв. Богиня й консультант); *Візничий, побачивши їх, провів долонями по своєму обличчю зверху вниз і сказав: «Ертар», що* ***мовою гузів*** *означає спостигнення очікуваного* (В. Єшкілєв. Адепт); *В любом случае* ***языка мёртвых демонов****, который… идеально подходит для обсуждения сложных предметов, я не знаю…* (М. Фрай. ТСК, Жёлтый); *база Волт-Армстрідж перед знищенням була заражена древнім злом, яке* ***мовою ящерів*** *називають «ґорги», «ґзирги» або «ґирги»* (В. Єшкілєв, Тінь попередника);… В*они написані мовою* ***андраті, якою розмовляли на півночі Древньої Імперії дві тисячі років тому.*** *Я… не зміг зрозуміти навіть назв розділів* (В Єшкілєв. Імператор повені).

Зауважимо, що створення лінгвонімів вигаданих мов може відбуватися в різні способи. Окрім мотивації за належністю до групи істот, найбільш поширеним способом є ад'єктивація: мотивована топонімом, утворена суфіксальним способом (*иррашийский* від назви держави *Ирраши*), мотивована хронотопонімом, утворена префіксально-суфіксальним способом – доимперский, тобто той, що був до створення Імперій, які зникають; деривація мотивована часом і належністю до групи осіб, утворення

лінвгоніма з допомогою суфіксального способу від слова «жрец» і прикметникового компоненту «старий» (*старый жреческий*). Подекуди використано префіксальний спосіб із залученням префіксу пра- на позначення давності (*прамова*).

Інші лінгвоніми є авторськими оказіоналізмами: *Масанха, андраті, хохенгрон, кунхё.* Наведені приклади лінгвонімів створюють певний акцент на екзотичності й незвичності поєднання звуків (хё, хохе), проте зазвичай відповідають принципам милозвучності – так само, як і актуалізовані оказіональні лексеми, і це полегшує сприйняття незвичних слів реципієнтом.

Лінгвонім хохенгрон є алонімом: *тайный язык чирухтских горцев, который* ***сами они называют Ясной речью*** *и используют, когда хотят побеседовать о* ***самых важных вещах – смерти, снах и погоде»***. Хохенгрон також дає змогу говорити про час: «*По его мнению, хохенгрон – единственный язык, на котором можно более-менее внятно* ***говорить про время»*** (М. Фрай. Тубурская игра). Автори фентезі створюють вигадані мови для заповнення змістових лакун у наявних в реальності мов і хоча б натякнути на можливість обговорення складних філософських та екзистенційних питань: *…хохенгрон, в отличие от него [ирращийского] был не придуман, а по крохам извлечен из сновидений. Однако воедино сводился все-таки наяву, и на это, если верить некоторым специалистам, ушли даже не века, а тысячелетия…* (М. Фрай. Жертвы обстоятельств). Характерні особливості хохенгрону полягають у тому, що в ньому немає іменників, є лише дієслова, прикметники, прислівники та дієприкметники: *…требуется совсем иная структура речи. Например, в хохенгроне всякая фраза, даже аналог наших «да» и «нет»* ***начинается со слова «клёххх», в п****римерном переводе – «****как будто****». Пока ты говоришь на этом языке, об определённости лучше забыть. Или вот ещё яркая особенность: в хохенгроне* ***нет существительных, только глаголы, прилагательные, наречия и причастия****, поскольку, как полагают жители Тубурских гор, всякое живое существо и любой предмет – недолговечная иллюзия, зато действия, качества, обстоятельства и состояния – объективная, хоть и чрезвычайно изменчивая реальность* (М. Фрай. Тубурская игра).

Спостерігаємо приклад цієї надзвичайно складної для вивчення мови, проте його наведено в перекладі російською, для полегшення розуміння читачем: *«****Как будто*** *ночное буйное тёмно-водное мощное властное* ***как будто*** *грохоча хохоча* ***как будто*** *почти наугад сокрушило* ***как будто*** *навек унесло старое мёртвое неподвижное.* ***Как будто*** *звонкое живое осталось весёлое в мокром* ***как будто*** *стоя летит дрожит навстречу свежему солнечному горячему* ***как будто*** *себя приветствует* ***как будто*** *пляшет ликует теперь»* (М. Фрай. Тубурская игра). Як бачимо, немає жодних знаків пунктуації, кожна предикативна частина починається зі слова «немов» (как будто). У наведеній цитаті описано грозу та дощ, що пройшли напередодні, повалили старі дерева, а молоді дерева лишилися. *Личные местоимения в этом языке все-таки есть, как я понимаю, просто для удобства, но они всегда предваряются все тем же «как будто», в противном случае вас*

просто не поймут. «Клёххъё» – «я», «клёххxий» – «ты» и так далее. (М. Фрай. Тубурская игра). Лише в цьому прикладі наведено дві не перекладених російською мовою, але зображених кирилицею, лексеми: к*лёххъё* та *клёххxий.*

– Истинная речь – это Масанха, первый язык мира Хомана. В неискаженном виде Масанха представляет собой одно бесконечное и могущественное ***заклинание. Все*** *Мараха изначально владели Истинной речью, но немногим удалось сохранить ее в первоначальном виде… даже искаженная Масанха – прекраснейший из языков.* ***Единственный язык, на котором можно объяснить, что такое Вечность*** (М. Фрай. Хроники Хугайды). Мова Масанха постає «істинною мовою», «першою мовою», а також позначається як *одно бесконечное и могущественное заклинание.*

…в итоге буркнул: ***«Сэшэй аоста»****, – церемониальная формула одной из высших степеней благодарности на старом жреческом…* ***«Шао шелат»*** *– мерцающая стабильность. Совсем грубый, приблизительный перевод – «то есть, то нет».* (М. Фрай. Тяжелый свет Куртейна. Зелёный. Т.2); *Эдо… вдруг вспомнил, что* ***«Тэре Ахорум»*** *дословно означает «большая судьба». То есть, не просто твоя персональная участь, а судьба всего мира сразу, или даже многих миров* (М. Фрай. Тяжелый свет Куртейна. Зелёный. Т.2). У наведеному фрагменті актуалізовано декілька церемоніальних формул зі *старого жреческого,* ця мова також виконує «високу» функцію: *Для людей вроде тебя Старый Жреческий – предмет первой необходимости.* ***Некоторые самые важные вещи*** *только на нём и можно объяснить* (М. Фрай. Тяжелый свет Куртейна. Зелёный. Т.2).

Отже, мови *Масанха, хохенгрон, прамова, старый жреческий* виконують функцію мов, якими можна обговорювати складні екзистенційні речі. Проте натрапляємо й на випадки створення мов для суто побутових цілей: *...в Мире, где человеческая речь едина для всех континентов и меняется только под влиянием времени, есть один полностью искусственный язык –* ***иррашийский.*** *Купцам во все времена есть что скрывать от покупателей!… тысяч пять, что ли, лет назад иррашийские ученые принялись* ***сочинять*** *новый язык, специально стараясь сделать его как можно более сложным, чтобы проницательным соседям было лень зубрить* ***сорок пять падежей, шестьдесят глагольных форм…*** (М. Фрай. Тубурская игра). *–* ***Хокота****! – важно ответил сэр Кофа… Ирраши – одна из немногих стран, где не пользуются* ***нормальной человеческой речью****. …– А вы* ***просто поздоровались****, как я понимаю?.. Не могли бы вы поискать для нас другие приборы? –* ***Хварра тоникаи! Окир блад туу.*** *Сначала он извинился… Думаю, обещал поискать* (М. Фрай. Жертвы обстоятельств). У наведених фрагментах описано історію виникнення штучної мови та актуалізовано декілька прикладів побутових лексем.

Зауважимо, що російськомовні та україномовні письменники досі не створили жодної вигаданої мови з її власним алфавітом, і тому послуговуються можливостями транслітерації кирилицею. Інший різновид актуалізації вигаданої мови – опис графічної писемності без деталізації

граматики: – *А ще вона змогла прочитати наші закони на цій стіні, – додав хлопець, вказавши рукою на* ***руни****. –* ***Мову древніх*** *тепер навіть не всі жителі Павутиння знають…. С****имволи*** *були мені невідомі і я певний час не могла достатньо зосередитись, щоб їх зрозуміти. Бо якщо* ***письмена*** *в кімнаті, де я була вчора, були старовинною мовою та доходили до мого розуміння плутаною вервечкою, то текст, написаний у цій книзі, був нещадно древнім.* ***Письмо*** *нагадувало* ***орнамент, у я****кому* ***знаки*** *складались то в округлі, то в кутасті елементи. Останні під час детального розгляду наче дряпали мене по очах, дивитись було фізично боляче….– «Дев'ять променів», – мовила я, відводячи погляд і витираючи мокрі щоки* (Каторож. Стожар). Віднаходимо синонімічний ряд лексем на позначення зображених літер: *руни, символи, письмена, письмо, орнамент, знаки, округлі та кутасті елементи*. Окрім того, актуалізовано градацію давності мови: *старовинна мова – нещадно древній текст.* В іншому прикладі знаходимо назву давньої мови й позначення її графіки як ієрогліфів: …п*рочинилися високі парадні двері, помережані* ***давньоашедгунськими ієрогліфами…*** (В. Арєнєв. Правила гри).

Акцентування давності мов – вигаданих або тих, що існували насправді – актуалізує магічний дискурс, а також належність персонажів до певної спільноти «обраних», а з іншого боку, давні мови є такими, що об'єднували великі спільноти: світи, галактики, реальності: *...На папері написано мовою, яку я не знаю, та її чомусь розумію. – Це написано* ***прадавньою мовою, прамовою*** *тобто, – відповів… Стрибог. – Ту мову знає й пам'ятає твоя вічна душа. Ще один доказ того, чому ти безсмертна… Мова, якою говорять усі світи і яку розуміють усі ті, хто має стосунок до вічності, є крихтою вічності. Це* ***мова творця.*** (Д. Корній. Зворотний бік темряви). Прамова постає загальною мовою всіх світів, як і доімперська:… о*н только сейчас осознал, что спросил про деньги на доимперском… В Элливале до сих пор говорят на* ***древнем языке****, который до воцарения хаоса был* ***общим для всех.*** *В эпоху Исчезающих Империй его почти везде позабыли…… древний язык принадлежит не столько людям, сколько* ***самой реальности,*** *знание как бы разлито у воздухе…* (М. Фрай. Тяжёлый свет Куртейна. Зелёный. Т.2). У наведеному фрагменті актуалізовано епохонім *эпоха Исчезающих Империй,* який позначає час, що наступив після *воцарения хаоса*. Рідкісним є залучення однієї з прадавніх мов, якими колись користувалися в реальності читача – санскриту, що теж постає «спільною» мовою: *Тут, на Землі, уже практично ніхто не говорив санскритом, хоча санскрит досі вважався* ***загальноприйнятою мовою міжгалактичного спілкування. Усі*** *інші мови, що були поширені на Землі, відносились нижньосвітовими вченими до груп діалектів, званих пракритами…* (Л. Дереш. Остання любов Асури Махараджа).

Вигадані «спільні» мови є алюзією на єдину мову, що існувала за часів побудови Вавілонської вежі. Натомість образ чужого, здебільшого, для сучасних людей – це образ людини, яка говорить іншою мовою: «в сучасній науці… характерною є тенденція до переосмислення «чужого» як «Іншого», що знімає непримиренну полярність опозиції… саме на такому розумінні

чужого здебільшого базуються твори сучасної фантастичної літератури та проєктів вигаданих мов» [5, с. 42]. Тому автори сучасного фентезі намагаються не перевантажувати його вставками вигаданої мови з покликаннями на переклад: *Гей, око Лади, Полеля й Лелі! Гей, око матері Лади, ніч пропадає… Він* ***говорив прамовою…*** (Д. Корній. Зворотний бік сутіні). У цьому фрагменті одразу наведено переклад сучасною українською мовою. Цей прийом використано для полегшення сприйняття тексту читачем. Мовні проблеми вирішуються зазвичай дуже легко, пор.: *Наш Мир был беспредельно великодушен, дав нам язык, который способны понять все живые существа, чтобы людям легче было договориться между собой и даже с гостями из иных реальностей, если вдруг заявятся.* (М. Фрай. Отдай моё сердце); *По счастью,* ***никаких языковых барьеров*** *между мной и остальным населением Соединённого Королевства никогда не стояло.* ***Почему – до сих пор не знаю.*** *Так что мне оставалось только усвоить местное произношение да принять к сведению некоторое количество новых идиом* (М. Фрай. Чужак).

Навіть якщо спочатку виникають проблеми з порозумінням, згодом вони так чи інакше вирішуються, пор.: ***Маггот! Йох! Хваннах! –*** *хрипло пробормотал он. Я… не понимал, что означает сие* ***бессмысленное сочетание звуков.*** *Это настораживало: я – далеко не полиглот, но обычно иностранная речь кажется мне хотя бы смутно знакомой* (М. Фрай. Хроники Хугайды). У посиланні надано переклад із вказанням лексеми на позначення вигаданої істоти: *Демон! Точно! Черт побери! (кунхё).* У першому розділі спілкування побудовано на пантомімі головного героя, а далі «мовну проблему» вирішено: *…человек… пронзительно взвизгнул: «Демон!» – и испарился… Прошлой ночью мне решительно не удавалось объясниться с пучеглазым, зато вопль давешнего пузана был мне совершенно понятен: демон – он и есть демон…. Толстяк в красной куртке не произносил слово «демон». Он сказал:* ***«маггот» –*** *но* ***я сразу понял*** *значение этого слова…* (М. Фрай. Хроники Хугайды). Далі надано пояснення швидкому опануванню невідомої мови: *– Ты провёл ночь перед моим камином… а в моём камине всегда горит* ***правильный огонь.…*** *Этот огонь – источник знания, мудрости и прочих благ для ума* (М. Фрай. Хроники Хугайды).

Висновки та перспективи дослідження. Створення елементів вигаданих мов, їхніх лінгвонімів та певних лексем, опис граматики й синтаксису, вказівка на магічні або побутові функції актуалізує в мовленнєвому жанрі фентезі одразу два концепти: МАГІЯ і СВІЙ/ЧУЖИЙ. Для полегшення змістовного сприйняття тексту автори наводять текст в перекладі російською або українською мовою, залишаючи декілька оказіональних лексем із поясненням значення, здебільшого безпосередньо в тексті, подекуди – у метатекстових примітках. Тим не менш, саме оказіональні одиниці сприяють створенню модальності ірреальності, властивої семантиці можливих, множинних світів, і одним із невід'ємних складників є протиставлення «свого» та «чужого» як аспекту мандрів між

світами. Вважаємо перспективним подальше вивчення концептів «магія» та «свій/чужий» із залученням інших компонентів їхнього семантичного поля.

Література

1. *Абакумова И. А.* Искусственные языки вымышленного мира Джорджа Мартина. URL : https://goo.su/6eVB
2. *Ефимова А. И.* Соотношение понятий «искусственные языки» и «вымышленные языки» в современной лингвистике. Современная наука: актуальные вопросы, достижения и инновации. Материалы Международной (заочной) научно-практической конференции. 2019.
3. *Лисенко Л. В.* Штучні мови у фокусі лінгвокультурологічного дослідження. URL : https://goo.su/6evB
4. *Мацько О. С.* Штучна мова як особливість жанру фентезі. URL : https://cutt.ly/KdIOczB
5. *Сидорова М. Ю., Шувалова О. Н.* Интернет-лингвистика: вымышленные языки. URL : https://cutt.ly/uhl9tSe
6. *Стражева М. А.* Штучна мова лаадан як мовний експеримент у художньому тексті. URL : https://goo.su/6Eva

О. А. Бойко,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики

ВЫДУМАННЫЕ ЯЗЫКИ В ФЭНТЕЗИ КАК ТЕКСТООБРАЗУЮЩИЙ ЭЛЕМЕНТ

Статья посвящена изучению функции выдуманных языков как текстообразующего элемента в фэнтезийных текстах, написанных на русском и на украинском языках. Определены компоненты и структура, которые могут быть актуализированы в тексте (единичный лингвоним, лексемы, грамматическая структура, наличие алфавита). Установлена деривационная структура лингвонимов. Аргументировано, что акцентирование давности языков актуализирует магический дискурс, а также принадлежность персонажей к обществу «избранных». Доказано, что создание элементов выдуманных языков, их лингвонимов и определённых лексем, описание грамматики и синтаксиса, указание на магические или бытовые функции актуализирует в речевом жанре фэнтези сразу два концепта: «магия» и «свой/чужой».

Ключевые слова: искусственные языки, лингвоним, лексемы, концепт «магия», концепт «свой/чужой».

O. O. Boiko,
Odessa I.I. Mechnikov National University,
Department of Applied Linguistics

FICTIONAL LANGUAGES IN FANTASY S A TEXT-FORMING ELEMENT

The article is devoted to the study of the function of fictional languages as a text-forming element in fantasy texts written in Russian and Ukrainian. The components and structure that can be actualized in the text (single lingvonym, lexemes, grammatical structure, the presence of the alphabet) are determined. The derivational structure of lingvonyms has been established. It is argued that the accentuation of the age of languages actualizes the magical discourse, as well as the belonging of the characters to the society of the “chosen ones”. It is proved that the creation of elements of fictitious languages, their lingvonyms and certain lexemes, a description of grammar and syntax, an indication of magical or everyday functions actualizes two concepts at once in the speech genre of fantasy: “magic” and “own / alien”.

Key words: artificial languages, lingvonim, lexemes, the concept of "magic", the concept of "own / alien".

УДК 811.111’42:82

М. В. Кашуба,
канд. филол. наук, доц.,
Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
доцент кафедры лексикологии и стилистики английского языка;
Е. А. Розанова,
канд. филол. наук, доц.,
Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
доцент кафедры лексикологии и стилистики английского языка

К ВОПРОСУ О СПОСОБАХ НАРРАЦИИ В ТЕКСТАХ С ПЕРЕПОРУЧЕННЫМ ПОВЕСТВОВАНИЕМ ОТ 1-го ЛИЦА

В статье анализируются различные способы коммуникативной ситуации в текстах с перепорученным повествованием от 1-го лица. Особенное внимание уделяется лексическим, стилистическим и композиционным особенностям рассказов и повестей с перепорученным повествованием от 1-го лица (на материале текстов англоязычных писателей).

Ключевые слова: перепорученное повестование, способ наррации, устный рассказ, внутренний монолог, письменное сообщение.

В тексте литературного произведения с перепорученным повествованием изображается вымышленный акт коммуникации, якобы имеющий место между персонажем-повествователем и персонажем-

собеседником или читателем его записок. Руководствуясь своим художественным замыслом, писатель выбирает определенный тип субъекта повествования или нарратора.

Эта проблема трактуется как соотношение автора, рассказчика и персонажа и имеет непосредственную связь с концепцией "многоголосия" М. М. Бахтина, с понятием "остранения" В. В. Шкловского, с проблемой сказа, рассматриваемой в трудах В. В. Виноградова [1], В. А. Кухаренко [3].

В современной лингвистике текста и литературоведении для определения целостного сообщения, якобы написанного или произнесенного персонажем (персонажами), употребляется термин "перепорученное повествование" (Долинин [2]; Кухаренко [3]; Мороховский [4] и др.).

Актуальность работы состоит в том, что выявление авторской позиции значительно затрудняется, когда автор откзывается от полноценного присутствия в произведении и и передает изложение другому лицу, перепоручает повествование вымышленному рассказчику. Эта проблема привлекает к себе внимание различных исследователей, но не смотря на это, до сих пор остается до конца не решенной и является одной из интереснейших в современной лингвистике.

Цель данного исследования состоит в том, чтобы рассмотреть и проанализировать различные способы речеведения в перепорученном повествовании от 1-го лица: устный рассказ, внутренний монолог, письменное сообщение с помощью контекстуально-интерпретационного метода функционально-лингвистического анализа. Описательный и количественный **методы** позволяют также выделить способы их лексической репрезентации в текстах.

Цель статьи определяет и ее **задачи**: выделить различные способы речеведения в перепорученном повествовании от 1-го лица; описать их особенности в анализируемых текстах; определить функции рассмотренных способов речеведения для формирования и доказательства авторского концепта.

Объектом исследования являются рассказы и повести англоязычных писателей XX века; **предметом** исследования служат лексические, грамматические и стилистические средства создания перепорученного повествования от 1-го лица.

Теоретическая ценность работы состоит в уточнении и обобщении знаний о типах повествования в художественном произведении; в частности перепорученного повествования от 1-го лица и особенностей данного вида повествования для восприятия текста читателем. Рассмотренные теоретические уточнения могут быть использованы для дальнейших научных исследований в области теории текста. **Практическое значение работы** состоит в том, что фактический материал может быть использован в научных и методических изданиях по стилистике, аналитическому чтению, при написании дипломных и магистерских работ, а также для преподавания различных филологических дисциплин в вузе.

В большинстве проанализированных нами текстов преобладает такой способ наррации как устный рассказ. Устный рассказ – произносимая речь персонажа - представляет собой не точную копию устной разговорной речи, а ее художественную репрезентацию в литературном произведении, что и определяет своеобразие ее содержательной и формальной структуры. Заданная автором "неправильность" устной речи с широким использованием лексических и синтаксических средств, отражающих эмоциональность, спонтанность устной разговорной речи, создают ощущение ее непосредственности, непринужденности, иными словами, имитируют естественную атмосферу человеческого общения. В результате, читатель как бы слышит голос нарратора.

Произнесенное слово субъекта оказывается и основным источником информации для читателя, и объектом авторского изображения.

В перепорученном повествовании, представленном как устный монолог рассказчика-персонажа, наблюдается смешение стилей – книжного и просторечного. Эту посылку иллюстрирует пример из монолога охотника (рассказ М. Твена "Что поставило в тупик соек"):

Well, at last he could hardly flop his wings, he was so tuckered out. He comes a-drooping down, once more, sweating like an ice-pitcher, drops his acorn and says, "Now I guess I've got the bulge on you by this time!" So he bent down for a look. If you'll believe me, when his head come up again he was just pale with rage [9, c. 28].

В этом отрывке мы видим неправильное употребление Present Indefinite в функции прошедшего времени, употребление Future Indefinite в придаточном условном предложении. Все это вместе с апелляцией к имплицированному собеседнику создает иллюзию просторечного разговорного стиля, характеризует рассказчика как малограмотного человека.

Невозможно представить себе устный рассказ, не обращенный к кому-то. Именно поэтому в перепорученное повествование, имплицирующее устный рассказ, вводится вымышленная фигура адресата, важная для мотивировки рассказывания и для определения коммуникативной ситуации. Введение адресата высказывания в художественный текст осуществляется главным образом при помощи местоимения второго лица "you", что создает иллюзию реальной коммуникации.

В современной англоязычной короткой прозе местоимение "you" используется, во-первых, для обращения к персонажу-собеседнику; во-вторых, для симультанного обозначения автора и читателя, тем самым определяя "любого" человека и фактически совпадая по смыслу с местоимением "everyone", и, наконец, в-третьих, для прямого обращения к читателю.

В рассказе Э. Хога "Дело о призрачной комнате" сообщение рассказчика адресовано, по крайней мере, двум собеседникам: его жене и неизвестному посетителю, и это создает видимость разговора между ними:

Now let me tell you (Dr. Sam Hawthorne began, barely waiting until his wife had filled the visitor's glass), it was a week like nothing I ever knew in Northmont [8, c. 7].

Фигура адресата – слушателя может обретать и довольно четкие социальные очертания за счет прономинального обращения "you", сочетающегося с апеллятивным обозначением собеседника:

I put it down to frayed nerves, loneliness – that stuff old people are supposed to suffer from when they're stuck in a house by themselves. You social workers know all about it, eh? [7, c. 83].

В большинстве случаев все же контекстуальный смысл местоимения "you", обозначающего адресата, предполагает, как правило, эквивалент неопределенного местоимения "everyone", подразумевая, помимо автора и читателя, неограниченный круг лиц. Отсутствие жесткой адресованности и способность вовлекать в текст еще не идентифицированных реципиентов свидетельствует о крайнем расширении значения местоимения.

Подчиняясь авторскому концепту и составляя часть художественной структуры произведения, прямая речь субъекта наррации обращена не столько к квазиреальному адресату, персонажу литературного текста, сколько как всякая художественная речь она прагматически направлена на истинного, реального адресата, читателя.

Иллюзия прямого обращения к читателю-собеседнику возникает и в связи с использованием риторических вопросов, восклицательных конструкций, обеспечивающих большую диалогичность повествования, подчеркивающих эмоциональность, экспрессивность устного высказывания персонажа:

What does the lack of a moral sense look like? Does evil wear a smile? [7, c. 85].

I accepted – 0 woe to me, yes, I accepted [9, c. 145].

Стиль перепорученной речи согласуется с личностью рассказчика. Это может быть и школьная жаргонная лексика, характерная для подростков, и лексика, свойственная простому охотнику.

Иллюзия "простоты" речи охотника Джима Бейкера в рассказе М. Твена "Что поставило в тупик соек" достигается намеренной шероховатостью стиля, синтаксическими "изъянами" фразы, широким употреблением прямых обращений к слушателю:

You may call a jay a bird. Well, so he is, in a measure – because he's got feathers on him, and don't belong to no church, perhaps; but otherwise he is just as much a human as you be. And I'll tell you for why [9, c. 280].

В произведениях, отражающих разговорный стиль (ориентация на звучащую речь в обстановке неофициального общения, спонтанность высказывания, ярко выраженная эмоционально-экспрессивная окраска речи), слэнг является одним из маркеров этого стиля.

Спортивным и футбольным слэнгом изобилует речь одержимого этим видом спорта Джона Грэя (Б. Гленвилл "Любимых убивают все"): *...in the City colors [7, c. 169]* – в спортивной форме команды Сити. *...jammed in at the*

Kop end [7, c. 172] – стиснутые со всех сторон на самых дешевых местах; *the away games [7, c. 173]* – матчи в других городах.

Эмоциональность и экспрессивность устного рассказа могут быть переданы в речи не только специальным набором слов, как о том шла речь выше, но и особым их размещением. Когда рассказчик стремится выделить то, что кажется ему особенно важным, стремится обратить на это внимание читателя, он изменяет синтаксические отношения, а с ними и весь смысл предложения. Такое выделение на первом плане эмоционально доминирующего элемента характерно для разговорного стиля:

It was the afternoon Maude Riordan was playing in a broadcast of the state musical competition [9, c. 76].

Основная масса чужих высказываний в произведениях (повестях и рассказах) передана прямой речью, то есть они целиком входят в план персонажей. Однако, когда прямая речь теряет свойственные ей признаки графического выделения и включается в графически немаркированный речевой план рассказчика, возникает необозначенная прямая речь:

Verena would say Dammit Catherine, since you can't make a sensible sound why in creation won't you go down to Doc Crocker and let him put some teeth in your head? [7, c. 32].

В приведенном примере обнаруживаются речевые маркеры, роднящие эти высказывания с прямой речью не рассказчика, но иных персонажей. Наилучшим образом эти маркеры прослеживаются в смене личного дейксиса. Второе лицо традиционно относится в речевом плане повествователя к его подразумеваемому собеседнику, с которым себя идентифицирует читатель. Однако, здесь местоимения "you", "your" относятся к другому лицу - одному из персонажей-актантов, служанке Кэтрин. Повествуя о ней, рассказчик повсеместно использует местоимения третьего лица "she", "her". Вместе со сменой дейксиса изменяются и функционально-ситуационные признаки текстового отрезка: направление призыва не от рассказчика к слушателю, а от одного персонажа к другому.

Рассмотренные выше приемы являются способами передачи чужой речи. Они сохраняют разговорный стиль персонажной реплики, в которой игнорируются правильные литературные нормы построения высказываний. Имитация процесса спонтанной, неподготовленной речи достигается с помощью повторов.

Повтор вводной фразы "I will say that" во многих предложениях монолога Лорны в рассказе М. Спарк "Видели бы вы, что там творится" маркирует речевую партию персонажа, передавая специфику речи героини – ограниченной мещанки с невысоким образовательно-культурным уровнем.

The furniture was old, but it was polished, and there was a good carpet, I will say that [7, c. 173].

He was a good looking boy, I will say that [7, c. 175].

It was a very clean block, I will say that, and there were good carpets at the entrance [7, c. 177].

Иллюзия общения с собеседником-читателем в повествовательной ситуации "устный рассказ" возникает в связи с использованием риторических вопросов, восклицательных конструкций, подчеркивающих эмоциональность устного высказывания. Повторы, инверсия, включения чужой речи позволяют имитировать непринужденность, раскованность неофициальной ситуации общения. Все вышеперечисленное способствует воспроизведению "звучащего" слова в литературе, передаче общих свойств устной спонтанной речи, созданию социальной окрашенности речи рассказчика.

В перепорученном повествовании с повествовательной ситуацией "внутреннего монолога" внутренняя (непроизнесенная) речь персонажа играет важную роль как средство материализации мыслительной деятельности индивида, вербальной детализации его психической жизни в художественном произведении.

Внутренний процесс мышления человека, скрытый в реальной жизни, получает свое художественное воплощение, письменную внешнюю фиксацию в литературном произведении, в основном, в виде прямой внутренней речи персонажа, где ассоциативность мысли облачается в линейное развертывание речевой партии героя.

Внутренний монолог постоянно возникает тогда, когда художественный персонаж стремится проанализировать свои переживания, разобраться в своих чувствах, осмыслить свою жизнь, иными словами, пытается постичь самого себя. Основными композиционно-речевыми формами здесь неизменно выступают рассуждение и описание, ход сюжетных событий отступает, и на передний план выдвигается движение мысли как таковой.

Внутренний монолог обладает индивидуальными закономерностями своего построения, отражающими особенности мысли. Последнее и объясняет относительную автономность данной художественной речевой формы, характеризуемой наличием эллиптических конструкций, вопросительных и восклицательных предложений, доминированием настоящего времени, ассоциативностью повествования, отсутствием строгой логики изложения, что, в свою очередь, разрыхляет синтаксис речи говорящего, способствует диалогизации внутреннего слова персонажей. Приведенный ниже отрывок из рассказа Р. Худ "Постороннее движение листьев под апельсиновым деревом" подтверждает вышесказанное:

Well, it explained the leaves in the yard; but who'd do a thing like that? I admit for a moment I doubted myself, thinking I'd may be dreamed raking up the leaves. The brain doesn't improve as old age overtakes it... gets worse all the time. But no! I distinctly remembered raking up leaves and filling the crate [6, c. 84]..

Следует отметить, что не все названные синтаксические особенности внутреннего монолога ярко проявляются в рассмотренном рассказе, в результате он приобретает явный стилистически обработанный и отредактированный автором вид. Но вместе с тем, эксплицитная репрезентация скрытых от внешнего наблюдателя мыслей героя способствует имитации прямого воспроизведения его реакций, чувств,

настроений, создает иллюзию достоверности и сиюминутности изображения внутренней речи, служит формированию словесного облика индивида, раскрывает духовный мир художественного лица.

Если устный рассказ субъекта всегда коммуникативно направлен на партнера по общению, то внутренний монолог, в первую очередь, автокоммуникативен, "эгоцентричен" [3, с. 85], поскольку не рассчитан на восприятие слушателя, обращен вовнутрь к своему собственному "я".

В некоторых случаях наблюдается мысленное обращение субъекта речи к объекту своих мыслей, другому персонажу, при помощи местоимения второго лица. Адресованность речи к отсутствующему художественному лицу служит созданию открытой диалогизации внутреннего монолога. Выбор местоимения "you" для обозначения лица, к которому обращены мысли главного персонажа, является важным средством художественной выразительности, создает особую интимную атмосферу произведения.

I've thought about this a lot-after all, I don't go out into the garden any more and it gives me time to brood. What I think is, it started with a nightmare... But perhaps I shouldn't tell you about the nightmare. You'll reckon the whole thing in my head [6, с. 83].

В данном отрывке автор делает акцент на самых напряженных моментах душевного состояния рассказчика – Mr. Yarrow. Из-за страха к привидениям он заперт один в собственном доме. Страх, жалость к самому себе, тоска по людям - все перемешалось в его душе и вылилось во внутренний монолог, направленный к некоему "you", в попытке найти у собеседника сочувствие, понимание и помощь.

Такое употребление местоимения приводит к интенсификации читательского воображения, ибо, несмотря на свой самонаправленный характер, внутренний монолог, будучи художественным элементом литературного произведения, безусловно, нацелен на читателя. Обычно скрытый строй мыслей героя становится доступным для читателя, благодаря чему в произведении возникает иллюзия соприсутствия адресата-читателя при непосредственном становлении и зарождении мыслей персонажа. Следя за развитием мысли действующего лица, самостоятельно, без авторских комментариев проникая и погружаясь в чужую духовную жизнь, воспринимая художественную действительность из перспективы видения литературного героя, реципиент текста выстраивает определенный художественный образ персонажа, составляет по вехам, расставленным автором, образ героя, начинает лучше понимать собственный внутренний мир.

Итак, будучи построением автора с целью отражения внутреннего мира художественного персонажа, внутренний монолог неизменно ориентирован на читателя, на его сотворчество, поскольку без опоры на апперцепцию читателя литературная коммуникация невозможна.

Фрагменты с внутренней речью героя изредка вклиниваются и в некоторые тексты, где основным типом повествования является устный рассказ:

First, bloody hell, he's mad, what's he doing? And under it, right in the same split second, a short quick; bang on the footbrake, then that dreadful bump. Oh, Christ, I've hit. Getting out of the car, all shaking, then seeing him there, his body, and the shock again, this time the double shock the body and the blood. Slumped over, with his back to me. And then the other feeling, stronger, suddenly, recognizing. God, please God, don't let it, don't let it be him, it can't be him [8,c. 167].

Подчеркнутые фрагменты являют собой внутренний монолог рассказчика ("Любимых убивают все" Б. Гленвилла), изображение его мыслей, мелькающих в момент дорожной аварии, когда погибает его спортивный кумир, любимый футболист. Внутренний монолог раскрывает психическую реакцию персонажа в момент острого кризиса.

Итак, рассказчик в случае появления изображенной внутренней речи в повествовательной ситуации является одновременно адресантом и адресатом сообщения. Внутренние мысли персонажа изображаются в обработанном и откорректированном автором виде, при этом главный акцент произведения падает не на основную фабулу произведения, а на внутренний, скрытый от посторонних глаз мир человека.

В перепорученном повествовании с повествовательной ситуацией "письменное сообщение" документальное подтверждение (дневник, письмо, вырезка из газеты) придает произведению истинность и достоверность.

В исследованном нами материале данный тип сообщения присутствует в рассказе Э. Кейпон "Мозги в порядке". Текст данного произведения воспроизводит записи в дневнике главного героя событий Ричарда Деметриоса, газетные заметки и конфиденциальную переписку официальных лиц, участвующих в событиях.

Следует отметить, что в данном случае письменное сообщение – дневник – отражает не нормы литературного языка, а особенности устной речи: ненормативные переходы от одного глагольного времени к другому, шероховатость стиля, синтаксические "изъяны" фразы, недоговоренность, широкое употребление в рассказе риторических вопросов, восклицаний, прямых обращений к "машине времени", созданной рассказчиком:

Hello, machine, it's me again. My heart's pounding so hard I can barely talk. I figured out what I want to do with the time machine. I was playing around with it late Wednesday night and.. all right, let me put this logically [8, c. 29].

Такая имитация процесса рассуждения, прерывистость повествования, незаконченность мыслей рассказчика, вызванные взволнованным душевным состоянием последнего (создавшего машину времени и благодаря ей выигравшему большое количество денег), формируют специфическую "логику" записывания, создают иллюзию его спонтанности, сиюминутности, эмоционально интонируют текст. Личная заинтересованность рассказчика в излагаемых событиях, в центре которых находится он сам, его активно-оценочный подход к изображаемому постулируют истинный, достоверный характер повествования.

Все вышеизложенное позволяет констатировать, что все проанализированные виды коммуникативной ситуации (устный рассказ, внутренний монолог и письменное сообщение) являются основными способами индивидуализации нарратора, обеспечивают достоверность, истинность происходящего, способствуют сюжетному развитию. А смешение различных стилей стимулирует читательский интерес, вовлекает читателя в сотворчество, в декодирование информации, переданной различными источниками.

Результаты данной статьи могут применяться на лекциях, семинарах и практических занятиях по стилистике, аналитическому чтению, теории текста и т.д., как в аудитории ,так и при самостоятельном изучении данного вопроса.

Перспективы нашего исследования предполагают анализ несубъективированного перепорученного повествования от 3-го лица, который ориентирован на нормы письменной литературной речи. В данном типе повествования несколько сложнее отделить автора от рассказчика, т.к. последний не заявлен ни первым лицом, ни разговорностью языка.

Литература

1. *Виноградов В. В.* Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. Москва: Изд-во АН СССР. 1963. 255 с.
2. *Долинин К. А*. Интерпретация текста (фр. яз.). Москва: Просвещение, 1985. 282 с.
3. *Кухаренко В. А.* Интерпретация текста. Одесса: Феникс, 2006. 327 с.
4. *Мороховский А. Н. и др.* Стилистика английского языка. Киев: Вища шк., 1984. 247 с.
5. Making it All Right. Modern English Short Stories. Moscow: Progress Publishers, 1978. 458 p.
6. Modern English Short Stories. Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1961. 559 p.
7. *Capote T.* The Grass Harp. Breakfast at Tiffany's. Moscow: Progress Publishers, 1974. 222 p.
8. 21 Great Stories. New York: The Viking Press, 1969. 352 p.
9. *Spark M.* The Public Image. Stories. Moscow: Progress Publishers, 1976. 291 p.

М. В. Кашуба,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра лексикології та стилістики англійської мови;
О. А. Розанова,
Одеський національний університет імені І. І .Мечникова,
кафедра лексикології та стилістики англійської мови

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАСОБИ НАРАЦІЇ В ТЕКСТАХ З ПЕРЕДОРУЧЕНОЮ ОПОВІДДЮ ВІД 1-ої ОСОБИ

У статті досліджуються різні засоби комунікативної ситуації в текстах з передорученою оповіддю від 1-ої особи. Основна увага зосереджена на виявленні лексичних, стилістичних та композиційних особливостей оповідань з передорученою оповіддю від 1-ої особи (на матеріалі текстів англомовних письменників).

Ключові слова: передоручена оповідь, засіб нарації, усний монолог, внутрішній монолог, письмове повідомлення.

M. V. Kashuba,
Odesa National I. I. Mechnikov University,
Department of Lexicology and Stylistics of the English language;
O. A. Rozanova,
Odesa National I. I. Mechnikov University,
Department of Lexicology and Stylistics of the English language

TO THE QUESTION OF DIFFERENT TYPES OF NARRATION IN THE TEXTS WITH 1-ST PERSON ENTRUSTED NARRATIVE

Different types of narration are investigated in the realm of texts with entrusted 1-st person narrative. In the focus of the article are lexical, stylistic and compositional peculiarities of the short stories with 1-st person narration (on the material of the works of English-speaking writers).

Key words: entrusted narration, types of narrative, monologue, inner monologue, type of epistolary.

УДК 811.161.2’373.23

Т. І. Крупеньова,
канд. філол. наук, доц.,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін

ОНІМІЯ РОМАНІВ ЮРІЯ ВИННИЧУКА «ЛЮТЕЦІЯ» ТА ЕМІЛІЇ ДВОРЯНОВОЇ «PASSION ИЛИ СМЪРТТА НА АЛИСА»: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано онімію романів Юрія Винничука «Лютеція» та Емілії Дворянової «Passion или смъртта на Алиса». Простежено місце та значення поетонімів як компоненту-маркеру авторського стилю. Доведено, що оніми постають допоміжним засобом проєкції письменницького уявлення про світ в художньому тексті; мають певну роль у лексико-семантичних смислах твору; допомагають інтерпретувати глибинні авторські замисли; формують контекстуальні та інтертекстуальні зв’язки.

Ключові слова: онімія, онімний простір, антропоніми, топоніми, фонові оніми.

У сучасному мовознавчому дискурсі ономапоетика дедалі частіше викликає інтерес науковців. Відомі українські ономасти як Л. Белей, А. Вегеш, Т. Гриценко, Г. Лукаш, В. Калінкін, Л. Колоколова, В. Лучик, Ю. Карпенко, Т. Немировська, Н. Попович, Л. Селіверстова, О. Усова, Г. Шотова-Ніколенко та ін. присвячували свої наукові розробки пошукам закономірностей та особливостей функціонування власних назв у художніх текстах українських письменників: Григіра Тютюнника, Володимира Винниченка, Пантелеймона Куліша, Ліни Костенко, Лесі Українки, Миколи Хвильового, Валерія Шевчука, Юрія Яновського та багатьох інших. Особливо актуальними є дослідження ономастику сучасних українських письменників. М. Доценко у своїй дисертації здійснює цілісний комплексний опис поетонімікону творів «Ворошиловград» Сергія Жадана, «Молоко з кров’ю» Люко Дашвар, «Одного разу» Ірен Роздобудько, «Ключ» Василя Шкляра. У праці О. Мініної розроблено осмислення розрядів поетонімів постмодерного художнього тексту за критерієм денотатності. М. Доценко здійснює комплексний аналіз імені-образу екзистенційних текстів постмодернізму [5, с. 167].

Постать Ю. Винничука в українському постмодерному літературному процесі є досить значущою. З огляду на розвиток вітчизняної прози письменник використовує досить широкий спектр жанрів і засобів для моделювання тематики й проблематики своїх творів. В еротичному романі-містифікації «Лютеція» автор балансує на межі художнього письма й публіцистики, есеїстичного викладу бібліографічних і краєзнавчих розвідок.

«Автор настільки переконливо розробляє химерний світ «Лютеції», що скидається на те, ніби Юрій Винничук причастився до невідомих нам знань і намагається посвятити й нас, настільки все переконливо звучить» [7, с. 12]. Тому важливим чинником аналізу означеного твору та його модифікацій є містично-казкова онімія, яка диктується авторським стилем митця і підпорядковується обраному жанровому різновиду його книги. «Генезу письменницької манери Юрія Винничука можна окреслити як таку, що розвивається від готичних (таємничість, типова образність, гротеск), романтичних (пошук ідеального кохання, двосвіття) та ранньомодерних (бурлеск, епатаж, пародія) засновків до стилізацій та містифікацій цілком постмодерного світогляду», – зазначає О. Красуля [7, с.13].

Досліджуючи онімію болгарської постмодерної прози звертаємося до роману-фуги Емілії Дворянової «Passion или смъртта на Алиса» («Passion або Алісина смерть») [4]. Адже ця письменниця одна з найвидатніших представниць творців нового болгарського роману, великого «романного буму» Болгарії останніх п’ятнадцяти років. Усі стилістичні та тематичні характеристики прози Е. Дворянової є новими, навіть, якщо ми виділяємо фрагмент цілого тексту. Авторка, маючи музичну освіту, поєднує в своїх історіях літературу та музику. Її проза – це синтез цих видів мистецтва. Постмодерністські тексти Е. Дворянової вирізняються використанням складних імен, асоціативного зв’язку імен із різними культурними епохами та частотною інтелектуальністю.

Актуальність розвідки полягає в потребі всебічного розкриття та розшифрування поетонімії роману Ю. Винничука «Лютеція» та Ем. Дворянової «Passion или смъртта на Алиса».

Метою представленої статті є дослідження ономастикону, його наповнення та функціонування, з’ясування ролі і питомої ваги власних назв у структурі романів «Лютеція» Юрія Винничука та Е. Дворянової «Passion или смъртта на Алиса».

Мета дослідження передбачає розв’язання комплексу **завдань**:

– окреслити місце та значення поетонімів як компоненту індивідуального стилю письменника;

– визначити основні розряди онімів у романах Юрія Винничука «Лютеція» та Ем. Дворянової «Passion или смъртта на Алиса»;

– дослідити поетоніми переднього та заднього плану;

– встановити функціональне та конотативне наповнення онімів у постмодерній творчості Ю. Винничука та Е. Дворянової.

Об’єктом дослідження є власні назви у романах Юрія Винничука «Лютеція» та Е. Дворянової «Passion или смъртта на Алиса». **Предмет** дослідження – структурно-семантичні та функціонально-стилістичні параметри поетонімії романів Юрія Винничука «Лютеція» та Е. Дворянової «Passion или смъртта на Алиса».

Специфіка об’єкта та предмета дослідження вимагає комплексного підходу для досягнення поставленої мети, тому в роботі доцільно поєднані різні **методи дослідження**. При аналізі зв’язків літератури з процесом

формування національного ономастикону та його відображення у романі застосовано еволюційний, комплексно-історичний та системний методи. Культурно-історичний, типологічний і компаративний методи залучено з метою виявлення спільних рис в ономатворчості письменника. Наратологічний метод використаний для того, щоб простежити авторську майстерність на рівні особливостей ведення оповіді, фабульної та сюжетно-композиційної організації прозового тексту. Метод лінгвістичного аналізу тексту виявився продуктивним для опису різних аспектів поетонімії твору, зокрема, художньої мови, часу, простору. У роботі використано також загальнонаукові методи: синтезу й аналізу, індукції та дедукції, опису.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його матеріали й одержані результати можуть бути використані при вивченні семантико-стилістичних і функціональних особливостей онімної лексики постмодерної літератури; при вивченні лексики та стилістики в шкільному та вишівському курсах української мови; при розгляді особливостей художньої творчості Юрія Винничука та Ем. Дворянової, а також у гуртковій роботі, при написанні курсових, магістерських робіт з філологічних дисциплін, при укладанні словників мови письменників.

У художньому творі онім постає органічним елементом стилістичної системи та загальної образності. У тексті як у функціонально-замкненій системі естетично організованих мовленнєвих засобів ім'я набуває багатьох значеннєвих зв'язків, багатокомпонентних асоціацій і трактувань. Вони створюють семантику художності оніма, яка відрізняється від мовної. Власні назви сприяють осягненню глибинного змісту тексту і системи контекстних та інтертекстових зв'язків. Так як оніми є однією зі складових авторського стилю, невід'ємним елементом форми твору, важливою частиною його образної системи, то залежно від жанру, ідейно-художнього змісту, просторово-часової організації художнього тексту автор використовує різноманітні варіанти комбінаторики називних знаків.

Вивченням поетонімів займається ономапоетика або поетонімологія. Ця галузь ономастики розглядає найменування в образно-символічному контексті; досліджує історичний, культурний фон текстових подій, який створюють оніми. Специфічність поетонімів, їх функціонування у літературі, стилістичне дослідження ономастикону письменників, вивчення експресивних можливостей імен у прозовому та поетичному тексті, розгляд літературної назви як способу передачі уявлення автора про світ – основні проблеми літературної ономастики.

Для визначення значеннєвого змісту онімної лексики вчені дотримуються трьох різних підходів:

1) домінуючою функцією власних імен є номінативність, адже лексичного значення вони не мають (В. Рассел, А. Гардінер, О. Ахманова та ін.);

2) оніми можуть набувати значення, проте виключно в мовленні, на рівні мови – семантика відсутня (О. Єсперсен, А. Петерсон, Є. Курилович, А. Уфімцева, Н. Арутюнова та ін.);

3) значення найменувань наявне як у мові, так і в мовленні, але буде відрізнятись (Л. Щерба, О. Суперанська та ін.).

У працях М. Торчинського зосереджено дослідницьку діяльність на онімах універсального типу – таких, що функціонують як у суспільно-побутовому житті, так і в літературній сфері [11, с. 25]. Інший ономаст В. Сталтмане займається вивченням ядра та периферії ономастичного простору художнього тексту [10, с. 89]. Особливий науковий інтерес становить онімний простір творів певних літературних діячів. Вибір авторських власних назв, їхнє функціонування й семантична наповненість є одним із компонентів характеристики творчого методу письменника. Вигадані автором імена формують його індивідуальний онімний стиль. Найменування в сукупності з іншими мовно-літературними компонентами тексту відображають письменницьке бачення контексту, героїв, світосприйняття, мовної картини світу та ідейно-змістовий рівень твору [9, с. 204].

Вивчаючи актуальні питання ономастики на сучасному етапі, М. Торчинський формує перелік основних загальноономастичних проблем:

1) специфіка порівняння власних та загальних назв на семантичному рівні;

2) місце онімів у лексиці загального вжитку;

3) проблема однорідності онімних одиниць (слів, словосполучень), подібності й відмінності між їхніми розрядами (антропонімами, топонімами тощо), підстав класифікації (лінгвальні та екстралінгвальні аспекти);

4) вивчення ролі внутрішньомовних і зовнішніх чинників походження, розвитку та еволюції власних назв;

5) дослідження поетонімів та доцільність використання онімної лексики в різних стилях мовлення;

6) прикладні питання ономастики (нормативно-мовні, питання перекладу і транслітерації, культурно-естетичні, країнознавчі, лінгводидактичні, методичні тощо) [12, с. 412].

Наукова проблематика зумовлює й актуальні напрями ономастичних досліджень. Серед них домінуючими є:

- загальноономастичні дослідження, присвячені розгляду онімів на структурному, функціональному та семантичному рівнях;
- історія ономастики;
- сучасна ономастика, що має на меті дослідження усіх розрядів ономастики сучасного періоду;
- ономапоетика,що займається функціонально-специфічною характеристикою онімів у художньому тексті, дослідженням зв’язку поетонімів твору з його символічно-образною системою та ідейним змістом, укладанням словників власних назв певного автора, його праці або тематичної системи творів одного автора;
- прикладний аспект ономастики, який включає в себе переклад власних назв, їхній правопис, розробку ономастичних словників та довідників.

Наукове осмислення власних імен продиктоване їх етнокультурною, історичною, соціальною інформацією, яка розкриває свої потенційні смисли як виражальний засіб. Виникнення поетонімології пов'язане із потребою дослідження лексичної організації художніх текстів. Основними предметами ономастичних досліджень є етимологія, мотивація виникнення, розвиток, типологія й функціонування власних назв. Перед наукою про власні імена постає чимало теоретичних, методологічних чи практичних проблем. Тому заради їх вирішення ономастика мусить продовжувати розвиватись.

«Лютеція» – новий постмодерний твір Юрія Винничука з елементами містики, детективу, еротики, гумору і смутку. Його називають романом-містифікацією, у якому нереальні речі намагаються знайти раціональне пояснення. Письменник заграє з читацькою уявою і розсудливістю. Читач не пручається, просто поринає у вигаданий світ снів й самонавіювання. У книгах Ю. Винничука важко зрозуміти різницю між сюжетом авторським і тим, що на основі асоціацій створює власна фантазія. Саме тому нерідко цього письменника називають магом слова.

Творчість Ю. Винничука досліджували такі літературознавці, як Ю. Дубинянська, О. Красуля, І. Ковбаса, Д. Міллерівна, К. Родик, М. Рябченко, Р. Семків, С. Хоменко та ін. Як зазначає О. Красуля, авторський стиль письменника розвивається від готичних (таємничість, типова образність, гротеск), романтичних (пошук ідеального кохання, двосвіття) та ранньомодерних (бурлеск, епатаж, пародія) першоелементів до стилізацій та містифікацій цілком постмодерного світогляду [7, с. 10]. Творчий доробок письменника – значний та різноманітний: авторські збірки малої прози, повісті й романи. Працює Ю. Винничук і над укладенням і редагуванням антологій української романтичної і готичної фантастики, казок, краєзнавчих книг «Легенди Львова», «Кнайпи Львова», «Таємниці львівської кави», збірками поезій маловідомих та невідомих поетів періоду «розстріляного відродження» тощо. М. Доценко зауважує, «Ю. Винничук творить літературний текст, варіюючи його звучання від обнижено-бурлескного до романтично-піднесеного, вдається до автокоментування, змішує прийоми й ходи інтелектуальної (наголошена алюзійність, цитатність романів) та масової літератури» [5, с. 168]. «Найсерйознішим» він називає автора у його ранніх творах (це оповідання зі збірки «Спалах» (1990 р.) і повість «Ласкаво просимо в Щуроград» (1992 р.), де міститься політична сатира та прозора алюзія на тоталітаризм Радянського Союзу; оповідання «Літопис від равлика»; повість-антиутопія «Ласкаво просимо в Щуроград»; алегорична притча-оповідання «Приблуда». У подальших творах письменник вдало поєднує іронію й пародію із серйозною проблематикою. Читач у них ризикує не помітити ті важливі питання, які піднімаються у прозі письменника, адже на передній план зазвичай висувається іронічно-пародійний елемент. З огляду на розвиток українського літературного процесу автор застосовує дуже широкий спектр жанрів і засобів для розробки тематики й проблематики своїх творів. Серед основних засобів художнього простору прози виокремлюємо чорний гумор, іронію, сарказм, містифікацію.

У романі Ю. Винничука «Лютеція» зафіксовано 305 онімів різних розрядів: антропоніми, ергоніми, космоніми, міфоніми, теоніми, топоніми, хороніми та хрематоніми (див. рис.1). Найбільшу кількість становлять антропоніми – 156 лексем (51,1 %).

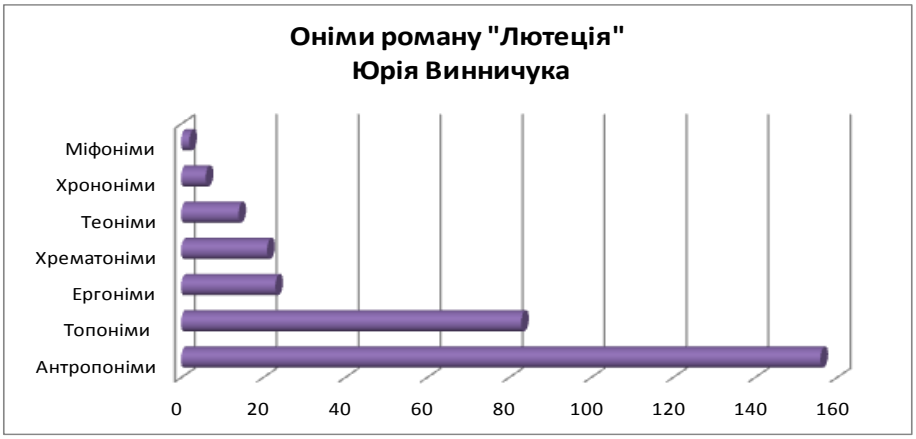

Рис. 1. Співвідношення онімів у романі Ю. Винничука «Лютеція»

Розглядаючи власні імена переднього плану, виділимо такі антропоніми: ***Іван Вагилевич; Юрій Винничук; Лютеція; Люція Хмелевська, Юлія.*** Ці герої пов'язані між собою невипадково: Іван Вагилевич є уособленням минулого життя Юрія Винничука. Презентуючи роман на Форумі видавців, письменник зізнався, що бачив у цьому герої самого себе. «Події його життя збігаються з моїми, особливо інтимні, особливо стосунки з жінками. В нас навіть сни були схожі», – каже автор [15]. А Юлія – нова дивна знайома Юрія – відповідно раніше існувала як Лютеція.

Власна назва – невід'ємний елемент форми будь-якого твору. Вони є однією із складових стилю письменника, одним із засобів створення художнього образу. Ці лексичні одиниці можуть мати яскраво виражене лексичне значення та прихований асоціативний фон. Ономастикон художнього тексту конотує історичний, соціальний, локальний та національний план твору.

Антропоніми стають незамінною складовою літературно-художнього тексту. Як зазначає Т. Чуб, обрання імені для персонажу твору не може бути випадковим [13, с. 6]. Автор як творець, надає цій лексемі змістовну оцінку та характеристику. У літературі антропоніми слугують допоміжним тропом для передачі ідейно-естетичного письменницького задуму. Тому дослідження антропонімікону художніх творів допомагає пізнати художній твір у повному обсязі.

Для найменувань своїх героїв Ю. Винничук використовує різні варіанти одного й того самого оніма. Ім'я Вагилевича – ***Іван*** має такі варіанти : ***Яник*** [2, с. 17]***, Яничок*** [2, с.

86]***, Янусь*** [2, с. 280]***, Ясь*** [2, с. 24]: *«Знаєш, **Янку**, – промовив граф…»*[2, с. 17]. Знаходимо і псевдонім Івана Вагилевича: *«Він обіцяв*

влаштувати для нібито заручених ***Далібора*** *(так у листах підписувався* ***Вагилевич****) і Юлії шлюбну ніч, запевняючи, що такі історії – звична річ в аристократичних колах*» [2, с. 20]. ***Далібор*** – походить від слов'янського чоловічого імені ***Далебор***, що означає «сильний» [2, с. 24]. Також на сторінках роману є й абревіатурне скорочення імені героя – ***І. В.*** [2, с.67]. Як відомо, Іван Вагелевич – відомий письменник, поет і священик, який мешкав у Львові у 1840 роках.

Онім *Юрій* також має багато варіантів: ***Юрасик, Юрець, Юрік, Юрко, Георгій***. Ім'я Юрій є прямим відповідником грецького Георгій (грец. **Γεωργός**), що означає «хлібороб», «плугатар» і походить від давньогрецьких слів *gē* («земля») та *ergon* («робота»). Дійсно у слов'янських культурах імена Георгій та Юрій вважаються тотожними. Так, наприклад, у болгарському антропонімікон використовують якраз варіант ***«Георги»***, а День святого Юрія у Болгарії має назву «Гергьовден».

Найцікавіше в ономастиконі одноіменного роману звичайно ж ім'я головної героїні – загадкової рудоволосої жінки, яка подорожує у снах І. Вагилевича та Ю. Винничука – ***Лютеція*** [2, с. 54]. З'ясовуючи етимологію цієї назви, зазначаємо, що Лютеція (лат. *Lutetia*), іноді також Лютеція Паризіоріум (лат. *Lutetia Parisiorum*) – стародавнє поселення на місці сучасного Парижа. Сам автор дає пояснення імені й у романі: *«****Лютеція****? Стародавня назва* ***Парижа****. Справді дивне ім'я…»* [2, с. 239]. Таке ж найменування має й один астероїд, відкритий у 1852 р., названий так він був на честь міста, у якому вперше помітили цей космічний об'єкт – Парижа. Антропонім ***Лютеція*** створено способом перенесення вже відомого історичного імені (топоніма) на новий антропонімічний образ.

Письменник також використовує й інше ім'я для дівчини: *«Справді дивне ім'я… Але, здається, я колись щось схоже зустрічала. Може,* ***Люція****?»* [2, с. 239]. На перший погляд дійсно може здатись, що це лише форма оніма ***Лютеція***. Проте це не так, адже ім'я ***Люція*** має латинське походження і виникло від слова «люкс» (лат. lux), що в перекладі означає «світло». Існує теорія, що це ім'я у східнослов'янських народів виникло після Жовтневої революції від слова «революція». В інших країнах дівчину, названу Люцією, звуть по-різному. Так, у Франції вона буде Люсі, в Англії – Люсінда, в Італії – Лючія. У європейських країнах наголос в імені ставиться на перший склад, у нас – на другий. Ще один жіночий антропонім – ***Юлія*** [2, с.15], теж має декілька словоформ-демінутивів: ***Юлька, Юльця, Юля.*** Головні персонажі «Лютеції» – фігуранти гри з часом: з радянським або з австрійським минулим України.

Найменування другорядних персонажів: історичних, політичних діячів; письменників, композиторів, філософів; літературних героїв та ін. – є більш чисельними. Номінаціями виступають як прості так і складені антропоніми. Однак у більшості випадків Ю. Винничук обирає емоційно-нейтральні імена та їхні варіанти. Це пояснюється потребою стисло ідентифікувати денотата-персонажа. Виділено такі чоловічі та жіночі імена, що позначають другорядних персонажів роману: ***Анатолій*** [2, с. 218]***, Андрій*** [2, с. 123]**,**

Василь [2, с. 65], ***Віктор*** [2, с. 34]***, Вольф*** [2, с. 280]***, Грегор*** [2, с. 139]***, Еліот*** [2, с. 214]***, Ібрагім*** [2, с. 113]***, Ігнацій*** [2, с. 84]***, Лук'ян*** [2, с. 124]***, Никифор*** [2, с. 124]***, Мечислав*** [2, с. 140], ***Петро*** [2, с. 249], ***Сен-Жон*** [2, с. 214], ***Тиміш*** [2, с. 123], ***Ярослав*** [2, с. 116]***; Аліна*** [2, с. 75]***, Ангеля*** [2, с. 19]***, Анеля*** [2, с. 34]***, Антоніна*** [2, с. 34]***, Беатріче*** [2, с. 18]***, Белла*** [2, с. 202]***, Галя*** [2, с. 190]***, Геля*** [2, с. 34]***, Дарія*** [2, с. 129]***, Дафна*** [2, с. 90]***, Емілія*** [2, с. 34]***, Ернестина*** [2, с. 258]***, Йоська*** [2, с. 136]***, Лаура*** [2, с. 18]***, Лєна*** [2, с. 34]***, Лілія*** [2, с. 240]***, Марія*** [2, с. 82]***, Михайлина*** [2, с. 140]***, Олена*** [2, с. 203]***, Олімпія*** [2, с. 138]***, Пауліна*** [2, с. 95]***, Рахіль*** [2, с. 34]***, Сильвія*** [2, с. 22]***, Суламіта*** [2, с. 195]***, Стефа*** [2, с. 142]***, Уляна*** [2, с. 298]***, Юдита*** [2, с. 198]**.**

У творі наявні й найменування, які належать до зменшено-пестливої лексики: ***Боря*** [2, с. 48]***, Влодзя*** [2, с. 141]***/Влодко*** [2, с. 11]***, Дем*** [2, с. 25]***, Дизьо*** [2, с. 34], ***Геньо*** [2, с. 11]***, Зеньо*** [2, с. 15]***/Зеня*** [2, с. 141]***, Макс*** [2, с. 214]***, Миць*** [2, с. 140]***, Олюсь*** [2, с. 166]***/Олько*** [2, с. 165]***, Петрусь*** [2, с. 34]***, Ромко*** [2, с. 23] ***/Ромчик*** [2, с. 240]***, Ростик*** [2, с. 166]***, Стефцьо*** [2, с. 9]***, Славцьо*** [2, с. 11]***; Вірка*** [2, с. 24]***, Гафійка*** [2, с. 166]***, Квіточка*** [2, с. 166]***, Кранця*** [2, с. 84]***, Міся*** [2, с. 140]***, Реня*** [2, с. 166]***, Руся*** [2, с. 168]***; Соня*** [2, с. 128]***, Софійка*** [2, с. 182]***, Юзя*** [2, с. 84]***, Яся*** [2, с. 286]**.**

Лексеми імен по батькові зазвичай несуть функцію конотативну – вказують на поважне ставлення до героїв, і номінативну – виконують роль офіційного особового імені персонажа. Таких онімів у тексті налічуємо лише три: ***Григорович*** [2, с. 65], ***Ільїч*** [2, с. 73] та ***Кузьміч*** [2, с. 129]. Їх основна функція – скорочення мовних засобів при швидкій, обмеженій в часі, комунікації. Часто такі лексеми заміняють ім'я людини, до неї починають звертатись лише за іменем по батькові.

Використані у художньому тлі й прізвища: ***Бадиль*** [2, с. 136], ***Базьо*** [2, с. 186]***, Басюк*** [2, с. 34]***, Бачинська*** [2, с. 82]***, Валіховський*** [2, с. 108]***, Винничук*** [2, с. 167]***, Виноградський*** [2, с. 34]***, Грень*** [2, с. 250], ***Дозьо*** [2, с. 34]***, Дорко*** [2, с. 34]***, Дусьо*** [2, с. 34]***, Зарицька*** [2, с. 22], ***Ізьо*** [2, с. 101]***, Півоцька*** [2, с. 80]***, Поцілуйко*** [2, с. 141]***, Рисьо*** [2, с. 168]***, Росяк*** [2, с. 142]***, Сапіга*** [2, с. 132]***, Целяк*** [2, с. 152]***, Цвєк*** [2, с. 129]***, Цілуйко*** [2, с. 153]***, Шашкевич*** [2, с. 15]***, Шейфель*** [2, с. 116]***, Шенвальдер*** [2, с. 15]***, Конфуцій*** [2, с. 280]***, Шехтман*** [2, с. 116]***, Шефаль*** [2, с. 116]***, Яворенко*** [2, с. 123]**.**

Антропонімікон роману Ю. Винничука створюється, базуючись на естетиці постмодернізму, якій властива так звана карнавальність та на універсальних принципах реальної антропонімії. Не всі найменування персонажів і прізвища відповідають реальному українському антропонімікону, адже герої роману, хоч і мешкають у Львові, проте – різняться національностями. Ідентифікуючи персонажів, що не належать до української нації, спостерігаємо наступний механізм використання мовностилістичних засобів української літературно-художньої антропонімії: головний критерій, якому повинні відповідати антропоніми цього виду, – «це максимальна відповідність їх форми основним фонетичним, словотворчим та лексичним особливостям мови нації, до якої належить іменований персонаж» [1, с. 14]. Такі оніми містять у своїй структурі специфічні національні риси.

У романі згадуються реальні історичні персонажі серед них:

1) історичні та політичні діячі: ***Бендера*** [2, с. 125]***, Брежнєв*** [2, с. 73]***, Александр Дунін-Борковський*** [2, с. 74]***, Петро Дунін-Борковський*** [2, с. 74]***, Юзеф Дунін-Борковський*** [2, с. 74]***, Лєнін*** [2, с. 34]***, Карл V*** [2, с. 74]***, цариця Савська*** [2, с. 245]***, Сталін*** [2, с. 185]***, цісар Франц-Йосип*** [2, с. 11]***, Хмельницький*** [2, с. 141]***, Хрущов*** [2, с. 166]***, Чорновіл*** [2, с. 215];

2) письменники: ***Байрон*** [2, с. 17]***, Оскар Вайлд*** [2, с. 63]***, Яків Головацький*** [2, с. 20]***, Генрі Міллер*** [2, с. 265]***, Міцкевич*** [2, с. 17]***, О'Ніл*** [2, с. 299]***, Петрарка*** [2, с. 17]***, Іван Франко*** [2, с. 22]***, Шевченко*** [2, с. 202]***, Бруно Шульц*** [2, с. 62];

3) учені та мислителі: ***Ізмаїл Срезневський*** [2, с. 17]***, Фрідріх Шлегель*** [2, с. 34] та ін.).

Ці антропоніми представлено одночленним або двочленним структурними типами. Це фонові оніми, які виконують певні стилістичні функції. Такі назви стають учасниками створення історичного та національного колориту, маркерами авторської позиції, викликаючи певні асоціації, оціночне сприйняття тексту, характеризуючи мовну особистість Ю. Винничука як таку, що має своєрідне бачення світу.

Досліджуючи роль пропріальної лексики в стилістичному оформленні роману, звертаємося до вивчення вигаданих онімів. Вони постають засобом передачі своєрідної історичної, географічної та етнографічної інформації, в контексті вони набувають ще й додаткових відтінків. У романі «Лютеція» особливо яскраво це простежується на прикладі прізвиськ персонажів. Інколи їх семантика зовсім прозора: ***Кривий***, бо кривуляє на ногу [2, с. 47]; ***Додік*** через певну розумову відсталість [2, с. 47]; ***Конфуцій*** – людина, яка любить «пофілософствувати» [2, с. 280]***, Зірка*** – людина, яка поводиться, наче знаменитість, почуває себе кращою за інших [2, с. 29]. Але причина виникнення інших прізвиськ маловідома: ***Гібон*** [2, с. 137]***, Додь*** [2, с. 138]***, Кіт*** [2, с. 135]***, Клізма*** [2, с. 137]***, Кобра*** [2, с. 137]***, Лелеко*** [2, с. 137]***, Ліпа*** [2, с. 477]***, Мохо*** [2, с. 46]***, Сайс*** [2, с. 113].

Цікавими онімами роману є позивні імена українських військових: ***Еней*** [2, с. 125]***, Змій*** [2, с. 100]***, Крук*** [2, с. 124]***, Чубенко*** [2, с. 125]. Основна функція таких псевдонімів – анонімність солдат під час воєнних операцій. У романі автор використовує позивні під час розповідей про воєнне минуле України.

Постмодерний жанр та казково-фантазійний метод роману вимагає від письменника ретельного відбору власних найменувань, які відповідатимуть принципам функціонування реального іменника́. Цього правила і дотримується Ю. Винничук у своєму творі. Більшість найменувань персонажів є реальними, але знаходяться і вигадані номінації. Імена відомих людей стають одним із факторів створення історичного тла роману. Антропоніми виконують роль ідентифікації, адресації, характеризації, оцінки суб'єкта художнього тексту.

Ономастикон роману Емілії Дворянової «Passion или смъртта на Алиса» налічує в 5 разів менше власних назв, ніж у «Лютеції». У творі

знаходимо 70 ономастичних одиниць (див. рис. 2), які представлені антропонімами, космонімами, міфонімами, топонімами, хрематонімамита та хронімами.

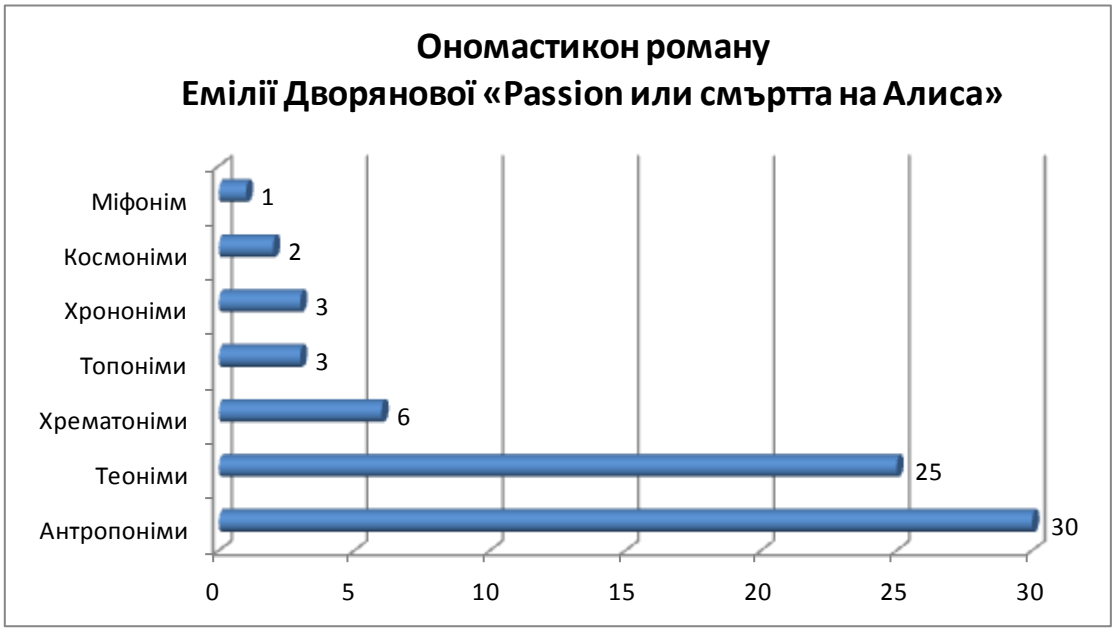

Рис. 2. Співвідношення онімів у романі Е. Дворянової «Passion или смъртта на Алиса»

Антропоніміка твору налічує 30 (42,8 %) власних імен. Герої переднього плану: ***Аліса*** [4, с. 26] – молода болгарська аристократка, ***Йо*** [4, с. 7] – її служниця, ***Йосиф*** [4, с. 36] – коханець та вбивця Аліси, ***Себастьян*** [4, с. 26] – вчитель музики Аліси та ***X*** [4, с. 70] – безіменний детектив, який розслідує вбивство Аліси.

Антропонім ***Аліса*** походить від давньо-німецького імені *Adalheid,* що означає «благородний образ», «благородне походження». Це значення імені прослідковується у тексті твору: *«Їхня кров була панською, і вони не хотіли змиритись» («Кръвта им беше господска, и те не искаха да се примирят»)* [4, с. 137]. Цей онім пов'язаний із образом Аліси Л. Керрола, адже будинок нашої героїні – ніби керрольське «Зазеркалля» – увесь в ненависних дівчині дзеркалах. Вони притягують її, змушуючи постійно вдивлятись у відображення свого тіла. Дзеркало – вбивця душі для аристократки, воно нібито постійно бере її в полон. Втеча для дівчини – можливість нейтралізувати головну для неї опозицію тілесного і духовного. Тому Аліса постійно намагається втекти зі свого тіла та з реальності, що вдається їй лише через смерть.

Жіноче ім'я ***Йо*** походить із грецького міфу, у сюжеті якого можемо знайти мотиви автора у найменуванні цього персонажа. Німфа Йо була коханкою Зевса, яку він перетворив на корову, щоб врятувати від гніву своєї дружини богині Гери. Але це не допомогло, і тому Йо змушена була тікати до Єгипту *(«Ио, глупая корова, гонимая»* [4, с. 56]). Іронічно авторка

підбирає найменування для вбивці Аліси – ***Йосиф***. Це біблійне ім'я у читачів асоціюється із святістю, а не з гріхом. Проте Ем. Дворянова свого персонажа створює саме гріховним.

Походження наступного антропоніму *Себастьян* походить від географічної назви – давньогрецького міста Себастія в Малій Азії. У романі Себастьян є Алісиним наставником у музиці та коханцем її матері. Він пов'язується із образом Баха. Ще один чоловік у романі – слідчий ***Х.*** Авторка зашифровує цим ім'ям таємничість персонажа. Знаходимо у романі другорядних персонажів: мати Аліси – ***Амалія (Лія)*** [4, с. 12]***,*** ***Анна*** й ***Олександр*** [4, с. 137] – бабуся та дідусь головної героїні, які давно померли, але їхні духи літають будинком Аліси. Вони – старі аристократи, духовно тонкі натури. Імена усіх членів Алісиної сім'ї розпочинаються з «А», тобто на першу букву болгарського алфавіту – «Аз», назва якої означає «Я». Цим письменниця підкреслює особливе ставлення цих героїв до свого «я» – своєї душі, особистості. Така егоцентричність була притаманна людям тієї епохи.

«Passion или смъртта на Алиса» жанрово визначається самою авторкою як «роман-фуга». У цьому вже проявляється постмодерне звучання твору – прагнення пов'язати музику і літературу як в тематиці так і в поетиці роману (структурі, сюжеті, системі персонажів та в їх діях). У зв'язку з цим у романі трапляються власні назви відомих композиторів: ***Бах*** [4, с. 12]***, Бетховен*** [4, с. 232]***, Шопен*** [4, с. 72]***, Чайковський*** [4, с. 82] та співака ***І. Стравинського*** [4, с. 28].

Найвіддаленішими для сюжету є антропоніми на позначення біблійних персонажів: ***Єлизавета*** [4, с. 157]***, Захарій*** [4, с. 168]***, Марія-Магдалена*** [4, с. 45]***, Ірод Великий*** [4, с. 44]***, Лазар*** [4, с. 45]***, Пастирі*** [4, с. 67]***, Понтій Пілат*** [4, с. 36] та Ісусових учнів: ***Андрій*** [4, с. 59]***, Петро*** [4, с. 59]***, Іван*** [4, с. 59]***, Яків*** [4, с. 59]***, Фома*** [4, с. 59]***, Юда*** [4, с. 68]***, Симон*** [4, с. 59] та ***Лука*** [4, с. 59]**.** Ці ономастичні одиниці зазнали впливу міфопоетичних традицій. У художньому просторі Ем. Дворянова прагне відтворити цілий алюзійний всесвіт із розмаїттям імен, історій та повторів, залучаючи для цього власні імена з релігійних текстів.

Назва твору «Passion или смъртта на Алиса» теж у дусі новітньої літератури. Ця назва складається із двох частин: проблемної і сюжетної, які й визначають зміст твору. ***«Passion»*** у перекладі з французької – «пристрасть». Додаткове значення слова «страждання». Алісина пристрасть дійсно принесла їй муки. Щоб врятуватись вона йшла шляхом своїх почуттів (музики, любові). Ці два поняття можна вважати темою (пристрасть) та підтемою (страждання) роману. У постмодерному романі «Passion или смъртта на Алиса» Ем. Дворянова використала реальні антропоніми, до складу яких входять як архаїчні, так і сучасні оніми на позначення суб'єктів. Антропоніми використовуються для характеристики персонажів та їх наративації.

Антропоніми у романах Ю. Винничука й Е. Дворянової виконують три основні стилістичні функції: номінативно-ідентифікаційну, описово-зображальну і фонову. Найголовнішою функцією антропоніма є

номінативно-ідентифікаційна, коли власна назва виступає як наратив персонажа. Перебуваючи у взаємозв'язку екстралінгвістичних і лінгвістичних чинників, антропоніми перетворюються в контексті романів «Лютеція» та «Passion или смъртта на Алиса» на поетоніми. Часто вони використовуються як допоміжні елементи в характеристиці персонажів, описі подій, явищ. Саме такі імена характеризують героїв романів. Вони виконують роль ідентифікації, адресації, характеризації та оцінки суб'єкта в художньому тексті. Інші групи власних назв є менш частотними, займають периферійну частину онімного простору.

Онімний простір роману «Лютеція» Юрія Винничука вміщує різні класи власних назв, серед яких значуще місце посідають топоніми. Основна їхня функція – створення у тексті художнього простору, локалізування дій персонажів. Топонім слугує головним засобом посилення співвідношення «герой – місце дії – час дії». За допомогою топонімічних ареалів читачі уявляють географічні ландшафти минулих або сучасних місцевостей; територію, якою «рухається» персонаж або й сам автор. Географічні назви стають тлом розгортання подій і можуть передавати іншу важливу інформацію. Топонімічна система є структурною частиною ідейної композиції твору. Вони пов'язані з виявленням первинно-глибинних семантичних значень сюжету. А також виражають письменницьке ставлення до вигаданих героїв та подій. Нараховуємо 83 (27,2%) топоніми, серед яких можна виділити: астіоніми (16), годоніми (13), дрімоніми (2), ойконіми (11), макротопоніми (16), потемоніми (2), урбаноніми (15), хороніми (8) (див. рис. 3).

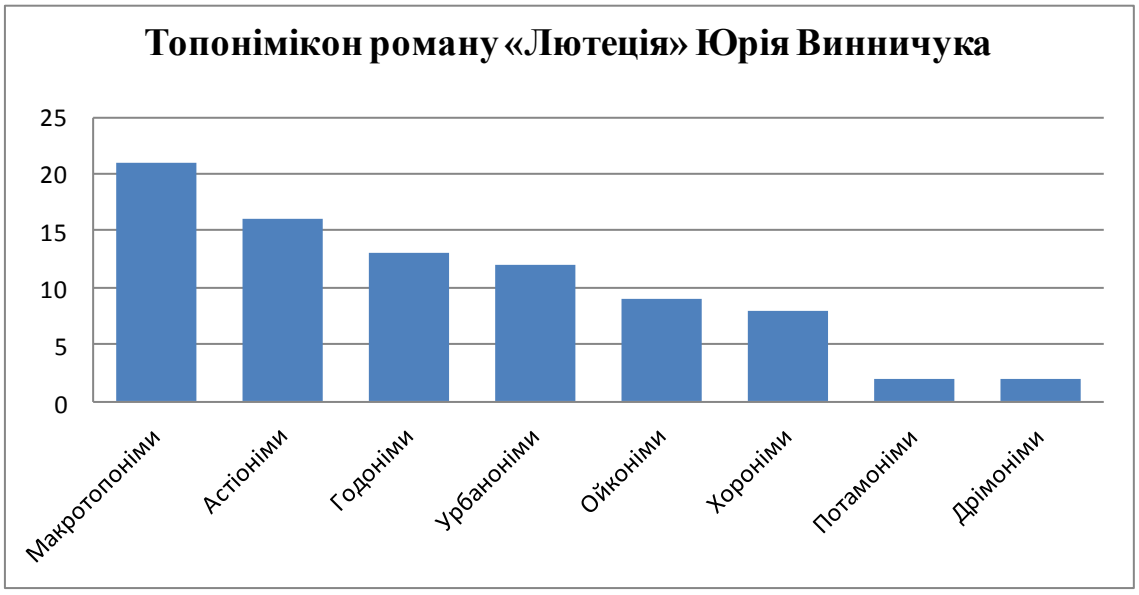

Рис. 3. Співвідношення топонімів у романі Ю. Винничука «Лютеція»

Дослідниця Л. Чуріліна наголошує на тому, що роль географічних назв у тексті – це служіння композиційно-мовленнєвим засобом створення документальності оповіді в авторській мові; розкриття авторсько-

оповідацького образу; створення зв'язку між розвитком сюжету й мікротемами тексту [14, с. 83-84]. Топоніми підпорядковуються основним законам художнього контексту, як і всі його поетоніми. Вони насичені експресивно та стилістично, допомагають створити географічну окресленість та простір твору. Топоніми постають онімами-провідниками, дороговказами сюжетного руху.

Хронотоп роману «Лютеція» чітко окреслений, адже кожну його частину автор підписує: «ВСТУП. *Лютий 1988. Львів. Винники»* [2, с. 3]; «РОЗДІЛ ПЕРШИЙ. *1987. Винники»* [2, с. 8]; «РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ. 1987. *Станіславів – Софіївка»* [2, с. 135]; «ЕПІЛОГ. *Іван Вагилевич.* Останній запис. Лютий. 1844. Винники» [2, с. 307].

Дія роману розгортається у Львові, але Ю. Винничук пише про це місто у двох різних часових відрізках: у кінці XX ст. та в середині XIX ст. І саме у такій послідовності. За сюжетом читач потрапляє то в один хронологічний період, то в інший. Тому, безперечно, рух головного героя у сюжеті пов'язаний із астіонімом ***Львів*** [2, с. 3]**.** Ця назва є головним топонімом «переднього плану» – найчастотніша географічна назва, яка має найважливішу серед інших топонімів функцію: створює документальність авторської оповіді, розкриваючи постать автора-оповідача; є нерозривною з сюжетом і його мікроконтекстами та підтемами; залучається в мову героїв з різним функціонуванням.

Не менш важливими топонімами переднього плану є хороніми, що називають мікрорайони Старого чи сучасного Львова: ***Винники*** [2, с. 3]**,** ***Замарстинів*** [2, с. 201]**,** ***Кривчиці*** [2, с.19]**,** ***Левандівка*** [2, с. 190]**,** ***Личаків*** [2, с. 25]**,** ***Майорівка*** [2, с. 266]**,** ***Новий Львів*** [2, с. 75]**,** ***Софіївка*** [2, с. 133]**.** Для чіткої локалізації епізодів автор використовує реальні годоніми: ***Академічна*** [2, с. 295]**,** ***Вовчинецька*** [2, с. 135]**,** ***Галицька*** [2, с. 296]**,** ***Голуба*** [2, с. 123]**,** ***Городоцька*** [2, с. 36]**,** ***Краківська*** [2, с. 265]**,** ***Підвальна*** [2, с. 176]**,** ***Прогулянка*** [2, с. 17]**,** ***Пекарська*** [2, с. 296]**,** ***700-річчя Львова*** [2, с. 168]**,** ***Хорунщина*** [2, с. 261].

У художньому творі Ю. Винничука розвиваються три сюжетні лінії: старий та сучасний Львів, а також автор створює ще й фантастичне місто. У ньому герої мандрують через сновидіння, але для позначення географічних назв цього іншого світу письменник не обходиться і без вигаданих годонімів: *ім.* ***короля Марка*** [2, с. 262]*, ім.* ***Матильди*** [2, с. 207]. Також персонажі фантастичного світу Ю. Винничука збираються ***«ТАМ»*** [2, с. 99] чи у пекарні ***«Цвібак Колівський»*** [2, с. 262]: *«Наступного дня в «Dzienniku Mod Paryskich» я натрапив на нове оголошення: «На* ***вулиці короля Марка*** *відкрилася пекарня* ***«Цвібак Королівський»*** [2, с. 262]; *«Щотижня я купував «Dzienniku Mod Paryskich» і уважно проглядав кожну сторінку, аж поки й справді не побачив потрібну рекламу: «На* ***вулиці Матильди*** *під №8 відкрилася нова пекарня…»* [2, с. 207]; *«Ми* ***ТАМ*** *з тобою ніколи не перетнемося, ми* ***ТАМ*** *інакші»* [2, с. 99].

Трапляються також і реальні урбаноніми Львова, серед яких: назви закладів громадського харчування: *кафе* ***«Ватра»*** [2, с. 168]**,** *ресторани* ***«Під***

Лева» [2, с. 204] та ***«Львів»*** [2, с. 27]***, паб «Кентавр»*** [2, с. 27]; готелів: ***«Інтурист»*** [2, с. 218]***, «Hotel de la Russie»*** [2, с. 261]. Майже не суттєві для сюжету, але цікаві для ономастичних досліджень інші львівські урбаноніми: ***Ринок*** [2, с. 205]***; Церква Петра і Павла*** [2, с. 225]***; Порохова Вежа*** [2, с. 176]***; Личаківський цвинтар*** [2, с. 24]***; Меморіальна дошка на будинку Тернопільської гімназії*** [2, с. 250]**.**

Топонімікон твору досить різноманітний. Письменник залучає велику кількість макротопонімів. Найбільше серед них онімів на позначення сучасних держав: ***Америка (Амєріка)*** [2, с. 169]***, Англія*** [2, с. 20]***, Бірма*** [2, с. 14]***, Ізраїль*** [2, с. 102]***, Канада*** [2, с. 167]***, Мадагаскар*** [2, с. 159]***, Німеччина*** [2, с. 204]***, Польща*** [2, с. 249]***, Росія*** [2, с. 225]***, Швеція*** [2, с. 69]**.** Згадується також ***Всесвіт*** [2, с. 304], ***Сибір*** *«…батьків з* ***Сибіру*** *повернув…»* [2, с. 116]; ***Захід*** *«…виїхали на* ***Захід****…»* [2, с. 133]***; Далекий Схід*** *та* ***Океанія:*** *«Я теж люблю читати казки, – сказала вона. – Особливо народів* ***Далекого Сходу****…»; «А казки* ***Океанії*** *читала?»* [2, с. 276]. Ще одним цікавим макротопонімом є ***Атлантида*****:** *«Ми спустилися на кухню, я розгорнув марлю і врізав шматочок шинки…На язику в мене був смак 1930-тих років – причастя львівською* ***Атлантидою****»* [2, с. 26]. У цьому контексті назва давньої цивілізації використовується автором в метафоричному значенні: щось давнє, забуте. Топонім постає у символічно-образній функції.

Наведені вище макротопоніми в контексті розвитку сюжету – це назви далеких об’єктів, не пов’язані безпосередньо з розвитком сюжетної дії. Вони потрапляють у свідомість переважно з книг або розповідей співрозмовників. Не обійшовся й автор без макротопоніма ***Україна,*** хоча й зустрічаємо його в тексті досить незвично, письменник порівнює назву держави з назвою поеми **«Арканум»:** *«… – Але от як ви гадаєте…* ***Арканум****… це ж мається на увазі* ***Україна****?/ – Чому ви так вирішили?/ – Практично ті ж самі букви за винятком однієї. Там на місці «ї» – «м»* [2, с. 214].

У тексті знаходимо назви областей та регіонів України: ***Волинь, Полісся, Тернопільщина*** [2, с. 249, 67, 113]. Доповнюють топонімікон «заднього плану» роману такі ойконіми, що позначають назви сіл: ***Бережанки*** [2, с. 249]***, Борсуки*** [2, с. 123]***, Брюховичі*** [2, с. 62]***, Грибова*** [2, с. 249]***, Дідилове*** [2, с. 62]***, Малі Фільварки*** [2, с. 133]***, Молотки*** [2, с. 124]***, Ожидов*** [2, с. 89] та астіоніми: ***Болехів*** [2, с. 134]***, Кам’янець*** [2, с. 102]***, Катербург*** [2, с. 130]***, Київ*** [2, с. 238]***, Клязьма*** [2, с. 202]***, Краків*** [2, с. 285]***, Кременець*** [2, с. 297]***, Лондон (Льондон)*** [2, с. 105]***, Москва*** [2, с. 126]***, Париж*** [2, с. 239]***, Сатбор*** [2, с. 122]***, Станіславів*** [2, с. 185]***, Тернопіль*** [2, с. 249]***, Торонто*** [2, с. 166]***, Чернівці*** [2, с. 23].

Серед назв природних об’єктів виділяємо потамоніми ***Іква*** [2, с. 257]***, Рудка*** [2, с. 143] та дрімоніми ***Антоповецький*** та ***Борщовецький*** ліси [2, с. 124].

У романі Ю. Винничук використовує переважно реальні топоніми. Серед них сучасні та архаїчні географічні власні назви. Ці ономастичні одиниці у сюжеті просторово-орієнтують читача, локалізують дії персонажів та надають героям деякі характеристики. Художній простір роману насичений

географічними власними назвами, за допомогою яких письменник досягає часо-просторової гармонії постмодерного сюжету. Щоб окреслити художній час основних романних подій Ю. Винничук залучає не лише числові дати того чи іншого епізоду, але й хрононіми (6%): *«Перед **Зеленими Святами** в 1943-му він вирішив якогось дідька рушити в похід на центральну Україну, хоч не мав такої сили»* [2, с. 124]. Інші реальні назви відрізків часу теж пов'язані із назвами свят: ***Великодень*** [2, с. 90]**,** ***Новий Рік*** [2, с. 31]**,** ***Паска*** [2, с. 140]**,** ***Різдво***[2, с. 114]. Вигаданий хронім – ***Велика Битва*** [2, с. 55].

Е. Дворянова у сюжеті «Passion или смъртта на Алиса», на відміну від Ю. Винничука, не щедра на топоніми. На сторінках роману знаходимо лише три (4,2%) макротопоніми: ***Всесвіт (Всемир)*** [4, с. 131]**,** ***Земля (Земята)*** [4**,** с. 19] та ***Пекло (Адът)*** [4, с. 131]. Вони згадуються мимохідь, як і два (2,8%) космоніми: ***Віфлеємська зірка (Витлеемската звезда)*** [4, с. 67] та ***Сонце (Слънцето)*** [4, с. 19]. Місце дії роману Ем. Дворянової є статичним, адже розгортається виключно в будинку Аліси. Його географічне розташування з контексту не відоме, можливо це диктується детективним жанром роману. Тому й зникає мотивація використання великої кількості топонімів.

Ю. Винничук на відміну від Е. Дворянової активно вживає топоніми, які, в першу чергу, виконують сюжетотвірну та хронотопічну функцію (посилення локальної характеристики співвідношення «персонаж – місце дії»). А роль хоронімів Ем. Дворянової – чітке окреслення часового контексту свого роману.

З хронотопу твору чітко відомо лише час подій. Для його визначення письменниця використовує нестандартні хрононіми, що складають 4,2% від ономастичних одиниць всього роману: ***Страсна п'ятниця (Разпети петък)*** [4, с. 8]**,** ***Велика субота (Великата събота)*** [4, с. 83] і ***Воскресіння (Възкрисение)*** [4, с. 11]. Тобто читач може здогадатись, що події відбуваються напередодні великого християнського свята Великодня: «*Не може да бъде! На разпети петък не се убива, защото в неделя мертвите възкръсват!»* [4, с. 73].

У літературній поетонімії, окрім антропонімів і топонімів, виокремлено значну за обсягом групу онімів, що формують тло будь-якої розповіді. Це найрізноманітніші розряди власних імен. Вони також можуть додатково деталізувати опис епохи, характеризувати героя чи події. Індивідуальне значення кожного фонового найменування є результатом вторинних знань мовних носіїв. Така інформація є динамічною, змінною у суспільному розвитку через те, що існують не лише мовні, але й екстралінгвальні характеристики конотацій власних назв. Як наголошує М. Горбаневський, сприймання й розуміння фонового імені передбачає можливе тільки при наявності додаткових знань про онім у когнітивній базі лінгвокультурного суспільства [3, с. 68].

Джерелом пропріальної фонової лексики художнього твору може бути досвід мовленнєвого колективу, покоління мовців однієї цивілізації, розшифрування ономастичних символів, їх етимології та сфер ужитку. У літературі такі лексеми переважно факультативні. Але вони можуть ставати

також і ключовими для сюжету, використовуючись у різних мікроконтекстах одного твору, якщо: створюють конкретизацію хронотопу; слугують для передачі лінгвокраїнознавчих та історико-культурологічних відомостей; можуть бути вміщені у головну думку твору автора; розкривають ідею твору.

Оніми другорядного плану у творах називають фоновими, ономастичним тлом або прагматонімами. Термін «фонові оніми» пов'язаний із поняттям «фонові знання», що мають у собі відомості про людину (героя у творі), її оточення, довкілля, про побут, традиції, різні сфери життя: медицину, музику, мистецтво, науку, техніку, економіку, політику і под. Змістовий план власних імен поділяється на три різні аспекти фонового компонента: загальнолюдські знання; загальнонаціональні знання; регіональні знання. Усі ці рівні мають різний характер фонової інформації. Власні назви можуть одночасно або ж ні висвітлювати історичну, географічну, соціологічну, культурологічну, етнографічну і подібну інформацію. Додаткова їхня роль – надання емоційно-експресивного забарвлення контексту, в якому вони функціонують. Фонова інформація впливає на трактування найменувань у художньому тексті, де найбільш яскраво й повно реалізуються всі конотації онімів різних розрядів. Найчастіше серед фонового ономастикону певного твору використовуються ергоніми, міфоніми, теоніми, хрематоніми.

Ергонімією називають групу власних назв організацій, виробничих і суспільних об'єктів. Серед них назви об'єднань людей у різних сферах суспільно-побутового життя (гуртки, асоціації, клуби, спілки, підприємства, тощо). Назви організацій, виробничих і громадських об'єднань є важливими для сюжету, адже вони окреслюють історичну епоху, в якій існують, коло інтересів героїв та подекуди світоглядні позиції самого автора. Ергоніми становлять 7,5% усього ономастикону роману «Лютеція», нараховуючи 23 власні назви. Серед них виділяємо:

1) назви освітніх закладів: ***Державна рільнича школа в селі Черниці під Стриєм*** [2, с. 121]***; Вільний український університет*** [2, с. 204]***; Медичний (Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького*** [2, с. 295]***); Кременецький педагогічний інститут*** [2, с. 132];

2) літературне об'єднання ***«Руська Трійця»*** [2, с. 15];

3) видавництво ***«Каменяр»*** [2, с. 265];

4) органи державного управління: ***Верховна Рада*** [2, с. 204]***, ГУЛАГ – Головне управління лагерів*** [2, с. 221]***, КП СРСР – Комуністична партія Радянського Союзу*** [2, с. 193]***, КДБ – Комітет державної безпеки*** [2, с. 221]***, Кременецький повіт*** [2, с. 127]***, МДБ – Міністерство державної безпеки*** [2, с. 72]***, НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ*** [2, с. 179]***, СБУ – Служба безпеки України*** [2, с. 125];

5) воєнні організації: ***Червона армія*** [2, с. 123]***; СС «Галичина» – українська дивізія січових стрільців*** [2, с. 162]***; УПА – Українська повстанська армія*** [2, с. 76]***;***

6) власне авторські вигадані об'єднання: ***Листарі*** [2, с. 262]***, Клуб Розбитих Сердець*** [2, с. 205]***, Нетленні*** [2, с. 262]; ***Ті, Що По Той Бік***

Великої Битви [2, с. 265]***; Ті, Що Стежать За Нами*** [2, с. 265]; ***Школа кохання*** [2, с. 72].

Вигадані ергоніми роману надають сюжету загадковості та неповторності, додають твору постмодерного колориту. Ю. Винничук створює фантастичний світ своєї Лютиції. Сама дівчина є Листаркою, яка передає повідомлення учасникам Великої Битви. Подорожуючи із нею через сновидіння, Юрій знайомиться з усіма цими незвичайними організаціями, і вони захоплюють його не менше, ніж дівчина.

Міфонімія художнього твору є одним з найяскравіших аспектів ономастичного простору. Вона вміщує лексичні одиниці на позначення об'єктів, які виникають у людській фантазії. Неоднорідна за змістом, ця галузь відображає найхарактерніші для будь-якої нації способи іменування схожих або повністю однакових у різних народів міфологічних істот. Серед компонентів міфонімії виділяють теоніми (імена богів) і демононіми (назви духів, вищих і нижчих, добрих і злих). Міфонімія утворює своєрідний ірреальний розряд номінаційного простору мови, створеного відповідно до моделі номінацій дійсного світу речей. Для трактування міфологічного імені важливо визначити його розміщення на межі власного й апелятивного, адже міф слугує доведенню унікальності об'єкта. За допомогою різної мотивації, власна назва може переходити з одного стану в інший: втрачати міфологічну ознаку чи навпаки – міфологізуватись. Виділяються два періоди функціонування онімів міфологічного походження: власне міфологічний та постміфологічний. Значення поетонімів у цих двох аспектах різниться. Так, міфологічна семантика власних назв на першому етапі буде залежати від специфічного трактування імені міфологічною свідомістю як його первинної сутності. Беручи до уваги тотожність імені та його носія оніми міфологічного походження набувають таких ознак:

- збереження взаємозв'язку імені та джерела-апелятива;
- значення міфоніма містить всю інформацію про референт: характер, зовнішність, епоху, умови та обставини його життя і т. ін.;
- при ототожненні денотата з об'єктами живої та неживої природи в обраному найменуванні вміщуються знання про цей об'єкт.

На другому ж етапі – постміфологічному – міфоніми функціонують тільки на рівні мови та писемного мовлення. Тому, аналізуючи міфопоетику твору, варто звертати увагу на оніми міфологічного походження. Як і теоніми, так і власне міфоніми, вони будуть надавати додаткових характеристик фоновому тлу оповіді; уявлень про героя, якого позначають; окреслювати авторське бачення світової міфології.

В онімному просторі роману «Лютеція» також наявні теоніми, які представлені 14 онімами (4,5%): ***Бог*** [2, с. 9]***, Господь Бог*** [2, с. 10], ***Бозя*** [2, с. 11]***, Боже тіло*** [2, с. 84]***, Ісусик*** [2, с. 11]***, Христос*** [2, с. 72]***, Матір Божа*** [2, с. 21]***; Той, Хто Завжди З Нами*** [2, с. 21].

Віднаходимо й згадки християнських святих***: Христофора*** [2, с. 290]***, Миколая*** [2, с. 283]***, Павла*** [2, с. 225] і ***Петра*** [2, с. 225]***. Антихрист*** [2, с. 142] та просто ***Він*** [2, с. 72] – оніми, що уособлюють злий дух.

Також у романі функціонують міфоніми : персонажі казок – ***баба Яга*** [2, с. 105] та ***Снігова королева*** [2, с. 107] (лише 0,6% пропріальної лексики твору): *«… і тоді я вилазив татові на коліна, бо там перед початком програми щось стукало, а тато казав: «**баба Яга** тукає», я скулювався і з тривогою вслухався в оте: «Бум! Бум! Бум!»…»* [2, с. 105]; *«Я припадаю до вікна й дивлюся на вулицю – олив'яне небо густо порисоване слідами саней **Снігової королеви**»* [2, с. 107]. Це не дивує, оскільки казка у далеких слов'янських традиціях була однією з найпоширеніших трансформацій міфу. Міфоніми відбивають «природну» класифікацію персонажів. Те, як діє персонаж чарівної казки, багато в чому залежить від того, ким він є. Найчастіше конденсація семантичних ознак відбувається саме в найменуванні героя. Як зазначає М. Доценко, «значущість імені персонажа і його метафоричної сутності розгортається у дію, яка складає мотив; герой робить тільки те, що семантично сам визначає» [5, с. 168]. У романі українського письменника ці міфоніми підсилюють автобіографічні спогади чоловіка.

У романі «Passion или смъртта на Алиса» використано 25 теонімів : ***Бог*** [4, с. 8] і ***Господь*** [4, с. 7]**,** ***Ісус*** [4, с. 45]**,** ***Предтеча*** [4, с. 157]**,** ***Син*** [4, с. 156]**,** ***Спаситель*** [4, с. 45]**,** ***Благословенна згори з Немовлям на грудях (Благословената свише с Младенеца на гърди)*** [4, с. 157]**,** ***Діва Мадонна (Дева като Мадона)*** [4, с. 44]**,** ***Діва з Немовлям (Девата с Младенеца)*** [4, с. 67]**,** ***Матір-Діва (Майката-Дева)*** [4, с. 44]**,** ***Марія*** [4, с. 173]**.** Про диявола у романі згадують, використовуючи евфемізми: ***Біс (Бес)*** [4, с. 36], ***Спокусник (Изкусител)*** [4, с. 45] і ***Той (Онзи)*** [4, с. 101].

Не оминає своєю увагою літературна ономастика і вивчення функціонування хрематонімів у творчості письменників. Хрематонімія включає в себе власні назви матеріальних предметів (кораблів, будівель, парків і т. ін.) та витворів духовної культури (заголовки творів, назви музичних п'єс, творів живопису, кінофільмів та ін.).

У романі Ю. Винничука трапляються поодинокі хрематоніми, серед яких можна виокремити:

1) назви книг: ***Євангеліє*** [2, с. 11]; ***Біблія*** [2, с. 225];

2) марки машин: ***«Волга»*** [2, с. 198] та ***«Шкода»*** [2, с. 185];

3) марки одягу: ***«Сампошив»*** [2, с. 167]**,** ***«Mister D»*** [2, с. 167]**,** ***«Salamandra»*** [2, с. 167];

4) назви газет: ***«Діло»*** [2, с. 249]**,** ***«Прикарпатська Правда»*** [2, с. 214]**,** ***«Літературна Україна*** [2, с. 215]***»***;

5) назви журналів: ***«Dziennik Mod Paryskich»*** [2, с. 27]**,** ***«Rozmaitosci»*** [2, с. 27]**,** ***«Literatura na Swiecie»*** [2, с. 219], альманаху ***«Русалка Дністрова»*** [2, с. 15].

В онімному просторі роману наявні назви книг, якими в різні відрізки часу зачитується головний герой:

- ***«Арканум»*** [2, с. 213] та ***«Діви ночі»*** [2, с. 47] Юрія Винничука;
- ***«Арсен Яворенко»*** [2, с. 15] Бориса Грінченка;
- ***«Звіяні вітром***» [2, с. 63] Маргарет Мітчелл;

- ***«Метелик»*** [2, с. 47] Анрі Шар'єра;
- ***«Чайковський»*** [2, с. 121] Євгена Гребінки;
- молитва ***«Отче наш»*** [2, с. 154].

Ці оніми створюють інтертекстуальне поле роману. Хрематонімів у художньому тексті нараховуємо 21 (6, 8%).

Хрематоніми у художньому просторі виконують чотири функції: виокремлювальну, характеризуючу, ідентифікуючу та сигніфікативну. Найменування унікальних предметів у тексті створює фон для персонажа та його життя, виокремлюючи деякі деталі, відображаючи процес мислення героя, його захоплень, звичаїв та спостережень. Ці ономастичні одиниці слугують одним із способів відображення об'єктивної реальності та розкривають внутрішній світ персонажа.

Отже, у романах Юрія Винничука та Е. Дворянової значне місце посідають антропоніми та топоніми. Антропоніми, які використовують письменники реалізують три функції: номінативно-ідентифікаційну, описово-зображальну і фонову. Функція топонімів – сюжетотвірна та хронотопічна. Вони також можуть допомагати при розгадуванні задуму письменника та бути маркерами конкретного історичного часу та місця дії сюжету. Топоніми виконують сюжетотвірну та хронотопічну функцію, служать допоміжним засобом тлумачення авторського задуму, стають показниками певного історичного часу та відповідної географії в літературному тексті. Хрононіми пов'язують мовні явища з народною історією та життям. Їх основна функція полягає в закріпленні у формі власного імені інформації про історико-культурне багатство певного народу. Теоніми засвідчують світосприйняття автора, розширюють і поглиблюють символічність значення релігійних імен, уможливлюють їх ширше використання. Міфоніми відбивають певні риси міфологічного світогляду того чи іншого автора. Залучення до тексту ергонімів розширює його фонову лексику, окреслює коло інтересів персонажів та концепцій їх світобачення. Аналіз сюжетних хрематонімів дає змогу виокремлення побутових деталей із життя персонажів, створення їх допоміжної характеристики на основі індивідуальних інтересів. Сучасна літературна онімія у творах віддзеркалює культурну та мовну діяльність людей. Ось чому варто розглядати систему онімної лексики, деталізуючи її функціонування залежно від розряду ономастичних одиниць. Поетонімія художнього тексту є складним об'єктом ономастичних досліджень, тому й зумовлює необхідність всебічного, ґрунтовного, спеціального вивчення пропріальної лексики творів.

У подальших розвідках вважаємо за перспективне звернути увагу на застосування асоціативних експериментів різних типів у дослідженнях з літературної ономастики та спрямувати зусилля на висвітлення жанрової специфіки у функціонуванні поетонімів художніх творів різних жанрів.

Література

1. *Белей Л. О.* Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII – початку XX століття: автореф. дис… канд. філол. наук. Ужгород, 1996. 22 с.

2. *Винничук Ю. П.* Лютеція. Харків: Фоліо, 2017. 314 с.

3. *Горбаневский М. В.* К проблеме семантики имени собственного. *Лингвистическая семантика и логика* : сб. науч. тр. Москва: УДН, 1983. С. 68–80.

4. *Дворянова Е.* Passion или смъртта на Алиса. София : Обсидиан, 1995. 206 с.

5. *Доценко М. В*. Денотатно-номінативна структура топонімії в постмодерністській прозі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського*. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць. Вінниця: ТОВ «фірма Планер», 2017. Вип. 25. С. 167–174.

6. *Карпенко Ю. О.* Літературна ономастика : збірник статей. Одеса: Астропринт, 2008. 328 с.

7. *Красуля О.* Жанрова специфіка дитячої прози Юрія Винничука. *Матеріали студентських наукових робіт*. Кривий Ріг, 2018. Вип. 4. URL: bitstream/ 0564/2237/1/ Студентський %20 збірник_2018 _Вип.4. pdf #page=64

8. *Михайлов В. Н.* Экспрессивные свойства и функции собственных имен в русской литературе. *Филологические науки*. 1966. № 2. С. 54–66.

9. *Рогозіна В.І.* Пропріальна лексика роману Ю. Андруховича «Рекреації» в контексті часу. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства.* 2013. Вип. 6 (3). С. 203–214.

10. *Сталтмане В. Э.* Ономастическая лексикография / отв. ред. А. В. Суперанская. Москва: Наука, 1989. 113 с.

11. *Торчинський М. М.* Відбиття у власних назвах мовної свідомості українського народу. *Українське мовознавство* : міжвідомчий науковий збірник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. Вип. 36. С. 20–25.

12. *Торчинський М. М.* Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 550 с.

13. *Чуб Т. В.* Вплив поетонімогенезу на образні можливості пропріальної лексики : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.15. Донецьк, 2005. 21 с.

14. *Чурилина Л. Н.* Антропоцентризм художественного текста как принцип организации его лексической структуры : дис. ...канд. филол. наук : 10.02.01. СПб., 2001. 210 с.

15. *Юрій Винничук*: «Кохання, потяг до самогубства, кохання, кохання і кохання!». URL: https://web.archive.org/web/ 20190812164455/

Т. И. Крупенёва,
Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», кафедра украинской филологии и методики обучения профессиональных дисциплин

ОНИМИЯ РОМАНОВ ЮРИЯ ВЫННЫЧУКА «ЛЮТЕЦИЯ» ТА ЭМИЛИИ ДВОРЯНОВОЙ «PASSION ИЛИ СМЪРТТА НА АЛИСА»: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ

В статье проанализировано онимное пространство романов Юрия Выннычука «Лютеция» и Эмилии Дворяновой «Passion или смъртта на Алиса». Прослежено место и значение поэтонимов как компонента-маркера авторского стиля. Доказано, что онимы являются вспомогательным средством проекции писательского представление о мире в художественном тексте; имеют определенную роль в лексико-семантических смыслах произведения; помогают интерпретировать глубинные авторские замыслы; формируют контекстуальные и интертекстуальные связи.

Ключевые слова: онимия, онимное пространство, антропонимы, топонимы, фоновые онимы.

T. I. Krupenova,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Department of Ukrainian philology and methods of teaching professional disciplines

ONYMY OF THE NOVELS BY YURIY VYNYCHUK “LUTETIA” AND EMILIA DVORYANOVA “PASSION OR THE DEATH OF ALICE”: COMPARATIVE ASPECT

The article analyzes the onymous space of Yuri Vynnychuk’s novel “Lutetia” and Emilia Dvoryanova’s “Passion or the death of Alice”. The place and significance of poetonyms as a component-marker of the author's style was researched. It is proved that they are an aid to the projection of the writer’s idea of the world in the literary text; have a role in the lexical and semantic meanings of the work; help to interpret the author’s deep intentions; form contextual and intertextual connections.

Key words: onymy, onymic space, anthroponyms, toponyms, background onyms.

УДК 811.111’367:17.022.1:821.111(73)

О. О. Пожарицька,
канд. філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
доцент кафедри граматики англійської мови

ПОЕЗІЯ ЯК СИНТЕЗ ПРИРОДНОГО ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТІВ

Представлена робота спрямована на дослідження дигітальної поезії. У фокусі розвідки знаходяться генеративна поезія та поезія-переробка як одні з базових жанрів цифрової поезії. Зроблено висновки щодо структурно-композиційних особливостей даних жанрів та їхнього комунікативного навантаження.

Ключові слова: генеративна поезія, поезія-переробка, інтерактивність, цифрова поезія, код.

Постановка проблеми та її актуальність. Двадцять перше століття ще ширше відкрило двері до цифрової ери, де неможливо уявити людину без смартфона, а відсутність інтернету сприймається як катастрофа. Зрозуміло, що нові реалії буття неминуче призвели до появи нових реалій у світі художньої фантазії авторів – у сфері мистецтва, де також почали переважати цифрові (чи дигітальні) форми та види.

Дигітальна література включає в себе як дигітальну прозу, так і поезію, що пишеться та виконується зазвичай завдяки комп‘ютерним технологіям. Проблема призначення літератури постає предметом сучасних мовознавчих пошуків (Nørgaard N., Маріна О.С., Пожарицька О.О.) разом з питаннями побудови творів художньої літератури (Морозова І.Б. [1; 10], Бехта І.А. та ін.). Мультимодальний дискурс стає все більш популярним полем дослідження (Воробйова О., Маріна О., Пожарицька О., [3], Cramer F., Funkhouser, Gibbons A., K. Hayles та ін.). *Актуальність* проведеного дослідження випливає з лінгво-гносеологічної значущості розкриття глибинної сутності дигітальної літератури як особливого типу комунікативного простору, а також підсилюється практичними потребами визначення принципів внутрішньожанрової диференціації поезії цифрової ери.

Об’єктом роботи є сучасна англомовна дигітальна поезія, *предметом* – генеративна поезія та поезія-переробка.

Метою статті є висвітлення полікодових особливостей та комунікативної організації генеративної поезії та поезії-переробки. Поставлена мета мотивує завдання дослідження: дати теоретичний огляд тлумачення дигітальної поезії в лінгвістиці, конкретизувати терміни «медіа поезія» та «цифрова поезія», виокремити базові композиційно-комунікативні та полікодові особливості генеративної поезії та поезії-переробки та розгалузити ці два жанри між собою.

Матеріалом дослідження слугували поетичні твори з колекцій дигітальної поезії, серед них: вірші «*Dial*» співавторів Лай-Цзе Фен (*Lai-Tze Fan*) та Ніка Монтфорта (*Nick Montfort*); «*Say Their Names!*» Джона Барбера, Холлі Слокум та Грега Філбрука (*John Barber, Holly Slocum, Greg Philbrook*); «*Taroko Gorge*» Ніка Монтфорта (*Nick Montfort*), «*Tokyo Garage*» Скотта Реттберга (*Scott Rettberg), «Tranced Gaze»* автора під ніком-псевдонімом xenofem та «*Gorge*» Дж. Р. Карпентер (*J.R.Carpenter*). Дані твори, написані з 2009 по 2021 рр., неодноразово були призерами конкурсів дигітальної поезії та, з нашої точки зору, на даний момент найбільш повно ілюструють представлені в електронній поезії напрями та жанри.

Дослідження виконано у річищі антропоцентричної парадигми, де лінгвальні явища розглядаються крізь призму людини в мові і мови в людині. У роботі також використано загальнонаукові і спеціальні лінгвістичні *методи* дослідження, як-то: індукція, дедукція, аналіз, синтез – для уточнення теоретичних засад та формулювання висновків роботи; контекстуальний аналіз – для дослідження мовних та позамовних чинників; елементи функціонального аналізу для розкриття функціонального потенціалу невербальних компонентів комунікації.

Теоретична значущість отриманих результатів визначається тим, що в роботі розкрито комунікативно-прагматичний потенціал дигітальної поезії, що є певним внеском у розвиток теорії дигітальної літератури взагалі. Основні висновки роботи розчинюють теорію віршоскладання у новому цифровому аспекті. *Практична цінність* дослідження полягає у тому, що зроблені узагальнення можна використовувати як платформу для здійснення подальшого наукового пошуку у напрямі дигітальної поезії. Результати дослідження можуть бути корисними при викладанні курсу лекцій з текстології, комп'ютерної лінгвістики та літературознавства.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У наш час людське існування неможливе без комп'ютерних технологій. Те ж саме стосується зараз і поезію. Зауважимо, що комп'ютерна поезія – явище не лише нове, а й доволі невивчене, адже поєднує дужі різні за формою, способами відтворення та художніми особливостями твори. У своєму дослідженні поділяємо позицію Крістіани Пол, що вказує на «край важливу відмінність між мистецтвом, де цифрові технології використовуються як інструмент для відтворення більш чи менш традиційних творів – фотографій, гравюр, скульптур – та дійсно цифровим мистецтвом, що створюється, зберігається та розповсюджується за допомогою цифрових технологій та в якості виразних засобів використовує виключно такі. Саме останній вид мистецтва вважають медіа-мистецтвом» [11, с. 29]. Інакше кажучи, є поезія, для написання якої використовувалися цифрові технології, а є сама відвічно цифрова поезія, що існує та набирає свого змісту саме як дигітальне створення. У цифровому просторі наразі існують як традиційна поезія, що просто була оцифрована, так і дійсно дигітальні твори, які ми і будемо розглядати у даній роботі. Американський критик дигітальної літератури та поет К. Функхоузер чітко вказує, що «вірш

може вважатися цифровим,коли програмування чи програмні засоби природно використані у процесі створення, генерування та презентації текста (або комбінації текстів)» [7, с. 54]. Організація електронної літератури дає таке термінологічне визначення електронної поезії: «цифрове за походженням літературне мистецтво, що використовує трансмедійні можливості цифрового середовища… Твори, яким приналежні важливі літературні складники та які використовують можливості та контексти, надані окремими комп'ютерами чи такими, що формують систему» [5]. Текст цифрової поезії породжується та живе саме у цифровому просторі. Л. Манович взагалі каже про властиву дигітальній поезії «більш алгоритмічну, цифрову побудову», ніж спирання на «звичайну алфавітну мову» [8, с. 278]. Медіазнавець підкреслює в об'єктах цифрового мистецтва, що вони «створені з цифрового коду; вони – числові репрезентації» [там же, с. 281]. Як вірно підкреслює М. Родін, «в плані розвитку електронної поезії комп'ютери отримали текстостворюючу функцію – інакше кажучи, комп'ютерний цифровой код поряд з природною мовою бере участь у формуванні поетичного тексту та його змісту» [4]. Ще у 1990-х роках були проведені перші дослідження програмованої електронної поезії, яку називали codework, а поширювали завдяки програмі Litserv.

У даній статті розглянемо поняття генеративної поезії та поезі-переробки та проаналізуємо її композиційно-комунікативні особливості на конкретних прикладах.

Генеративна поезія – це, мабуть, найвідоміший та найтиповіший жанр цифрової поезії взагалі. Насправді генеративні вірші – це такі, що укладені програмою або алгоритмом із заданої бази слів чи фраз, укладених в комп'ютерний програмний код цифровим поетом.

Такі вірші можуть з'являтися на екрані на певний період часу, декілька разів чи не мати кінця та краю. Одним з прикладів таких віршів може служити вірш *Dial* (2020) [15], написаний Лай-Цзи Фен та Ніком Монтфортом. Лай-Цзи Фен – доцент з цифрових медіа та риторики в Університеті Ватерлоо у Канаді [6]. Нік Монтфорт, цифровий поет та професор дигітальної літератури з Массачуссетс [9], відомий своїми генеративними поезіями, що є згенерованими комп'ютером, завдяки написаному коду. Вірш *Dial – Набери мене* представляє собою генеративний вірш – ілюстрацію людського спілкування через інтернет. Так, два ізольовані голоси діалогізують час від часу, а час їхньої відповіді та спілкування можна задавати кліками на позначки годинників унизу сторінки – час спливає швидше зліва направо. У вірші широко використовуються емотикони (див. рис.1).

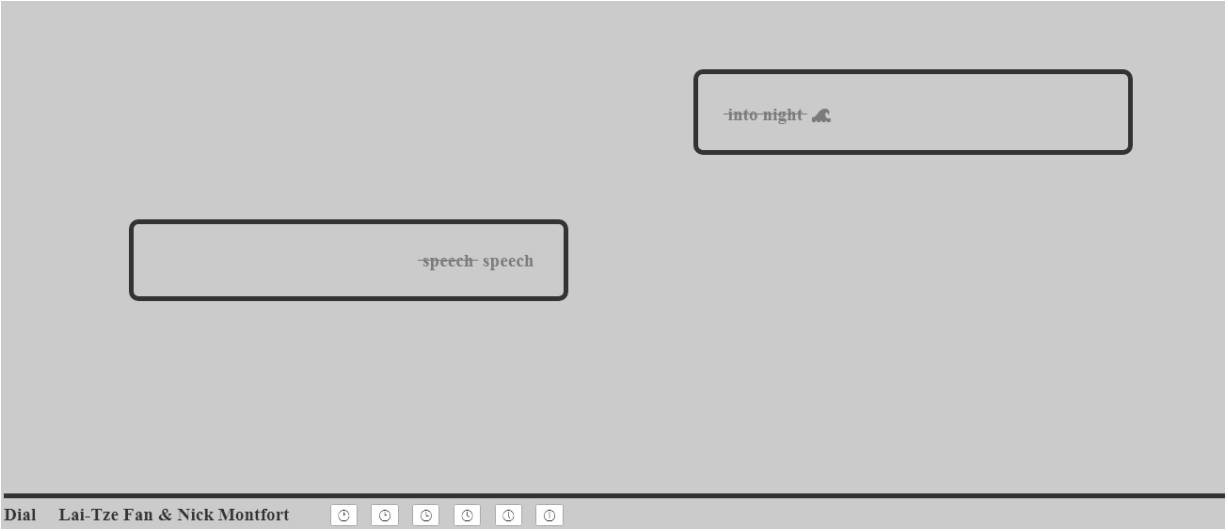

Рис. 1. Скріншот генеративного віршу Dial Фан Лай-Тзи та Ніка Монтфорта.

Інші вірші такого плану можуть бути оздоблені аудіо файлами, як, наприклад, *Say Their Names! – Скажіть їхні імена!* [*13*] Джона Барбера зі співавторами (*John Barber, Holly Slocum, Greg Philbrook*), що генерує список з більш, ніж п'ятьма тисячами імен афроамериканців, мексиканців, індійців, яких було вбито поліцією в США з 2015 р. дотепер. Немає жодної інформації щодо того, чи винні дані люди були, чи ні. Нічого не сказано про те, що саме вони зробили. Просто кожне ім'я з'являється на екрані, написане великими літерами на чорному фоні, а під ним – місце та дата смерті. Коли ім'я зникає, воно автоматично додається до сірого списку нагорі.

Ім'я називається вголос комп'ютерним голосом, іноді навіть надто жваво та весело, що не узгоджується з трагедією смерті людини. Проте саме у цьому вбачаємо особливу гірку іронію: для машини це лише імена, і за ними нічого немає, проте як насправді за кожним з цих імен стає людська трагедія. Немов янгол смерті викликає кожну жертву трагедії одну за одною, перелічуючи свої жнива. Це пацифістський вірш, спрямований проти вбивств, вчинених тими, хто має стояти на захисті людей, а не бути причиною їхньої смерті.

Наступним типом дигітальної поезії вважаємо «**поезію-переробку**», ремікси відомих дигітальних віршів.

При аналізі попереднього жанру дигітального вірша ми вже мали справу з твором Ніка Монтфорта. Проте найбільш цікавим твором даного автора, на нашу думку, є його твір *Taroko Gorge*, на який його надихнула поїздка до Тайваню. Вимогами для програвання цього віршу є лише сучасний веб-браузер. Цікаво, що сам автор має ступені як у сфері літератури (магістерська дисертація з комп'ютерної поезії у Бостонському університеті), так і у сфері програмування (PhD з програмування в Університеті Пенсильванії).

«Якщо люди могли піти до місця природної краси та написати вірш про нього, чому б мені не написати генератор поезії замість цього?» – так

характеризує сам автор ідею написання даного твору [9]. Набагато менш езотеричний за інші роботи митця (див. [9]), цей вірш представляє собою не провокацію або пародію, а алюзивний опис природи. Генератор продукує строфи, що розпочинаються та закінчуються ведучими рядками, а поміж ними можуть бути розташовані статичні рядки з описом. Між такими строфами є рядки, що як печерні тунелі (за визначенням самого автора) уводять читача у невідоме, у темряву, як ті самі тунелі у парку, що були вириті армією Чіанг-Кай-шеку. Згенерований текст продукується безперервно, рядки з'являються на екрані один за одним, а, коли вони доходять його кінця, то повзуть нижче, стираючи перші білі рядки віршу на зеленому фоні екрану. Вірш запрошує читачів на медитативну прогулянку по Тароко каньйону у парку Тайваню.

З точки зору лінгвістики, побудова наведеного віршу дуже цікава. Так, якщо ведучі рядки представляють собою елементарне нееліптичне речення типу S – P – Obj – суб'єкт – предикат – додаток, то між такими рядками стоять еліптичні прості речення – мінімальні структури предикації.

«Печерні тунелі» представлені наказовими реченнями, що подані з маленької літери та закінчуються тире. Це немов «інклюзії», що обриваються після запрошення до дії та до семантичного завершення речення. Читачу пропонується, наприклад, «зайти до оперізуючого у вигляді арки» чогось («*enter the encompassing arched* –»), при чому, чого саме залишається невідомим, адже тут рядок обривається. Фактично це еліптоване до предикату та двох означень речення, якому бракує додатка, що прихований десь «у тунелі» за задумом автора.

Лексично у вірші функціонують одні й ті самі лексеми, що подаються у різному порядку, даючи нові змісти та художні образи. Перевіримо цю гіпотезу на коді:

```
var above='brow,mist,shape,layer,the crag,stone,forest,height'.split(',');
var below='flow,basin,shape,vein,rippling,stone,cove,rock'.split(',');
var trans='command,pace,roam,trail,frame,sweep,exercise,range'.split(',');
var imper='track,shade,translate,stamp,progress through,direct,run,enter';
imper=imper.split(',');
var intrans='linger,dwell,rest,relax,hold,dream,hum'.split(',');
```

Дійсно, вірш складається зі змінних, поділених за категоріями. Так, використовується два набори іменників: *'brow,mist,shape,layer,the crag,stone,forest,height*' та *'flow,basin,shape,vein,rippling,stone,cove,rock'* та три набори дієслів. З них перехідні (*var trans): 'command,pace,roam,trail,frame,sweep,exercise,range*, неперехідні (*var intrans): 'linger,dwell,rest,relax,hold,dream,hum,* та ті, що використовується суто в імперативах (*var imper): track,shade,translate,stamp,progress through,direct,run,enter*.

Використовуються текстури-прикметники: *'rough,fine'(var texture='rough,fine'.split(',');* та просто прикметники та дієприкметники загального плану:

sinuous,straight,objective,arched,cool,clear,dim,driven(varadjs=('encompassing,'+choose(texture)+',sinuous,straight,objective,arched,cool,clear,dim,driven').split(',').

Цікаво, що у коді віршу автор називає його композиційні елементи так, наче описує сам пейзаж – головні ведучі рядки отримають кодування як функції-стежки: *function path() {*

Підтримуючі ведучі рядки – як функції-місця: *function site() {*

При цьому, цікаво, що збір строфи робиться не лише рандомно, з вибором одного з елементів, а й більш продумано. Так, присутність лексеми ліс – *forest* має обов'язково викликати, згідно з кодом, лексему *monkeys* – мавпи у комбінації з перехідним дієсловом та додатком для побудови об'ємного художнього образу Тарокського яру, яким побачив його поет:

```
if ((words=='forest')&&(rand_range(3)==1)) {
 words='monkeys '+choose(trans);
 } else {
 words+=s[p]+' '+choose(trans)+s[(p+1)%2];
 }
 words+=' the '+choose(below)+choose(s)+'.';
```

Цікаві з точки зору побудови і кодування еліптичні імперативні рядки з заданим відступом та тире наприкінці рядку (*var words='\u00a0\u00a0'+choose(imper)+' the '+adjs.join(' ')+' \u2014'*). Так, саме такі рядки отримують назву функції-печери – *function cave() {* . Довжина рядку задається програмою, що «урізає» рядок до заданої кількості елементів: *adjs.splice(rand_range(adjs.length),1);*

Після того, як кількість рядків на екрані дорівнює 25, перший рядок автоматично запрограмований на видалення, а новий народжується знизу:

main.removeChild(document.getElementById('main').firstChild);

Запуск самої програми розпочинається через 1,2 мілісекунд з моменту її відкриття: *setInterval(do_line, 1200);*

Taroko Gorge розпочиналося як комп'ютерна програма *Python*, що була пізніше перенесена на *HTML* та *JavaScript*, та надихнула багатьох переробити її від початковий код, аби дослідити інші теми, проте у такий самий поетичний спосіб. Можна сказати, що сам цифровий вірш став першоджерелом, що породив послідовників. Так, цифровий поет та професор дигітальної лінгвістики Скотт Реттберг з університету Бергену (Норвегія) (Rettberg) використав процитований вище код Н. Монтфорта та замінив лексичні одиниці у ньому, створивши, таким чином, нарис урбаністичного плану про токійський гараж – *Tokyo Garage* [17], що доступний на тому ж сайті, за кліком нижче на рядку з його прізвищем.

Бартівська «смерть автора» досягається простим закресленням імені попереднього митця та написанням власного імені нижче. Обрано також інший фон (чорний) та колір рядків (жовтий), що більш відповідають неонуарному настрою віршу. До речі, лінгвістично конструкції залишилися незмінними (чергування нееліптичних поширених та непоширених речень та обрізаних бездодаткових імперативів). Деякі рядки отримали розширення за рахунок використання складних слів та словосполучень з означальним

компонентом типу «*war widow*» замість просто «*widow*», «*virtual poets*» замість «*poets*», «*motorcycle gangs*» замість «*gangs*» та ін., що значно розширює потенціал віршу. На загальному коді віршу це, однак, не віддзеркалилося. Дані двокомпонентні словосполучення розглядаються як один елемент у коді:

var above='punk rocker,public servant,prostitute poet,war widow,addict,movie star,tourist,teenager,zombie,goth girl,schoolboy,driver,night,stockbroker,siren,saxaphonist, spokesmodel,rat,translator,rock star,retiree,prostitute,dawn,protagonist,neon sign,traffic jam, bicycle messenger,drummer,godzilla,costumed mascot,vending machine,samurai,private dick, traveler,cat,dragon,puppeteer,hallucination,shrine,chauffeur,mute,technicolor nightmare, private security agent,temple,student,supercomputer,ninja, cultist,scholar,speed racer, undercover cop,earthquake,fish monger,contortionist,microchip,gamer,yakuza,freeter, aristocrat,shogun warrior,gambler,surveillance camera,watcher,pirate,occidental,computer scientist,juggler,cowboy,cosplayer,blogger,hacker,detective,alternativemedicinespecialist,smoker,atomic bomb,thug,architect,technocrat'.split(',')

Зауважимо, що і сам набір лексичних одиниць збільшився у кожній колекції:

var below='Roppongi drunk,Shibuya shopper,gaijin,geisha,manga,pachinko parlor,cherry blossom,sumo,kanji,nose ring,whale,supermodel,pickpocket,flower arrangement,villian, speedwalker,designer,dancer,teacher,sailor,banker,kabuki dancer,clown,magician,virtual pet, correspondent,dog,kung-fu fighter,cleric,bureaucrat,freak,robot,fruitseller,author,dreamer, panda bear,stranger,hip cat,dealer,automaton,mystic,kid,pink kitten, monster,soldier,diplomat,nun,subway,machine,market,politician,host,transvestite,cigarette,subject,sushi,joint,ingenue,shadow,lantern,cuisine,black widow,libation,scandal,pain,processor, routine,motorcycle gang,vintage cadillac,mobile phone,casino,rocketeer,fund,altruist, embezzler, spiritual seeker, DJ,other'.split(',')

Автор сам чесно визнає: «Це тотальна переробка класичного та елегантного згенерованого віршу про природу Яру Токоро Ніка Монтфорта. Він написав код. Я хакнув слова, аби зробити його більш про урбанізм, модерн, та моє уявлення Токіо, міста, де я ніколи не був.» [17].

Дж. Р. Карпентер [14], електронний митець та призер багатьох конкурсів з дигітальної літератури з Канади, переробила даний вірш на свій манер, оздобила його картинкою людського тіла та знову змінила як кольори (сірий фон, червоні рядки), так і лексеми (див. рис. 2), залишивши код незмінним.

Цього разу, було обрано концептосферу їжі та її приготування. Картинка людського тіла робить натяк на сам процес перетравлення їжі, немов завершуючи знайомлення з різними її характеристиками та типами. У назві використано гру слів зі слів *Gorge* (*Taroko Gorge*) – *Яр Тароко* та *gorge – їсти, жрати.*

Incisors weaken the blood vessel.
Gullets encrust.
Languages pare the flared nostril.

scrutinize the rich blackstrap cordial -

Gorges melt the dips.
Smells infuse.
Throats reduce.
Glazes singe the thick spreads.

inspect the cordial damson -

Mandible wilts the meal.
Persistent scents layer.
Crusts savour.
Muscle drives the crust.

inhabit the berry cassis citrus damson -

Brains stimulate the lips.
Incisors brew.
Muscle devours the aroma.

confuse the berry burnt cardamom aftertaste -

GORGE
~~Nick Montfort~~
J.R. Carpenter

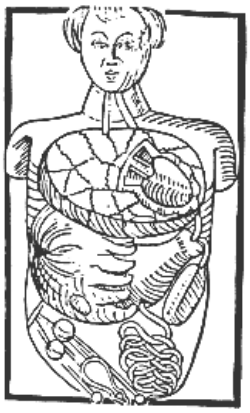

Рис. 2. Скріншот віршу-переробки Дж.Р. Карпентер *Gorge*.

Зрозуміло, що як і у випадку вірша про Токіо, кількість лексем у наборах значно розширилася, надавши віршу більшої інваріативності.

Вірш «*Taroko Gorge*» зазнав 42 переробки – як пародійні, так і серйозні – від різних авторів на 7 липня 2020 р. і невідомо, чи то кінець його перебудуванню.

Останньою з них є *Tranced Gaze* від користувача *xenofem [18]*. Тут «печерний» рядок з імперативом отримав більш плаваючу довжину, проте загалом код залишився незмінним.

Цікаво, що доробниками даного віршу неодноразово виступали одні й ті самі автори (Дж.Р. Карпентер переробляла його 3 рази, Маріуш Пісарські – двічі), експериментуючи з різними семантичними групами слів-наповнювачів відпочаткового коду.

Існує окремий розділ на сайті з творами дигітальної літератури, присвячений всерозвинюючимося віршу Н. Монтфорта *Taroko Gorge* (https://collection.eliterature.org/3/collection-taroko.html), де цей вірш вважається окремим жанром дигітальної поезії як такої.

Дійсно, як показують результати нашого аналізу, оригінальний код уможливлює нескінченні комбінаторні можливості. Читач стикається із зображенням величезного ґатунку, що побудоване невеликим набором текстових елементів у нескінченний прокручуваний текст (як це взагалі характерно для поезії Н. Монтфорта). Вічна філософська плинність речей та моментів підкреслюється унікальністю кожної побудованої строфи, що

ніколи не повторюється (по крайній мірі, наскільки це осяйно зору читача). Як показують результати нашого дослідження, унікальність даного віршу не лише у самій побудові, що ми бачимо і читаємо на екрані, але й у його коді. Так, системою *HTML* керує програмний алгоритм *JavaScript*, відпочатковий код програми нараховує мінімалістську кількість слів (менше 1000). Саме тому така чітка мінімалістична форма має великий потенціал для її перероблення та реміксів. Даний вірш – нескінченна модель особливого типу мультивсесвіту різнотематичних віршів, які пов'язані єдністю форми та – що ще більш важливо для дигітального твору – єдністю коду.

Висновки та перспективи дослідження. Генеративна поезія представляє собою поетичний твір, що породжується згідно з заданою програмою та уособлює собою розуміння терміну «дигітальна поезія» пересічним громадянином. Автор пише програму та програмує її на виконання певних дій, свідком яких є читач, що може прискорювати чи гальмувати появу тексту на екрані, але не має контролю над його сутністю, будучи свідком його породження.

Поезія-переробка – це новий етап генеративної поезії. Читач може не просто прочитати (побачити на екрані та т.ін.) даний твір, але й взяти участь у спільному акту творчості, переробивши код під те семантичне поле лексем, яке вважає за потрібне. Звичайно, читач може і не займатися таким співавторством, а тоді просто мандрувати у мультивсесвіті схожих за будовою та різних за сутністю творів, немов у дзеркальному коридорі.

Ступінь інтерактивності у межах кожного жанру варіюється, але порівняно один до іншого вони виглядають як дзеркальне відображення. Вочевидь, обидва жанри характеризуються доволі невеликою інтерактивністю (у контрасті з іншими жанрами дигітальної поезії), проте у той час як у генеративній поезії інтерактивність може стосуватися налаштувань відображення віршу на екрані, у поезії-переробці інтерактивність представляє собою спільно-творчість автора-доробника з автором оригіналу. В обох жанрах інтерактивність не є обов'язковим елементом, а скоріше додатковою можливістю моделювання зображення на екрані або самого віршу згідно з власними потребами. Якщо у генеративній поезії читач виступає більше у пасивній ролі глядача, вірші-переробки надають йому/їй необмежені з точки зору семантики та обмежені з точки зору комп'ютерного коду можливості для творчості.

Перспективами роботи вважаємо лінгвальне дослідження інших жанрів дигітальної поезії та окреслення їхніх структурно-композиційних особливостей.

Література

1. *Морозова И. Б.* Речевое поведение персонажной личности сквозь призму ее социальной принадлежности (на материале современного английского романа). *Наукові записки. Серія «Філологічна».* Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія». Вип. 26. 2012. С. 224 – 229.

2. *Пожарицкая Е. А.* Базовая таксономия электронной литературы: роды и виды. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: Зб. наук. праць.* Випуск 30. Херсон: ХДУ, 2017. С. 72 – 78.

3. *Пожарицкая Е. А.* Канон и фанфикшн сквозь призму когнитивно-синтаксического подхода. *Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства.* Одеса: «Астропринт», 2017. № 27. С. 39 – 45.

4. *Родин М.* Между физикой и лирикой: о новых формах поэзии. *Дискурс*. URL: https://discours.io/articles/theory/mezhdu-fizikoy-i-lirikoy-o-novyh-formah-poezii

5. *Electronic Literature Organization*: What is E-Lit? URL: http://eliterature.org/what-is-e-lit

6. *Fan Lai-Tze*. URL: https://laitzefan.wordpress.com/

7. *Funkhouser Chr.* New Directions in Digital Poetry (International Texts in Critical Media Aesthetics). NY: Continuum, 2012. 244 p.

8. *Manovich Lev.* The Language of New Media. Cambridge: MIT Press, 2001. 400 p.

9. *Montfort Nick.* URL: https://nickm.com/

10. *Morozova I., Pozharytska O.* Gestalt Analysis as a Means of Language Personality Identification. *Language and Identity: University of the West of England.* Bristol, United Kingdom, 18-20 April 2013. P. 161 – 162.

11. *Paul Christiane.* Digital Art (World of Art). Ldn: Thames & Hudson, 2015. 224 p.

12. *Rettberg Scott.* URL: https://www.uib.no/en/persons/Scott.Rettberg

13. *Barber John*, *Slocum Holly, Philbrook Greg*. Say Their Names! URL: https://dtc-wsuv.org/remembering-the-dead/say-their-names/

14. *Carpenter J.R.* Gorge. URL: https://nickm.com/taroko_gorge/gorge/

15. *Fan Lai-Tze, Montfort Nick.* Dial. URL: https://nickm.com/fan_montfort/dial/?5=%F0%9F%95%94

16. *Montfort Nick.* Taroko Gorge. URL: https://collection.eliterature.org/3/work.html?work=taroko-gorge

17. *Rettberg Scott.* Tokyo Garage. URL: https://nickm.com/taroko_gorge/tokyo_garage/

18. *Xenofem.* Tranced Gaze. URL: https://nickm.com/taroko_gorge/tranced_gaze/ .

Е. А. Пожарицкая,
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра грамматики английского языка

ПОЭЗИЯ КАК СИНТЕЗ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТОВ

Представленная работа направлена на исследование дигитальной поэзии. В фокусе исследования находится генеративная поэзия и поэзия-переработка как одни из базовых жанров цифровой поэзии. Сделаны выводы

о структурно-композиционных особенностях данных жанров и их коммуникативной нагрузке.

Ключевые слова: генеративная поэзия, поэзия-переработка, интерактивность, цифровая поэзия, код.

O. Pozharytska,
Odesa National Mechnykov University,
Department of Grammar of the English language

POETRY AS AN INTELLECTUAL SYNTHESIS OF A HUMAN AND A MACHINE

The present investigation is dedicated to digital poetry. It focuses on the notions of generative poetry and remixed poetry as those belonging to the basic genres of digital poetry. Conclusions are made as to the structural and compositional peculiarities of these genres and their communicative loading.

Key words: generative poetry, remixed poetry, interactivity, digital poetry, code.

УДК 821.131.1-7.09“19”

І. М. Потапова,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів

ЕПІГРАМА В ІТАЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ: ЕВОЛЮЦІЯ ЖАНРУ І СТИЛЬОВІ РІШЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню італійських епіграмних текстів як літературних форм, починаючи з давньогрецького періоду (VI ст.). Акцентується увага на жанрових і стильових особливостях епіграм як стародавніх малих форм за їхньою тематикою, композицією, розміром та ін. На основі аналізу великого історичного літературного матеріалу можна стверджувати, що сучасний епіграмний жанр як окремий самостійний напрям пройшов багатоступеневий і складний шлях історичної еволюції, успадкувавши від своїх античних творців усі кращі традиції і риси: оригінальність, гострий гумор, різноманітність форм та образів, барвистість мови.

Ключові слова: епіграма, еволюція жанру, іронія, стисліcть, мала форма, антологія.

Жанр епіграми є популярним у всіх європейських літературах. Простежується спадкоємність європейської епіграми з античних джерел і універсальність мовно-стилістичних засобів дотепності в різні епохи в різних літературах.

У спеціальних філологічних дослідженнях, що проводяться в Україні, феномену італійської епіграми увага не приділялася взагалі. Що ж стосується італійських дослідників, таких, як Ф. Фортіні, Джино Руоцці, то вони поступово розробляють цю вельми складну для лінгвістичного аналізу тему. Одним із провідних італійських літературознавців, автором антології італійських епіграм, виданої у 2001 р., є Джино Руоцці. Будучи дослідником малих літературних форм-щоденників, думок ('pensieri'), максим, афоризмів і епіграм, він відводить останній особливе місце. Де Маурі в «Історії епіграми в Італії», надрукованій у 1918 р., ділить всю історію італійської епіграми на три періоди: XIII – XVI, XVII – XVIII і XIX – XX століття. Він зазначає, що ця жива, дотепна і яскрава форма, не знаходить в Італії своїх дослідників. Італійський критик Джованні Нікколіні дав таке визначення епіграми: "Епіграма буває двох видів: один - це злісне і гостре висловлювання, інший - веселе, яскраве, привабливе, радісне" [16, с. 28]. Кращою збіркою епіграм досі залишається *Антологія* Джованні Скаліджеро, опублікована в Ліоні в 1573 р. А ті короткі твори, звані "епіграмами", які залишилися у спадок від попередніх поколінь літераторів, насправді можна назвати: римованими сентенціями (з італ. “sentenza”), коротким девізом ('motto'), невинним жартом ('facezia innocente'), веселою гостротою (“arguzia festosa”), компліментом (“complimento”), - коли епіграма з манірної метафори перетворюється на мадригал, частівку, куплет, прислів'я. В італійській поезії поняття "епіграма" прийнято як узагальнювальне щодо низки споріднених малих форм – гноми, емблеми, приамелю тощо, проте не вироблені критерії їхнього розмежування. Відсутнє єдине чітко сформульоване визначення епіграми як типу тексту, а також відсутня детально-розроблена класифікація італійських епіграм.

Актуальність вивчення даної малої форми зумовлена місцем італійської епіграми в історико-літературному процесі, її естетичною цінністю і відсутністю фундаментальних досліджень, присвячених безпосередньо своєрідності жанру італійської епіграми. Відповідно до мети даної статті і зважаючи на обмеженість її об'єму, були поставлені такі **завдання:** 1) вивчити коротку історію розвитку, формування і становлення жанру епіграми в цілому й італійської епіграми зокрема; 2) простежити спадкоємність європейського мистецтва епіграми, зокрема, італійської, і античних джерел; 3) сформулювати саме визначення епіграми як типу тексту; 4) відмежувати епіграму від споріднених малих форм; 5) супроводити деякі види італійських епіграм прикладами з італійської літератури. Прагнення виявити і простежити наскрізну закономірність загального порядку в класифікації різновидів і підтипів італійської епіграми спонукає звертатися до епіграмних матеріалів, незважаючи на тимчасові відмінності і ранги авторів – класиків і невідомих поетів.

Метою статті є комплексний і системний аналіз еволюції жанрової моделі італійської епіграми, її трансформації впродовж тривалого часу, що слугуватиме для подальшого грунтовного дослідження в єдності змісту і форми актуальної культури іронії і сарказму. **Об'єктом** дослідження є епіграми італійськомовних авторів, починаючи з періоду античності і

закінчуючи XXI століттям. **Предмет** дослідження складають жанрові і стильові особливості цих стародавніх малих форм та вивчення їх за тематикою, композицією, розміром тощо. **Результати** дослідження дають відповіді на питання про популярність епіграми як літературного жанру, що представляє окремий, самостійний літературний напрям, який пройшов багатоступеневий і складний шлях історичної еволюції, успадкувавши від своїх античних творців кращі традиції і риси: оригінальність, гострий гумор, різноманітність форм та образів, барвистість мови. **Наукова новизна** визначається зверненням до не опрацьованого у філологічній науці фактичного матеріалу та його лінгвістичній кваліфікації, **теоретичне значення** насамперед полягає у поглибленні положень стилістики, ле5ксикології, жанрології, семантики у їхній проєкції на аналізований матеріал. **Практичне застосування** матеріалів статті може сприяти використання їположень у відповідних вишівських курсах філологічного напряму. **Джерельною базою** дослідження стали епіграми, представлені в італійській літературі минулого століття, зокрема два друковані видання відповідних текстів (“Epigrammi italiani” (2001), “I capolavori dell’epigramma italiano.Dalle origini ai giorni nostri” (1975)) та авторських збірок (П'єр Паоло Пазоліні, Сальваторе Квазімодо, Еудженіо Монтале, Джованні Пасколі, Габріелє Д’Аннунціо, Луїджі Компаньоне, Леонардо Сінісгаллі, Альфонсо Гатто, Альберто Арбазіно, Франко Фортіні, Джакомо Новента, Курціо Малапарте, Энніо Флайано, Джорджіо Капроні, Джорджіо Бассані й епіграми італійського поета Гайо Фратіні на сайті в Інтернеті)..

Важливий також аспект контекстуальтного дослідження специфіки розвитку зразків італійських епіграм у колі польскої (народні фрашки), німецької (шпрухи) та української літератури. Так, Феофан Прокопович, один із професорів відомої в Європі Києво-Могилянської академії, зробив чималий внесок у формування жанру та його подальшого поширення, наприклад, елегія «Плаче пастушок в тривалому ненасті", послання (особливо "Не знаю, хто ти, пророче рогатий...») [8]. Будучи поліглотом, він вільно писав латинською, польською, італійською та іншими європейськими мовами і перекладав з них. Протягом усієї своєї творчості Феофан Прокопович складав епіграми, представивши читачам зразки цього жанру, в якому виявився талант енциклопедиста, дотепної людини свого часу. Феофан Прокопович узаконив цей жанр у своїй "Поетиці" і заснував школу російської епіграми. Його послідовники М.Ломоносов і Ф.Сумароков зробили епіграму одним з провідних жанрів в історико-літературному процесі середини XVIII ст. Епіграми починають нові жанроутворення у російській поезії, або продовжують еволюцію того чи іншого жанру не стільки давньоруської, скільки європейської словесної культури. Цей загадковий вид поезії і в наші дні продовжує залишатися невивченим. Однак увага до епіграми обмежується найчастіше,рамками введень і післямов до збірок і антологій, у яких теоретичні питання специфіки жанру зачіпаються поверхнево, у вигляді супутніх міркувань. Цій крихітці, яка, за класифікацією Нікола Буало-Депрео в трактаті «Поетичне мистецтво» посіла

найостанніше місце в ієрархії літературних жанрів [2, с. 71], присвятили томи антологій німецький просвітитель Лессінг, іспанець Федеріко Карлос Саінс де Роблес, англієць Томас Мор, італійці В. Комаскі, Л. Де Маурі, Джіно Руоцці; авторами епіграм були Ларошфуко, Паскаль, Байрон, У. Блейк, О. Уайльд, М. Твен, Андре Моруа, Гете, Шиллер, Д. Свіфт, Джон Донн, Джеймс Джойс, Лопе де Вега, Аларкон, Тірсо де Моліна, Кальдерон і багато інших. Вивчення стилів так званих малих форм є актуальним, оскільки з поля зору лінгвістів випав такий тип тексту, як епіграма.

Однак існує і чимало суперечливих моментів - таких, як, наприклад, питання про жанрову природу епіграми, про її зв'язки з іншими видами поетичної творчості. Так, у німецькій філологічній науці була поширена теза про те, що епіграма навіть не може претендувати на самостійну жанрову природу, бо вона позбавлена стилістичної єдності (Р.Рейтценштейн, І. Геффкен, У. Віламовіц-Меллендорф). Не встановлена чітка межа між генезисом епіграм і наслідуванням; відсутнє єдине загальноприйняте визначення епіграми; недостатньо аргументовані положення про генезис цієї жанрової моделі; недостатньо фундаментально вивчені основні етапи цього різновиду літературної творчості, мови, стилю, ставлення до інших синхронних і діахронних видів грецької поезії і т. ін.. Епіграма перебуває в найтіснішій залежності від руху суспільно-літературного процесу, від рівня розвитку естетичних знань і уявлень епохи, становлячи собою (в одному з головних своїх напрямів) нібито специфічну форму критичного осмислення історії літератури. На початку XX ст. у дослідженнях і публікаціях епіграм виник досить плідний напрям – комплексний джерелознавчий та історико-літературний підхід до їх вивчення. Імпульсом для літературознавчих досліджень був вихід у світ книги “Епіграма та Сколіон ” Річарда Рейценштейна, автор якої спробував подати основні етапи історії грецької епіграми, знайти витоки елліністичної епіграматичної поезії, встановити її напрями і школи [28, с. 87-192].Відразу ж після виходу в 1893 р. цієї книги, названої «одкровенням у філології», навколо неї розгорнулися жваві дебати. Відповідно до концепції Р. Рейтценштейна, елліністична поезія розвивалася в двох основних напрямах епіграматичної творчості. Одне з них, яке він умовно називає дорійським, або Пелопоннеським, коренилося в дорійській ліриці. Інше, іонійське, сягнуло застільної елегії та сколіону, настільки типових для іонійської поезії. В епіграмах першого типу зв'язку з ліричною поезією позначаються міцніше, у другій же переважає оповідний елемент.

Починаючи з XIX століття, у світі з'являються антології та ґрунтовні дослідження, присвячені античній і латинській епіграмі та епітафіці, в яких увага приділяється, перш за все, історії жанру [10, с. 189]. Епіграма незмінно також згадується дослідниками й у зв'язку з великим масивом комічного, й у зв'язку з мовною грою [11, с. 60-64]. Протягом усього XIX століття у всіх дослідженнях незмінно домінувала елліністична епіграма. Слід зазначити, що саме А. Семенов, невідомий на Заході і не позначений у жодному бібліографічному переліку, був тим першим філологом, який зумів правильно намітити основні віхи у вивченні всієї грецької епіграми.

Як відзначають дослідники, найбільш складним і спірним все ще продовжує залишатися питання про генезис епіграм [10, с. 64]. Питання про генезис феномену епіграматичної творчості складний, перш за все, в методологічному відношенні. Подібно до того, як один тільки факт існування фольклорної мімічної дії безсилий пояснити феномен грецької драми, так і самі тільки теоретичні екскурси в історичну психологію, зокрема, констатація факту тотожності речі та її словесного позначення на певному етапі історичної свідомості, недостатні для пояснення походження поетичної епіграми [10, с. 124].

Значно простіше, як показують дослідження, відповісти на питання, чому перші епіграми складалися у віршах. Фіксація метрично організованої мови диктувалася значністю самої інформації, її екстраординарністю; вона була також об'єктивно зумовлена особливостями того матеріалу, на якому містився напис, і, нарешті, все тією ж функцією «речі, яка розмовляє», «голосу» речей [12, с. 227]. Цілком ймовірно, як вважають сучасні лінгвісти, що сам звичай написувати різні предмети і навіть ритмічно, і художньо оформляти ці написи, не був властивий одним тільки грекам [11, с. 15]. Слід згадати, наприклад, споконвічну російську "епіграму": на глечику: "Напийся - не облийся». На думку нашого сучасника, італійського теоретика античної словесності, Джільберто Фінці [25, с. 46], народження власне епіграми належить до VII ст. до н. е.

Дослідник античної епіграми Н. А. Чистякова зазначає, що «в ранніх грецьких епіграмах вражає збереження пульсу життя колись померлих людей, які довірили пишним і бідним дарам, багатим мармуровим стелям і невибагливим мармуровим плитам, свої надії і очікування, прохання і подяки, горе і відчай, страх і терпіння» [11, с. 123]. В елліністичну епоху триває заміщення епіграми епітафією, однак надгробні написи стають емоційно більш різноманітними. Зазвичай їх присвячували не героям, а приватним особам, знайомим. У деяких випадках епітафія звучить іронічно, як, наприклад, в автоепітафії Каллімаха: «Повз Баттова сина могилу проходиш ти, перехожий. Умів він / / пісні складати, а часом і за вином не нудьгувати» (переклад автора) [5].

Перше видання антології в тому вигляді, в якому ми читаємо її тепер, з'явилося в 1772-1776 рр. в Страсбурзі під редакцією Р. Брунка. Згодом багато авторів перекладатимуть епіграми на різні мови, зокрема, і на італійську, як, наприклад, Джузеппе Паріні [30, с.122] і Джакомо Леопарді [30, с. 194 – 200]. Антична епіграма стала відома в епоху Ренесансу, коли до цього жанру звертаються Клеман Маро у Франції, Філіпп Меланхтон в Німеччині, Томас Мор в Англії і Анджело Амброджіні Поліціано в Італії [27, с.34]. Потрапивши з Греції в Стародавній Рим, епіграма розцвіла в устах двох геніальних поетів – Катулла (87 р.. або 84 р. до н. е. – близько 54 р. до н. е.) і Марка Валерія Марціала (близько 40 р. – близько 104 р. до н. е.).

Поезія римського поета Катулла мала значний вплив на розвиток латинської епіграми. Катулла прийнято вважати зразком жанру еріграми не тільки за його вишуканий стиль, а йі за вільний вибір кількості рядків в

епіграмі: від двох до декількох десятків. Вже тоді виходить на перший план двоїстість епіграми - елегантного епіграфа (грец. 'epigraphe' – напис) – дорогоцінних спогадів однієї миті, швидкоплинного образу – з одного боку, і випаду, злого сарказму, викриття, що зриває маску з того, у кого "солодкі мови і жовч в серці" – з іншого [19, с. 11].

Марціал, великий автор епіграм з Риму, представник другої традиції, яка набула більшого поширення, створив в епоху Нерона 1557 наповнених гіркою правдою «замальовок з життя агонізуючої імперії» [18, с. 4]. Як зазначає І. М. Тронський, «Марціал відкрив особливе мистецтво епіграми, вільно розпоряджаючись всілякими формами оповідання: він будує епіграму як міркування або як діалог. Марціал передбачив подальший розвиток жанру в європейських літературах і справді виявився основоположником епіграми» [10, с. 201].

В епіграмі зазвичай наявна кінцева репліка, яка заснована на несподіваному перевороті ситуації (грец. 'aprosdoketon'), а якщо її немає, то це – байка, аполог, що завгодно, але не епіграма [12, с. 93]. У фіналі у Марціала міститься гострота (лат.'aculeus', 'aliquid luminis'; з італійської. 'freddura') - це сповнене особливим змістом трактування події, комічна гіпербола, або парадоксальна розв'язка, і ефект несподіванки то більше, що далі знаходиться прикінцева репліка від припущень читача [12, с. 136].

Що стосується стилістичних особливостей античної епіграми, порівняння, метафори і епітети використовуються з метою надання віршам великої емоційності. Оскільки метрична схема епіграми не завжди давала змогу вмістити у своєму обсязі таку складну конструкцію, як порівняння, то автори епіграм воліли використовувати метафору і епітет.

Метафора - вид тропу, перенесення властивостей одного предмета (явища або аспекту буття) на інший за принципом їх6ньої подібності в будь-якому відношенні або за контрастом [6, с. 218]. Слід зазначити, що вірш Мелеагра (58 рядків), повністю побудований на метафорах. У ньому поет порівнює творіння кожного зі співаків поезії з квіткою або гілкою дерева: ".. *Этим созданьем своим благоговейно почтил,/ Много вплетя в него лилий Аниты, Миро базиликов,/ Мало Сапфических роз, но настоящих зато./ Вплел он нарцисс Мелани́ппида, гимнов исполненный звучных,/ И Симонидовых лоз новый побег молодой*... (Переклад *Ю.Ф.Шульца*)..." [4, с. 221].

Епітет - один із тропів, образне визначення предмета (явища) [6, с. 512]. Епітети використовують всі жанри лірики, але епіграма найчастіше вдається до барвистих епітетів. Епіграма теж використовує такого роду тропи, наприклад: достославний, конеобільний Плагіон, войовничогрізна діва.

Отже, можна зробити висновок, що обмежена обсягом, епіграма, будучи малим жанром лірики, змушена використовувати яскраві, ємні образи і великий діапазон стилістичних засобів. За допомогою точних, тонко підібраних образів і традиційних тропів, епіграма підсилює передачу настроїв і емоцій, прикрашає вірш і описує всю палітру почуттів.

В епоху Середньовіччя простежується інтерес до епіграми; її писали і латиною, і грецькою, але ще охочіше переписували старі епіграми [7, с. 24]. Якраз ось таким чином і були складені великі епіграматичні антології. Латинська антологічна епіграма входила в усі курси шкільної пїітики. Середньовічні ж поети у своїх оригінальних епіграмах не виходили за рамки античних традицій [7, с. 3-36]. Поети нового часу спочатку писали майже виключно латиноі, дотримуючись античних канонів і наслідуючи зразки античних попередників; однак із XVI століття стали з'являтися гострі віршовані мініатюри і на сучасних європейських мовах: італійською, французькою, іспанською, англійською, польською [3, с. 148]. Першим поетом, який вжив слово «епіграма» італійською мовою, на думку Дж. Леопарді, був флорентієць Луїджі Аламанні, друг Макіавеллі [29, с. 66].

У авторів епіграм нового часу все виразніше позначається сатиричний лад. Але античність служила їм невичерпним джерелом тем і образів. Епіграма, в якій була наявна протилежність початкових рядків твердження і короткої прикінцевої "гостроти", склалася в італійській літературі в XVI столітті. Вона набула стійкої форми як «малий жанр» класицизму в XVII – на початку XIX століть. На думку французького дослідника епіграми Нікола Буало-Депрео, саме італійці є винуватцями появи у французькій літературі так званого 'pointe' – вістря, завершальної думки, що проливає світло на сказане раніше [2, с. 70]. Один із найвідоміших дослідників В. Васильєв відзначає такі напрямки розвитку жанру в XVII столітті: 1) побутова епіграма, що висміює уявну непідкупність суддів, псевдоблагочестя ченців, марнослів'я адвокатів, шарлатанство лікарів і т. п.; 2) політична епіграма, темою якої стала запекла боротьба, війни, бунти; 3) преціозна епіграма, що виросла з мадригала, з гіпертрофованих вихвалянь, славослів'я; 4) літературна епіграма: літературний твір епохи не обходився без епіграматичного обстрілу, літературна полеміка вийшла за рамки вузького літературного середовища [3, с. 38].

Понад тисячу епіграм у формі дистиха на початку XVII століття написав італійський енциклопедист Бернардіно Бальді. Він розділив їх на п'ять груп: моралі, висловлювання дотепні, урочисті, смішні і різні. Наприклад: *A un ambizioso/Regnar vorresti, io di regnar non amo./Chiedi perche`? Perche servir non bramo - Честолюбному/ Хотів би царювати, мені не залюбки це / Якщо запитаєш чому - я відповім, що не жадаю слугою бути* (переклад автора) [30, с. 81]. XVIII століття стало піком розквіту в розвитку європейської епіграми. Продовжувала існувати політична епіграма, але не менш люто обмінювалися уїдливими репліками поборники Просвітництва, енциклопедисти та їх противники. У своїх "листах про епіграму" дослідник даного жанру С. Беттінеллі, вважаючи Вольтера кращим серед творців епіграм, писав: “Головним зразком став Вольтер. Уїдливі і колючі гостроти, поширившись по Європі, створили йому славу неперевершеного співрозмовника і світила першої величини своєї епохи " [14, с. 201].

Філолог-коментатор італійських класиків Уго Фосколо так написав у 1795 році про жанрову особливість епіграми – «це бесіда у віршах», які

читають з різних приводів, за будь-яких обставин [31, с. 57]. Часом це жанр надосвічених поетів, часом – це просто поетичний мотив, коротка рима. Багато дійових осіб – загальні герої (зарозумілий поет, скнара, продажний суддя). Часом це манірний і химерний жанр з дивовижними образами. Епіграми деяких поетів у другій половині XVIII століття відрізняються дидактизмом. В інших жанрові контури епіграми стираються, і вона змикається з байкою. З часу появи епіграматичних казок межі між байкою і епіграмою стали менш чіткими [3, с. 7-58]. У XIX столітті мало хто з відомих майстрів епіграми звертається до неї, якщо не брати до уваги години дозвілля й особисті приводи. У масовій пресі – в газетах і журналах – епіграму витіснили памфлет, фейлетон, карикатура. А. Михайлов вважає, що «написи під літографіями були цілком «епіграматичні», але окремо від малюнка вони не існували [7, с. 33]

Епіграма - жанр реалістичний. Як пише критик Гайо Фратіні: “влучність епіграми в тому, щоб не послати м'яч у кут, на трибуну, убік” [25, с. 8]. Таким чином, говорити відкрито є властивістю і необхідністю епіграми. Моральна дієвість епіграми полягає в її здатності викликати негайну реакцію людини. Епіграма порівнюється з історією, бажано з історією маленькою і глибоко особистою (“дрібницею", як говорив Катулл). Вона зазвичай не виходить за свої рамки в історію велику. Хоча окремі політичні епіграми зачіпають і соціальні проблеми, звичаї, мораль. У зв'язку з цим доречним прикладом того, в якому тісному зв'язку знаходиться сучасна італійська епіграма з історичними епіграматичними текстами, є ксенія (з грецької ξενία, лат. xenia) Еудженіо Монтале (1896-1981). Сам поет говорить про це в одному з інтерв'ю Марії Корті: “Коли я почав складати епіграми, то виявив розмір вірша, який, мабуть, прагне до прози і в той же час відкидає її" [22, с. 16]. У результаті вся поезія збірки Satura, а потім і наступні збірки -Diario del '71 e del '72 [17] постає як тип лірики, дуже близький до літературного жанру щоденника, в якому надихаючі сигнали взяті з повсякденної реальності; здавалося би, банальна подія, як, наприклад, загальний страйк, стає для автора можливістю замислитися про сучасну реальність. Xenia II із збірки Satura (у назві Satura він посилається на "Меніппові сатири" поета Римської імперії Варрона, 116 – 27 рр. до н. э.), як і інші вірші із цієї серії, присвяченої дружині Друзілле Танзі, супутниці життя поета і прозваної "мухою" через сильну короткозорість і подальшу необхідність у дуже товстих окулярах. Римський поет Марціал (I століття до н. е.) обрав слово *xenia* для заголовка XIII-ої книги своїх епіграм. Ця книга містила короткі застільні вірші в елегійних дистихах, написані як супровід до різних подарунків і страв для друзів і гостей: з похвалою або осудом подарунків. Стиль ксенії прозовий і використовує форму розмови. Монтале, звертаючись до важко хворої дружини, згадує про їхнє подружнє життя, алегорично символізує спуск по сходах, по шляху існування. Поет драматично віщує відсутність дружини у своєму житті: "на кожній сходинці немає порожнечі". З риторичної точки зору анафора до віршів 1 і 8 ("я спустився") підкреслює повторюваність і важливість цієї дії. «…Збіги, пастки, пересадки і бронь»

(переклад автора) [21, с. 309] здаються тепер абсолютно марними, тому що вони є частиною поверхневої реальності; бо найглибшу не всім вдається вловити. Але дружина Монтале могла помітити цю глибину, як це не парадоксально, саме завдяки своїй майже повній сліпоті: "*я знав, що з нас двох / єдині справжні зіниці, хоча і затуманені, / були твоїми*" [21, с. 309]. Звідси підкреслюється роль Друзілли Танзі і значення, яке її відсутність має в житті поета. Монтале підкреслює їхню взаємодопомогу: жінка тільки здавалася слабкою і ніби потребувала підтримки, показуючи йому глибину реальності. Поет підтримує її і допомагає їй спуститися сходами. За початковою гіперболою ("не менше мільйона") [там само] йдуть розмовні вірші. Саме цієї ксенії торкається І.Бродський у своєму ессе «В тени Данте», яке присвятив присутності Данте у творчості Монтале. Щодо інтертекстуальних вставок, І. Бродський зазначає. «Зрештою виноска існує там, де виживає цивілізація. "Xenia I" і "Xenia II", як "Щоденник 71-го і 72-го", вірші, що склали даний том, сповнені відсилань до Данте"[1]. "Увесь поетичний шлях Монтале утворюється як подорож людського життя, багатого ознаками трансцендентності, у цьому випадку простежується асоціація зі спуском в Дантове пекло. Іноді відсилання складається з єдиного слова, іноді це вірш-відлуння, подібно № 13 з «Xenia I», яке збігається з висновком двадцять першої пісні «Чистилища» [13, с. 56].

Ще одним сучасним поетом, який писав епіграми, і також став лауреатом Нобелівської премії в галузі літератури, як і Монтале, але на 16 років раніше, був Сальваторе Квазімодо (1901–1968). Квазімодо і Монтале об'єднувала не тільки прихильність до епіграм, а й вони обидва належали до італійського літературного руху-герметизму, і, на думку журналіста Ідро Монтанеллі, між ними завжди велася війна Нобелівських премій. Промова, якою привітали італійського письменника, поета, перекладача епіграм з давньогрецької у Стокгольмі у 1959 році, містила такі слова: "за ліричну поезію, яка з класичною жвавістю виражає трагічний досвід нашого часу».

Збірка *Acque e Terre (1920–1929)* виявилася ключовою для отримання премії. Центральне місце у збірці віршів посідає короткий, як грецька епіграма, але дієвий, як тільки велика поезія може бути, ліричний двовірш *Ed e` subito sera* [26, с. 9]: *І вечір в мить ока / кожен самотній в серці землі / пронизаний променем сонця/ і в одну мить вечір /(переклад автора).* Вільний і швидкий вірш. Фрагмент, який наводить на роздуми про похмуру самотність людини. Існування відчувається як болісна подорож у темряву. Приєднання Квазімодо до герметизму було предметом критичної уваги. У цьому він хотів відродити лінгвістичну корекцію, очищену від шлаку маньєризму та націоналістичної риторики. У пошуках нового обличчя для своєї поезії він переконується у тому, що автор може звернутися до нового, тільки після обробки стародавнього. Будучи перекладачем давньогрецьких ліриків, Квазімодо навчався у них виразності і лаконізму. Серед улюблених мішеней епіграматистів завжди були літератори у всьому своєму різноманітті: письменники, критики, заздрісні колеги і, навпаки, ті, кому заздрили**.** Свою поетичну інвективу направляє Ф. Фортіні проти Карло Бо у

вигляді найкоротшої епіграми з одного слова “No”, Флайано - П.Пазоліні, С. Квазімодо проти Е.Монтале, як наприклад, в епіграмі «Поетові-недругу»:

A un poeta nemico/Su la sabbia di Gela colore della paglia/mi stendevo fanciullo in riva al mare/antico di Grecia con molti sogni nei pugni/stretti e nel petto. La` Eschilo esule/misuro` versi e passi sconsolati,/in quel golfo arso l`aquila lo vide/e fu l`ultimo giorno. Uomo del Nord, che mi vuoi/minimo o morto per tua pace,/ spera:la madre di mio padre avra` cent`anni/a nuova primavera. Spera: che io domani/non giochi col tuo cranio giallo per le piogge/.

*На піску Джели кольору соломи / я хлопчиськом лежав, розтягнувшись на березі/ стародавнього моря Греції з незліченними мріями / в стиснутих кулаках і в серці. / Там вигнанець Есхіл / виміряв свої вірші і гіркі кроки, / у тій висушеній затоці його помітив орел / і став цей день останнім. / Людина Півночі, ти хочеш моїх нещасть і смерті заради свого спокою, / надійся: / Цієї весни матері мого батька буде сто років. / Надійся: що я завтра / не гратиму твоїм черепом жовтим від дощу. /(*Переклад автора*)* [26, с. 191].

Домінувальним мотивом поезії Квазімодо є спогади, де метафора «мрії у стиснутих кулаках» насправді стосується його власної долі. Вона здебільшого закріплена в пейзажі Сицилії, а саме неподалік від овіяного міфами міста Великої Греції Сіракузи.

П`єр Паоло Пазоліні (1922–1975), комуніст, атеїст, анархіст і все ще дуже релігійна особистість, залишив глибокий слід в італійській культурі в першу чергу як кіносценарист і режисер, який навіть брав участь у створенні фільму «Солодке життя» Фелліні.

Але не менш важливою була його поетична діяльність, незважаючи на численні людські і художні протиріччя. 1956 рік, як відомо, був роком повстань у Польщі та Угорщині і одкровень про культ особистості Сталіна на XX з'їзді КПРС у Москві. Ці події мали наслідки не тільки в політичному плані, вони відбилися також на мисленні інтелігенції Італії. Того року журнал *Nuovi Argomenti* опублікував вірш Пазоліні "Прах Грамші", який письменник Італо Кальвіно назвав "новою ерою італійської поезії” [15, с. 94]. У цей період поет все ще бачив епічні релігійні риси у подальшому розгортанні історичного і соціального розвитку. Оскільки Пазоліні бере участь у перетвореннях, він справляє враження не розвитку, а виродження. Переважає сильна гіркота???? по відношенню до людського світу, особливо до власної нації, тодішньої Італії. Гіркота є одночасно і почуттям приниження, про що свідчить той факт, що назвою одного з двох розділів книги, присвяченої епіграмам, є «Принижений і ображений». Описана ситуація стає апогеєм в епіграмі під назвою "Моя нація", яка являє собою серію інвектив і образ, спрямованих на італійський народ. Останній вірш приймає форму саркастичного запрошення: *Sprofonda in questo tuo bel mare, libera il mondo/ Поринь в це твоє прекрасне море, звільни світ/* [23, с. 141].

Висновки: 1) У цій статті були розглянуті основні віхи в історії розвитку і становлення жанру епіграми, сформульовано основні ознаки, що відрізняють епіграму від інших малих жанрів лірики. Стислість і

лаконічність стали для поетів згодом основними умовами і, одночасно, привабливою силою у створенні епіграматичного жанру.

2) Антична епіграма характеризувалася такими основними формальними ознаками: 1) стислістю; 2) елегійним дистихом; 3 змістовністю викладу; 4) чітким тематичним стандартом; 5) спрямованістю на адресата.

3) Обмежена обсягом, епіграма змушена використовувати яскраві, ємні образи і великий діапазон стилістичних засобів. За допомогою точних, тонко підібраних образів і традиційних тропів, епіграма підсилює передачу настроїв і емоцій.

4) Тематика і образна система епіграми заснована на звичних для людини асоціаціях. Крізь століття епіграма доносить до нас живі і трепетні почуття людей далекого минулого і є джерелом натхнення для сучасників.

5) Епіграмний сюжет складається з протиставлення двох частин вірша, які вступають у протиріччя. Це – основний композиційний прийом епіграми - протилежність експозиції і короткої прикінцевої гостроти.

6) У кінці XX століття, епіграма, будучи одним із небагатьох жанрів, які зародилися в глибоку давнину і дожили до наших днів, остаточно визначилася як малий ліричний жанр сатиричної спрямованості. Нинішній стан жанру свідчить про те, що епіграма вкотре затихла перед новим ренесансом.

Література

1. *Бродский И.* В тени Данте. Журнал Иностранная литература. № 12. 1996. URL: https://magazines.gorky.media/inostran/1996/12/v-teni-dante.html .

2. *Буало-Депрео Н*. Поэтическое искусство. Москва: Госуд. изд. «Худ. лит.», 1957. 232 с.

3. *ВасильевВ*. Об эпиграмме. *Всемирная эпиграмма*. Антология в 4-х томах. Санк-Петербург: Политехника,1998, 344 с.

4. Греческие эпиграммы (VII в. до н.э. − IX в. н.э.). Москва-Ленинград: Academia, 1935. 315 с.

5. *Каллимах.* Библиотека греческих исследований, Греко-латинский кабинет: URL: http://www.mgl.ru/library/101/Kallimah_Epigrams_Zavialova.html .

6..Литературный энциклопедический словарь / под. общ. ред. В. М. Кожевникова, П.А. Николаева. Москва: Сов. энциклопедия, 1987. 751 с.

7. *Михайлов А*. Три века французской эпиграммы. *Французская эпиграмма.* Москва: Художественная литература, 1979, С. 3-36.

8. *Курганов Н*. Книга письмовник. Санкт-Петербург, 1777, с. 304 (без имени автора); печ. по кн. Феофан Прокопович, 1961. 216 с. URL: http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=5097

9. *Семенов А. Ф.* Симонид Кеосский, его жизнь и поэзия. Киев, 1903. 229 с.

10. *Тронский И. М*. История античной литературы. Ленинград, 1957. 451 с.

11. *Чистякова Н. А*. О некоторых фольклорных жанрах греческой лирики. Иноземная філологія. Львов, 1973. Вып. 32. С.60-64.

12. *Чистякова Н. А*. Греческая эпиграмма VIII –III вв. до н.э. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1983. 216 с.

13. *Baranski* Z. A note on Montale`s presumed dantism,"Italica", 1979. 56 p.

14.*Bettinelli S*., Lettere a Lesbia Cidonia sopra gli epigrammi, Cesare, Venezia, 1801.

15.*Chiarotto F*., Operazione Gramsci. Alla conquista degli intellettuali nel'Italia del dopoguerra, Bruno Mondadori, Milano 2011. 160 p.

16. *D'Elci Angelo Maria*. Satire, epigrammi, epitaffi e poesie latine. Silvestri. Milano, 1841.

17. *Diario del '71 e del '72*, Collana Lo Specchio: i poeti del nostro tempo, Mondadori. Milano**,** I ed. 1973.

18. *Epigrammi* di Marziale. Einaudi 1964.

19. *La poesia* latina di G. Pascoli. Firenze: «La Nuova Italia», 1996.480 p.

20. *Livrea E.* Da Callimaco a Nonno: dieci studi di poesia ellenistica, Messina, D'Anna, 1995, pp. 29-121

21. *Montale E*. Tutte le poesie.Oscar Mondadori.Milano. 2010. 1245 p.

22. *Montale* commenta Montale, a cura di Lorenzo Greco, Parma, Pratiche, 1990. 201 p.

23. *Pasolini P.* Alla mia nazione.Bestemmia. Tutte le poesie.Garzanti.Milano, 1993. 555 p.

24. *Poesie*, a cura di E.Bellorini, 2 voll., Laterza, Bari, 1929.

25. *Poesie* e discorsi sulla poesia, a cura di G. Finzi, Mondadori. Milano, 1971.

26. *Quasimodo* Salvatore, Tutte le poesie, Oscar Mondadori, 2013. 594 p.

27. *Quattrocento*-Settecento, Einaudi, Torino.1998.

28.*Reitzenstein* R, Epigramm und Skolion. Ein Beitrag sur Geschichte der Slezandrinischen Dichtung, Oiesnen, 1893. 288 p. URL: https://archive.org/details/epigrammundskoli00reituoft/page/14/mode/2up

29. *Rigoni M.A.* Il pensiero di Leopardi. Milano: Bompiani, 1997. 305 p.

30. *Ruozzi G.,* Epigrammi italiani, Einaudi Tascabili, 2001. 405 p.

31.*Tragedie e poesie* minori, a cura di G. Bezzola, Le Monnier, Firenze, 1961. 505 p.

І. М. Потапова,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра иностранных языков гуманитарных факультетов

ЭПИГРАММА В ИТАЛЬЯНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 20 ВЕКА: ЖАНРОВАЯ ЭВОЛЮЦИЯ И СТИЛЕВЫЕ РЕШЕНИЯ

Данная статья посвящена описанию итальянских эпиграмматических текстов как литературных форм, начиная с древнегреческого периода (VI в.). Для достижения этой цели автор акцентирует внимание на жанровых и стилевых особенностях эпиграмм как древних малых форм, различающихся

по тематике, композиции, размеру и т.д. Опираясь на всесторонний анализ обширного исторического литературного материала, проведенного в работе, можно отметить, что современный эпиграмматический жанр, представляя собой отдельное, самостоятельное направление, прошел многоступенчатый и сложный путь исторической эволюции, унаследовав от своих древних авторов все лучшие традиции и черты: чувство оригинального и острого юмора, разнообразие форм и образов, красочный язык.

Ключевые слова: эпиграмма, эволюция жанра, ирония, краткость, малая форма, антология

I. M. Potapova,
Odessa National I.I. Mechnikov University,
Humanities Faculties Foreign Languages Department

EPIGRAM IN THE 20TH-CENTURY ITALIAN LITERATURE: GENRE EVOLUTION AND STYLE SOLUTIONS

This article deals with the description of Italian epigrammatic texts as literary forms, beginning from the ancient Greek period (VI c.). To achieve this goal the author focuses on the genre and style peculiarities of epigrams as ancient small forms that vary in subject matter, composition, size, etc. Drawing on comprehensive analysis of vast historical literature material carried out in the work we may remark that the modern epigrammatic genre, presenting a separate, independent trend has passed a multistage and complex way of historical evolution, inheriting from its ancient authors all the best traditions and features: a sense of original and acute humor, variety of forms and images and colorful language.

Key words: epigram, genre evolution, irony, brevity, minor form, anthology

УДК 811.161.2’276.3-055.2’42

В. О. Ульянова,
канд. філол. наук,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
викладач кафедри іноземних мов природничих факультетів

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ *BUSINESS WOMAN* НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ЖІНКА»

У представленій статті аналізуються особливості вербалізації образу ділової жінки на сторінках журнального періодичного видання «Жінка». У статі була зроблена спроба систематизувати особливості вербальних засобів репрезентації ідентичності ділової жінки в текстах періодичного видання; описати формування мовними засобами стереотипів фемінності у пострадянський період історії України; за даними публіцистичних текстів проаналізувати трансформації традиційних ґендерних стереотипів. Автором

підкреслювалось, що тексти сучасного періодичного жіночого видання характеризуються активізацією різноманітних словотворчих компонентів, наприклад, для позначення найвищої оцінки: *супервумен*, *суперзірка, суперфінал*, *мегашоу* та ін.; мовлення сучасної ділової жінки на сторінках журналу увиразнюється великою кількістю іншомовних слів, особливо це помітно при описанні досвіду роботи на світовому ринку українських жінок.

Ключові слова: мовна особистість, соціолінгвістика, ділова жінка, журнальне періодичне видання «Жінка», ґендерний стереотип, ґендерна ідентичність, фемінність.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Мова фіксує відбитки потужних трансформацій, суттєвих перетворень, значних подій, що відбуваються в соціумі, адже суспільні й мовні зміни тісно пов'язані між собою Актуальним у сучасній лінгвістиці є поняття *мовна особистість*, яку по-різному тлумачать науковці, але вони збігаються у загальному розумінні того, що мовна особистість репрезентує у мовленнєвій діяльності найхарактерніші особливості того чи іншого історичного часу.

Феномен мовної особистості представляє великий інтерес для науковців, які працюють у різних галузях гуманітарного знання – психології, філософії, соціології, етнокультурології та інших галузей знань. Лінгвістичну концепцію мовної особистості започаткували такі науковці: у вітчизняному мовознавстві – І. Голубовська, С. Заостровська, О. Заостровський, С. Єрьоменко, М. Іваницька, А. Романченко, а також у зарубіжному – С. Воркачов, В. Карасик, Ю. Караулов, В. Нерознак та ін.

Дослідження мовної особистості стало актуальною і перспективною проблемою сучасної лінгвістичної парадигми. Науковці активно долучаються до вирішення нагальних питань і лінгвістичної персонології (Ф. Бацевич, А. Загнітко, Т. Космеда та ін.). *Актуальність* представленої статті полягає в поглибленні та систематизації особливостей вербальних засобів означування ідентичності української ділової жінки в текстах періодичних журнальних видань, а також висвітленні відображення, функціювання і трансформації традиційних ґендерних стереотипів та формування стереотипів фемінності у певний період історії. *Науковою новизною* позначаються й ідентифіковані у процесі дослідження мовні маркери фемінних стереотипів, реалізовані на лексичному та граматичному рівнях мови.

Мета дослідження — систематизувати особливості вербальних засобів репрезентації ідентичності ділової жінки в текстах періодичного видання; описати формування мовними засобами стереотипів фемінності у пострадянський період історії України; за даними публіцистичних текстів проаналізувати трансформації традиційних ґендерних стереотипів. *Об'єктом дослідження* є мовна особистість сучасної української ділової жінки. *Предметом* вивчення є особливості комунікативної особистості української ділової жінки у добу незалежності держави. У процесі досягнення поставленої мети було вирішено низку *завдань,* основним з яких було змоделювати основні стереотипи фемінності ділової жінки пострадянського

періоду. У роботі застосовано такі спеціальні *методи*: *контекстуально-інтерпретаційний метод* та *контент-аналіз* використано для інтерпретації змісту висловлювання та виявлення специфічних значеннєвих моделей фемінних стереотипів, представлених в аналізованих джерелах; *компонентний аналіз* дав змогу висвітлити семантичну оригінальність кожного маркера стереотипізованих моделей мовної особистості української жінки.

Теоретична цінність роботи полягає у висвітленні вербальної специфіки ґендерних особливостей мовної особистості української жінки в текстах періодичних видань з урахуванням екстралінгвальних (соціальних, культурних та ідеологічних) чинників її актуалізації, що відповідно поглиблюватиме теоретичні підвалини лінгвоґендерології, а також лінгвоперсонології – у формуванні загальних відомостей про мовну особистость як таку. *Практичне значення* одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть використовуватися в навчальному процесі під час викладання лекцій, спецкурсів і спецсемінарів із сучасної української мови (розділи «Лексикологія», «Граматика», «Стилістика»), лінгвоперсонології і ґендерної лінгвістики, соціо- та психолінгвістики, комунікативної і сугестивної лінгвістики, лінгвокультурології та медіалінгвістики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Центром сучасного зацікавлення науковців-лінгвістів є тексти, які репрезентують різні соціокультурні сфери життя людей. Особливим попитом завжди користувалися журнали для жінок [1].

В кінці ХХ століття формується поняття «глянцевий журнал», або «глянець», змінюється змістове наповнення, яке відповідає часу і потребам читачок. Н. Клименко зазначає, що «жіночих глянцевих видань є своя характерна стилістика, не тільки словесна, а й структурна, така, що стосується також і оформлення. У числі перших ці видання відмовилися від чіткого розміщення матеріалів за змістом …» [2].

Україномовний журнал «Жінка» (до 1991 року виходив під назвою «Радянська жінка») також змінюється та набуває деяких ознак глянцю: спостерігається більше наочності, реклами, полегшення змісту статей. Сама рубрикація теж відчула змін, що пов’язано з переосмисленням ціннісного наповнення. На сторінках періодичного видання активізується імідж ділової жінки. Сучасні українки прагнуть реалізувати себе в суспільстві, але на тлі традиційних стереотипів діловій жінці належить навчитися поєднувати дві протилежні ролі: сімейну і професійну. Портрет жінки, затребуваної часом – це портрет упевненої, незалежної, розумної людини, яка добре володіє собою, вміє досягати поставлених цілей і справлятися зі складною ситуацією.

Сучасні українки прагнуть реалізувати себе в суспільстві, здобуваючи високоякісну освіту та реалізуючи себе в широкому спектрі професійної діяльності. Проте ще наявні в сучасному суспільстві стереотипи знегативованого ставлення до жінки-керівника, жінки-успішної підприємиці, тобто – *ділової жінки.*

В умовах нестабільної політичної та економічної ситуації незалежної України ринок праці переживає важкі часи. У статті «***Переворот? У малому бізнесі…»*** (рубрика **«Жінка і ринок»**) наголошується на тому, що *«вистачить пальців на руках, щоб перелічити жінок-підприємниць»*, а також, констатує автор, стали звичними фрази ***«фемінізація бідності»*** та ***«у безробіття жіноче обличчя»*** [6, с. 11]. У тексті статті використовуються лексеми та словосполучення на позначення нових економічних реалій: *тендер, податкові канікули, консалтингові послуги, кредитна система, бізнес-план, бізнес-інкубатор.*

Мовлення героїні вирізняється вживання шаблонних словосполучень таких як *брати кредити; під п'ятнадцять річних,* а також *фразеологізмів: заганяти у глухий кут; звести на слизьке: наприклад,* «*Підприємства змушені брати кредити під карколомні відсотки…, під п'ятнадцять процентів річних…, не заганяти країну у глухий кут…»* [6, с. 11]. У наведеному прикладі паралельно вживаються лексеми *процент* і *відсоток*, але частіше вживається слово *процент*, як і в інших текстах статей. Цікаво, що за радянських часів відсоток вважали мало не націоналістичним словом. Тільки у найсучасніших випусках спостерігаємо перевагу на користь другої лексеми, що пояснюється загальною тенденцією до вживання українських термінів.

У 80-х роках в процесі русифікації з'являються статті з критикою використання терміну *відсоток*. Слово вважалося штучним та застарілим, а також називалося «архаїзмом» і «діалектизмом». Пропонувалося масово використовувати замінник *процент* з обґрунтуванням пріоритетного вживання інтернаціональних термінів. У вищезазначеному прикладі паралельно вживаються слова процент і відсоток, але ми помітили частіше використання лексеми процент у текстах статей [3].

У вищезгаданій статті ми звернули увагу на лексему *партократи: «До того ж постійні волання, що партократи – злочинці…»* [6, с. 11]. Термін походить від поняття *партократія,* який характеризується як панування у політичній системі суспільства однієї чи групи споріднених партій, що зосереджують у своїх руках управління всіма сферами суспільного життя.

Жінка-підприємець у своєму мовленні постійно вживає вставні слова, які активізують увагу співрозмовника, а також вказують на порядок думок, зв'язок між ними: з*розуміло, пригадайте, щоправда, приміром, повірте, скажіть, правда, на жаль, зрештою, безперечно, можливо, соромно казати* [6, с. 11].

Показовим на вербально-семантичному рівні головної героїні публіцистичного тексту є використання дієслів: ***виборотИ, здобути, виборювати, відстоювати,*** які характеризують жінку як наполегливу особистість: «*А от посаду керівника Агентства довелося виборювати, відстоювати… То довга історія, як я виборола посаду директора. Саме виборола, здобула*» [6, с. 11].

У статті під назвою ***«Усього можна навчитися»*** (рубрика **«Жінка і ринок»**) розповідачка ділиться спільним досвідом з чоловіком про відкриття

«швейного салону»: *«Коштів на ремонт бракувало – банк кредиту не давав. Робили все самотужки»*. Автор статті наводить аргументи героїні, чому салон назвали ім'ям чоловіка, а не її власним іменем: *«Салон назвали іменем Сергія, бо хоч це їхня давня спільна мрія – створювати гарні моделі, та Віта йшла до неї без перешкод, Сергієві їх довелося долати з дитинства. Ще хлоп'ям він грався маминими брошками. На уроках малював однокласницям моделі модного одягу. Це дивувало й дратувало батька: якісь жіночі вподобання у сина... »* [11, с. 6].

Цікавим для аналізу вважаємо мовний портрет *незалежної жінки* зі статті ***«Тільки б не запізно…»*** (рубрика **«Сповідь»**). Ось як вона описує саму себе: *«Самостійна, впевнена у собі, приваблива жінка, що володіє секретами боді-й фейсбілдінгу, вміло керує, прийнаймі на людях, власною психікою. Хазяйновита. ...Одне слово, на людях я видаюсь мало не «бетеером», щоправда, з формами, які ще здатні схвилювати чоловічу увагу»* [10, с. 8]. Наведений фрагмент свідчить про руйнацію традиційного стереотипу фемінності, який передбачав скромність у всьому в процесі презентації самої себе. Успішна жінка-керівник у 90-х рр. володіє не тільки новітніми технологіями лідерства, що були розроблені на Заході, а й технологіями *self-made man* (людини, яка зробила себе сам). Маскулінітив *self-made man* є більш частотним на відміну від *self-made woman*, яке має вужче значення. Мовлення такої жінки свідчить про ймовірне знання англійської: вона вставляє англіцизми в канву розповіді про себе: *бодібілдинг*, *файсбілдінг*. Вона використовує прикметники з позитивною конотацією: *впевнена, приваблива, з формами, які хвилюють чоловіків*. Одним словом – *супервумен!* У цьому контексті спостерігаємо активізацію словотворчих елементів, що виражають найвищий рівень оцінки, характерний для жіночого мовлення: *супервумен, суперзірка* та ін.

Героїня використовує просторічну метафору, провівши паралель між собою та «*бетеером*». Така самооцінка свідчить про її зухвалість і про те, що вона може бути дуже різною – це часова ознака мовної особистості сучасних жінок-керівниць. Щирість і відвертість прямої мови свідчить про самоаналіз і впевненість у собі: «*Співробітниці заздрять мені, моїй свободі від повсякденних домашніх турбот, зайвих переживань. Але, знаю, часто жаліють через мою самотність. Навіть невдаха Люська співчуває і кілька разів намагалася нав'язати мені зустрічі з якимись знайомими чоловіками*» [10, с. 2]. Нелітературні форми в характеристиці співробітниці (*невдаха, Люська, бездарна жінка тощо)* дають можливість визначити соціальний статус керівника в минулому – вона пройшла шлях від простої робітниці до керівника найвищого рангу, саме тому виділяємо два типи мовленнєвої культури лідера: літературно-розмовний і фамільярно-розмовний.

Досвід роботи жінок на взуттєвому підприємстві висвітлено у статті ***«Крок за кроком»*** (рубрика «**Жінка і ринок**»): «… *серед працюючих, у тому числі й серед керівників різних підрозділів, понад вісімдесят відсотків – жінки»* [5, с. 2]. В одному з номерів журналу «Радянська жінка» виробництво взуття називають *традиційно жіночою галуззю народного господарства* [, с.

7]. Отже, за даними статті, робимо висновок про те, що протягом десяти років у легкій промисловості залишилися старі стереотипи, та й у нашій країні в цілому нічого не змінилося.

У цій же рубриці **«Жінка і ринок»** стаття під назвою ***«Зі сприятливою аурою»*** розповідає про непростий досвід директора ринку Тамару Оніщенко: «*Здавалось, що на цій посаді не втримаюсь й тижня. Сказати, що було важко – нічого не сказати… Перший рік ніби по льоду ходила… »* [5, с. 4-5]. Образні й емоційні висловлення героїні характеризують її мовлення як типово жіноче мовлення міського жителя; порівняння *ходити ніби по льоду* дає підстави вважати домінуючим типом її мовленнєвої культури – літературно-розмовний.

Мовний портрет успішної жінки розкривається у статті ***«Професіонали завжди на часі»*** (рубрика **«Гість номера»**): *«За своєю зовнішністю Валентина Василівна типова українка: нижче середнього зросту, з красивим обличчям і стрункою статурою, завжди елегантно і зі смаком одягнена».* Мудрість жінки-керівника порівнюють з мудрістю княгині Ольги чи Роксолани: *«Привертають увагу чарівність, шляхетність у руках і мудрість у поведінці цієї неординарної жінки»* [8, с. 8-9]. Очевидно, що в тексті акцент зроблено на національно-культурну ознаку героїні, що було актуально на початку XXI ст.

У статті «***Формула успіху***» розповідається про Жіночу селянську лігу «Оріана» і про те, що члени ліги роблять для того, щоб навчити жінок встояти в складних економічних обставинах. Одним із виходів зі скрутного ставища може бути власна справа. Ключовими словами даної статті є наступні: **бізнес** та **бізнесовий** (використовується десять разів), **підприємець/підприємниця** (шість разів), **власна справа** (чотири випадки використання): напр., *«Основна мета членів «Оріани» – навчитися самим й інших навчити грамотно й фахово започаткувати **власну справу.** Допомогти ж у розвитку та становленні власного **бізнесу підприємниць** покликаний **бізнес**-центр, робота над створенням якого вже розпочалася…»* [12, с. 2].

Часовою ознакою мовної особистості жінки за даними публіцистичних текстів є вживання запозичених іншомовних слів при вербалізації ринкового досвіду українських підприємниць: ***бізнес-леді*** *(«Бізнес-леді та й просто леді»)* [4, с. 22]; ***супервумен*** *(«Тількі б не запізно»)* [10, с. 2]; ***тренінг*** (*«Формула успіху»*) [12, с. 2,]; ***selfmade woman*** *(«Проект selfmade woman»)* [7, с. 6]; ***startup****, або* ***стартап*** *(«Startup: бізнес на ідеї»)* [14, с. 8] тощо.

Це пояснюється, з одного боку, тим, що пострадянське українське суспільство зорієнтовано на західний спосіб життя, а з іншого – активний процес запозичення іншомовних лексичних одиниць пов'язаний із відкритістю нашого суспільства, культурними й ціннісними орієнтирами особистості та проникненням у різні сфери життя нових понять і явищ.

За даними психологів, і чоловіки-, і жінки-керівники, як правило, працюють без вихідних і демонструють постійну готовність говорити про свою справу. Негативні наслідки такого ставлення до роботи є очевидними.

Ділові жінки мають навчитися правильно відпочивати, адже *це найактуальніший тренд сьогодення: «… вигорати на роботі вже не круто, не вигорати – реально»* (стаття ***«Це не горить»*** у рубриці **«Психологія»***)* [13, с. 36]. У статті говориться про *професійне вигорання, яке дещо перегукується зі словниковим значенням:* перем. *Бурхливо виявившись, зникати, проходити* [9, том 6, с. 155]. У психології таке значення набуло негативного відтінку, зокрема, відсутність зацікавленості і мотивації в роботі*: як горіти своєю справою, а не згасати.* У цитаті наявна інтертекстуальність, яка формує певний підтекст. Фраза *вигорати на роботі вже не круто*, по-перше, є проявом просторічного типу мовленнєвої культури, по-друге – прикладом алюзії, що явно натякає на ставлення до роботи в радянські часи, отже, має негативну оцінку.

Висновки та перспективи дослідження. Аналіз характерних ознак мовної особистості української ділової жінки на сторінках періодичного видання «Жінка», дає підстави стверджувати наступне. По-перше, в текстах статей частотними є англіцизми, запозичені терміни для позначення нових реалій в економіці (*тендер, кредитна система, бізнес-план*). По-друге, у мовленні сучасної жінки-лідера мінімум слів у переносному значенні, проте домінують професіоналізми та шаблонні конструкцій без емоційного забарвлення (*брати кредити; під п'ятнадцять річних*), що є ознакою маскулінного офіційно-ділового мовлення. По-третє, використання жінками вставних слів допомагає мовцеві зорієнтуватися, зосередитися, робить висловлення структурованим і чітким. Тексти сучасного періодичного жіночого видання характеризуються активізацією різноманітних словотворчих компонентів, наприклад, *супервумен*, *суперзірка* та ін. Мовлення сучасної ділової жінки увиразнюється великою кількістю іншомовних слів. Це пояснюється зміною ціннісних орієнтирів особистості, відкритістю українського суспільства та проникненням в різні сфери життя нових понять і явищ.

Узагальнення виявів стереотипу ділової жінки дає підстави для виокремлення двох її *комунікативних різновидів*: 1) ділова жінка, яка органічно поєднує професійне і сімейне життя, зберігаючи природні властивості; 2) ділова жінка, яка зазнає впливу маскуліноцентричних стереотипів і продукує чоловічі стратегії й тактики поведінки. В такому разі відбувається своєрідний внутрішній конфлікт сучасної ділової жінки, яка перебуває на межі необхідності усвідомлення і виявлення власної природної самості, індивідуальних цінностей та одночасної залежності від суспільних норм, які унеможливлюють внутрішній і зовнішній комфорт її існування.

Перспективу досліджень убачаємо в порівняльному аналізі чоловічих і жіночних мовних особистостей радянських і пострадянських часів у розширеній амплітуді медійних презентацій. На подальше поглиблене опрацювання заслуговує і деталізований аналіз різнорівневих елементів мовної сугестії та виявлення особливостей їхньої реалізації в ґендерно маркованих медійних практиках.

Література

1. *Здоровега В. Й.* Теорія і практика радянської журналістики: основи майстерності, проблеми жанрів. Львів: ПАІС, 2004. 268 с.
2. *Клименко Н. О.* Специфіка рубрикації та своєрідність подання матеріалу в жіночих глянцевих журналах. Держава та регіони. Сер.: Соціальні комунікації. 2012. № 1. С. 65 –72.
3. *Панько Т. І.* Українське термінознавство : підр. для студ. гуманітар. спец. вищ. навч. закл. / Т І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. Львів: Світ, 1994. 214 с.
4. Бізнес-леді та й просто леді. *Жінка.* 2004. № 1. С. 22.
5. Крок за кроком. *Жінка.* 1999. № 8. С. 2.
6. Переворот? У малому бізнесі… *Жінка.* 1994. № 6. С. 11.
7. Проект selfmade woman. *Жінка.* 2017. № 1. С. 6.
8. Професіонали завжди на часі. *Жінка.* 2004. № 1. С. 8 – 9.
9. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К.Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
10. Тільки б не запізно… *Жінка.* 1994. № 7. С. 8.
11. Усього можна навчитися. *Жінка*. 1994. № 5. С. 6.
12. Формула успіху. *Жінка.* 2000. № 7. С. 2.
13. Це не горить. *Жінка*. 2019. № 6. С. 36.
14. Startup: бізнес на ідеї. *Жінка.* 2017. № 1. С. 8.

В. О. Ульянова,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, кафедра иностранных языков естественных факультетов

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ BUSINESS WOMAN НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «ЖЕНЩИНА»

В представленной статье анализируются особенности вербализации образа деловой женщины на страницах журнального периодического издания «Женщина». В статье была сделана попытка систематизировать особенности вербальных средств репрезентации идентичности деловой женщины в текстах периодического издания; описать формирование языковыми средствами стереотипов феминности в постсоветский период истории Украины; по данным публицистических текстов проанализировать трансформации традиционных гендерных стереотипов. Автором подчеркивалось, что тексты современного периодического женского издания характеризуются активизацией различных словообразовательных компонентов, например, для обозначения высшей оценки: супервумен, суперзвезда, суперфинал, мегашоу и др .; речь современной деловой женщины на страницах журнала выражается большим количеством иностранных слов, особенно это заметно при описании опыта работы на мировом рынке украинских женщин.

Ключевые слова: языковая личность, социолингвистика, деловая женщина, журнальное периодическое издание «Женщина», гендерный стереотип, гендерная идентичность, феминность.

V. Ulianova,
Odessa National I.I. Mechnikov University,
Department of foreign languages of natural sciences faculties

LANGUAGE PERSONALITY OF THE UKRAINIAN BUSINESS WOMAN IN THE WOMAN'S JOURNAL

The article analyzes the features of verbalization of the image of a business woman on the pages of the magazine periodical "Woman". An attempt was made in the article to systematize the peculiarities of verbal means of representing the identity of a business woman in the texts of a periodical; describe the formation of language stereotypes of femininity in the post-Soviet period of Ukrainian history; according to journalistic texts to analyze the transformation of traditional gender stereotypes. The author emphasized that the texts of the modern women's periodical are characterized by the activation of various word-forming components, for example, to indicate the highest score: superwoman, superstar, superfinal, megashow, etc .; The speech of a modern business woman in the pages of the magazine is expressed by a large number of foreign words, especially when describing the experience of Ukrainian women in the world market.

Key words: linguistic personality, sociolinguistics, business woman, periodical «Woman», gender stereotype, gender identity, femininity.

УДК 811.161.2.282.2(477.87):82

Л. І. Хаценко,
канд. філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови;
А. В. Святецька,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
бакалавр кафедри української мови

ФУНКЦІЇ ДІАЛЕКТИЗМІВ У ПОВІСТІ М. КОЦЮБИНСЬКОГО «ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ»

У статті розглядаються особливості стилістичного вживання діалектизмів. Матеріал дослідження добирався з повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». Наголошується на тому, що вживання діалектизмів у художньому творі обумовлене або зображенням реалій, які пов"язані з описуваною автором територією, або відтворенням усного мовлення персонажів.

Ключові слова: діалектна лексика, різновиди діалектизмів, М. Коцюбинський, особливості стилю.

Одним із важливих напрямків мовознавчих студій є дослідження українських діалектизмів. Діалектизми виконують комунікативну, етнографічну та експресивно-виражальну функції. Комунікативна функція полягає в тому, що письменник, вживаючи діалектні елементи в авторській мові і мові персонажів, свідомо чи несвідомо використовує їх замість слів літературної мови. Етнографічна функція діалектизмів - передача відомостей про матеріальну і духовну культуру жителів певної місцевості. Експресивно-виражальна функція діалектизмів використовується переважно з метою типізації та індивідуалізації мови персонажів, щоб якомога глибше охарактеризувати реальну дійсність, відображену в художньому творі [5, с. 39-41].

Діалектна лексика як постійне джерело поповнення літературної мови повсякчас відтворювала і відтворює національну самобутність мови, місцевий колорит, споконвічну народну мудрість, привносячи до системи літературної мови специфічні ментальні риси, відмінні для кожного регіону. Після тривалого панування думки про те, що діалектизми засмічують літературну мову і їх треба викорінювати із мовлення, у кінці XX – на початку XXI століття науковці почали розглядати діалектну мову як невичерпне джерело розвитку літературної мови, як випробуваний багатьма поколіннями засіб спілкування людей. Використання діалектної лексики у художніх творах привертало увагу багатьох дослідників, адже ця лексика є не лише увиразнювальним елементом мови письменника, а й засобом відображення колоритної матеріальної і духовної культури місцевості. Діалектизми виконують також пізнавальну функцію, адже знайомлять читача із предметами побуту, господарювання, виробничої діяльності, з рослинним і тваринним світом краю, звичаями тощо. На тлі літературної мови вони видаються незвичними і яскравими, чим і звертають на себе увагу читача. Саме у цьому – причина їх активності в літературі, саме тому вони залишаються і сьогодні потужним джерелом збагачення лексичної системи літературної мови. У художніх творах (причому як у авторській мові, так і в мові персонажів) багатьох українських класиків від І. Котляревського до І. Франка, Лесі Українки, В. Стефаника, М. Коцюбинського є більша чи менша кількість діалектних слів.

Аналізом функціонування діалектизмів у художньому творі займалися Бибик О. («Діалектне слово у словнику і в тексті») [1, с. 49-50], Грещук В. («Гуцульський діалект у мові української художньої літератури») [3, с. 3-10], Єрмоленко С. («Народно-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні (на матеріалі сучасної української прози)») [4, с. 14-32], Зеленько А. («Про деякі функції діалектизмів у мові художньої літератури») [5, с. 39-41].

Михайло Коцюбинський у повісті «Тіні забутих предків» надзвичайно вдало використовує діалектизми як у авторському мовленні, так і в мовленні персонажів. Письменник народився у Вінниці і був носієм подільської говірки південно-західного наріччя. Довгий час М. Коцюбинський проживав у Чернігові, і тому він володів діалектним мовленням північного наріччя. У 1910 році, повертаючись з-за кордону, він потрапив у гуцульське село

Криворівня, письменника зачарували життя і побут гуцулів, що змусило його досконало вивчити гуцульську говірку і написати повість «Тіні забутих предків» [3, с. 3-101].

Мета нашого дослідження – описати функціонування діалектизмів у повісті «Тіні забутих предків». Щоб досягнути цієї мети, нам необхідно розв'язати наступні **завдання:**

1) здійснити класифікацію дібраних із тексту діалектизмів;

2) з'ясувати стилістичну роль діалектизмів у названому вище художньому творі.

Об' єктом дослідження є діалектизми, дібрані із повісті «Тіні забутих предків».

Предметом дослідження вважаємо семантичні і стилістичні особливості цих діалектизмів.

Джерельну базу становить текст повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Фактичну базу складають 150 одиниць діалектизмів. Значення лексичних і семантичних діалектизмів розкривалися за допомогою «Великого тлумачного словника сучасної української мови» [2].

Серед діалектизмів, вжитих у «Тінях забутих предків», значну частину становлять власне лексичні діалектизми. Наприклад:

«...зазеленило трави, десь курився синій димок од *ватри*, з-за Ігриця оксамитовим гулом котився грім…»,

ватра – вогонь;

«…-А ти, *лайдаку* якийсь, тобі що до Палагни, не маєш своєї жони? » ,

лайдак – вбога бездомна людина;

«Часто *негура* заставала вівці у полонині…»,

негура – туман;

«Поглядаючи на овечки, що блеяли в загородах, на свій писаний *ботей*, на корови…»,

ботей- отара;

«Вони робили собі *курбало* у потоці, глибоке місце, і, роздягшись, бовтались в нім…»,

курбало - більш глибоке місце в річці;

«...-Ні, я *спузар*, - одкрив зуби Микола»,

спузар – пастух, в обов' язки якого входить підтримувати вогонь;

«Коли б захотіла мати любаса, узяла б Юру. Але Палагна була *фудульна*…»,

фудульна - гордовита, пихата, зарозуміла;

«-Ти пішов, а мене саму полишив. З ким же я буду тепер *ґаздувати*…»,

ґаздувати - хазяйнувати;

«Всі його клопоти і турботи, страх смерті, Палагна і ворожий *мольфар*...»,

мольфар - чаклун.

Менше вживаються у творі лексико-семантичні, словотвірні, морфологічні та фонетичні діалектизми. Серед них лексико-семантичними є:

«…треба було добре глядіти маржинку од години звіра і од відьом, які всякими способами потягали манну з неба…»,

манна - молоко;

«…щоб закосичить кресаню жмутком червоної грані або блідим віником *невістульки*… »,

невістульки - польові та лісові ромашки;

«Треться вовна об вовну, біла об чорну, хвилюють пухнаті хребти… і *драгліє* отара…»,

драгліти - труситися, коливатися.

Фонетичні діалектизми:

«-Ігій!...Безвстиднику *єден*…»,

єден – один;

«-А ти, лайдаку якийсь, тобі що до Палагни, не маєш своєї *жони*?»,

жона - дружина;

«...1ван тихо посувався попід *баркан*… »;

баркан - паркан.

Словотвірні діалектизми:

«...де озивалась часом дзвінком корова або *білиця* сипала вниз…»,

білиця - білка;

«...прилюдно цілувалась і обіймалася з ним, не криючись навіть, що має *любаса*…»,

любас – коханець.

Морфологічні діалектизми:

«Як *муть* мряки *сідати* на гори, я сяду та й *си заплачу*. А як в погожу нічку зазоріє небо, я *му дивитись*, котра зірка над *полонинков* - тату бачить…»;

«Плекали *мя* вівці…»;

«-Най буде так! - плескав у долоні чугайстир…».

У повісті діалектну лексику зустрічаємо в авторському мовленні, особливо часто при описі природи, зовнішності та інтер'єрів. Наприклад:

«…безстрашно забирався у темний ліс, де *гаджуги* кивали над ним галузками, як ведмідь лабами»,

гаджуга - молода смерека;

лаба - лапа;

«Не знати, чи то вічний шум Черемошу і скарги гірських потоків, що сповняли самотню хату на високій *кичері*…»,

кичера - гора, вкрита вся лісом, крім вершини;

«Котився зеленими *царинками* маленький і білий... наче *банька* кульбаби…»,

царинка - обгороджений сінокіс близько до оселі,

банька - біла мурована брама;

« І завів Івана до стаї, де од порожніх бербениць, *путин* та голих лавиць...»,

путина - посудина для молока або для виготовлення овечого сиру.

У мовленні персонажів теж широко представлені діалектизми:

«-Я си обую *файно* та й буду дівка…

-А я вже вмію грати в *денцівку*…»,

файно – гарно,

денцівка — інструмент по типу сопілки;

«-Нічьо! - потішала вона його. Ти *меш* сарако, *вівчарити*, я *му* сіно робити. Вилізу на копицю та й *си подивлю* в гори… а ти мені затрембітай»,

вівчарити - пасти овець,

затрембітай — заграй на трембіті.

У текст повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинський вводив діалектизми з різних причин. Описуючи життя і побут гуцулів, їх звичаї, повір'я, письменник вводить у канву твору чимало етнографізмів. М. Коцюбинський використовує ці слова не тільки тому, що хоче ознайомити читача з особливостями гуцульського діалекту, а й тому, що чимало реалій не мали відповідної літературної назви, оскільки були відомі тільки в гуцульському побуті. Це назви деяких будівель, страв, продуктів харчування, посуду, одягу, взуття, музичних інструментів, тварин і рослин, демонологічні назви, мікротопоніми та інші. З іншого боку, автору потрібне було введення діалектизмів для надання твору гуцульського колориту, для індивідуалізації мови персонажів.

Гуцульський говір та його елементи виконують важливі художні функції у повісті «Тіні забутих предків», пов'язані з образотворенням, індивідуалізацією мовлення персонажів, етнографічною ідентифікацією героїв твору. Діалектизми, використані М.Коцюбинським у повісті «Тіні забутих предків», відзначаються розмаїттям і є важливим елементом оригінального та самобутнього ідіостилю письменника.

Діалектизми відображають ментальність гуцулів, спосіб їх поетичного і побутового мислення. У наш час, час відродження української духовності, вивчення семантичних та стилістичних особливостей діалектизмів є необхідним та перспективним.

Література

1. *Бибик С.* Діалектне слово у словнику і в тексті: зб. ст. 8 Міжнар. конференції. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 49 – 50.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. *В.Т. Бусел*]. Київ; Ірпінь: Перун, 2003. 1440 с.

3. *Ґрещук В. В.* Гуцульський діалект у мові української художньої літератури. *Українознавчі студії*. 2001. № 3. С. 3 – 10.

4. *Ермоленко С. Я.* Народно-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні (на матеріалі сучасної української прози). Київ, 1968. Вип. 2. С. 14 – 32.

5. *Зеленько А. С.* Про деякі функції діалектизмів у мові художньої літератури. *Культура слова*. 1982. Вип. 22. С. 39 – 41.

6. *Коцюбинський М.* Тіні забутих предків. Київ: ТОВ «Видавнича група КМ-БУКС», 2017. 192 с.

7.*Форманова С. В., Хаценко Л. І.* Етнічні і релігійні особливості українців у повісті М.Коцюбинського «Тіні забутих предків». *Записки з українського мовознавства.* Вип. 25. Одеса: Полипринт, 2018. С. 88 – 96.

Л. И. Хаценко,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, кафедра украинского языка;
А. В. Святецкая,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, кафедра украинского языка

ФУНКЦИИ ДИАЛЕКТНОЙ ЛЕКСИКИ В ПОВЕСТИ М. КОЦЮБИНСКОГО «ТЕНИ ЗАБЫТЫХ ПРЕДКОВ»

В статье раскрываются особенности стилистического употребления диалектизмов на материале повести М. Коцюбинского «Тени забытых предков». Употребление диалектизмов в художественном тексте обусловлено либо изображением реалий, связанных с описанной автором территорией, либо описанием живой речи персонажей.

Ключевые слова: диалектная лексика, группы диалектизмов, М. Коцюбинский, особенности стиля.

L. I. Khatsenko,
Odessa National I. I. Mechnikov Universiti , Department of the Ukrainian Language;
A. V. Svyatetska,
Odessa National I .I. Mechnikov Universiti , Department of the Language

FUNCTIONING OF DIALECT VOCABULARY IN THE WORK OF M. KOTSYUBINSKY «SHADOWS OF FORGOTTEN ANCESTORS»

The article deals with the problems of stylistic use of dialect vocabulary in the «Shadows of Forgotten Ancestors». The dialecticisms in the literary text are used either for the depiction of the realities associated with the territory described by the author, or for the description of the character's living speech.

Key words: dialect vocabulary, groups of dialecticisms, M. Kotsyubinsky , features of the style.

РОЗДІЛ 3.

ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СУГЕСТІЙНИХ ДИСКУРСІВ

УДК 81'373.612.2+351.9

С. А. Бронікова
д-р наук з держ. упр., проф.,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
професор кафедри «Школа охорони здоров'я»

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕТАФОРИ

У статті окреслено прагматику метафори в науковому дискурсі на прикладі термінопоняття *механізм*; розкрито потенціал метафори в публічному дискурсі на прикладі метафори *дзеркала заднього виду*; висвітлено сутність метафори як нейролінгвістичної практики управлінського консалтингу.

Ключові слова: метафора, наукова терміносистема, публічний дискурс, управлінський консалтинг.

Як **об'єкт дослідження** метафора не втрачає своєї актуальності, зокрема через свої полівалентні властивості. **Предметом** нашого зацікавлення стала прагматика метафори, її поліфункціональність у різних сферах. Досягненню **мети дослідження** – виявити функціональний потенціал метафори – сприятимуть конкретні **завдання**: 1) виокремити можливості та обмеження метафори в науковому дискурсі на прикладі метафори *механізм державного управління*; 2) розкрити потенціал метафори як засобу формування громадської думки на прикладі метафори *дзеркала заднього виду;* 3) висвітлити теоретичну та практичну цінність застосування метафори як технології в управлінській консалтинговій діяльності.

У сучасній науковій парадигмі розглядають метафору як основну ментальну операцію, як спосіб пізнання, структурування і пояснення світу. Людина не тільки виражає свої думки за допомогою метафор, але й мислить метафорами, створює, моделює за їхньою допомогою той світ, у якому живе. Для позначення такого моделювання фахівці використовують терміни «архетип» або «метафоричний архетип» (Панченко А. М., Смирнов И. П., Юнг К. Г.), «ментальна модель» (Джонсон-Лерд П. Н.), «метафорична модель» (Баранов А. Н.), «парадигма образів» (Павлович Н. В.), «поетична формула» (Кузьміна Н. А., Чудінов А. П.), «метафоричне поле» (Скляревська Г. Н.) та ін. Усі ці терміни мають різну внутрішню форму й акцентують на власне лінгвістичному, психологічному або когнітивному

аспектах зазначеного явища, відображають традиції різних наукових шкіл і напрямів.

Метафору вивчають й у межах дискурс-аналізу, скерованого, зокрема, на «розуміння й пояснення соціальних проблем міждисциплінарного характеру» [5, с. 108]; кризових комунікацій та впливового потенціалу метафорики в політичному дискурсі (див. праці Х. де Ландтсхеер, Д. Фертессен); у площині лінгвокультурології, оскільки «найфундаментальніші культурні цінності узгоджені з метафоричною структурою основних понять даної культури» [13, с. 404]; у межах психологічних та нейрологічних наук, де розрізняють так звані ізометричні метафори – невеличкі історії, в яких простежується та сама проблема, що й у слухача.

Науковий дискурс характеризується відсутністю емоційно-експресивної лексики в писемних текстах та формально-логічним способом викладу матеріалу, що знаходить своє відображення в системі мовних засобів. Тому наукову мову вважають формалізованою й більш точною, кожне поняття якої повинне мати максимально однозначне тлумачення. Проте фундаментальні для різних галузей поняття мають розгалужену значеннєву амплітуду. Наприклад, попри те, що *механізм* є центральним твірним поняттям теорії державного управління, термін має низку різноманітних визначень, серед яких механізм державного управління – це *практичні засоби, важелі, стимули, система елементів, система певних взаємодіючих ланок, система органів державної влади, сукупність засобів, складова системи управління, організація практичного здійснення державного управління, інструмент, державна організація, суспільна форма руху* тощо [2, с. 26-27].

У тлумачному словнику української мови слово *механізм* позначає: «1. Пристрій, що передає або перетворює рух. // Те саме, що машина… 2. перен. Внутрішня будова, система чого-небудь. 3. Метод, спосіб… 4. Сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище» [4, с. 665], у межах якої актуальним для державного управління є саме переносне, метафоричне значення лексеми (значення 2). На перший погляд, метафора як яскравий мовний засіб вираження схожості, подібності, не може й не повинна функціонувати в чіткому й доказовому світі науки, проте саме метафора є специфічним способом пізнання, без якого не обходиться жодне наукове відкриття й без якого взагалі неможливі когнітивні процеси, де мовна метафора виступає «лише як поверхневе відображення концептуальних метафор, закладених у понятійній системі людини та структуруючих її сприйняття, мислення й діяльність» [3, с. 23].

Серед причин розмаїття тлумачень термінопоняття *механізму* державного управління, щонайперше, виокремлюємо його механістичну метафорику, яка, на думку дослідників, узагалі часто «дозволяє виявити нерозробленість чи непрозорість предмета обговорення» [1, с. 10] і часто призводить до двоїстого осмислення ролі людської особистості в суспільстві [18]. Сприймане в такому разі усвідомлюється як автоматизований апарат, а

його соціальні інститути – як агрегат соціального цілого, що поглинає людину як таку [12, с. 316]. Останній фактор істотно вплинув на функціонування термінопоняття.

Акцентуючи на наслідках функціонування, механістичну метафору називають «машиною для вироблення грошей» [19]. Норми та ідеали техніки (серійність результатів, можливість «штампувати» ті самі деталі, призначені для виконання тих самих функцій) впливають і на форми міжлюдського спілкування, спричиняючи наскрізну негативацію його значеннєвих характеристик, а також, на думку дослідників, імпліковано виявляють думки суспільства про загальну передбачуваність, визначеність і наскрізну механістичність сучасної політики [20], втілюваної зокрема у фреймах «держава (та її складники) – механізм» (як правило, неефективний, бюрократичний, безжальний, поганий – *С. Б.*); «керування державою як механізмом», що, знов-таки, як правило, використовує «брудні технології», є бездушним, таким, що нехтує окремою особистістю; «людина – механізм», сприймана лише як позбавлений всього індивідуального, неповторного технічний засіб виконання настанов держави.

З іншого боку, представляючи предмети і явища довкілля у вигляді пасивного об'єкта, на який скеровано людські зусилля, «машинна метафора» виявляє свої сутнісні можливості, що оптимізують і максимально організують здійснювані людиною дії, її інтелектуальні потенції, сприяючи економії часу та енергії, витраченим на досягнення поставленої мети, що й визначає актуальність її функціонування у межах багатьох термінних сполук узагалі і в межах державного управління – зокрема, де це поняття сприймається «не як машина, що чекає запуску або знаходиться в роботі, а організаційна система, яка реалізується в ході державноуправлінського впливу» [10, с. 74].

Відзначимо узагальнюючи, що поняття *механізм* у процесі розвитку в соціальних науках зазнало історичних змін свого первинного значення і набуло широкого спектру нових значень: від повної відсутності врахування «людського фактору» у процесі організації управління до алгоритму і процедури реалізації управлінських впливів у межах організаційної ієрархії [11, с. 5].

Аналіз метафоричних образів сучасного публічного дискурсу – це спосіб вивчення ментальних процесів та осягнення індивідуальної, групової (партійної, класової тощо) і національної самосвідомості. Відповідно в комунікативній діяльності метафора важливий засіб впливу на інтелект, почуття і волю адресата, що розширює коло наукових експериментів та практико-орієнтованих досліджень. Так, прагнення науковців осягнути сучасні соціальні проблеми активізували експериментальні підходи аналізу культурних процесів, зокрема в межах генетико-популяційної парадигми. Цілеспрямовано вивчаючи соціальну реальність через біологічну призму генетики й вірусології англійський етолог і еволюційний біолог Р.Докінз за аналогією до терміну *ген* вводить термін *мем*. «Коли ви висаджуєте в мій розум якийсь плідний мем, то буквально заражаєте мій мозок паразитом,

перетворюючи його на транспортний засіб для поширення мему тим самим способом, завдяки якому вірус може паразитувати на генетичному механізмі клітини господаря» [6, с. 293]. Відповідно до цієї позиції, більші чи менші одиниці культурної інформації – меми, здатні до реплікації та розповсюдження *вступають у боротьбу* один із одним за реалізацію цієї можливості, захоплюючи людську свідомість як *середовище для власного виживання*. Носій такого *вірусу свідомості* заражає інших, у результаті чого виникає *масове інфікування*.

Поки науковці полемізують про те, яка евристична цінність такого підходу, прагматичне бізнес-середовище уже отримує певний результат, помічаємо широке застосування метафоричних моделей мему в публічному дискурсі, зокрема для впливу на суспільну думку.

Очевидно, що акт метафоричної творчості завжди цілеспрямований, і науковці це теж доводять. По-перше, в метафорах містяться прагматичні програми, які «рекомендують» адресату деякі зміни програми поведінки (П. Маранда). По-друге, «... якщо ми праві, припускаючи, що наша концептуальна система переважно метафорична, тоді наш образ думок, переживання й повсякденні дії ймовірно визначаються метафорою» (Дж. Лакофф). По-третє, «прагматика в свою чергу породжує метафори. Метафори мають справу з прагматичним програмуванням, оскільки, кажучи метафорично, горнилом для метафори є прагматика. І навпаки, метафори мають зворотний зв'язок з прагматикою ... Метафора імплікує дію» (Дж. Лакофф). По-четверте, ми повинні приділяти більше уваги механізмам метафоричного мислення… , тому що метафори… здатні вбивати (А. Чудинов).

Досліджуючи когнітивно-комунікативний феномен мему виявляємо не лише його метафоричну природу, виокремлює мем його *вірусність*, яка в сучасній цифровій реальності уможливлює миттєве зараження й потужний вплив на будь-які соціальні системи, що підсилює інтерес його використання в публічному управлінні. Принципова характеристика мему в тому, що він є високо чутливим до мінливої природи соціальної реальності (вірулентний), видозмінюється, оскільки сам є частиною цієї реальності. Мем має можливість задавати певний порядок осмислення та надавати узгодженості дії, а також змінювати цей порядок і узгодженість, коли практичний досвід і його осмислення змінюються.

Меми легко сприймаються мозаїчно сформованою свідомістю, адже самі є частиною цієї мозаїки. Допомагають *зорієнтуватися* у потоці інформації, привертають увагу до певних подій, виокремлюючи їх із потоку. Зміст, доданий мемом до інтерпретації події, акцентуючи на потрібному аспекті, скеровує сприйняття людини на єдиноможливій версії опису ситуації. Меми, з чіткою ідеєю, закріплюють отримане повідомлення в свідомості індивіда краще, ніж інформація з офіційних джерел, що нагадує принцип сприйняття пліток, які серйозно не сприймають, але довіряють більше.

Зароджуючись у вільному комунікативному просторі, *успішний* мем проникає й облаштовується в мові, швидко пересувається в блогосфері. Такий мем перетворюється в інформаційний вірус і в мережі вільного самовираження завдяки власній привабливості (гравітації) забезпечує мільйонне відтворення «чужої» інформації як «своєї».

Кожен мем високого рівня гравітації містить переконання (вірування) й претендує на винятковість, на єдине правильне розуміння історії (ситуації, події тощо). Звідси – неуникний конфлікт мемів, який перетворюється на конфлікт свідомостей і пам'ятей представників різних народів, поколінь, соціальних прошарків.

Мем виявляє й формує глибинні образи мислення, впливає на вибір людини, зумовлює й обґрунтовує його, тобто визначає, що людина вибирає, і як саме приймає рішення. Мем робить зрозумілим і легітимізує логіку рішень індивіда в межах певного історичного контексту. Як елемент соціального дискурсу мем має розмаїття форм і стилю. Базуючись на культурній феноменології, мем опосередковує й формує інформаційний простір, а реальний простір впливає на становлення та застосування мему. При цьому дія мему залежить від характеру його застосування учасниками, їхньої позиції та цілей.

Так, метафора «дзеркала заднього виду», що стає мемом, здатна по-новому структурувати уявлення про проблематику суспільного розвитку в Україні. *Реплікація* мему *дзеркало заднього виду* має свого автора (М. Маклюен) і майже півстолітню історію. Автор аналогії закликав «зробити ривок» у напрямку усвідомлення соціальної реальності хоча б із міркувань власного виживання: глобальні зміни відбуваються занадто швидко і потребують інструментів адекватного розуміння щонайширшим суспільним колом заради попередження про небезпеку наступу небажаного майбутнього.

Мем *дзеркала заднього виду,* зміщуючи фокус суспільної полеміки з історичного контексту на футуристий, впливає на суспільну думку. Україна разом з іншими державами рухається на сучасній технологічній швидкості й затримувати надовго погляд у *дзеркалі заднього виду* на тому, що залишилося позаду, на минулому є великою небезпекою. Ми занадто часто повертаємося до питань, як було, чому так вийшло, як це виправити. Забуваючи, що авто летить зі смертельною швидкістю, ми лише спорадично *підглядаємо* вперед. Така розвернутість назад, зосередженість на тому, чого вже немає, дуже відволікає від уважного сфокусованого погляду в майбутнє, щонайменше на сьогодення – *під колеса*. Не дивлячись уперед, не плануючи поворот, не прогнозуючи, як може змінюватися шлях, ми підсилюємо ризики невизначеності й непередбачуваності.

До того ж місце знаходження на шляху прогресу носить об'єктивний характер і напрям нашого руху детермінований часом і простором, а думки про те, що залишається позаду можуть кардинально відрізнятися у різних спостерігачів. В очах тих, хто сидить у транспортному засобі, виринають шматки вчорашньої реальності, тим самим викликаючи різні реакції, аж до

рефлекторних. Починається дискусія, яка теж потрібна, але вона відволікає від цілеспрямованого просування вперед. Помилитися в описі минулого не так небезпечно, як помилка у визначенні кроків до бажаного спільного майбутнього. І на шляху до нього є потенціал для знаходження місць дотику. А в незмінному минулому, з безліччю віками накопичених протиріч, дійти згоди, довкола яких невдалося навіть сучасникам тих подій. Це, зокрема, унеможливлює, щонайменше робить проблематичною узгоджену спільну діяльність сьогодні, розпалює ворожнечу, знеструмлює, є деструкцією щодо буття тут і зараз. Спільнотам треба рухатись, планувати, будувати разом, але набута антипатія, спричинена інтерпретаціями миттєвостей із «дзеркала заднього виду», знижує ефективність спільної діяльності. Руйнує стосунки між людьми і навіть кордони держави.

Отже, дослідження мему як способу семантичної організації повідомлення свідчить про інтенсивні процеси в сучасному публічноуправлінському дискурсі, пов’язані зі звуженням смислової сфери публічного тексту, його атомізацію, фрагментацією, скерованістю на одновимірність, що робить мем потужним інструментом впливу на суспільну думку.

Функціональний потенціал метафори виявляємо і в управлінському консалтингу, де метафору розглядають як практику самотрансформації та латентної, уприродненої сугестії, бо люди позитивніше реагують на м’який вплив метафори, ніж на прямі інструкції.

Дієвість метафори обумовлена когнітивними процесами, пов’язаними, по-перше, з екстраполяцією прихованих смислів. Суть цього механізму полягає в тому, що, володіючи «властивістю заломлювання», метафоричний образ дає змогу виявити новий смисл у звичайних речах і перенести його за межі сфери-донора. За рахунок того, що в метафоричному образі, крім власне нього, є й ще «щось» приховане, безпосередньо не виявлене, в слухача (реципієнта) виникає можливість актуалізувати той зміст, що відповідає саме його світорозумінню й баченню своїх проблем. Образно кажучи, метафора – це чарівна скринька, де кожний знаходить той скарб, який саме він здатний там знайти.

По-друге, когнітивна потужність метафори активізує творчі ресурси уяви**.** Так, мова метафор як одна з універсальних мов людського спілкування й один із найважливіших засобів мистецтва забезпечує позитивну динаміку творчого потенціалу суб'єктів у процесі спільної активності.

По-третє, метафора виконує когнітивну роль семантичного опосередкування, бо саме вона стає сполучною ланкою між семантичними просторами консультанта й слухача (керівника й підлеглого), що максималізує не лише власне розуміння, а й взаємопроникнення в систему глибинних смислів, які складно вербалізуються.

По-четверте, саме метафора здатна до потужної актуалізації архетипів через активацію глибинних механізмів несвідомого.

По-п’яте, метафора пов’язана і з процесами фасілітації, у межах яких метафорична вербалізація полегшує усвідомлення системи відносин між

суб'єктами й знижує вплив негативних емоцій у випадку отримання небажаної для суб'єкта інформації. Можна сказати, що метафори діють набагато м'якше й делікатніше, ніж багато інших засобів психологічного впливу. Отже, технологічність метафори визначає той факт, що «…вона алгоритмізує діяльність (зокрема розумову) і тому може бути багаторазово використаною, тиражованою для низки подібних завдань [2, с. 111].

Метафори активно використовують (групове та індивідуальне консультування, міжособистісне спілкуванні, ЗМК тощо) для введення необхідних змін у когнітивні структури особистості та соціальних груп, адже після прослуховування підготовленої метафори висновок робить сам слухач і вважає його результатом власних інтерпретацій почутого. Поради ж, рекомендації, настанови не мають такого ефекту, не стають суб'єктивним стимулом до дії через наявність прямого зовнішнього «тиску» на свідомість. Щонайкраще уяскравлює цю думку метафора «Правда і Притча» [14, с. 302].

Зміст наведеної притчі на перший погляд лежить на поверхні, в ній йдеться про сприйняття об'єктивних реалій (*гола правда*), що не відповідають очікуванням людини і сприймаються як небажані. Вигідні *прикраси* змінюють сприйняття реальності. Така інтерпретація рольової моделі притчі не єдина, адже ця мудрість має багаторівневу систему знань, зокрема можна говорити про красивий одяг Притчі, одягнутий Правдою, як про символьний ресурс входу до суб'єктивної реальності слухача, у межах якої знаходяться можливості для розуміння (інтерпретації) об'єктивності (правди). До того ж, «розшифровка змісту й символіки притчі у великій мірі залежить від культурного рівня реципієнта» [14, с. 4], що й об'єктивує оптимальний власне для нього вибір повідкової реакції.

Фахівці НЛП розрізняють і так звані ізометричні метафори – невеличкі історії, в яких простежується та сама проблема, що й у слухача. Щоб створити ізометричну метафору, Дж.О'Конор пропонує: а) ідентифікувати проблему; б) ідентифікувати бажаний стан; в) визначити співвіднесеність між елементами історії; г) розглянути ситуацію з іншого боку [15, с. 309-311]. Дослідники вважають, що на ефективність такої метафори впливає використання не цифрових, а сенсорних предикатів, застосування прийому саспенсу (напруженого очікування), ототожнення реципієнта з героєм метафори, неочікуваний висновок розповіді [там само]. За умови ж попередньо встановленого рапорту, конгруентної поведінки консультанта, вплив на слухача підсилюється, оскільки усунено бар'єри сприйняття, а засвоєння тексту є безпосереднім, звільненим від певних стереотипів, шаблонного мислення й формальної логіки, що максимально посилює сугестивний ефект повідомлення.

Як доводять наші попередні дослідження [2, с. 192], щонайкраще слухачі сприймають, звичайно, метафору гумористичного характеру. Працюючи в часто напруженому комунікативному середовищі, управлінці, за результатами нашого дослідження, високо оцінюють роль саме такої комунікативної технології, адже «позитивна емоція, що супроводжує гумор, заміщує відчуття тривоги і гніву, даючи змогу управлінцеві ширше і

гнучкіше мислити, передбачати і творчо вирішувати проблеми, сприяє ефективній організації та інтеграції пам'яті» [там само].

Цільове призначення застосування метафор Н. Оуен у своїй праці «Магічні метафори» обґрунтовує в 58 пунктах [16, с. 22–26], з яких найрелевантнішими в управлінському консалтингу є насамперед метафори, використовувані «… для зміни стану, настрою чи рівня енергії людини/людей,… для зміни неприпустимої поведінки,… для зміни чи закріплення існуючого погляду на світ,… для розвитку навичок самопрезентації і публічного виступу,… для надійного запам'ятовування,… для відкриття нових можливостей і значень,… для переформулювання проблеми…» тощо. Т. Ковалевська описує метафору як методику конструювання емпатичних моделей комунікативної взаємодії [9].

Стимулюючи когнітивні процеси, метафори забезпечують оперативне мислення та пізнання світу, зокрема чуттєве (емоційний інтелект). Впливаючи на мотивацію й мотиви метафора допомагає зовнішнім факторам «трансформуватись у внутрішні» [7, с. 68], адже мотивована поведінка – це завжди результат вибору, а не механічний наслідок зовнішнього тиску.

Усталене переконання про світ, власне про себе, виникає в значимому для людини досвіді, така настанова «просякнута» емоціями, що забезпечують стійку схильність до однозначної реакції та скеровує відповідні комунікативні стратегії й тактики. Її порівнюють із кольоровим фільтром у кінопроєкторі, де позитивні настанови створюють світлу картину світу, негативні ж – похмуру, затемнену, де іррадіація негативу набагато сильніша й триваліша від позитивних настанов.

Серед деструктивних настанов державного службовця виокремлюємо знецінювання самого себе та недовіру до людей. Відомо, що будь-яка успішна цивілізація базується на вірі в себе, в людей, у спільно побудовані інститути. Сутність соціально-економічного прогресу, за Ф. Фукуямою, міститься в глибинах людської природи, тому успіх самореалізації конкретного суспільства залежить не від ринкових принципів і не від наслідування традицій, а насамперед від рівня довіри в суспільстві [17]. Така ж настанова, як недооцінка себе, т. зв. меншовартість, виявляється в непевності, невдоволенні собою, що свідчить про нереалізовану потребу у визнанні. Інший варіант цієї настанови – «Я – гарний, а інші – погані» – реалізується в схильності до перманентної конфліктності, що також не може бути умовою згуртованості в колективі. Доречною тут може бути біблійна метафора: *Дивиться мирянин, що закінчилися дві пари сліду, й обвинувачує Господа: «Подивись, Ти був поряд, а потім кинув мене у найскрутнішу хвилину. Бачиш там лише мій слід відбито, Тебе й близько немає». «Е-е, чоловіче», – відповідає Всевишній, – придивись і ти помітиш, що то мій слід. У скрутну хвилину я взяв тебе на руки».*

Деструктивні ознаки сучасного державного службовця в певний спосіб пов'язані з глибинними кореляціями з архетипами соціуму, до якого уналежнюють консерватизм, локально-темпоральну вісь існування «тут» і «тепер», екзекутивність психокультури, наслідком якої зокрема є певний

соціальний інфантилізм (див. праці В. Липинського), інтравертованість, толерантність, аполітичність тощо. Проте системотвірними ознаками української ментальності вважають інтроверсивність вищих психічних функцій, кордоцентричну орієнтацію в аксіосистемі, анархічний індивідуалізм з партикулярним прагненням до особистої свободи та домінування емоційного складника [8, с. 11], де основним ментальним концентром визнано емоційність та індивідуалізм, які самі по собі можуть продукувати конфліктогенні стани особистості, активовані й низкою екзогенних факторів.

Отже, емоційно насичені неконструктивні настанови – це глибинні джерела неадекватного ставлення до себе й інших, що спричиняє негативне сприйняття ситуації й спонукає людину до неконструктивних поведінкових дій. Такі переконання в сучасних стресових умовах посилюють тривожність в колективі / суспільстві і мають масовий характер, акцентуючи на нагальній необхідності корегувальних заходів, які скеровуватимуться на особистісне самовдосконалення, саморозвиток найперше представників державного управління.

Такий підхід є актуальним і в сегменті вміння управлінця протистояти впливу зовнішніх негативів, тобто спроможності зберігати внутрішню психологічну гомеостатику, внутрішню екологію, а й у низці інших соціальних завдань цієї сфери, насамперед пов’язаних з іншим боком особистісного функціонування – фізичним здоров’ям особистості, що, на глибоке переконання дослідників, також часто вимагає корекції психоструктурного комплексу, зміни мотиваційних параметрів, інтенційних перспектив тощо. Розв’язання широкого спектру професійних проблем службовця максимально сприяє особистісній реалізації фахівця. Усвідомлення суб’єктом управління наявності таких об’єктів управління як власні процеси мислення, емоційне налаштування, комунікація, по-перше, уможливлює розтотожнення себе з цими процесами, сприяючи контролю над ними, по-друге, підвищує відповідальність за вибір адекватного рішення, ефективної комунікативної поведінки тощо. Державні службовці, маючи навички самопізнання, самоконтролю відкривають доступ до внутрішніх ресурсів, володіють відновлювальними техніками, арсеналом індивідуальних способів регуляції емоційного й фізичного стану, що максимально сприяє оптимізації їх професійної діяльності.

Отже, пропоноване дослідження функціональності метафори не вичерпує її потенціал. Узагальнюючи зазначимо, що метафора метафорика наукового дискурсу істотно впливає на різновекторність дефінувань. Активне використання машинної метафори в теоретичній площині державного управління зумовлене спектральною динамікою поняття *механізм*, семантичні акценти якого концентруються на сутнісних можливостях оптимізації й максимальної організації здійснюваної дії, сприяючи економії часу та енергії, витрачених на досягнення поставленої мети.

Мережева структура публічного дискурсу, інтерактивність, свобода вибору джерел інформації створюють нові умови для зміни механізму передачі ідей, який тепер залежить від безпосередньої участі кожного

користувача. Меми формують інформаційний простір, а разом і світосприйняття людини, її самоусвідомлення як громадянина країни, як частини спільноти. Конструювання мемів великої гравітаційності, здатні змінювати суспільну думку, об'єднувати українців довкола стратегічних цілей, формувати спільну картину світу.

Проаналізувавши метафору як нейролінгвістичну практику, відзначаємо її технологічну дієвість, скеровану на активізацію комплексу когнітивних процесів, зокрема сприйняття і запам'ятовування нової інформації; стимулювання динамічного мислення, гнучкість якого оптимізує пошук вибору і прийняття управлінського рішення; розвиток чуттєвого пізнання професійної реальності (емоційний інтелект), що уможливлює особистісне програмування як раціонального, так і емоційного стану, увиразнюючи застосування метафори у складному й мінливому комунікативному просторі професійної діяльності управлінця.

Перспективи дослідження метафори на рівні розумових актів визначають когнітивну парадигму аналізу метафори. З розвитком інших підходів, стимульованих функціональною й прикладною лінгвістикою, дискурсивним аналізом, виявляємо той факт, що науково-когнітивний підхід є в тій чи іншій мірі обмеженим, не враховує всі важливі аспекти, пов'язані із творенням і функціонуванням метафори. Прагматичний аспект цілеспрямованого використання/створення метафори (мему) у соціальному, політичному, управлінському та інших дискурсах – один із конструктивних напрямів подальшого розвитку теорії метафори.

Література

1. *Баранов А. Н., Казакевич Е. Г.* Парламентские дебаты: традиции и новации. Советский политический язык: от ритуала к метафоре. Москва : Знание, 1991. 63 с.
2. *Бронікова С. А.* Соціокомунікативний механізм державного управління: теорія і практика моделювання : [монографія]. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2010. 346 с.
3. *Будаев Э. В., Чудинов А. П.* Современная политическая лингвистика [текст]. Екатеринбург : Изд-во Екатеринбургского ун-та, 2006. 260 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. *В. Т. Бусел*. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
5. *Водак Р.* Язык. Дискурс. Политика / пер. с англ. и нем. Волгоград : Перемена, 1997. 139 с.
6. *Докінз Р.* Егоїстичний ген. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2020. 544с.
7. *Ильин Е. П.* Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 502 с.
8. *Киричук О. В.* Ментальність: сутність, функції, ґенеза. *Духовність. Ментальність. Саморозвиток особистості*. Київ-Луцьк, 1994. Ч.1. С. 11.

9. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія. Вид. 2-е випр. і доп. Одеса : Астропринт, 2008. 324 с.

10. *Комар Ю. М.* Теоретико-методологічні підходи до формування інноваційних механізмів системи державного управління підготовкою студентів-управлінців. *Освіта і управління.* Т. 10. Ч. 2. 2007. С. 73-78.

11. *Кривенко І. Є.* «Механізм» як категорія і його сутність у процесі державного управління. *Актуальні проблеми державного управління*: зб. наук. праць ОРІДУ. Вип. 1 (25). Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. 330 с.

12. *Курбатов В. И., Курбатова О. В.* Социальное проектирование. Ростов-на-Дону. : Феникс, 2001. 416 с.

13. *Лакофф Дж., Джонсон М.* Метафоры, которыми мы живем. *Теория метафоры.* Москва: Прогресс, 1990. С. 387-415.

14. Притчи человечества / Сост. *В. В. Лавский*. Минск: УП «Звезды гор», 2004. 608 с.

15. *О'Конор Дж.* НЛП : Практическое руководство для достижения желаемых результатов. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2004. 448 с.

16. *Оуэн Н.* Магические метафоры. 77 историй для учителей, терапевтов и думаючих людей / пер. с англ. Е. Рачковой. Москва : Эксмо, 2002. 320 с.

17. *Фукуяма Ф.* Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию : пер. с англ. Москва : АСТ : АСТ МОСКВА, 2008. 730 с.

18. *Чудинов А. П.* Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000). Екатеринбург, 2001. 238 с.

19. *Senge P.* The Fifth Discipline. Kharkov, Composed by Max Vasilyev, 2006. 386 p.

20. *Ezrahi Y.* The theatrics and mechanics of action: the theater and the machineas political metaphors. *Social Research.* 1995. Vol.62. № 2. P. 299-322.

С. А. Броникова,

Национальный университет «Киево-Могилянская академия», кафедра «Школа здравоохранения»

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ МЕТАФОРЫ

В статье обозначена прагматика метафоры в научном дискурсе на примере терминопонятия *механизм*; раскрыт потенциал метафоры в публичном дискурсе на примере метафоры *зеркала заднего вида*; освещена сущность метафоры как нейролингвистической практики управленческого консалтинга.

Ключевые слова: метафора, научная терминосистема, публичный дискурс, управленческий консалтинг.

S. A. Bronikova,
National University of «Kyiv-Mohyla Academy»,
School of Public Health of the NaUKMA

FUNCTIONAL POTENTIAL OF METAPHORS

The article outlines the pragmatics of metaphor in scientific discourse on the example of the term mechanism; the potential of metaphor in public discourse is revealed on the example of metaphor of rear-view mirror; the essence of metaphor as a neurolinguistic practice of management consulting is highlighted.

Key words: metaphor, scientific terminology, public discourse, management consulting.

УДК 81’234

Т. Ю. Ковалевська,
д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувачка кафедри української мови

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ЕМПАТІЇ

В статті розглянуто поняття емпатії з різних наукових позицій, увиразнено комплексний характер цього явища, висвітлено філософсько-психологічні основи комунікативної емпатії й акцентовано на провідній ролі лінгвальних компонентів у процесах її реалізації.

Ключові слова: комунікація, комунікативна емпатія, філософсько-психологічні основи, фактори емпатії, комунікативний вплив.

Репрезентація інтеріоризованих концептів зовнішньої дійсності на рівні вербально-аналогових структур актуалізується в контексті інтерактивного спілкування, яке досліджують в галузі теорії комунікації. Сьогодні ця сфера гуманітарного знання переживає період бурхливого розвитку, що пов’язано з з характерною для сучасних гуманітарних студій антропоцентричною маркованістю, орієнтованою водночас на комунітаріанські концепції в існуванні соціуму [22, с. 255], де «основною, загальновизнаною в світі цінністю є людина, особистість» [21, с. 312]. Великої ваги набуває аналіз поняття комунікації як іманентного складника загального існування людини в континуальному просторі буття, що передбачає виокремлення та усвідомлення глибинної природи інваріантних констант і периферійних змінних комунікації, які становлять ієрархізовані комплекси в моделюванні гармонійної взаємодії, детермінованої психолінгвістичними конструктами емпатії.

У складній системі взаємозв’язків людини з довкіллям найактуальнішим визнають феномен комунікації, оскільки «за нормальних

обставин ставлення людини до навколишнього предметного світу завжди опосередковане його ставленням до людей, до спільноти» [19, с. 289], інтерактивна взаємодія з якими реалізується в процесах спілкування, яке «на три чверті складається зі спілкування мовленнєвого» [4, с. 273]. Як зазначає Р.Блакар, «це аж ніяк не дивує, бо ж лише через ... мовну комунікацію ми можемо заявити про себе... і вступити в контакт з іншими людськими істотами. Імовірніше, що саме через мову дійсність осягається, усвідомлюється, а також «успадковується» від покоління до покоління. Значною мірою ми реально живемо і діємо всередині «світу мови» [7, с. 88]. Наведені твердження засвідчують пріоритет когнітивно-комунікативної функції мовлення, що «породжує величезну кількість таких вторинних явищ, які, реалізуючись і набуваючи самостійності та незалежності, утворюють шар нової реальності» [36, с. 3].

У сучасних гуманітарних дослідженнях наголошено на органічній природності комунікативної взаємодії особистостей, а відповідні розвідки вчених-медиків доводять глибинний зв'язок інтеракцій із біологічним та еволюційним розвитком особистості й соціуму. До того ж, у галузі психофізики та біології зафіксовано явище т.з. депривації - органічної людської потреби в безперервному інформаційному надходженні. Найчастіше йдеться про актуальність почуттєвих подразників, які кожної миті надсилають до мозку інформацію про стан зовнішньої та внутрішньої реальності людини, що є необхідним для забезпечення її нормальної психічної діяльності. Проте останнім часом актуальним вважають і психологічну депривацію, яку відчуває людина, позбавлена зв'язків із довкіллям. Т. Чернігівська пише, що в цьому аспекті «психіку треба ретельно досліджувати й... тренувати. З такою метою людину в спеціальному спорядженні занурюють у наповнену ванну, унаслідок чого припиняється потік всієї інформації ззовні. Через деякий час у піддослідних виникає настільки тривожний та дискомфортний стан, що вони просять припинити експеримент» [40]. Ці факти засвідчують філогенетичну необхідність природного оточення, яке живить і пов'язує особистість комунікативними мережами зі світами реальності та інших осіб, інтегруючи її до загальної площини соціалізованих контекстів і визначаючи подвійну природу людської сутності. За Д. Тупчієнком, «із одного боку, людина - це індивідум... Але з іншого боку - кожна людина прип'ята незліченними та різноманітними ланцюгами до інших людей, volens-nolens включена до багатьох... якісно різних спільнот, і тому вона соціальна за суттю» [37]. Думка вченого корелює з постулатами трансцендентальної феноменології, у межах якої наголошено на корелятивній природі даного свідомості узагальненого предмета - знака, який «лише тоді стає фактом, коли його розглядають не лише разом з його контекстом, тією системою, в яку його вмонтовано, але й разом із суб'єктом, в якому вони обидва конституйовані... Дуальне протиставлення фігури і фону в гештальттеорії або «-ем-одиниць» (фонем, морфем та ін.) та контексту в структуралізмі, з позицій феноменології має бути розширене до тріади внаслідок третього полюсу - конституювального суб'єкта» [39]. Відповідна ж

мультиплікативна диференціація «третього полюсу» передбачає актуалізацію феномена Іншого / Інших, бо «на сприйняття речі впливає не тільки присутність мого тіла, яке задає горизонт сприйняття і є його суб'єктом, а й співприсутність інших людей, які, так само, як і я, цей предмет сприймають чи, врешті-решт, можуть сприйняти» [там само].

Наведене изначає актуальність пропонованої розвідки, мета якої полягає у визначенні філософського підґрунтя феномену комунікативної емпатії. У свою чергу, поставлена мета передбачає необхідність визначення факторів емпатичної взаємодії, пояснення психолінгвістичної природи явища емпатії, визначення лінгвістичних основ комунікативної емпатії. Об'єктом дослідження є комунікативне буття особи й соціуму, предметом - визначення філософських основ комунікативної емпатії як наскрізної ознаки комунікативного буття особи й соціуму. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що висвітлено філософські основи комунікативної емпатії, визначено її психолінгвістичну природу та базові фактори. описано її лінгвістичні основи. Теоретичне значення виявляється в положеннях про те, що основою загального буття людини є гармонійна взаємодія з природним і соціальним оточенням. Ідентифікація конструктивних центрів комунікації сприятиме її загальному поліпшенню, що зумовлено і зростанням агресивності сучасного комунікативного простору. Наведені матеріали можуть прислужитись у поглибленні теорії комунікації, психолінгвістиці, комунікативній і сугестивній лінгвістиці тощо. Практична цінність отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані в загальному моделюванні гармонійної та адекватної взаємодії в межах національної аудиторії, в іміджелогії, а також у виготовленні рекламних та інших ретіальних текстів. Крім того, матеріалами дослідження можна скористатися у викладанні сучасної української мови, теорії мовленнєвої діяльності, основ нейролінгвістичного програмування, сугестивної лінгвістики, загального та порівняльного мовознавства, психолінгвістики. Матеріали дисертації можуть бути основою для розроблення спецкурсів, а також відповідних навчальних посібників для студентів.

1. Фактори емпатичної взаємодії

Комунікація є «багатофакторним феноменом», остаточне дефінування якого є вельми складною проблемою, пояснюваною багатовекторністю її аналітичних реконструкцій, представлених у галузі філософії, психології, психіатрії, етології, соціології, інформатики, лінгвістики тощо, в яких поняття комунікації має специфіковане й оригінальне наповнення. До того ж, відсутність усталеного погляду на феномен комунікації, з одного боку, пов'язана з її всюдисутністю, природа якої чинить опір будь-яким спробам обмежити коло досліджуваного явища. З іншого боку, спроби охопити всі можливі складники спілкування спричиняють те, що саме явище зникає, розгалужується, втрачаючи свою живу тканину. Саме тому або розглядають якісь окремі частини і види спілкування (ділове, невербальне), нехтуючи його універсальними, наскрізними характеристиками, або виокремлюють і вивчають формальні закономірності, спільні для всіх ситуацій спілкування

(наприклад, приймання й передавання інформації тощо), що зредуковує сенсовий імплікаціонал взаємодії як її інтегративний концентр. На нашу думку, для усвідомлення феномену комунікації необхідно враховувати комплекс її складників, до яких ми уналежнюємо фактори формальної екстерналіки (поверхневі формотворчі елементи дискурсу - учасники, актуальний контекст та ін.) й інтернальні домінанти, які становлять глибинне підґрунтя комунікативної взаємодії, корелюючи з площинами культуральних та психолінгвістичних когніцій індивіда, орієнтованих на підсвідоме тяжіння до гармонійності буття (див. праці Лурье С., Паригіна Б., Шторм А. та ін.), що пов'язане, у свою чергу, з емпатичними субстратами комунікації. У такому разі неподільна єдність та взаємозумовленість глибинних і поверхневих комунікативних структур забезпечує корпоративність спільного й специфічного, де виокремлення безпосередніх складників вимагатиме аналітичної реконструкції їхніх глибинних терміналів.

Узагальнено феномен комунікації можна уявити як перманентне співіснування двох «Я» - адресанта та адресата - Ich-Deixis и Du-Deixis, протиставлених третій особі - «складній системі знаків і категорій мови різних рівнів як результата активного опередмечування об'єктів дійсності, змодельованих, соціально оброблених та перетворених свідомістю людини в процесі спілкування» [18, с. 39], що дає підстави вважати об'єднувальним стрижнем комунікації антропоморфний фактор - два атрибути тієї ж субстанції: комунікантів та систему знаків і категорій у їхній свідомості. Отже, концептуальними компонентами комунікативної взаємодії можна вважати функціювання інтерперсональної континуальності особистісних світів, інтегрованих до контекстуальних сегментів реального буття через посередництво сенсово інформативних вербальних та невербальних феноменів, скерованих передусім на здійснення впливового реконструювання психологічної структури об'єкта комунікації. Ця думка корелює із сучасним розумінням комунікативних процесів як комплексних явищ, що містять не лише інтерактивний обмін інформацією, а й усі психо-фізіологічні характеристики, властиві об'єктивованій ментальній моделі учасників спілкування (Дилтс Р., Почепцов Г., Радевич-Винницький Я. та ін.), де загальна «діалогічність - це єдина можливість самого існування індивідуального, вона виражає його внутрішнє єство» [21, с. 352]. У такому розумінні діалогічний характер інтеракцій передбачає не зовнішню, формальну фіксацію безпосередніх учасників, а насамперед скеровується на ідентифікацію їхньої глибинної інтернальної сутності, екстрапольованої у невимірність психолінгвістичних та етногенетичних універсалій.

У спілкуванні як процесі послідовних взаємоорієнтованих у часі та просторі дій, реакцій, поведінкових актів відбувається обмін інформацією та її інтерпретація, взаємосприйняття, взаємопорозуміння, взаємооцінка, співпереживання, формування симпатій та антипатій, характера взаємостосунків, уподобань, поглядів, психологічний вплив, спільна діяльність тощо. Проте навички, набуті кожною людиною в процесах спілкування, не є тотожними, що, зокрема, зумовлює виникнення

різноманітних бар'єрів непорозуміння, які «не пов'язані з уразливими місцями в якомусь каналі комунікації чи з огріхами кодування і декодування, а мають соціальний чи психологічний характер» [3, с. 87], реалізований у вербально-акціальній площині, де власне мовна інформація також зазнає викривлення за певних умов. Ці явища характеризують і міжіндивідуальну (аксіальну), й опосередковану (ретіальну) комунікацію, ускладнену неактуалізованістю узагальненого суб'єкта / суб'єктів спілкування, що, у свою чергу, вимагає урахування набагато більшої кількості ідентифікаційних елементів аудиторії. До таких комунікативних жанрів насамперед належать засоби масової інформації. Зростання впливу ЗМІ на свідомість реципієнтів, відзначене багатьма дослідниками (Ф. Бацевич, Н. Кондратенко, В. Різун, Л. Шевченко та ін.), порушує проблему використання відповідних коректних засобів - як невербальних, так і вербальних, скерованих на толерантне конструювання відповідних контекстів. На сьогодні дослідники часто пояснюють негативний вплив ЗМІ на свідомість реципієнтів явищем т.з. «інформаційних війн» як «цілеспрямованого використання можливостей ТБ та інших ЗМІ для формування у свідомості глядачів або читачів негативного образу певних політичних діячів, партій та організацій» [1], що детерміноване і некоректним використанням складників сугестії та її мовних засобів зокрема. Учені слушно зазначають, що «деструктивний інформаційний вплив можливий не лише як цілеспрямована маніпуляція (обдурювання, наклеп, навмисний вплив на безсвідомі структури психіки тощо), а і як інформаційне забруднення соціально-психологічного екологічного середовища людини, утвореного внаслідок гуманітарної та психологічної непідготовленості виробників і розповсюджувальників інформації, а нерідко і внаслідок непорядного гоніння за прибутком і споживачем (глядачем, слухачем, читачем)» [там само]. Отже, фактори, що спричиняють комунікативний дисонанс, мають багатоплановий характер, концентруючись у специфіці особистісних рефлексій, які, з іншого боку, зазнають тиску зовнішньої (знегативованої чи ж, навпаки, необґрунтовано позитивної, безпроблемної) інформації, що зумовлює необхідність виокремлення та аналізу вказаних дискурсивних сегментів для ідентифікації їхніх семантичних, психолінгвістичних та нейрофізіологічних структур.

Типологія стилів та внутрішньоструктурних складників спілкування передбачає варіативність дефінувань, породжену різновекторною акцентуацією актуальних для аналізу елементів комунікації, де за основу можна взяти «характеристики суб'єктів спілкування, цілі спілкування, предмет спілкування, ставлення до партнера в спілкуванні або сполучення цих характеристик» тощо [17, с. 206]. Так, О.Шторм пропонує комунікативний алгоритм, який, на думку ученого, містить такі компоненти: 1) власне знакову інформацію, яка є безпосереднім предметом конкретного значення і психологічного змісту (мовлення, жести, міміка, пози тощо), 2) беззнакову інформацію - безпосередній психічний потенціал, що містить повідомлення, які передаються через візуальний контакт комунікаторів, 3) перенесення, яке передбачає транспонування на актуальний об'єкт

значущих образів і відношень, пов'язаних із досвідом попередніх об'єктних відношень, 4) домінантну ідею - невід'ємну частину будь-яких об'єктних відношень, що визначає для еґо людини характер, сенс та значення власне об'єктних відношень, 5) візуалізацію - особливу форму перенесення, за якого психічні зміст контактують безпосередньо з психічною комунікативною структурою цього об'єкта. Такий алгоритм дає змогу розглянути участь компонентів комунікації в структурі формальної і неформальної комунікації, де в разі формальної комунікації «об'єкт сприймається як носій конкретного особистісного і культурального статусу... Неформальна комунікація передбачає довірливе еґо-функціонування, при якому контакт відбувається на більш близькому та менш тривожному... рівні» [42], що певним чином корелює з універсальним поняттям емпатичної комунікації, яка в такому разі співвідносна лише з жанром неофіційного спілкування. На нашу думку, досягнення емпатичної (гармонійної) взаємодії можливе не тільки за вказаних умов. Тому визначальною характеристикою комунікативних процесів виступає фактор модально-векторної психосемантичної інтеграції, що насамперед передбачає актуальність ставлення до співрозмовника - реального партнера або ж квазісуб'єкта, спілкування з яким має віртуальний (приміром, у мережі Інтернету) чи опосередкований (у випадках ретіального спілкування) характер і реалізується в кооперативно-конкурентній скерованості загальної комунікативної аксіоматики. У такому разі будь-який комунікативний жанр орієнтуватиметься на універсальні тенденції, детерміновані або позитивною суб'єкт-об'єктною настановою, або ж такою, що скерована на субдомінантні відношення, які, у свою чергу, передбачають наявність маніпулятивних, некоректних ефектів, реалізованих на вербальному чи невербальному рівнях. У цьому аспекті актуальною вважаємо позицію, згідно з якою розрізняють дві основні орієнтації, можливі для учасників спілкування: орієнтацію на контроль та орієнтацію на розуміння. Перша позиція передбачає прагнення контролювати ситуацію, підпорядковувати власним бажанням поведінку співрозмовників, загальну еґоцентричну комунікативну настанову. Для другої позиції характерним є глибинне усвідомлення суб'єктивних настанов та аксіосистемних домінант іншої людини, і саме з цих гуманістичних позицій відбувається комунікативна взаємодія. Наведена комунікативна типологія корелює з дихотомією кооперативно-конкурентної взаємодії, де «у першому випадку аналізують такі вияви, що сприяють організації спільної діяльності, є «позитивними» в цьому зв'язку. До другої групи потрапляють взаємодії, які в той чи інший спосіб «розхитують» спільну діяльність і становлять певну перепону для неї» [3, с. 105]. У зазначеній моделі на перший план висунуто поняття емпатичної інтеракції, характерною ознакою якої є загальногуманістична скерованість, дефінована нами як іманентна ознака комунікативного буття людини, співвідносна з кооперативністю спілкування, експлікованого, зокрема, некатегорійною, недидактичною мовленнєвою поведінкою, орієнтованою «на прагнення уникнути зайвого «тиску» на співрозмовника, відсутність бажання нав'язати комусь власну думку» [14,

с. 8]. Таке розуміння сенсової архітектоніки комунікації певним чином корелює з виокремленим О.Добровичем духовним рівнем спілкування, який «забезпечує не відбір тем, а глибина «діалогічного проникнення» людей один в одного», яке «є виходом з буденності життя - і людина раптом усвідомлює себе «двічі живою»: вона існує в даному середовищі, у даному конкретному вигляді й у путах своєї долі, у недовгому, біологічно наданому часі, але також у сфері духу, у нескінченній історії, у боротьбі та розвиткові ідей, сподівань, образів» [9, с. 132]. Це тлумачення комунікативного процесу спирається на концепції гуманістичної психології, орієнтованої на дослідження сенсових структур людини, де основним предметом аналізу виступає феномен міжособистісного спілкування. Основні методологічні постулати гуманістичних концепцій та й гуманітарної традиції в науці пов'язані з визнанням особистісної цінності й пояснюють особистісне буття як єдиний процес, де ключовою психологічною реальністю є детерміновані зовнішніми факторами та інтернальною характерологією переживань відкритої для самореалізації людини.

Подібних позицій дотримується і Б. Паригін, у дослідженнях якого наголошено на комплексному характері спілкування, зазвичай презентованому комунікативним (у такому разі комунікацію розуміємо вузько і співвідносимо насамперед з передаванням інформації), інтеракційним та перцептуальним компонентами [25, с. 330]. Специфіку перцептивного боку комунікації описав всесвітньо відомий психолог С. Рубінштейн: «У повсякденному житті, спілкуючися з людьми, ми орієнтуємося в їхній поведінці, оскільки немовби «читаємо» її, тобто розшифровуємо значення її зовнішніх даних і розкриваємо сенс отриманого в такий спосіб тексту в контесті, який має свій внутрішній психологічний план. Наступним фактором, що формує наше уявлення про співрозмовника, є рівень його привабливості, який комуніканти сприймають як «ступінь наближення до того типу зовнішності, що максимально схвалений тією групою чи групами, до яких ми належимо» [31, с. 36]. Тут актуальними вважають зовнішні дані - тип, статуру тощо. Фактор ставлення зумовлений тим, що «нам подобаються люди, схожі на нас», і ті, які добре ставляться до нас. До перцептивного боку комунікації уналежнюють і явище стереотипізації, експліковане через автостереотипи (уявлення про себе) та гетеростереотипи (уявлення про інших), з яких найвагомішими є етнічні чи ж національні стереотипи як інтегранти національної ментальності.

Комунікативний бік спілкування, за Б. Поршнєвим [26], передбачає взаємовплив співрозмовників, який ґрунтується на коректній сугестії, що тут витлумачено як «обопільний вплив, оскільки обидва партнери довіряють один одному, і тому результатом комунікації в гуманістичному спілкування є не зміна одного з них, а взаємна, спільна зміна обох» [17, с. 264], що корелює з відзначеним вище поняттям емпатичних інтеракцій. Такий вплив, звичайно, передбачає уміння адекватно декодувати вербальну й невербальну поведінку співрозмовника, у межах якої когнітивні стратегії особистості, корелюючи з її емоційними домінантами, формують афективно-сенсову площину

інтеракцій, що і дає змогу отримати уявлення про особливості її емоційної та когнітивної сфери.

Інтерактивний бік спілкування враховує ситуативно-контекстуальні фактори. У широкому розумінні інтеракцію витлумачують як контекст, у межах якого відбувається комунікація, де учасники виконують певні ролі в певних ситуаціях. Позиційну стратегію інтерактивних дискурсів описав всесвітньо відомий психолог Е. Берн, що запропонував теорію трансактного аналізу комунікації, згідно з якою людині як комунікантові властиві щонайменше три особистісних позиції, що співіснують у межах цієї особистості, доповнюючи одна одну [6]. Зазначені аспекти докладно розроблені і в теорії та практиці нейролінгвістичного програмування (НЛП), що уможливлює комунікативну ідентифікацію співрозмовника й адекватну побудову власної актуальної поведінки за умови використання зазначених методик.

Б. Поршнєв, розвиваючи свою теорію та наголошуючи на необхідності врахування психодинамічної природи суб'єкт-об'єктної комунікативної семантики, зазначив, що «за такого підходу не менших підстав для виділення в структурі спілкування набувають і такі явища, як розуміння й взаєморозуміння партнерів, їхнє емоційне ставлення один до одного, їхнє співпереживання» [26, с. 48], що в сучасних дослідженнях співвідносне з феноменом емпатії і передбачає увагу до психовиявів, реалізованих в аналогово-дискретних контекстах співрозмовників. Наведене дає змогу вважати емпатичну скерованість спілкування однією з її визначальних рис, наявність якої забезпечує адекватність та ефективність відповідних інтеракцій.

Отже, можна констатувати, що глибинну природу комунікативних процесів визначають насамперед імпліковані фактори, пов'язані з психолінгвістичними характеристиками інтерактивних учасників, реалізованими на рівні дискретно-аналогових сигнатур, та з універсальними комунікативними настановами, скерованими на досягнення гармонійності спілкування, яке в сучасних гуманітарних дослідженнях співвідносне з феноменом емпатії.

2. Психолінгвістична природа емпатії

Поняття емпатії є актуальним насамперед у психологічних дослідженнях, і саме тут маємо найбільше дефініцій цього явища. На думку К. Роджерса, емпатія позначає «ототожнення особистості однієї людини з особистістю іншої та проникнення до почуттів іншої особи» [43, с. 97], що є необхідним фактором адекватного існування людини. Наголошуючи на гармонізаційній ролі емпатії в психічному бутті людини, співробітник Інституту психології ім. акад. Г.С.Костюка АПН України О. Завгородня зазначає, що «психологічною передумовою деструктивної поведінки... є заблокованість емпатичних зв'язків суб'єкта зі світом, емоційна глухота, нечутливість до всього, що виходить за межі вузького кола егоцентричних переживань» [10] і спричиняє, зокрема, агресивний тип поведінки. Наведена позиція засвідчує, що емпатичні механізми тісно пов'язані з психологічною

комфортністю людини, а отже, з її психологічним, духовним здоров'ям, збереження якого на сьогодні є одним із найважливіших завдань гуманітарної науки. У сучасних дослідженнях акцентують і на онтологічній природі емпатичних механізмів, проте з розвитком особистості динаміка емпатичних реалізацій зазнає функціональної редукції, оскільки внутрішня розгорнутість, психологічна екстравертованість, характерна для розкутого, синкретичного сприйняття, корегується агресивним зовнішнім середовищем, що і зумовлює суб'єктивне ототожнення душевної комфортності найчастіше з інтернальною орієнтацією психологічної енергії, відповідною актуалізованістю егоцентричних поведінкових тенденцій і неусвідомленням особистісної значущості Іншого. Власне ж феномен емпатії передбачає сензитивне орієнтування на психоемоційні стани співрозмовника, якого сьогодні, до речі, навчають на різноманітних психологічних тренінгах попри те, що емпатія - не тільки і не стільки техніка, скільки глибинна імплікативна характеристика мовця, зацікавлена, довірлива позиція до партнера, і поза усвідомленням цього будь-які технічні прийоми будуть малоефективними. У відповідних дослідженнях зазначено, що досягнення емпатичної взаємодії насамперед передбачає вміння поставити себе на місце комунікативного партнера, де це «не тільки дієвий спосіб успішного спілкування, а й ключ до оптимальних стосунків із людьми, до піднесення особистого престижу в суспільстві» [29, с. 203]. У такому аспекті поняття емпатії співвідносне з гуманістичними концепціями особистості і корелює з феноменом конгруєнтності реального та ідеального «Я» в концепціях К. Роджерса та А. Маслоу, згідно з якими психологічна реальність цілісної особистості детермінована почасти толерантністю комунікативних інтеракцій, що передбачає «вміння релевантно увійти до феноменологічного поля іншої людини, усередину його особистого світу значень» [30, с. 209], наслідком чого і буде, за О. Леонтьєвим, вироблення спільного сенсу взаємодії [20, с. 85]. У галузі НЛП цей процес співвідносний з феноменом мисленнєвої локалізованості - позиціями сприйняття. Першу позицію пов'язують зі сприйняттям дійсності у власній перспективі, це - «особистий ракурс, ваші відчуття, думки з приводу ситуації та висновки з огляду на вашу власну реальність» [8, с. 116]. Саме з цієї позиції більшість із нас оцінює контекстуальні та змістові умови комунікації, конструюючи власну поведінку, і саме тут приховується концептуальна небезпека, яка може призвести до ототожнення суб'єктивної реальності з дійсною, до неусвідомлення інших інтерпретацій, що редукує загальну ефективність комунікації і спричиняє психологічну ізольованість та внутрішній конфлікт особистості (див. перший постулат НЛП). Як зазначає Р. Ділтс, «мета ...успішної взаємодії з реальністю - у визнанні відмінностей, а не у спробах нав'язати однорідність. Краса - у відмінностях» [там само]. Друга позиція сприйняття передбачає психологічний трансфер комунікатора до когніцій та аксіосистемних орієнтирів співрозмовника. Це - «позиція протилежного боку конфлікта, думки і відчуття іншої людини у відповідь на вашу поведінку» [там само], що й створює емпатичний «клімат» ситуації, певним чином

співвідносячися з умовами загальної пізнавальної діяльності людини. Отець Павло Флоренський щодо такого стану писав: «Пізнання є ... реальне входження того, хто пізнає, у того, кого пізнають, - їхнє реальне єднання... По-іншому, суттєве пізнання, що розуміємо як акт суб'єкта, що пізнає, та суттєва істина, що її розуміємо як реальний об'єкт, що його пізнають, - обидва вони - так само реальні...» [38, с. 74]. Філософ наголошував на природності ототожнювальної позиції і в разі пізнання іншої людини. У психологічній літературі досить часто пояснюють емпатію як спосіб розуміння без осмислення, коли емоційне «чуттєве занурення» в позицію іншого одразу зумовлює відповідні власні дії. У такому визначенні домінує комплексне розуміння емпатії, що, з одного боку, уналежнює емпатичні механізми до царини онтогенетичних властивостей людини, а з другого - наголошує на соціальній детермінованості та комунікативній значущості цього явища, яке сягає вищих щаблів духовності людини. До того ж, феномен емпатії в науковій літературі часто порівнюють з ідентифікаційними процесами самоусвідомлення індивідів, дефінованими як «ототожнення суб'єктом себе з іншим суб'єктом, групою, взірцем» [16, с. 109], що, на нашу думку, нівелює особистісну автохтонність, бо «думати, вимовляючи певні слова, те саме, що думає інший, означало би перестати бути самим собою» [27, с. 226].

У більшості наявних визначень семантичний обсяг поняття емпатії обмежений чи не лише емоційною домінантою. Психологічний словник подає таке тлумачення цього феномену: « Емпатія (від гр.empatheia - співпереживання) - це здатність людини паралельно переживати ті емоції, які виникають в іншої людини у процесі спілкування з нею» [28, с. 483]. У словнику сексологічних термінів маємо емоційніше трактування: «Емпатія (від гр. en-всередині + pathos - страждання, хвороба) - відчуття розуміння та співпереживання психологічного стану іншої людини... Відчувати партнера - це насамперед розуміти мотиви його дій, а на це здатна лише духовно багата, культурна людина. Уміння відчувати, чути моління про допомогу і відповісти на нього, бачити іншу людину по-доброму є не тільки показником етичної культури, а й наслідком внутрішньої духовної роботи. Невихованість і неосвіченість у цій тонкій сфері психіки спричиняє черствість, безсердечність, байдужість, руйнування сімейних, зокрема інтимних, стосунків» [34, с. 119]. Словник іншомовних слів стисло повідомляє, що «емпатія - (англ.empathy - співчуття, співпереживання) - здатність людини емоційно відповідати на переживання інших» [35, с. 199]. У психотерапевтичній практиці найчастіше вважають, що «емпатія є методом встановлення тісного контакту щодо емоцій та спонукань.., емпатія є більш вимогливою емоційно» [23]. Наведені визначення збігаються у виокремленні емоційної домінанти емпатії, яка визначає ефективність та толерантність міжперсональної взаємодії й уналежнює це поняття до психологічних виявів міжперсональної взаємодії, реалізованої переважно на позараціональному, афективному рівні. Але в інших дослідженнях наголошено на глобальному характері феномену емпатії, яка пов'язана насамперед з усвідомленим

налаштуванням свого «Я» на внутрішній світ іншої людини і корелює із загальнофілософською проблематикою «самого як Іншого», де гармонізація індивідуального буття передбачає не лише інтроспективне розуміння власної «самості», а й глибинну природність неподільності від людства, відчуття власної причетності до екзистенцій соціуму та окремої особистості - Іншого, і, за Е. Кассірером, «завдяки цій основній здатності - здатності давати відповідь самій собі й іншим - людина і стає відповідальною істотою, моральним суб'єктом» [12, с. 8]. У такому разі операційні характеристики емпатії ґрунтуватимуться не лише на афективній експансії в площину психологічних рефлексій реципієнта, а обов'язково - на раціональному усвідомленні комплексу його ментальних настанов, які, безумовно, містять емоційні домінанти, але не обмежуються ними. За І. Кантом, «розсудок не споглядає, а почуття не мислять... Ці дві здатності не можуть виконувати функцій одна одної... Лише з їхнього об'єднання може виникнути знання» [11, с. 155]. Це також наголошує на гетерогенному характері людської свідомості, актуальному для сучасних логіко-феноменологічних та філософських досліджень і, у свою чергу, дає змогу вважати емпатичний феномен комплексним психічним явищем, яке базується на рівноправному поєднанні раціонально-емоційних домінант особистості, експлікованих на рівні вербального та невербального спілкування.

Зазначений феномен емпатії тісно пов'язаний і з поняттям комунікативної конгруєнтності, яка передбачає глибинну відповідність внутрішніх рефлексій їхнім експлікованим сигнатурам, і якщо «людина дійсно конгруентна, то, очевидно, що вся її комунікація обов'язково має існувати в контексті особистісного сприйняття» [43, с. 102]. К. Роджерс наголошував: «Що більша конгруєнтність переживання, усвідомлення і комунікацій в однієї людини, то більше наступні відносини міститимуть тенденції до додаткової комунікації з підвищеною конгруентністю, з більшою обопільною точністю взаєморозуміння, яке поліпшує психологічну адаптацію й функціювання обох сторін та обопільне задоволення відносинами» [там само]. Це дає змогу витлумачити емпатію як таке сприйняття й розуміння іншої людини, що природно пов'язане з ідентифікацією не лише окремого емотивного сегмента індивідуальної сутності співрозмовника, а і його загальної ментальної орієнтованості, що досягатиметься через глибинне усвідомлення та психологічну налаштованість комунікатора на світоглядні настанови Іншого.

Екстерналізація такої інтегрованої композитної ідеї відбувається, як ми зазначали, через відповідне мовне конструювання, що дає підстави вважати емпатію не тільки наслідком психологічних інтерналій, здатностей особистості, а й «комунікативною навичкою, використання якої можна навчитися» [23] за умови адекватної інтерпретації вербаліки та аналогової поведінки мовців.

3. Лінгвістичні основи комунікативної емпатії

Для мовознавства на сьогодні поняття емпатії, на жаль, не є актуальним попри високий ступінь її конструктивності саме на сучасному етапі розвитку

нашого суспільства. Наявні визначення цього феномену лінгвісти співвідносять з аспектами функціонального синтаксису і дефінують у такий спосіб: «Емпатія (англ. Empathy, від гр. Empates - схвильований, збуджений) - ідентифікація мовця з учасником чи об'єктом повідомлюваної події, викладення чогось із певних позицій» [24, с. 592], де концентрація емпатичного наповнення коливатиметься від нейтральної об'єктивації реальних фактів до вербалізованого ототожнення позиції мовця й актуального об'єкта повідомлення. З емпатичним виявленням у такому разі пов'язують «пасивізацію (ідентифікацію з пацієнсом, але ж не з агенсом), рефлексивізацію (додавання зворотної частки чи зворотного займенника) і порядок слів» [там само], де поняття пацієнса повідомлення витлумачено як типову семантичну характеристику (роль) пасивного учасника ситуації, описуваної в реченні, агенсом же позначають живого учасника ситуації, її навмисного ініціатора, який контролює ситуацію, безпосередньо виконує відповідну дію і є «джерелом енергії» цієї дії [13, с. 17]. У такий спосіб виокремлено основні випадки емпатичної актуалізації, пояснюваної, по-перше, наявністю дистанційних граматикалізованих маркерів (наприклад, за наявності предикатів-станів чи дієпроцесуальних предикатів актуальний пацієнс відрізняється синтаксичною роллю), які надають семантиці відповідного номена пацієнтального забарвлення, установлюючи позиційну суб'єктивовану домінанту повідомлення. По-друге, у наведеному визначенні наголошено на значущості інтернальних семантичних показників, співвідносних, зокрема, з контекстуальною категорією імперсональності, представленої елементами пасивного стану, що в сучасній українській мові продуковано й іншими складниками та конструкціями з неідентифікованим суб'єктом дії. По-третє, зазначено актуальність квазілокальних переміщень складників висловлення, де його позиційна ідентифікація може коригуватися залежно від акцентування місця певного номена в загальній структурі контексту.

Наведені експоненти емпатичних виявів співвідносні з фіксованими граматичними категоріями мови, хоч об'єднувальним стрижнем тут має виступати семантика як наскрізна інтегральна властивість мови і мислення. Академік В. Русанівський з цього приводу зауважував: «Порівняння семантичних складників лексичного і граматичного рівнів доводить, наскільки неправомірним є протиставлення лексики як «субстанції», а граматики як «форми»: в основі «лексичної субстанції» і «граматичної форми» лежать однакові мінімальні одиниці змісту - семи» [32, с. 17]. Отже, зазначений пріоритет пацієнтально-рефлексивізованих категорій мовної системи як характерних представників емпатичних конструкцій певним чином зредуковує загальнофілософське та й суто психологічне розуміння феномену емпатії, усталене у світовій науковій практиці, і виокремлює вузьке, формалізоване розуміння цього поняття в галузі мовознавства. Проекція ж лінгвістичного дефінування емпатії на комунікативну вісь висвітлює, на нашу думку, необхідність усвідомлення того факту, що вказані вербальні показники емпатії, по-перше, не вичерпують всього арсеналу

мовних засобів емпатії, а по-друге, являють собою лише результат загальніших процесів, пов'язаних із проблемою глибинної детермінованості психоемоційного та когнітивного вибору мовцем конкретної лінгвістичної форми та її контекстуального подання. У такому разі позиційна ідентифікація, наявна у висловленні (нейтральна, ототожнювана з мовцем чи з іншим суб'єктом контексту), співвідносна і з особливостями ментальних перцепцій реципієнта, які є або актуальним орієнтиром для комунікатора, або не враховуються ним. У такому разі гіпотетичне розгортання лінгвістичних трактацій емпатії зумовлює доцільність розширення кола її актуальних складників та експонентів і спричиняє широке розуміння цього явища в загальній площині гармонійної комунікативної взаємодії.

Для сучасних процесів комунікації характерним є зростання агресивності та негативізації, відзначене багатьма дослідниками, і тому конструювання емпатичної комунікації, ідентифікація її складників набуває великого значення. Такий процес передбачає лінгвістичне моделювання зазначеного феномену, що висуває на перший план адекватне розуміння поняття моделі взагалі. К. Баторoєв пише, що «моделлю є та частина теорії, яка утворює її емпіричний початок; у гносеологічому плані - це експлікація образу тієї реальності, яку описує й пояснює теорія, у логічному - це структура теорії» [5, с. 156]. Згідно з позицією Д. Штелінґа ми вважаємо, що поняття моделі пов'язане з об'єктною систематикою, структура чи поведінка якої відповідно відтворює структуру чи функцію іншої системи об'єктів (оригіналу моделі) і використовується як засіб вивчення стану та динаміки оригіналу, не претендуючи на його повний опис, оскільки має узагальнений характер, що уможливлює інтерпретування. Основною в такому разі є евристична функція моделі, щодо якої моделювання в ідеалі має бути витоком наукових ідей і теорій. Узагальнений характер моделювання відбито в конструюванні моделей, які містять «істотні для даної мети пізнання аспекти (елементи, властивості, відношення, параметри досліджуваного об'єкта)... Модель слугує засобом упорядкування та ущільнення інформації» [41, с. 27] як певного виду знання, яке, за П. Копніним, «завжди виступає у формі якоїсь мови, ...якби знання не було мовою, ним не можна було б оперувати в суспільстві... Оскільки знання є мовною системою, воно утворює власний своєрідний світ із певною структурою» [15, с. 192], наявність якої і дає змогу гіпотетичного моделювання актуальних для відповідних досліджень одиниць. Поняття моделювання передбачає виокремлення конструктивних компонентів, наявність яких у комунікативних комплексах забезпечує глибинну раціонально-аксіоматичну толерантність та ефективність.

В емпатичному моделюванні доцільно виокремити основні компоненти, комплексне врахування яких сприятиме, на нашу думку, адекватному конструюванню відповідних комунікативних контекстів. Ураховуючи наведені складники феномену, пропонуємо вважати загальними емпатичними конструктами інваріантні складники комунікативного процесу: особистісну презентацію, актуалізацію диференційних ознак індивідума як

детермінант його ідентифікаційно-ототожнювальних характеристик, співвідносних з оригінальністю раціонально-аксіосистемних репрезентацій в інформаційному кодуванні, та, з другого боку, декодувальні, перцептивні особливості, пов'язані з вибірковим характером діакритизованих сенсових сегментів у загальній значеннєвій континуальності комунікативного простору. Указані аспекти орієнтують на виокремлення узагальнених емпатичних імплікатур, які зумовлені психологічними особливостями мовця - адресата, сконцентрованими у площині філософського усвідомлення національної ментальності як інтеріоризованих домінант концептуального буття людини.

Отже, визначена природа і структура комунікації орієнтує на моделювання емпатичної взаємодії, що зумовлює необхідність глибинного усвідомлення сутності феномену та виокремлення його складників. Реконструкція емпатичних детермінант у такому разі передбачає 1) аналіз психологічних механізмів у процесах індивідуально-колективного кодування, де відповідні варіативні та інваріантні ознаки, з одного боку, презентують особистість як «самість», з іншого - інтегрують її до площини універсального колективного; 2) психолінгвістичні домінанти, пов'язані з характером аксіосистемної маркованості інформаційних сегментів у процесах перцепції. Узагальнені процеси інформаційного кодування / декодування тоді матимуть психологічну детермінованість, що ґрунтується на філософських концепціях індивідуально-колективної ідентифікації і реалізується у феномені мовних репрезентацій як втіленні актуальних концептів-діакритиків, які й детермінують специфічність модусу світобачення. Моделювання емпатичних імпліктур пов'язане з 1) аналізом ментальних та лінгвоментальних характеристик мовця й адресата, сфокусованих, зокрема, у площині автостереотипних уявлень та асоціативній віртуалізації актуальних сегментів буття; 2) ідентифікацією конструктивних аналогових (невербальних) параметрів та поясненням їхньої функційної природи; 3) фіксацією адекватних мовних потенцій, що, у свою чергу, зумовлює виокремлення відповідної впливової механіки; 4) реконструкцією ретіальних ситуативних хронотопів, комунікативна семіотика яких формує контекст емпатичної взаємодії.

Література

1. *Аврамцев В.В., Волков Е.Н.* Труднее жить после "Полдня" и "Вечера трудного дня". URL: http: // people.nnov.ru / volkov /.
2. *Ангелов Г.В., Заричанский А.П., Кропивко А.Ф., Мазуренко В.И., Черняк Г.А.* Психология человеческих взаимосвязей. Ч.II. Одесса: ВМВ, 1999. 192 с.
3. *Андреева Г.М.* Социальная психология. М.:Асток-Пресс, 1998. 429 с.
4. *Атватер И.* Невербальное общение // Психология влияния. СПб.: Питер, 2001. С. 209-219.
5. *Батороев К.Б.* Аналогии и модели в познании. Новосибирск: Прогресс, 1981. 319 с.

6. *Берн Э.* Игры, в которые играют люди (Психология человеческих взаимоотношений). Люди, которые играют в игры (Психология человеческой судьбы). М.: Прогресс, 1988. 399 с.

7. *Блакар Р.М.* Язык как инструмент социальной власти (теоретико-эмпирические исследования языка и его использования) // Язык и моделирование социального взаимодействия. М.: Прогресс, 1987. С. 88-125.

8. *Дилтс Р.* Некоторые психологические аспекты теории относительности. URL: http: // www.nlp2000.cjb.net /.

9. *Добрович А.* Общение: наука и искусство. М.: АОЗТ «Яуза», 1996. 143 с.

10. *Завгородняя Е.В.* Индивидуализация субъекта и уровни деструктивного поведения. URL: http: // www.new.psychol.ras.ru / conf / zav.1.

11. *Кант И.* Сочинения. В 6-ти т. Т. 3. М.: Наука, 1964. 799 с.

12. *Кассирер Э.* Опыт о человеке: введение в философию человеческой культуры // Проблема человека в западной философии. М.: Прогресс, 1998. С. 3-30.

13. *Кибрик А.Е.* Пациенс // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. М.: Сов. энциклопедия, 1990. С. 369.

14. *Китайгородская М.В., Розанова Н.Н.* Русский речевой портрет. Фонохрестоматия. М.: Орехово-Зуевская типография, 1995. 115 с.

15. *Копнин П.В.*Диалектика, логика, наука. М.: Наука, 1973. 464 с.

16. Краткий психологический словарь. Под общ. ред. А.В.Петровского и М.Г.Ярошенко. М.: Сов. энциклопедия, 1985. 191 с.

17. *Крижанская Ю.С., Третьяков В.П.* Грамматика общения. М.: Смысл, 1999. 279 с.

18. *Лагута О.Н.* Логика и лингвистика. Новосибирск: НГУ, 2000. 116 с.

19. *Леонтьев А.А.* Общение как объект психологического исследования // Методологические проблемы социальной психологии. М.: Наука, 1975. С. 68-80.

20. *Леонтьев А.Н.* Проблемы развития психики. М.: Изд-во АН СССР, 1972. 379 с.

21. Людина в сферi гуманiтарного пiзнання. К.: Український Центр духовної культури, 1998. 408 с

22. *Майерс Д.* Социальная психология. СПб.: Питер, 1998. 682 с.

23. Нейролингвистическое программирование. URL: http://www.fido7.com/cgi-fido7/fagserv/psytech2?name=ralflect&part7.

24. *Николаева Т.М.* Эмпатия // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. М.: Сов. энциклопедия, 1990. С. 592.

25. *Парыгин Б.Д.* Анатомия общения. СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. 301 с.

26. *Поршнев Б.Ф.* О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии) М.: Мысль, 1974. 487 с.

27. *Потебня А.А.* Мысль и язык // А. А.Потебня. Полное собрание трудов. Мысль и язык. М.: Лабиринт, 1999. С .5-198.

28. Психологический словарь. М.: Сов. Энциклопедия, 1981. 398 с.

29. *Радевич-Винницький Я.* Етикет і культура спілкування. Львів: Сполом, 2001. 224 с.

30. *Роджерс К.* К науке о личности // История зарубежной психологии. М.: Наука. С. 56-81.

31. *Рубинштейн С.Л.* Принципы и пути развития психологии. М.: Изд-во АН СССР, 1959. 98 с.

32. *Русанівський В.М.* Поняття семантичного і стилістичного інваріанта. *Мовознавство.* 1981. Кн.3. С. 9-20.

33. *Самохвалов В.П.* Эволюционная психиатрия. История души и эволюция помешательства. Сургут: Северный Дом, 1994. 289 с.

34. Словарь сексологических терминов и понятий. М.: Дом, 1991. 144 с.

35. Словник іншомовних слів. Укл. С.М.Морозов, Л.М. Шкарапута. К.: Наукова думка, 2000. 680 с.

36. *Таранов П.С.* Приемы влияния на людей. Симферополь: Таврия, 1995. 496 с.

37. *Тупчієнко Д.* Людина у політичному житті: онтологічні аспекти // Електронний журнал «Людина і політика». URL: http://www.icai.org.ua/.

38. *Флоренский П.А.* Столп и утверждение истины // Флоренский П.А. Сочинения. Т.1 (П). М.: Правда, 1990. 839 с.

39. *Холенштайн Э.* Якобсон и Гуссерль (К вопросу о генезисе структурализма). URL: http: //www.anthropology.ru.

40. *Черниговская Т.В., Деглин В.Л.* Проблема внутреннего диалогизма (Нейрофизиологические исследования языковой компетенции). *Труды по знаковым системам*. Вып. №17. Тарту, 1984. С. 40-49.

41. *Штелинг Д.А.* Грамматическая семантика английского языка. Фактор человека в языке. М.: МГИМО, ЧеРе, 1996. 312 с.

42. *Шторм А.* Тезисы по теории психической коммуникации. URL: http://www.psy.piter.com.

43. *Rogers C.R.* A Tentative Formulations of a General Law of Interpersonal Relationship // Coffey R.E., Atnos A.G., Raynolds P.A. Behavior in Organisations: A Multidimensional View. Englewood Cliffs, 1975.

Т. Ю. Ковалевская,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

ФИЛОСОФСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОММУНИКАТИВНОЙ ЭМПАТИИ

В статье рассмотрено понятие эмпатии с разных научных позиций, подчернут комплексный характер этого явления, описаны философско-психологические основы коммуникативной эмпатии и акцентирована доминирующая роль лингвальных компонентыв в процессах её реализации.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникативная эмпатия, философско-психологические основы, факторы эмпатии, коммуникативное влияние.

T.Yu. Kovalevska,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of the Ukrainian Language

PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL FUNDAMENTALS OF COMMUNICATIVE EMPATHY

The article considers the concept of empathy from different scientific positions, emphasizes the complex nature of this phenomenon, describes the philosophical and psychological foundations of communicative empathy and emphasizes the dominant role of linguistic components in the processes of its implementation.

Key words: communication, communicative empathy, philosophical and psychological bases, empathy factors, communicative influence.

УДК 811.161.2:327.8:659.4:81`42

А. В. Ковалевська-Славова
д-р філол. наук,
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України,
доцент кафедри української та іноземних мов

СПЕЦИФІКА І ВИДИ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ В СУЧАСНІЙ ГУМАНІТАРНІЙ ПАРАДИГМІ: ПРИРОДА ТА АКТУАЛЬНІ ЕКСПОНЕНТИ

У статті, скерованій на кваліфікацію операційних понять та базових критеріїв комунікативного впливу, досліджено власне розуміння і тлумачення понять «спілкування» і «комунікація» у лінгвістичній парадигмі, увиразнено основні функції комунікації, акцентовано домінантність волюнтативної функції, яка є максимально співвідносною із впливовою. Наведено основні дефініції понять вплив, сугестія, навіювання, переконування, маніпуляція, гіпноз, увиразнено важливість визначення їх специфіки та типології. Підкреслено, що концептуальним для лінгвістичного опрацювання впливу як такого є розокремлення комунікативного і мовленнєвого впливу, а також виокремлено базові позиції впливу за критеріями апеляції впливу до раціонального чи ірраціонального, рівня інтенційності, рівнем інтенсивності вияву впливових ефектів та типів гіпнозу.

Ключові слова: вплив, комунікативний вплив, мовний вплив, комунікація, нейролінгвістичне програмування, сугестія.

Сьогодні вже доведено, що вплив нерозривно пов’язаний із мовою та спілкуванням взагалі, тож грамотне, екологічне використання цього

інструменту у рамках будь-якої комунікації (як класичних комерційної, політичної, соціальної, так і новітніх ІТ, гейм-індустрійної та технологічної) неминуче визначає її успіх чи невдачу, що й мотивує **актуальність досліджень** у цій галузі. О. Лєонтьєв визначає комунікацію як «процес установлення й розвитку контактів між живими організмами, зумовлений потребами спільної діяльності, що містить обмін інформацією і супроводжується взаємним сприйняттям і спробами впливу один на одного» [20, с. 63], а Ф. Шарков відзначає, що поняття власне «комунікація» має три основні інтерпретації: 1) засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального та духовного світу, тобто це певна структура; 2) спілкування, у процесі якого люди обмінюються інформацією; 3) масовий обмін інформацією з метою впливу на суспільство [37, с. 178].

Загальна мета нашого дослідження передбачає чітку кваліфікацію операційних понять та базових критеріїв комунікативного впливу як **об'єкта дослідження**, що, у свою чергу, вимагає виконання таких конкретних **завдань**: агрегації наявних дефініцій та формулювання на їхній базі однієї, якою послуговуватимемося в рамках нашої праці; визначення актуальних різновидів впливу та їхніх критеріальних ознак **як предмету дослідження**.

Практичну цінність дослідження вбачаємо в тому, що можуть бути використані у викладанні базових вишівських курсів сучасної української мови, політичної лінгвістики, комунікативної та психолінгвістики, дискурсології, теорії мовної комунікації, у спецкурсах із НЛП, сугестивної лінгвістики, профайлінгу, рекламного впливу, іміджмейкінгу, інформаційної безпеки тощо. **Теоретичну же цінність** роботи вбачаємо у можливості інтеграції її положень і результатів у наявні суміжні наукові напрями (напр., комунікативна та політична лінгвістика, НЛП, сугестивна і медіалінгвістика, профайлінг, спін-докторинг, нейромаркетинг, теорія комунікації, психо- і прагмалінвістика тощо), орієнтовані на дослідження проблематики мовленнєвого і комуніктивного впливу та систематики його характерологічних маркерів. **Наукова ж новизна** нашої роботи полягає у тому, що в її рамках запропоновано однозначну та логічно розгалужену систему різновидів впливу, а також набору актуальних для цього феномену лінгвістичних експонентів.

Для конкретизації термінологійного апарату досліджень комунікативного впливу маємо звернути увагу на власне розуміння і тлумачення понять «спілкування» і «комунікація» у лінгвістичній парадигмі. Так, у більшості наукових мовознавчих праць, у певних лексикографічних джерелах ці поняття практично ототожнюють. Наприклад, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» комунікація визначається як «... 2. Обмін інформацією, спілкування. ... 3. лінгв., рідко. Те саме, що спілкування...» [10, с. 562]. З іншого боку, фундатор української школи функційної граматики член-кореспондент НАН України професор А. Загнітко визначає комунікацію як «1) один із модусів існування явищ мови ...; 2) мовленнєве спілкування, використання мови для спілкувння та обміну інформацією ....; 4) складник спілкування поряд з перцепцією та

інтеракцією ...» [13, с. 325]. Проте учений зазначає, що в широкому сенсі комунікацію можна розуміти як «... спілкування, опосередковане використанням мовних (вербальних) і немовних (невербальних) знаків; спілкування особистостей за допомогою мовних і паралінгвальних засобів для передавання інформації; процес інформаційного обміну між адресантом й адресатом у різних їхніх динамічних ролях» [13, с. 325], на що ми і спиратимемось у нашому дослідженні.

В. Конецька ж наголошує, що сутність будь-яких процесуальних явищ, до яких належить і комунікація як невід'ємна ознака буття соціуму, визначається їхніми функційними характеристиками [16]. Це, у свою чергу, акцентує на доцільності виокремлення основних функцій комунікації, що дасть змогу виявити відповідні базові параметри.

Так, у рамках класичної лінгвістики Р. Якобсон виокремлював такі основні функції комунікації: експресивна, або ж емотивна; комунікативна, або ж референтну, денотативну (скеровану на виділення об'єкта мовлення); поетична (яка базується на виділенні форми повідомлення); металінгвістична (перевірка, чи користуються обидва комуніканти тим самим кодом); фатична (підтримання контакту, коли важлива не тема розмови, а те, щоб контакт не перервався); апелятивна, або ж **конативна** (яка реалізується через вплив на адресата) [43].

Ф. Бацевич же доповнює зазначені функції та представляє такий їхній перелік, підкреслюючи, що всі функції комунікації взаємодіють між собою, але все ж «може переважати одна чи декілька» [4, с. 29]: контактна (створення атмосфери обопільної готовності передавати сприймати інформацію та підтримувати зв'язок; спонукальна (заохочення партнера, аудиторії або ж самого себе до виконання певних дій); координаційна (взаємне орієнтування й узгодження дій учасників спілкування щодо їхньої спільної діяльності); пізнавальна (адекватне сприйняття і розуміння змісту повідомлень); емотивна («обмін» емоціями, а також збудження у партнера, аудиторії певних переживань); налагодження стосунків (установлення і фіксування свого місця в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних стосунків); **впливова** (спрямування на зміну стану, поведінки, ціннісно-мотиваційної сфери партнера: намірів, поглядів, думок, рішень, уявлень, потреб, рівня активності, смаків, норм поведінки, оцінних критеріїв тощо) [4, с. 27].

Зазначені функції комунікації, з огляду на те, що вона є інструментом реалізації мови у спілкуванні, звичайно ж, перегукуються з функціями мови, серед яких учені насамперед виокремлюють такі: комунікативна функція, або функція спілкування; номінативна функція, або функція називання; мислетворча функція, у межах якої мова виступає не тільки формою вираження і передачі думки, а й засобом формування, творення самої думки; гносеологічна, тобто пізнавальна функція мови; експресивна, або виражальна функція мови; естетична функція, у межах якої мова виступає і матеріалом, і знаряддям формування і поширення культурних цінностей; культуроносна функція, що відбиває увесь комплекс культурних цінностей певної

лінгвоспільноти; ідентифікаційна функція мови виступає як засіб визначення, конкретизації належності людини до певної спільноти; регулятивна функція виконує роль планування поведінки, вчинків тощо; **магічно-містична**, або ж фідеїстична функція мови збереглася з доісторичних часів, коли люди вірили у слово як реальне дійство, здатне зупинити небажаний хід дій, побороти злі сили, підкорити природу своїй волі [25, с. 10 – 15]; **волюнтативна функція** – функція «вираження волі щодо співрозмовника: прохання, запрошення, порада, спонукання тощо» [14], яка є максимально співвідносною із впливовою [36].

Зауважимо, що в контексті класичної лінгвістики [Якобсон; Леонтьев; Бодрийяр 1999] вчені вважали основною функцією мови комунікативну (а також когнітивну), емотивну, метамовну), оскільки саме вона дає змогу індивідові спілкуватися та виявляти оточуючим свої думки. Проте в парадигмі новітньої лінгвістики [див. 9; 11; 15; 18; 36; 45 та ін.] найголовнішою функцією мови все ж вважається впливова, або ж сугестивна (певним чином співвідносна з волюнтативною функцією мови), тому «слід визнати наявність сугестивної (волюнтативної) функції мови як однієї з провідних (базових), бо навіть збирання інформації відбувається з метою оптимального керування людиною, спільнотою людей чи обставинами» [36, с. 32], а іще Р. Барт зазначав, що «мовна діяльність подібна до законодавчої діяльності, а мова є її кодом. Ми не помічаємо влади, що криється в мові... Говорити чи тим більше розмірковувати взагалі не позначає вступати в комунікативний акт...; це позначає підкоряти собі слухача» [3].

Наведене твердження цілком проєктується і на функційну систему комунікації. Так, О. Лєонтьєв підкреслював, що «спілкування, комунікація – це, в першу чергу, спосіб здійснення тієї чи іншої корекції образу світу співрозмовника (ситуативного, фрагментарного і в той же час безпосереднього, тобто образу «великого» світу, або глобального, але виключеного з реальної дійсності та реального переживання цього світу, тобто образу «малого світу», світу абстракцій)» [19, с. 272]; В. Бєлянін – що «комунікація – це не просто передавання інформації, а насамперед намагання переконати співрозмовника. Відповідно, слова вживаються для впливу на інших людей» [6, с. 209]; Ф. Бацевич відзначає, що «у комунікації виявляються всі можливі впливи на засоби мовного коду наявних складових спілкування. Серед останніх потрібно виокремити учасників (адресанта, адресата, а у випадку полілогу – інших учасників) – носіїв соціальних і комунікативних ролей та егостанів (за Е. Берном), поточних станів свідомості, когнітивних, духовних, психологічних та інших чинників, – різноманітні нелінгвальні й паралінгвальні засоби, які супроводжують спілкування й активно впливають на нього (кінетика, проксеміка, тагмеміка, ольфакторика тощо), канали комунікації, зворотній зв’язок і його якість та інші складові» [5, с. 347 – 348].

Таким чином, можемо відзначити, що наскрізною ознакою комунікації, як і мовної системи, вчені вважають не просто обмін інформацією, безпосереднє чи опосередковане спілкування, а насамперед наявність впливу

як загального субстрату будь-якої взаємодії. Це, у свою чергу, вимагає подальшої наукової кваліфікації поняття впливу як такого, визначення його специфіки та типології.

Наразі, незважаючи на достатньо велику кількість робіт, що досліджують феномен впливу в різних аспектах – психологічному [2; 23; 38], медичному [41; 42], соціологічному [14; 16; 29], політологічному [44; 46; 48; 49], медійному [7; 24; 32], філософському [17; 26; 47], юридичному [22; 28; 31] тощо, і досі не існує єдиного загальновизнаного визначення цього феномену та його типології, бо ж «у спробах класифікації до сьогодні, на жаль, немає чіткої систематики, оскільки кваліфікаційними критеріями часто виступають не пов'язані між собою або частково пов'язані ознаки» [24, с. 47].

На сьогодні в дослідженнях, орієнтованих на з'ясування природи і специфіки впливу, доволі вільно послуговуються поняттями *вплив, сугестія, навіювання, переконування, маніпуляція, гіпноз* (див. праці А. Авер, Р. Ділтса, М. Еріксона, В. Кандиби, Т. Ковалевської, Н. Кутузи, Н. Слухай, І. Черепанової, І. Шкіцької та ін.) тощо, хоч переважна більшість цих понять не лише не тотожні, а й мають концептуальні відмінності. Проте іноді відсутність єдиного підходу до вивчення феномену впливу, нечіткість його критеріальних ознак, полісемантичність поняття в цілому спричиняють доволі істотні неточності дослідницьких інтерпретацій і часто викликають бажання подискутувати.

Так, наприклад, аналізуючи поняття впливу, О. Кудерміна з авторським колективом розуміє його як суто психологічне явище та витлумачує його як «активну цілеспрямовану діяльність, метою якої є отримання необхідної інформації або зміна психіки чи поведінки об'єкта (окремої людини чи групи людей). Цілеспрямованість передбачає, що суб'єкт впливу (той, хто впливає) має і усвідомлює певну мету, а його діями керує уявлення про те, яким повинен стати об'єкт впливу, як повинна змінитись його поведінка. Інакше результат застосування того чи іншого методу стає мало прогнозованим» [27, с. 6]. Надалі авторка виокремлює такі види впливу:

1. Інформаційно-психологічний вплив (часто його називають інформаційно-пропагандистським, ідеологічним) становить вплив словом, інформацією. Його основна мета – формування в людей певних ідеологічних (соціальних) ідей, поглядів, уявлень, переконань, при цьому він одночасно викликає у них позитивні або негативні емоції, почуття і навіть бурхливі масовидні реакції.

2. Психогенний вплив є наслідком:

- фізичного впливу на мозок індивіда, в результаті якого спостерігається порушення нормальної нервово-психічної діяльності;
- шокового впливу навколишніх умов або якихось подій на свідомість людини, в результаті чого вона виявляється не в змозі раціонально діяти, переживає афект або депресію, впадає в паніку тощо.

3. Психоаналітичний (психокорекційний) вплив – це вплив на підсвідомість людини терапевтичними засобами, особливо у стані гіпнозу або глибокого сну.

4. Нейролінгвістичний вплив (нейролінгвістичне програмування) – вид психологічного впливу, що змінює мотивацію людей за рахунок внесення в їх свідомість спеціальних лінгвістичних програм. Можна складати тексти повідомлень у засобах масової інформації таким чином і в такій формі (зміст), що вони викликають певні реакції психіки та поведінки людей.

5. Психотронний (парапсихологічний, екстрасенсорний вплив – це вплив на інших людей, здійснюваний шляхом передачі інформації через позапочуттєве (неусвідомлюване) сприйняття.

6. Психотропний вплив – це вплив на психіку людей за допомогою медичних препаратів, хімічних або біологічних речовин [27, с. 8 – 9].

Поважаючи наукові надбання авторів, не можемо, тим не менш, погодитися з наведеною класифікацією, як мінімум з огляду на те, що, по-перше, практично всі наведені види впливу (крім, може, психогенного в авторській класифікації), а не лише інформаційно-психологічний, реалізуються мовними засобами, які, знов-таки і в межах інших різновидів можуть викликати позитивні й негативні емоції; по-друге, нейролінгвістичний вплив аж ніяк не можна ототожнювати з нейролінгвістичним програмуванням, оскільки перше поняття є різновидом впливу, а інше – науковою галуззю, одна із цілей якої – дослідження зазначеного впливу, крім того, більшість інших різновидів впливу також реалізуються завдяки саме нейролінгвістичній експансії вербальних і невербальних сугестогенів; по-третє, виокремлення психоаналітичного різновиду вважаємо некоректним, оскільки в такому разі йдеться не про різновид впливу, а про сферу, галузь, дискурс його застосування; по-четверте, введення поняття екстрасенсорного, психотронного впливу до наукового обігу теж вважаємо не зовсім коректним, оскільки зазначене авторами неусвідомлюване сприйняття може бути характерним і для інших різновидів впливу.

Надалі автори виокремлюють т.зв. методи психологічного впливу (одразу вкажемо на некоректність застосування поняття методу, що зазвичай витлумачують як «спосіб пізнання, підхід до вивчення явищ об'єктивного світу та суспільного життя; сукупність певних прийомів і методик, спрямованих на вирішення певної теоретичної або практичної проблеми» [13, с. 417], до яких уналежнюють

- переконання, яке «здійснюється в словесній формі та ґрунтується на логіці, а вплив на відчуття та емоції мають тут другорядне значення. Активними є обидві сторони, тобто процес переконання являє собою явну або приховану дискусію, метою якої є досягнення єдності поглядів. ... Процес переконання бажано здійснювати таким чином, щоб людина «сама» дійшла необхідного висновку та сформулювала його як свою особисту думку» [27, с. 9 – 10], хоч остання теза, на нашу думку, притаманна і такому концептуально

протилежному різновиду впливу, як сугестія та маніпуляція, а словесна форма взагалі є спільною практично для всіх його різновидів;

- навіювання, коли «активною є одна із сторін, інша – повинна якомога менш критично сприймати те, що говориться. Навіювання є бездоказовим та не аргументованим, тому велике значення тут має особистість особи, що його здійснює (авторитет, престижність). Воно здійснюється в категоричній словесній формі, причому велике значення тут має дефіцит часу та психічний стан того, хто є об'єктом впливу: якщо особа збуджена та терміново шукає вихід з важкого становища, вона у цю мить легко піддається навіюванню та готова хапатися за першу-ліпшу пораду» [27, с. 11];

- зараження, що витлумачується як «психологічний вплив на особистість у процесі спілкування і взаємодії, який передає певні настрої, спонуки не через свідомість та інтелект, а через емоційну сферу. Це вплив, заснований на несвідомій схильності людей (особливо у складі групи) до емоційного впливу в умовах безпосереднього контакту» [27, с. 11], хоч, знов-таки, звернімо увагу, на те, що і попередній різновид спирається на емоційну домінанту;

- наслідування, що тлумачиться як «спосіб засвоєння традицій суспільства, механізм свідомого або несвідомого відтворення досвіду дій і вчинків іншої людини (суб'єкта психологічного впливу), зокрема його рухів, манер, дій, поведінки і т.д. Це процес орієнтації на певний приклад, взірець, повторення і відтворення однією людиною дій, вчинків, жестів, манер, інтонацій іншої людини, копіювання рис її характеру та стилю життя. Саме через наслідування здійснюється процес соціалізації особистості, реалізуючись за допомогою навчання і виховання» [27, с. 11 – 12];

- маніпуляцію – «різновид духовного, психологічного впливу (а не фізичне насильство або погроза насильства). Мішенню дій маніпулятора є психічні структури людської особистості… прихований вплив, факт якого не повинний бути помічений об'єктом маніпуляції [27, с. 16].

О. Сидоренко, визначаючи вплив як «вплив на стан, думки, почуття і дії іншої людини з допомогою виключно психологічних засобів із наданням права і часу відповідати на цей вплив» [30], виокремлює такі його різновиди:

- переконування – свідомий аргументований вплив на іншу людину чи на групу людей з метою змінити їхні судження чи рішення (пред'явлення адресату чітких та зрозумілих аргументів, визнання сильних та слабких сторін прийнятого рішення);

- навіювання – свідомий неаргументований вплив на людину з метою зміни її стану, ставлення до чогось (особистісний магнетизм, авторитет, впевненість поведінки, використання обставин);

- зараження – довільне та мимовільне передавання свого стана чи ставлення іншій людині (висока енергетика власної поведінки, артистизм, використання інтриги для залучення партнера у виконання дій, погляд «очі в очі», тілесний контакт);

- спонукання до наслідування – здатність викликати бажання бути подібним до себе (публічна відомість того, хто впливає, демонстрація зразків високо моральної поведінки);
- формування сприятливості створення в адресата позитивного ставлення до себе (вияв власної непересічності та привабливості, надання послуги адресату впливу), хоч викликає питання відмінність цього різновиду від попереднього;
- прохання – звертання до адресата із закликом задовільнити бажання ініціатора впливу (ввічливі та чіткі формулювання, визнання права адресата відмовити у послузі);
- деструктивна критика – образливі висловлювання про особистість людини, насмішка над її діями (приниження особистості, висміювання того, що людина не в змозі змінити, критичні зауваження на адресу людини, яка перебуває у пригніченому настрої);
- ігнорування – навмисна неуважність по відношенню до партнера по спілкуванню (ігнорування висловлювань та дій);
- маніпуляція – приховане від адресата спонукання його до переживання певних станів, зміни ставлення до чогось та виконання дій, необхідних для досягнення цілей ініціатора впливу (думки, почуття, рішення ініціатора впливу починають «належати» адресату впливу, за які він визнає свою відповідальність);
- примус – вимога виконувати вказівки ініціатора, підкріплена погрозами (відкритими чи прихованими) (жорстко окреслені строки чи методи виконання роботи, накладання заборон, які не можуть бути оскаржені, залякування наслідками, погроза покарання) [30]. Знов-таки, усвідомлюючи можливість авторської позиції, звернімо увагу на деякі неточності як самого визначення впливу, що, на думку авторки, може реалізуватися ТІЛЬКИ психологічними засобами і чомусь передбачає «наданням права і часу відповідати на цей вплив», так і запропонованих різновидів, критеріальні ознаки яких часто дублюються.

Проте у переважній більшості робіт стикаємося з професійним, хоч і доволі різнобарвним, різноаспектним підходом до тлумачення самого поняття впливу та його типологійних характеристик.

Так, Й. Стернін виокремлює такі базові типи впливу:

1. Доведення. Доводити – це наводити аргументи, що підтверджують правильність якої-небудь тези. При доведенні аргументи наводяться системно, логічно. Доведення – це звернення до логіки мислення людини.

2. Переконання. Переконувати – це вселяти в співрозмовника впевненість, що істина доведена і теза встановлена. У переконанні використовується і логіка, і обов'язково – емоція, емоційний тиск.

3. Умовляння. Умовляти – це переважно емоційно спонукати співрозмовника відмовитися від його кута зору і прийняти наш – просто так, тому що нам цього дуже хочеться.

4. Канючення. Це спроба домогтися від співрозмовника результату шляхом багаторазового емоційного повторення прохання.

5. Навіювання. Навіювати – це спонукати співрозмовника просто повірити вам, прийняти на віру те, що ви йому говорите – без обдумування, без критичного осмислення. Навіювання засноване на сильному психологічному, емоційному тиску, часто – на авторитеті співрозмовника. Сильні, вольові, авторитетні особистості, «харизматичні типи» (на кшталт Сталіна) могли вселити людям практично що завгодно.

6. Примус. Примусити – значить змусити людину зробити що-небудь проти його волі. Примус грунтується зазвичай на грубому натиску або прямо на демонстрації грубої сили, погрози: «Гаманець або життя» [34].

На нашу думку, певні позиції високоповажного вченого є беззаперечними і яскраво представленими (ілюстрації різновидів, виокремлення переконання і навіювання), проте певні авторські різновиди (вмовляння, канючення, примус та доведення) вважаємо лише варіаціями навіювання і переконання.

Широкий спектр різновидів впливу представляє В. Аккурт [1, с. 6], до яких зараховує переконання, що «будується за допомогою доказів, обґрунтування та аргументації — логічних процедур, які використовуються для вибудовування зв'язної структури дедуктивних, індуктивних міркувань та міркувань за аналогією, що складаються з тез, аргументів і висновків» [1, с. 9]; навіювання (сугестію) – «вплив на підсвідомість, емоції й почуття людини, що здійснюється шляхом ослаблення контрольно-регулятивної функції свідомості, зниження свідомості та критичності при сприйнятті та реалізації навіюваного змісту» [1, с. 9], в межах якого виокремлює «відкрите пряме або імперативне навіювання (наприклад, під час сеансу гіпнозу, психотерапії, аутотренінгу), так і приховане, замасковане або непряме навіювання (сугестію)» [1, с. 9]; та спонукання (волевиявлення) – «зовнішнє стимулювання реципієнта прямим впливом на його волю. До спонукання ми відносимо заклик, наказ і примус. Умовляння ж варто розглядати як підвид переконання» [1, с. 9]. Про наявність прямого (відкритого) (цілі якого завчасно повідомляються та не приховуються) і прихованого (цілі якого «не оголошуються або маскуються під цілі відкритої взаємодії і адресат приймає рішення (чи виконує дію), заплановане ініціатором впливу» [38, с. 3 – 4]) впливу каже і В. Шейнов та підкреслює, що останній може розподілятися на декілька підтипів залежно від цілей і намірів його ініціатора. Так, коли спілкування є взаємовигідним для усіх його учасників, прихований вплив називають ассертивним, таким, «що не має на меті вчинити шкоду іншому, а слугує можливості людини впевнено та гідно відстоювати свої права (не гноблячи прав інших); коли адресат впливу отримує певну вигоду, а ініціатор ні – йдеться про альтруїстичний прихований вплив. Вигода лише для ініціатора впливу відбувається в результаті егоїстичного прихованого впливу (маніпуляції) [38, с. 9 – 10].

На видову поліфонію впливу звертає увагу Н. Кутуза і зазначає, що «вплив – багатозначна лексема, де певна сема характеризує різновид впливу з його актуальними ознаками. Вплив є широким (підкреслено нами – А.К.-С.) поняттям, що може мати як усвідомлений, так і неусвідомлений характер»

[18, с. 106]. Це, у свою чергу, дає підстави вважати, що поняття впливу є гіперонімним для гіпонімів *переконування* та *сугестії*, де перший розуміється як процес «цілеспрямованого комунікативного впливу, що апелює до раціональної сфери реципієнта, використовуючи систему аргументації» [18, с. 203], а другий – як «некритичне, неусвідомлене сприйняття реципієнтом інформації, що впроваджується приховано у свідомість і підсвідомість особистості за допомогою персеверованих сугестем (вербальних і невербальних)» [18, с. 203] і чітко корелює із синонімічним поняттям навіювання. Доволі близьким до останніх є поняття маніпуляції, витлумачуваної як «прихований психологічний прийом, мета якого змусити людину виконати необхідні іншій особі дії всупереч власним інтересам» [35, с. 3]. Найвиразнішими ознаками маніпуляції виступають «1) ставлення маніпулятора до іншої особи як до засобу досягнення власних цілей, редукування в іншому якостей суб'єкта прийняття рішень ...; 2) спрямованість на однобічний виграш; 3) прихований характер ...; 4) використання (психологічної) сили, «гра» на слабкостях; 5) майстерність у здійсненні маніпулятивних дій ...; 6) спрямованість впливу не тільки на сферу свідомого (розум), але і на сферу підсвідомого (інстинкти, емоції), що не піддається контролю...; 7) інтенційність...» [40, с. 15 – 16], тобто «знегативований характер, деструктивність, патогенність і руйнівна експансія» [18, с. 203].

Своєрідним концентрованим максимумом вияву впливу на свідомість і підсвідомість особистості/соціуму виступає гіпноз як певний стан свідомості, який характеризується звуженням її обсягу і різким фокусуванням на зміст безпосередньо навіювання, а не усіх інших стимулів.

Інтенсивність вияву впливових ефектів у межах цих різновидів розташовується так: переконування, яке «відзначається слабким ступенем інтенсифікації впливу, оскільки свідомість активна при такому процесі, сугестія – помірним, де свідомість утилізується і вплив упроваджується поза свідомістю, гіпноз – значним, бо свідомість максимально утилізована» [18, с. 203]. Додамо, що, на нашу думку, маніпуляцію теж можна включити в цей перелік та уналежнити до помірного, а часом – і значного ступеня інтенсифікації, що проілюструємо в наступних розділах роботи.

Переконування і навіювання (сугестію) як базові різновиди впливу (у нього вони кваліфікуються не методи, проте, зрозуміло, що йдеться про різновиди) виокремлює і Л. Чабак, диференціюючи вплив на інформаційно-технічний («вплив на інформаційнотехнічну інфраструктуру об'єкта з метою реалізації необхідних змін у її функціонуванні (зупинка роботи, несанкціонований доступ до інформації та її перекручування (спотворення), програмування на певні поминки, зниження швидкості оброблення інформації тощо), а також вплив на фізичний стан людини» [21, с. 9]) та інформаційно-психологічний («вплив на свідомість та підсвідомість особистості й населення з метою внесення змін у їхню поведінку та світогляд»), теж розрізняє такі його базові методи (йдеться, зрозуміло, про різновиди – А.К.-С.). Основними характеристиками першого є логіка, яка має

бути доступною для інтелекту об'єкта впливу; переконання, здійснюване з опертям на факти, відомі об'єкту; наявність узагальнювальних пропозицій і несуперечливих конструктів; наявність емоційного забарвлення [21, с. 9]. Навіювання ж автор розуміє як «процес впливу на психіку людини, пов'язаний зі зниженням свідомості й критичності при сприйнятті навіяного змісту, який не вимагає ні розгорнутого особистого аналізу, ні оцінки спонукання до певних дій. Суть навіювання полягає у впливі на відчуття людини, а через них – на її волю і розум» [21, с. 9]. До основних характеристик навіювання автор уналежнює цілеспрямованість і плановість застосування; конкретність визначення об'єкта навіювання (селективний вплив на певні групи населення, що враховує їхні основні соціально-психологічні, національні й інші особливості); некритичне сприйняття інформації об'єктом навіювання (навіювання засноване на ефекті сприйняття інформації як інструкції до дії без її логічного аналізу); визначеність, конкретність поведінки, що ініціюється (об'єкту необхідно дати інструкцію щодо конкретних його реакцій і вчинків, які відповідають меті впливу) [21, с. 10].

Переконування і навіювання (сугестію) теж як основні різновиди мовленнєвого (хоч ідеться про комунікативний вплив – див. нижче) виокремлює О. Шелестюк, проте дефінує їх не як різновиди, а як способи (види) впливу. Переконання дослідниця визначає як «вплив на свідомість особистості через звернення до її власного критичного судження» [39, с. 43], а навіювання – як «вплив на підсвідомість, емоції і почуття людини, побічно що забезпечує вплив на його розум, волю, поведінку і що здійснюється за рахунок ослаблення контрольно-регулятивної функції свідомості, зниження свідомості і критичності при сприйнятті та реалізації навіюваного змісту завдяки відсутності цілеспрямованого активного розуміння, розгорнутого логічного аналізу і оцінки з боку реципієнта» [39, с. 48]. Також авторка виокремлює такий тип впливу як спонукання (волевиявлення) – «зовнішнє стимулювання реципієнта прямим впливом на його волю (заклик, наказ, примус і переконання)» [39, с. 55], хоч, на нашу думку, мається на увазі маніпулятивна сугестія.

Додамо, що у переважної кількості дослідників поняття сугестії і навіювання збігаються, ототожнюються, з чим ми абсолютно погоджуємося, оскільки вони мають практично спільні ознаки, до яких належать відсутність критичного сприйняття, емоційна домінанта, найчастіше – латентний характер тощо. Проте деякі вчені розмежовують поняття сугестії та навіювання, де перше витлумачують як «спрямований вплив на свідомість і поведінку людини / групи людей з метою створення у них певного психічного стану або спонукання до певних дій, через що у людини знижується усвідомленість сприйманої інформації і критичне ставлення до неї, внаслідок чого вона починає діяти всупереч своїм знанням,переконанням намірам і звичкам» [33, с. 215], що є «прихованим і нав’язливим видом психологічного впливу …. який має авторитарний, директивний характер і характеризується неусвідомленістю, непомітністю, мимовільністю її

засвоєння та сприйняття, який покликаний впливати на вразливий та емоційний стани адресата» [12, с. 47]. Навіювання же розуміється як «прямий, заздалегідь спланований, іноді імпровізований психологічний вплив, отриманий у гіпнотичному стані з метою зміни психічного й емоційного стану адресата…який характеризується м'яким, заспокійливим, «тонізуючим», головним чином, доброзичливим і кооперативним характером, здійснюється м'яко, без насильства, оминаючи свідомість реципієнта і базується на взаємній співпраці між пацієнтом і психотерапевтом, метою якого є досягнення взаємного результату, наприклад, одужання пацієнта» [12, с. 48]. Поважаючи позицію вчених, дозволимо собі зауважити, що розокремлення цих понять базується лише на тому, що навіювання здійснюється в гіпнотичному стані і чомусь має суто емпатичний характер (хоч у такому разі має йтися про гіпноз як різновид впливу), а сугестія має авторитарний директивний характер, проте спільними залишаються практично всі інші характеристики - спрямованість на зміну психічного й емоційного стану та поведінки тощо. Крім того, зауважимо, що вказане авторами навіювання сьогодні яскраво ілюструє рекламна сугестія, яка переважно (насамперед у комерційній рекламі) і має м'яку, довірливу тональність, реалізовану не в стані гіпнотичної антифактивності, а в практичному ап-таймі, що в цілому зредуковує необхідність розрізнення цих понять.

Концептуальним для лінгвістичного опрацювання впливу як такого є розокремлення комунікативного і мовленнєвого впливу, де перший «має комплексний характер, тобто містить мовленнєвий, невербальний та екстралінгвальний складники, де мовленнєвий є домінантним, а також має складну природу, зумовлену неподільною єдністю нейрофізіологічних, психологічних і лінгвістичних компонентів у його архітектоніці» [18, с. 203], а другий виступає складником першого і виявляється лише на рівні вербаліки.

Зауважимо, що навіть цей, на нашу думку, очевидний розподіл, може викликати різні тлумачення дослідників. Наприклад, О. Шелестюк визначає мовленнєвий вплив у двох сенсах: широкому та вузькому, стверджуючи, що «мовний вплив у широкому сенсі – це довільна і мимовільна передача інформації суб'єктом реципієнту (або групі реципієнтів) в процесі мовного спілкування в усній і письмовій формах, яка здійснюється за допомогою лінгвістичних, паралінгвістичних і нелінгвістичних символічних засобів і визначається свідомими і несвідомими інтенціями адресанта і цілями комунікації – предметної, комунікативної чи інформаційної, а також пресупозиціями і конкретної знаковою ситуацією» [39, с. 38], а у вузькому – «вплив, який чиниться суб'єктом на реципієнта за допомогою лінгвістичних, паралінгвістичних і нелінгвістичних символічних засобів в процесі мовного спілкування, яке відрізняється особливими предметними цілями мовця, які включають зміна особистісного сенсу того чи іншого об'єкта для реципієнта, перебудову категоріальних структур його свідомості, зміна поведінки, психічного стану або психофізіологічних процесів. Досягнення цих цілей

передбачає вирішення адресантом ряду завдань: подолання захисного бар'єру реципієнта («негоціація»), «нав'язування» тих чи інших образів і думок («ейдетико-когнітивне» навіювання), емоцій і установок (емоційно-установче навіювання)» [39, с. 39]. Не звертаючи увагу на не зовсім коректне номінування мовленнєвого впливу як мовного, відзначимо, що і в першому, і в другому випадку йдеться про вплив комунікативний, який синтезує вербальні та невербальні (в широкому сенсі) засоби, що вдало проілюструвала Н. Кутуза, визначивши модель взаємодії комунікативного впливу (КВ) та мовленнєвого впливу (МВ), де «КВ = МВ (з парафонічними елементами) + невербальний складник + екстралінгвальний складник, де мовленнєвий є домінантним» [18, с. 203] та увиразнюючи в такий спосіб гіперонімність поняття комунікативного впливу порівняно із мовленнєвим.

Чітко визначене розуміння мовленнєвого впливу у Й. Стерніна, де це «вплив на людину за допомогою мови з метою спонукати її свідомо прийняти нашу точку зору, свідомо прийняти рішення про яку-небудь дію, передачу інформації» [34]. З іншого боку, високоповажний учений стверджує, що вплив має два базові аспекти: вербальний та невербальний, комбінація яких і забезпечує ефективність спілкування. Проте саме комбінація вербального (мовленнєвого) і невербального (в широкому сенсі цього поняття) і становить сутність комунікативного впливу.

Отже, навівши основні визначення та класифікації впливу, наявні у сьогоденній науковій парадигмі, пристаємо до визначення комунікативного впливу як «впливу на індивідуальну й / або колективну свідомість та поведінку, що здійснюється не лише різноманітними мовленнєвими засобами, а й за допомогою паралінгвістичних семіотичних засобів, до яких належать, насамперед, жести, міміка й пози (кінетика); естетичних кодів словесної творчості, графічне оформлення ексту (метаграфеміка) тощо» [18, с. 151]; мовленнєвий же вплив дефінуємо як складник комунікативного впливу, як «вплив на свідомість і поведінку особистості за допомогою мови» [1, с. 6].

У низці виокремлених високоповажними дослідниками різновидів впливу пропонуємо розокремити базові позиції за такими критеріями:

а) апеляції впливу до раціонального (усвідомленого, критичного, домінантного) чи ірраціонального (емоційного, асоціативного, субдомінантного) сприйняття інформації на *переконування*, яке є «впливом на свідомість шляхом вибудовування раціональної аргументації» [18, с. 152], та *сугестію* (або ж навіювання), що є впливом на свідомість чи підсвідомість через емоційну сферу;

б) у свою чергу, у межах сугестії виокремлюватимемо за критерієм рівня інтенційності (користі, відвертої вигоди для сугестора) *навіювання* (мінімальний та середній рівень користі для сугестора, наприклад, у соціальній рекламі) та *маніпуляцію* (максимальний рівень користі для сугестора, наприклад, політична комунікація (реклама в тому числі) та комерційна реклама);

в) в цих же межах сугестії за рівнем інтенсивності вияву впливових ефектів виокремлюватимемо *аптаймові моделі* (низький і середній рівень інтенсивності, наприклад, будь-які впливові тексти і дискурси, які не вимагають заглиблення в гіпнотичний транс) та *даунтаймові моделі* (максимальний рівень інтенсивності, наприклад, безпосередній стан антифактивності, гіпнозу);

г) у межах власне гіпнозу як найвищого рівня впливу пропонуємо виокремлювати *терапевтичний* (використовуваний в рамках сеансів психо- та гіпнотерапії для корекції негативних психологічних станів пацієнта) та *маніпулятивний гіпноз* (який характеризується чітко вираженою метою адресанта досягти певних матеріальних чи нематеріальних цілей завдяки реалізації цього впливу, наприклад, у релігійних сектах та ін.).

Отже, вважаємо, що використання пропонованої у нашому дослідженні однозначної та логічно розгалуженої системи різновидів впливу, а також набору актуальних для цього феномену лінгвістичних експонент уможливить як уодноманітнення та формалізацію загального бачення цього явища у парадигмі сучасної лінгвістики взагалі, так і оптимізацію вибору необхідного його типу для досягнення кожної конкретної мети кожної конкретної комунікації почасти.

Література

1. *Аккурт В. Є.* Теоретичні аспекти поняття сугестивності в лінгвістиці. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського*. 2019. № 28. С. 5 – 17.
2. *Атватер И.* Невербальное общение. *Психология влияния*. СПб.: Питер, 2001. С. 209 – 219.
3. *Барт Р.* Актовая лекция, прочитанная при вступлении в должность заведующего кафедрой литературной семиологии в Колледже Франс 7 января 1977 года. URL: http://www.philosophy.ru/librari/barthes/lect
4. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики : [підручник]. К.: Академія, 2004. 344с.
5. *Бацевич Ф.* Смисл: сутність і сфери вияву в мові. *Вісник Львівського університету: Серія філологічна* : зб. наук. праць / відп. ред. Т. Ю. Салига. 2004. Вип. 34. – Ч. І. С. 346–353.
6. *Белянин В. П.* Психолингвистика. М. : Флинта, 2003. 232 с.
7. *Бессонов Б.* Пропаганда и манипуляция. *Реклама: внушение и манипуляция*. Самара: Издат. Дом «БАХРАХ-М», 2001. С. 704 – 727.
8. *Бодрийяр Жан.* Реквием по масс-медиа. *Поэтика и политика. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской Академии наук*. М.: Институт экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 1999. С. 193–226.
9. *Бэндлер Р., Гриндер Д.* Структура магии. СПб.: Белый кролик, 1996. 496 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

11. *Дилтс Р*. Моделирование с помощью НЛП. СПб.: Питер, 2000. 288 с.

12. *Гарбар І. О.* Вербальні маркери сугестії в сучасному американському юридичному трилері. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Київський національний лінгвістичний університет, Запорізький національний університет, Київ – Запоріжжя, 2019. 346 с.

13. *Загнітко А. П.* Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: ТВОРИ, 2020. 920 с.

14. *Іванишин В. та Радевич-Винницький Я.* Мова і нація. – Дрогобич: Видавнича фірма "Відродження", 1994. 218 с. URL: URL: http://dontsov-nic.com.ua/funktsiji-movy/

15. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія. Вид. 2-ге, випр. і доп. Одеса : Астропринт, 2008. 344 с.

16. *Конецкая В. П.* Социология коммуникации : [Учебник]. М. : Междунар. ун-т бизнеса и упр. (Братья Карич), 1997. 302 с.

17. *Крымский С.Б.* Философия как путь человечности и надежды. К.: Курс, 2000. 308 с.

18. *Кутуза Н. В.* Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.

19. *Леонтьев А.А.* Основы психолингвистики. М.: Смысл; СПб.: Лань, 2003. 287 с.

20. *Леонтьев А.А.* Психология общения. 3-е изд. М.: Смысл, 1999. 365 с.

21. Маніпуляції в процесі ділової комунікації та під час ведення переговорів: навч.-метод. посібник / Черніг. центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, місцевого самоврядування, держ. п-в, установ і орг.; Уклад.: Чабак Л.А. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2016. 11 с.

22. *Никифорова Э.Ш*. Стратегии коммуникативного воздействия в аргументативно-суггестивных текстах (на примере текстов судебного дискурса английского, русского и казахского языков): дис. … канд. филол. наук. Челябинск, 2013. 222 с.

23. *О'Коннор Дж., Сеймор Дж.* Введение в НЛП. Челябинск: Версия, 1997. 256 с.

24. *Олексюк О. М.* Лексико-семантичні домінанти сугестивного дискурсу реклами : дис. …канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2012. 214 с.

25. *Пінчук Ю. В.* Риторика, культура та техніка мовлення колекційного педагога. К.: КНТ, 2015. 160 с.

26. *Потебня А. А.* Психология поэтического и прозаического мышления. Полное собрание трудов: Мысль и язык. М.: Лабиринт, 1999. С. 199 – 236.

27. Психологічний вплив та маніпулятивна поведінка. Київ: НАВС, 2016. 45 с.

28. *Сафронова Т.С.* Вербализация механизмов суггестивного воздействия в судебном дискурсе (на материале английского языка): дис. … канд. филол. наук. Краснодар, 2017. 269 с.

29. *Серажим К. С.* Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність. К.: київський національний університет, 2002. 392 с.

30. *Сидоренко Е. В.* Тренинг влияния и противостояния влиянию. 3-е издание. М.: АСТ, 2017. 384 с. URL: https://www.litres.ru/elena-sidorenko/trening-vliyaniya-i-protivostoyaniya-vliyaniu-3-e-izdanie/chitat-onlayn/

31. *Скуратовська Т.А.* Аргументація в американському судовому дискурсі (на матеріалі справ за участю суду присяжних): дис. ... канд. філол. наук. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 196 с.

32. *Соловьев П., Погоцкий К.* Спиндокторинг как технология защиты интересов организации в медиапространстве. Корпоративные стратегические коммуникации. URL: https://elib.bsu.by/handle/123456789/147769

33. *Степанов О.М.* Психологічна енциклопедія. Київ: «Академвидав», 2006. 424 с.

34. *Стернин И.* Речевое воздействие как теоретическая и прикладная наука. URL: http://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannye_nauchnye_publikacii/Rechevoe_vozdejstvie/Rechevoye_vozdeystvie_kak_teoreticheskaya_i_prikladnaya_nauka.pdf

35. *Ткаченко И.В*. Стоп! Манипуляции. Как распознать и остановить манипулятора. К.: Виват, 2014. 224 с.

36. *Черепанова И.Ю.* Дом колдуньи. Язык творческого Бессознательного. М.: КСП+, 1999. 446 с. URL: :https://royallib.com/read/cherepanova_irina/dom_kolduni_yazik_tvorcheskogo_bessoznatelnogo.html#0

37. *Шарков Ф. И.* Основы теории коммуникации : учебник. М. : Социальные отношения ; Перспектива, 2002. 246 с.

38. *Шейнов В. П.* Скрытое управление человеком. Психология манипулирования. Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. 848 с.

39. *Шелестюк О. В.* Речевое воздействие: онтология и методология исследования: монография. 2-е изд., испр. и доп. М.: ФЛИНТА: Наука, 2014. 344 с.

40. *Шкіцька І. Ю.* Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 440 с.

41. *Шкловский В. М.* Заикание : автореф. дисс. … докт. психол. наук. Ленингр. гос. ун-тет. Ленинград, 1975. 44 с.

42. *Шкловский В. М*. Психотерапия в комплексной системе лечения заикания. Руководство по психотерапии. Ташкент: Медицина, 1979. С. 400 – 420.

43. *Якобсон Р*. Лингвистика и поэтика. URL: http://www.philology.ru/linguistics1/jakobson-75.htm

44. *Ciftci Dilan*. Political Marketing and New Media Election Campaigning: The Application of North Cyprus 2018 General Elections. *Handbook of Research on New Media Applications in Public Relations and Advertising*. Cyprus: Near East University, Department of Journalism, Faculty of Communication, 2020, P. 355 – 380.

45. *Dilts R.* Plato's Use of the Dialectic in the Republic: A Linguistic Analysis. N.Y.: Academic Press, 1975. 110 p.

46. *Esser F., Reinemann C., Fan D.* Spin Doctoring in British and German Election Campaigns: How the Press is Being Confronted with a New Quality of Political PR. *European Journal of Communication.* 2000. Vol. 15, iss. 2. P. 209 – 239.

47. *Korzybsky A.* Science in Sanity. N.Y.: International Non-aristotelian, 1958. 806 p.

48. *Safire W.* Safire's New Political Dictionary. The Definitive Guide to the New Language of Politics. Oxford University Press; Revised edition, 2008. 888 p.

49. *Watts D.* Political Communication Today. Manchester: Manchester University Press, 1997. 228 p.

А. В. Ковалевская-Славова,
Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления
при Президенте Украины,
кафедра украинского и иностранных языков

СПЕЦИФИКА И ВИДЫ КОММУНИКАТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ГУМАНИТАРНОЙ ПАРАДИГМЕ: ПРИРОДА И АКТУАЛЬНЫЕ ЭКСПОНЕНТЫ

В статье, направленной на квалификацию операционных понятий и базовых критериев коммуникативного воздействия, исследованы собственно понимание и толкование понятий «общение» и «коммуникация» в лингвистической парадигме, подчеркнуты основные функции коммуникации, акцентирована доминантность волюнтативной функции, максимально соотносимой с функцией воздействия. Приведены основные дефиниции понятий воздействие, суггестия, внушение, убеждение, манипуляция, гипноз, акцентирована важность определения их специфики и типологии. Подчеркнуто, что концептуальным для лингвистической обработки воздействия как такового является разграничение коммуникативного и речевого влияния, а также выделены базовые позиции воздействия по критериям апелляции влияния к рациональному или иррациональному, уровню интенциональности, уровнем интенсивности проявления суггестивных эффектов и типов гипноза.

Ключевые слова: воздействие, коммуникативное воздействие, речевое воздействие, коммуникация, нейролингвистическое программирование, суггестия.

A. V. Kovalevska-Slavova
Odessa Regional Institute for Public Administration
of the National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine,
Ukrainian and Foreign Languages Department

SPECIFICS AND TYPES OF COMMUNICATIVE INFLUENCE IN THE MODERN HUMANITARIAN PARADIGM: NATURE AND CURRENT EXHIBITORS

The article, aimed at qualifying the operational concepts and basic criteria of communicative influence, explores the common understanding and interpretation of "communing" and "communication" concepts in the linguistic paradigm, emphasizes the basic functions of communication, as well as the dominance of voluntary function, which mostly correlates with the influential one. The main definitions of the concepts of influence, suggestion, persuasion, manipulation, hypnosis are provided, the importance of determining their specificity and typology is emphasized. It is emphasized that the separation of communicative and speech influence is conceptual for linguistic elaboration of influence as such, and also the basic positions of influence on criteria of appeal of influence to rational or irrational, level of intentionality, level of intensity of manifestation of influential effects and types of hypnosis are singled out.

Key words: influence, communicative influence, language influence, communication, neurolinguistic programming, suggestion.

УДК 811.161.2

Н. В. Кондратенко
д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувачка кафедри прикладної лінгвістики

ІГРОВА КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ ВЗАЄМОДІЇ АВТОРА З ЧИТАЧАМИ В ЗАГОЛОВКАХ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

У статті досліджено трансформовані фразеологізми, що є репрезентантами ігрової комунікативної стратегії взаємодії автора і читачів в українському медіадискурсі. Наголошено, що заголовкові комплекси виконують функцію привернення уваги читачів і визначають їхню подальшу інтенцію – ознайомитися з текстом повідомлення чи припинити читання. Наявність в заголовках трансформованих фразеологічних одиниць репрезентує ігрову комунікативну стратегію взаємодії автор з читачем: читач декодує первинну форму фразеологізму та вступає з автором в діалог, актуалізуючи всі смислові шари заголовка. Доведено, що ігрова стратегія інтригує читача, змушує його декодувати прихований зміст повідомлення,

посилює інтелектуальний пошук тощо, тобто є вираженням комунікативної настанови на інтелектуальну гру та контамінацією медійного й ігрового дискурсів, а трансформовані фразеологізми беруть участь у реалізації ігрової стратегії автора та посилюють діалогічну взаємодію з читачами.

Ключові слова: медіадискурс, ігровий дискурс, фразеологізм, трансформація, заголовок, прецедентний феномен, комунікативна стратегія.

Постановка проблеми. Український медіадискурс демонструє загальну тенденцію до привернення уваги читачів, актуалізації його інтелектуального потенціалу, заохочення до ознайомлення з текстом медіаматеріалів. З огляду на це особливого значення набувають заголовкові комплекси, що виступають знаком тексту і маніфестують тему подальшого повідомлення. Саме від заголовків насамперед залежить інтенція читача – перервати читання або продовжити цей процес. Для електронних медіавидань заголовки набувають ще більшого значення, оскільки читачі вирішують, чи розгорнути повний текст матеріалу, саме на підставі ознайомлення із заголовковими комплексами. За таких умов автори намагаються привернути увагу читачів різними способами, серед яких одним з поширених є вживання фразеологічних одиниць – як у первинному, так і в трансформованому вигляді. Трансформовані фразеологізми утворюються як наслідок структурних і семантичних змін вихідної одиниці, метою ж таких змін здебільшого є прагнення автора реалізувати ігрову стратегію комунікативної поведінки. Ігрова стратегія інтригує читача, змушує його декодувати прихований зміст повідомлення, посилює інтелектуальний пошук тощо, тобто є вираженням комунікативної настанови на інтелектуальну гру та контамінацією медійного й ігрового дискурсів. Трансформовані фразеологізми беруть участь у реалізації ігрової стратегії автора та посилюють діалогічну взаємодію з читачами.

Аналіз лінгвістичних досліджень. Поняття мовної гри, обґрунтоване Л. Вітгенштайном [2] як особливого типу комунікативної діяльності людини, підпорядкованої відповідним правилам, стало теоретичною базою для розвитку лінгвістичної прагматики. На думку В. Борботька, «під маскою «серйозних» форм мови – інструмента прагматичної і раціональної дії – скрізь приховані ігрові витоки, що утворюють поруч з реальним світом ірреальний, вигаданий» [1, с. 64]. Актуалізація ігрових компонентів мовленнєвої діяльності людини у створенні та сприйнятті текстів пов’язана з вивченням поняття мовної гри в мовознавстві (Т. Гридіна, Б. Норман, В. Санников та ін.). Лінгвопрагматика зорієнтована на мовленнєву діяльність людини в її інтерактивних виявах – мовленнєвих актах, інтенціях, стратегіях і тактиках спілкування тощо. Стратегічний аспект мовленнєвої поведінки учасників різних типів дискурсивної взаємодії вивчено в зарубіжному (Т. ван Дейк, О. Іссерс, Т. Янко та ін.) та українському (Ф. Бацевич, Л. Завальська, Л. Славова та ін.) мовознавстві. Основні типології комунікативних стратегій представлені у працях Т. ван Дейка [4], О. Іссерс [5], Т. Янко [9] та ін., що передбачало розмежування двох типів стратегій – основних і допоміжних,

семантичних і риторичних, конфліктних і кооперативних тощо. Визначення універсальних стратегій, релевантних для комунікативної взаємодії безвідносно дискурсивної діяльності, то такі стратегії описані меншою мірою. Уналежнюючи до універсальних ігрову стратегію, вважаємо її важливою для медіадискурсу. Утім, виокремлення ігрової стратегії потребує додаткового обґрунтування саме в медіадискурсі, зокрема в аспекті структурно-семантичних змін фразеологізмів, використаних у заголовках медіаповідомлень. В українській лінгвістиці фразеологізми слугували предметом аналізу за різними аспектами у наукових розвідках Н. Венжинович, Ж. Краснобаєвої-Чорної, О. Селіванової та ін.

Вивчення стилістичних явищ у медіадискурсі, зокрема фразеологізмів у заголовкових комплексах має певні традиції в українській і зарубіжній лінгвістиці (Т. Добросклонська, І. Завальнюк, В. Костомаров, Т. Коць, Л. Пашинська, Г. Солганик та ін.), утім, аналіз трансформованих заголовків залишається перспективним завданням, оскільки проведений у поодиноких наукових розвідках. Так, дослідження трансформованих заголовків у медіадискурсі було здійснено в науковій праці М. Корпусової на матеріалі російської мови, трансформацію потрактовано як «модель породження мовної гри, у якій беруть участь автор медіатексту та адресат медіатексту, у якої є особливі правила кодування та інтерпретації, що передбачає наявність фонових знань, різних компетенцій і знання контексту» [7, с. 64].

Метою дослідження є проаналізувати фразеологізми в заголовках українських електронних періодичних видань як реалізацію ігрової комунікативної стратегії, що зумовило розв’язання наступних **завдань:** визначити поняття ігрової комунікативної стратегії в межах лінгвопрагматичного потрактування мовної гри; проаналізувати фразеологічні одиниці у заголовкових комплексах електронних періодичних видань; визначити особливості структурно-семантичних змін фразеологізмів і створити типологію трансформацій фразеологізмів у медіадискурсі за структурно-семантичними параметрами.

Предметом дослідження є фразеологічні одиниці, що зазнали трансформацій під час функціонування в заголовках медіатекстів, а **об’єктом** – український медіадискурс початку XXI століття.

Теоретичне значення наукової розвідки полягає у поглибленні теорії українського медіадискурсу й медіалінгвістики, розробленні теоретичних засад вивчення трансформованих фразеологізмів, створенні типології трансформованих фразеологізмів у медіадискурсі. **Практична цінність** дослідження зумовлена можливістю залучення одержаних результатів у журналістській і редакторській діяльності, а також під час вивчення курсу курсів української фразеології в ЗВО.

Матеріалом дослідження слугували заголовкові комплекси матеріалів українських періодичних видань «Українська правда», «Тиждень», «Високий замок», «Газета по-українськи», «Україна молода», «Дзеркало тижня», що мають електронну версію, за 2017–2020 роки. Загалом проаналізовано понад 500 заголовкових комплексів з фразеологічними одиницями.

Методами дослідження обрано *лінгвостилістичний метод* для з'ясування особливостей стилістичного навантаження заголовків у медіадискурсі і визначення специфіки мовної гри в заголовкових комплексах; *дискурс-аналіз* – для виявлення взаємодії медіадискурсу та ігрового дискурсу; *лінгвопрагматичний аналіз* – для опису дії ігрової комунікативної стратегії; *компонентний аналіз* – для виявлення компонентного складу та семантики компонентів у фразеологізмах; *семантико-інтерпретаційний метод* – для встановлення первинної форми фразеологічних одиниць та виявлення особливостей структурно-семантичних змін в їхньому складі.

Виклад основного матеріалу. Ігрова комунікативна стратегія в медіадискурсі скерована на актуалізацію ролі читача як співучасника створення тексту: читач розпізнає, інтерпретує, тлумачить запропоновану автором гру, додаючи нові смисли та беручи участь у лінгвокреативній діяльності. Автор реалізує комунікативну настанову на заохочення читача до інтелектуальної співпраці: ігрова стратегія передбачає не лише розуміння авторського задуму, а й приєднання до нього через пошук змісту та інтерпретацію закладених автором змістових «гачків». Розпізнавання прихованого змісту є передумовою успішності ігрової стратегії комунікації, яку потрактовуємо як загальний план, схему мовленнєвої взаємодії, що охоплює усвідомлені дії мовця та очікувану реакцію адресата. Ігрова стратегія реалізує план, вектор взаємодії в межах ігрового дискурсу, що дає змогу представити реальну дійсність в поєднанні з вигаданою, переважно інтерпретованою автором крізь призму несерйозного, комічного, ненормативного, що подається експліковано. Автор вимагає від читачів активізувати інтелектуальний пошук, розпізнати та зрозуміти імпліцитний зміст. З огляду на це створюється семантична багатовимірність тексту, а в разі заголовків – семантична вимірність мікротекстів. Подвійний зміст (а іноді й потрійний) в межах одного мікротексту актуалізовано в концентрованому вигляді, тому читач повинен осягнути і основне повідомлення, і приховане. Складність рецептивної діяльності тут полягає у поєднанні всіх семантичних рівнів, в одночасному сприйнятті змісту заголовкового комплексу, тобто у «накладанні» реального і вигаданого світів у свідомості реципієнта.

Використання фразеологізмів у заголовках електронних періодичних видань скеровано передусім на актуалізацію в читачів загальнокультурних знань. Уналежнення прецедентних фразеологізмів до прецедентних феноменів дає змогу варіювати їхнє вживання від первинної незмінної форми, напр.: ***Краще пізно, ніж ніколи***. *На кого робити ставку* (Тиждень, 17.10.2017); ***А віз і нині там****: як конституційний суд сприяє порушенню прав ошуканих вкладників* (Українська правда, 20.10.2017); до зміненої, трансформованої, напр.: *Французька влада* ***наступає на*** *київські* ***граблі*** (Газета по-українськи, 09.01.2019); *Не треба вигадувати* ***самокат*** (Дзеркало тижня, 24.03.2020).

Фразеологізми у первинній формі, без структурно-семантичних змін використовуються в медіадискурсі не відокремлено від контексту, а

вводяться до заголовків двома способами. По-перше, це ініціальне вживання фразеологізму як першої частини заголовка у формі складного безсполучникового речення, напр.: ***Хто в ліс, хто по дрова****: як конфлікти заважають бізнесу і економіці* (Українська правда, 12.10.2017); **«*Шерше ля фам»****: Порошенко про підвищення ціни на газ»,* (Високий замок, 31.10.2018); ***Зачитали до дір****: найбільш популярні статті 2019 року на ЕП* (Українська правда, 31.12. 2019). У такому разі перша структурна частина заголовка, що становить першу предикативну частину безсполучникового складного речення, є фразеологізмом у вихідній незміненій формі, часто поданим у лапках. А друга структурна частина є коментарем до першої, тобто авторським поясненням або інтерпретацією вжитого фразеологізму відповідно до описаної в матеріал ситуації чи проблеми. У такий спосіб оформлюють і заголовки, що складаються з двох простих речень, напр.: ***Танці на кістках.*** *Як влада буде потрошити кишені платників податків* (Українська правда, 27.09.2017). При цьому жодних змін як на рівні структури, так і семантики до фразеологізму не вносять, а особливості його вживання подано у наступній частині заголовка. По-друге, введення фразеологізму як члена речення в заголовок, що становить цілісний мікротекст. За таких умов фразеологізм виконує функцію члена речення та не потребує окремого пояснення, напр.:, *Для чого старатися, якщо* ***обдеруть як липку****?* (Високий замок, 30.01.2018); *Нове покоління не розуміє, чому* ***краще погано їхати, ніж добре йти*** (Газета по-українськи, 18.12.2018); *Вороги автокефалії спішать попереду батька у пекло* (Високий замок, 17.11.2018). Для виокремлення фразеологізму автори часто використовують лапки, що унеможливлюють «злиття» фразеологічної одиниці із заголовком, напр.: *Тютюнові компанії «****збирають валізи****»: кому це вигідно і з чого все почалося* (Українська правда, 25.10.2019); *Гайки крутить тільки «****стара гвардія****»...* (Високий замок, 31.10.2017); *Чубаров вважає заяву Шмигаля про воду для Криму «****ударом у спину****»* (Українська правда, 06.03.2020). Незважаючи на повне збереження вихідної форми фразеологічної одиниці у випадку введення її в контекст, спостерігаємо розширення і конкретизацію семантики фразеологізму.

Утім, основні зміни в структурі та семантиці фразеологічної одиниці відбуваються внаслідок її трансформації. М. Корпусова зазначає, що трансформація є «маніпуляцією свідомістю об'єктів мас-медійного дискурсу: з одного боку, автор за допомогою трансформації залучає адресата до процесу зміни, інтерпретації і деконструкції узусу; з іншого боку – автор трансформації імпліцитно скеровує свідомість суб'єкта в потрібному напрямку, зазначаючи, в якому ракурсу і з яких позицій сприймати інформацію» [7, с. 55]. Натомість Г. Гусейнова пов'язує поняття трансформації з «відхиленням від загальноприйнятої норми, закріпленої в лінгвістичній літературі, а також з імпровізованими змінами в експресивно-стилістичних цілях» [3, с. 7]. На нашу думку, трансформація фразеологізмів у заголовках зумовлена лінгвопрагматичними чинниками: авторською інтенцією, реалізацією ігрової комунікативної стратегії, актуалізацією впливу

на читача тощо. Визначаємо трансформацію як зміну фразеологічної одиниці на структурно-семантичному чи комунікативно-функційному рівнях, метою яких є впливу на читача, зокрема активізувати інтелектуальну та лінгвокреативну діяльність. У заголовкових комплексах медіадискурсу активно використовуються трансформовані одиниці, зокрема прецедентні висловлення, до яких уналежнюємо і фразеологізми завдяки впізнаваності, значущості для соціуму та повторюваності / відтворюваності в дискурсі певної особистості [6, с. 216].

Трансформації фразеологізмів здійснюються авторами заголовків передусім на структурному і семантичному рівнях. Л. Пашинська виокремлює три основні типи трансформацій фразеологізмів у медіазаголовках: 1) заміна одного або кількох компонентів, коли нововведені лексеми проєктуються на пропущені елементи, з якими не пов'язані за смислом; 2) розширення складу фразеологічної одиниці за рахунок введення додаткових компонентів: 3) усічення компонентного складу фразеологічних одиниць створює ефект підсиленого очікування [8, с. 134–135]. Утім, представлені в ЗМІ трансформації заголовків ширші за охоплені в наведеній типології, тому ми пропонуємо враховувати не лише структурні, а й семантичні зміни у фразеологізмах, на яких ґрунтуються заголовки, що актуалізують ігрову комунікативну стратегію.

На структурному рівні спостерігаємо трансформації двох типів – розширення і редукцію компонентів. Кожна з цих трансформацій передбачає збереження вихідного змісту базової фразеологічної одиниці, на який накладається зміст основного повідомлення.

Розширення структури фразеологічної одиниці відбувається за рахунок додавання лексичних компонентів (з можливістю незначних змін граматичної форми вихідних компонентів), напр.: ***Гра на*** *лондонську* ***публіку*** (Дзеркало тижня, 21.09.2019); *Як коронавірус* ***поставив на коліна*** *Зе-команду* (Дзеркало тижня, 29.03.2020); *Російські* ***скелети в шафі*** *ООН* (Дзеркало тижня, 15.05.2020); ***Холодний душ*** *для президента* (Дзеркало тижня, 18.03.2020). Переважно лексичними компонентами, що додаються до фразеологізму, є атрибутивні, об'єктні та обставинні (локальні, темпоральні тощо) поширювачі, напр.: ***Боснійський*** *глухий кут* (Дзеркало тижня, 13.09.2020). Розширенням структури вважаємо і дистанційне розташування компонентів фразеологізму з додаванням до цих компонентів структурних поширювачів, напр.: *Путін* ***ухопився*** *за українських моряків, як* ***потопельник за соломинку*** (Газета по-українськи, 04.12.2018). У наведеному прикладі використано фразеологізм «вхопитися, як потопельник за соломинку» з відокремленням дієслівного компонента та додаванням до нього об'єктного поширювача.

У разі розширення структури одна й та сама фразеологічна одиниця зазнає різних ускладнень компонентної структури, пор.: *Москві доведеться* ***ламати*** *Білорусь* ***через коліно*** (Газета по-українськи, 20.12.2018) і *Російська церковна влада хотіла* ***зламати*** *реальність* ***об коліно***. *А* ***зламала коліно*** (Газета по-українськи, 17.10.2018). В обох випадках фіксуємо розширення

компонентного складу фразеологізму «ламати через (об) коліно» зі значенням «примушувати когось щось робити». Основне значення фразеологічної одиниці збережено, тому розширення компонентного складу стосується виключно структури, і підпорядковано реалізації ігрової стратегії автора: автор розширює компонентний склад фразеологізму, «занурюючи» його в ситуацію, в контекст. У першому заголовку в інтерпозиції між основними компонентами фразеологізму додано лише об'єктний поширювач, а в другому – додано об'єктний поширювач і трансформовано фразеологізм на структурно-синтаксичному рівні в другій частині заголовка. В обох прикладах фразеологічна одиниця стає членом речення, виконуючи роль присудка і поєднуючись з підметом.

Редукція компонентів фразеологічної одиниці передбачає скорочення компонентів – здебільшого ініціальних, напр.: *Як вареник у маслі* (Україна молода, 21.06.2017) – пор. ***кататися**, як вареник у маслі*; *Ярмо на шиї: аграрії блокуватимуть Верховну раду через мораторій на продаж землі* (Українська правда, 14.11.2018) – пор. ***надіти** ярмо на шию / **носити** ярмо на шиї*. Утім, редукції підлягають різні компоненти фразеологізму незалежно від їхнього розташування, напр.: «*Диявол в деталях»: як відреагували закордонні ЗМІ на виступ Порошенка в ООН* (Тиждень, 21.09.17) – пор. *диявол **криється** в деталях*. Редукція структури фразеологізму покликана активізувати читача знайти елімінований компонент і відновити загальний зміст первинного фразеологізму. Така недосказаність залишає простір для читацької інтерпретації: автор нібито не пояснює свою думку, а дає змогу читачу домислити відсутні семантичні елементи. Ігрова стратегія тут реалізується через експлікацію підтексту, що мусить здійснити читачам відновлення первинної фразеологічної одиниці за запланованою автором схемою. Саме відновлення усунутого компонента уможливлює розуміння авторського задуму, напр.: ***Миші в танець**. Чи контролює президент ситуацію в країні* (Тиждень, 28.09.2017). Додавання ініціальної частини первинного фразеологізму *Кіт із дому – миші в танець* дає змогу відтворити описану ситуацію та зрозуміти авторське бачення проблеми.

Структурно-семантичні трансформації передбачають одночасні зміни на рівні структури і змісту фразеологізмів, тобто трансформація окремих компонентів спричиняє й змістові зміни. До цієї групи належать субституція і контамінація компонентів, а також семантичне асоціювання фразеологічної одиниці.

Субституція компонентів фразеологічної одиниці скерована на заміну окремих лексем у фразеологізмі, при цьому нові компоненти переважно мають несхожу семантику і не наближені до первинних складників, що й створює ефект дисонансу між читацькими очікуваннями та наявним заголовком, напр.: *Скільки **солому арматурою** не кріпи...* (Україна молода, 06.10.2017); *Коли мовчить парламент, говорить вулиця* (Тиждень, 02.01.2018); *Один розум добре, а **ціла академія** – краще: як науковці допомагають Києву* (Українська правда, 04.01.2019). Спостерігаємо як незначні зміни компонентного складу із заміною лише однієї лексеми, напр.:

БПП: один за всіх і всі за ***себе*** (Тиждень, 06.04. 2018), так і заміну кількох структурних компонентів, напр.: *Місцеві вибори:* ***карантин*** *плюс* ***феодалізація*** *всієї країни* (Дзеркало тижня, 28.03.2020).

Значні зміни компонентного складу в заголовкових комплексах не представлені, оскільки в такому випадку читачам важко розпізнати вихідний фразеологізм. Натомість домінують субституції одного або двох компонентів, переважно ініціального, напр.: ***Бійка*** *під час чуми* (Дзеркало тижня, 20.04.2020) або фінального, напр.: *Привид блукає Європою, привид* ***COVID-19*** (Дзеркало тижня, 3.04.2020). Субституція належить на частотних способів реалізації ігрової стратегії, тому що авторський вибір нового компоненту ілюструє настанову на гру з адресатом. З огляду на це субституція може реалізовуватися в складних формах, наприклад через вживання антонімічної лексеми до елімінованого компонента, напр.: *НБУ* ***послабив*** *гайки: як зниження облікової ставки вплине на особисті фінанси* (Українська правда, 13.12.2019) – пор. *закрутити гайки*. Субституція має місце за умови збереження синтаксичної структури вихідного фразеологізму, тому новий компонент має бути вжитий у тій граматичній формі, у якій був первинний компонент. Ігрова стратегія тут ґрунтується саме на розпізнаванні фразеологічної одиниці через структурні особливості та наявні лексичні компоненти.

Заміна компонентів фразеологізму передбачає збереження вихідної синтаксичної структури фразеологізму, напр.: *Викрити* ***не можна*** *мовчати* (Дзеркало тижня, 5.11.2019). У такому разі структура має бути розпізнаною реципієнтами, а первинний фразеологізм відтворений. Тут ідеться про субституцію відомої фразеологічної одиниці з варіативною пунктуацією: *Стратити* ***не можна*** *помилувати*, оскільки поставлена в потрібному місці кома суттєво змінює зміст висловлення. За такою моделлю будують різні висловлення з варіативною пунктуацією, як і в наведеному заголовку. Розпізнаванню ж сприяє вживання варіативних компонентів у формі інфінітивів зі збереженням ядерного предикативного центру висловлення.

Контамінація передбачає поєднання в одному заголовковому комплексі кількох (здебільшого двох) фразеологізмів. З огляду на це відбувається накладання семантики двох одиниць та узгодження їхніх структур. Спостерігаємо поєднання в заголовку двох окремих фразеологізмів, напр.: *Керувати країною з дивану можна* ***задньою лівою ногою***. *Навчіться* ***відокремлювати мух від борщу*** (Газета по-українськи, 14.01.2019). У цьому разі фразеологічні одиниці є автономними, а вживання двох фразеологізмів у заголовку є виявом мовної гри та скеровано на привернення уваги читачів. Проте в кожному випадку фіксуємо використання фразеологізмів у трансформованому вигляді: перший фразеологізм «лівою ногою» є розширеним за рахунок додавання атрибутивного компонента, а другий містить субституцією і є асоціативно пов’язаний із фразеологізмом «мухи окремо, котлети – окремо». Зважаючи на це, саме такий принцип поєднання фразеологізмів характерний для двокомпонентних заголовків, оскільки в першій частині вживають перший

фразеологізм, а в другій – другий, напр.: ***Без точки опори***. *Але* ***в одному човні*** (Дзеркало тижня, 3.04.2020). Семантичні відношення між частинами таких заголовків є причинново-наслідковими, протиставними або пояснювальними. Форма ж одиниць, використаних у заголовках, може бути як вихідною, так і видозміненою.

Семантичним асоціюванням пропонуємо називати спосіб трансформації фразеологічної одиниці, що передбачає розвиток семантичного значення вихідної одиниці. Значення фразеологізму, відоме і закріплене у свідомості носіїв мови, актуалізується завдяки наявності в заголовках стрижневого слова або лексичних компонентів, що вказують на ситуацію, дотичну до представленої у фразеологізмі. З огляду на це, семантичне асоціювання має місце лише в разі використання фразеологізмів, що містять згорнуті пропозиції, напр.:: *Шість няньок і сьома на черзі* (Тиждень, 03.03.2020) – вихідний фразеологізм «У семи няньок дитя без ока»;

Зміна коней на переправі (Дзеркало тижня, 17.01.2020) – вихідний фразеологізм «Коней на переправі не міняють». У кожному випадку змінено структуру і семантику вихідного фразеологізму, проте наявні лексеми, що сигналізують про прецедентність висловлення. Асоціації, які викликає заголовок, актуалізують пропозицію вихідного фразеологізму: читач зіставляє фразеологізм і представлений заголовок, поєднуючи їхній зміст, «нашаровуючи» одну одиницю на іншу.

Так, відомий фразеологізм «стати на граблі» трансформований в наступних прикладах за асоціативним принципом: *Закон про реінтеграцію.* ***Марш по граблях*** (Тиждень, 12.10.17); ***Граблі Порошенка****: як Зеленський провалює судову реформу* (Дзеркало тижня, 21.05.2020). Лексемою, що викликає асоціації, слугує слово «граблі». При цьому в першому заголовку ще збережено семантику руху у віддієслівному іменнику «марш», а в другому заголовку взагалі поширювач атрибутивної семантики ускладнює ідентифікацію вихідного фразеологізму. Проте читачі приймають умови гри автора й розуміють комунікативну настанову, актуалізуючи прецедентний характер заголовка.

Комунікативно-функційні трансформації охоплюють зміни на рівні реченнєвої структури заголовка, до якого входить фразеологічна одиниця. До цієї групи трансформацій уналежнюємо зміни функційного призначення – переважно розповідне речення перетворюється на питальне без змін структурно-семантичного рівня, напр.: *Насильно милим будеш?* (Україна молода, 12.07.2017); *Тож не дістався ти нікому? Продавати чи не продавати Мотор-січ?* (Дзеркало тижня, 4.10.2019) або з відповідними структурними змінами (переважно субституція компонентів), напр.: *Не такий страшний* ***біпатрид****, як його малюють*? (Дзеркало тижня, 25.10.2019) чи розширення компонентного складу, напр.: *Хліба й видовищ* ***назавжди****?* (Тиждень, 28.01.2016); *Гроші* ***на науку чи*** *на вітер*? (Дзеркало тижня, 6.12.2019). Серед проаналізованих трансформацій комунікативно-функційного типу значно переважають зміни функційного призначення висловлення – перетворення повідомлення на запитання без субституцій,

напр.: *Пітьма перед світанком*? (Дзеркало тижня, 2.06.2019) і зміна стверджувального значення на заперечне значення – утворення загальнозаперечного і частковозаперечного висловлень, напр.: ***Не**благa звістка* (Дзеркало тижня, 18.08.2020), *ДБР, НАБУ, ФБР – **не** одного поля ягоди*? (Дзеркало тижня, 8.09.2020). В останньому прикладі наявні одночасно два типи змін комунікативно-функційного характеру. Зміни функційного призначення і відношення до дійсності пов'язані з мовними іграми, що передбачають зміни настанови висловлення, вжитого в заголовкових комплексах медіадискурсу.

Висновки і перспективи дослідження. Взаємодія ігрового і медіадискурсу полягає в актуалізації лінгвокреативної діяльності автора, його взаємодії з читачем в межах інтелектуальної гри, реалізованої через ігрову комунікативну стратегію. Вербальним маркером настанови на ігрову взаємодію є заголовковий комплекс, що містить трансформовані фразеологізми. Трансформації фразеологізмів у заголовках представлено трьома групами: структурні, структурно-семантичні та комунікативно-функційні. До першої групи, що характеризується змінами компонентного складу без семантичних зрушень, унaлежнено розширення і редукцію; до другої групи, що охоплює зміни компонентного і змістового рівня, належать субституція, контамінація та семантичне асоціювання; до третьої групи – зміни фукційного призначення і відношення до дійсності у висловленні, що містить фразеологізм. Змінюючи первинні фразеологічні одиниці, автор активізує читача, примушує декодувати прихований зміст і розпізнавати авторські інтенції.

Перспективи дослідження полягають у подальшому розробленні типології трансформованих фразеологізмів і загалом теорії трансформації прецедентних феноменів в українському медіадискурсі. Ґрунтовного вивчення потребує лінгвопрагматичний аспект використання авторами медіатекстів прийомів мовної трансформації з метою впливу на читачів.

Література

1. *Борботько В. Г.* Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике. Москва: КомКнига, 2007. 288 с.
2. *Витгенштейн Л.* Философские работы. Т. 1–2. Москва : Гнозис, 1994.
3. *Гусейнова Т. С.* Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии: дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01. Махачкала, 1997. 188 с.
4. *Дейк ван Т. А.* Язык. Познание. Коммуникация. Москва: Прогресс, 1989. 312 с.
5. *Иссерс О. С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва: УРСС, 2003. 286 с.
6. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность. Москва: Наука, 1987. 264 с.

7. *Корпусова М. С.* Языковые трансформации в современном масс-медийном дискурсе: комплексный анализ: дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук. спец. 10.02.02. Харьков, 2015. 220 с.

8. *Пашинська Л.* Трансформовані стійкі сполучення слів у заголовках сучасних ЗМІ. *Культура слова*. 2011. № 74. С. 131–137.

9. *Янко Т. Е.* Когнитивные стратегии в речи двадцать лет спустя. *Критика и семиотика.* 2015. № 2. С. 172–182.

Н. В. Кондратенко,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики

ИГРОВАЯ СТРАТЕГИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ АВТОРА С ЧИТАТЕЛЯМИ В УКРАИНСКИХ ИНТЕРНЕТ-ИЗДАНИЯХ: ТРАНСФОРМАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

В статье исследованы трансформированные фразеологизмы, которые являются репрезентантами игровой коммуникативной стратегии взаимодействия автора и читателя в заголовках украинского медиадискурса. Отмечается, что заголовки выполняют функцию привлечения внимания читателей и определяют их дальнейшую интенцию – читать текст сообщения или прекратить чтение. Наличие в заголовках трансформированных фразеологических единиц представляет игровую коммуникативную стратегию взаимодействия автора с читателем: читатель декодирует первоначальную форму фразеологизма и вступает с автором в диалог, актуализируя все смысловые слои заголовка. Доказано, что игровая стратегия интригует читателя, заставляет его декодировать скрытый смысл сообщения, усиливает интеллектуальный поиск, таким образом являясь выражением коммуникативной установки на интеллектуальную игру и контаминацией медийного и игрового дискурса. Трансформированные фразеологизмы участвуют в реализации игровой стратегии автора и усиливают диалогическое взаимодействие с читателями.

Ключевые слова: медиадискурс, игровой дискурс, фразеологизм, трансформация, заголовок, прецедентный феномен, коммуникативная стратегия.

N. V. Kondratenko,
Odesa National University by Mechnykov,
Department Applied Linguistic

THE GAME COMMUNICATIVE STRATEGY OF AUTHOR'S INTERACTION WITH READERS IN THE HEADLINES OF UKRAINIAN INTERNET DISCOURSE: TRANSFORMATION OF PHRASEOLOGIES

The article examines the transformed phraseology, which are representatives of the game communicative strategy of interaction between the author and readers in the Ukrainian media discourse. It is emphasized that the headline complexes

perform the function of attracting the attention of readers and determine their further intention – to read the text of the message or stop reading. The presence of transformed phraseological units in the titles represents the game's communicative strategy of the author's interaction with the reader: the reader decodes the primary form of phraseology and enters into a dialogue with the author, actualizing all the semantic layers of the title. The article proves that game strategy intrigues the reader, forces him to decode the hidden content of the message, enhances intellectual search, etc., is an expression of communicative guidance on intellectual game and contamination of media and game discourses, and transformed phraseology participates in interaction with readers.

Key words: media discourse, game discourse, phraseology, transformation, title, precedent phenomenon, communicative strategy.

УДК 811.161.2’272:159.964.225

Н. В. Кутуза,
д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри прикладної лінгвістики

ГІПНОТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено гіпнотичному потенціалу рекламного дискурсу, де виявлено актуальні різновиди комунікативного впливу й їхні ознаки. Акцентовано на специфіці застосування еріксонівського гіпнозу в рекламному мегадискурсі, а також розглянуто субстратні елементи Мілтон-моделі як базові активатори впливових ефектів: персеверація, ритм, перевантаження свідомості, смислова дифузність. Запропоновано гіпнотичні індукції номінувати гіпноіндукторами.

Ключові слова: гіпноз, гіпноіндуктори, комунікативний вплив, мегадискурс, Мілтон-модель, рекламний дискурс, сугестія.

У сучасному масовокомунікативному просторі реклама вже діє за усталеними законами, у нерозривному зв’язку з наявними засобами комунікації, вона і є тією частиною масової культури, яка подає інформацію про індивідуальні потреби людей, ґрунтуючись не лише на інформації про товар, а й на показі сфери майбутнього споживання, на демонстрації тих переваг, які покупець отримає, придбавши товар (див праці Т. Ю. Ковалевської, Р.І.Мокшанцева, Г. Г. Почепцова, О. А. Феофанова та ін.).

Метою роботи є з’ясування гіпнотичного потенціалу рекламного дискурсу. У процесі досягнення поставленої мети вирішено низку таких **завдань**: розглянуто явище реклами як впливового феномену; виявлено актуальні різновиди комунікативного впливу та причини їхнього застосування в рекламному дискурсі; проаналізовано специфіку Мілтон-

моделі, а також виокремлено субстратні характеристики впливового дискурсу.

Об'єкт дослідження – український рекламний мегадискурс, **предмет дослідження –** гіпнотичні домінанти українського комерційного рекламного дискурсу.

Джерельною базою дослідження послугували рекламні тексти / слогани українськомовної реклами, зокрема телевізійної, друкованої, Інтернет-реклами, реклами на біг-бордах і сіті-лайтах, зафіксованої протягом 2004–2021 рр.

Фактичним матеріалом роботи стали понад 3000 текстів друкованої реклами (журнали «Корреспондент», «Натали», «Cosmopolitan» та ін.), 540 рекламних роликів загальною тривалістю 9 годин, 160 текстів Інтернет-реклами, 300 текстів зовнішньої реклами на біг-бордах і сіті-лайтах.

У роботі використано загальнонаукові **методи –** описовий для висвітлення особливостей різних типів рекламних дискурсів; методи аналізу та синтезу для ідентифікації складників комунікативної сугестії та поєднання їх у єдиний комплекс; метод індукції для конкретизації загальних висновків; метод моделювання для конструювання формульних моделей лінгвістичного й екстралінгвістичного рекламного впливу. Серед спеціальних лінгвістичних методів застосовано елементи дискурсивного аналізу для висвітлення комунікативної природи рекламних сугестогенів. Складність досліджуваного матеріалу вимагала і залучення методологійної бази інших (новітніх) наукових напрямів, зокрема сугестивної лінгвістики та нейролінгвістичного програмування – методи мета- й Мілтон-модельної ідентифікації та сугестійної кваліфікації (Р. Бендлер, Дж. Гриндер, М. Еріксон, а також Т. Ю. Ковалевська), завдяки яким виокремлено та систематизовано актуальні маркери (гіпноіндуктори) рекламної сугестії.

Сучасна реклама «пропонує готові рішення певних проблем, навчає, впроваджує автоматичну стандартну поведінку (при купівлі товарів), нав'язує певний стиль життя (наполягаючи придбати конкретні товари) і навіть мовленнєві шаблони при спілкуванні (мовні штампи та кліше у вигляді слоганів та окремих висловлень міцно «вкорінились» у лексикон споживачів)» [8, с. 59–60]. Але можна стверджувати, що людина майже живе в сучасному рекламному дискурсі, який функціонує в різних видах ЗМІ. На сьогодні існує навіть поняття «людина рекламна», образ світу якої є деформованим, де відбувається категоричне оцінювання довкілля світу (див. праці Т. І. Краско). Реклама коригує ставлення людей до речей, змінюючи таким чином, щоб мотивувати придбання товару / послуги, зробити цю мотивацію актуалізованою потребою, причому не лише на раціональних, а й переважно на ірраціональних, несвідомих мотивах, щоб вплинути на якомога більшу аудиторію. У сучасних наукових теоріях наявна безліч визначень реклами. А. В. Олянич наголошує, що «реклама – це форма комунікації, яка намагається перекласти якість товарів і послуг на мову потреб споживачів; це сповіщення людей різноманітними способами для створення широкої відомості чого-небудь, розповсюдження інформації про споживацькі якості

товарів і перевагах різних видів послуг з метою їхньої реалізації та підвищення попиту на них, для чого використовуються певний арсенал засобів і прийомів, що організовують у комунікативні стратегії маніпулювання» [12, с. 10]. Тотожні визначення з акцентуванням на «керувальну функцію реклами» фіксуємо і у зарубіжних учених, приміром, у М. Філліпса та ін. [21, с. 207]. Таким чином, реклама сприяє досягненню своїх цілей, комунікативно впливаючи на цільову аудиторію: вона актуалізує й утримує конкретний об'єкт у свідомості адресатів, розширюючи свої знання про нього, покращує думку адресатів про рекламований об'єкт, переконуючи його в перевагах, формує та підтримує зацікавленість у ньому, повідомлюючи про реальні або символічні вигоди для адресатів і тим самим створюючи схильність до вибору певного об'єкта [12, с. 10]. У такий спосіб реклама організовує пошукову поведінку покупця, стимульовану актуалізованою потребою, яка проаналізована в його інтересах, де, окрім того, реклама власне й пропонує предмет, який задовольняє цю потребу, сприяючи тим самим активній скерованості, мотивує її, що увиразнює сугестивну функцію реклами. В. І. Капран і О. В. Капран, аналізуючи функцію реклами й ураховуючи нейрофізіологічний механізм уваги, відзначають активізацію в цьому процесі нейролінгвістичних структур лівої півкулі та образних механізмів правої півкулі мозку, де результатом впливу виступає нейролінгвістична образна програма дій [5, с. 184], що виконується автоматично при зіткненні з рекламованим об'єктом.

Отже, насамперед реклама повинна привернути ненавмисну увагу потенційного споживача, створюючи домінанту сприйняття. Подалі реклама має викликати інтерес, впливаючи на інтелект і емоції споживача та спираючись на стереотипи, пов'язані з ментальними характеристиками, що відповідає загальновідомій формулі AIDA. У цьому аспекті дослідники В. Г. Зазикін, О. В. Зазикіна й А. П. Мельников наголошують, що «важливою характеристикою будь-якої реклами є те, що, за своїми сутнісними характеристиками, вона є концентрованим і цілеспрямованим психологічним впливом, який ґрунтується на знанні психології споживачів, скерований на зміну їхньої споживацької поведінки в бажаний для рекламіста напрям. …Психологічним названо тому, що він цілеспрямовано змінює в інтересах рекламіста саме психологічні характеристики скерованості людини, її інтереси, сферу потреб» [4, с. 45]. З цією метою реклама використовує спектр видів комунікативного впливу на споживача залежно від активації відповідних психологічних процесів: переконування, сугестію (навіювання), еріксонівський гіпноз, які скеровані почасти на раціональне та переважно на емоційне сприйняття, де останнє відіграє найвагомішу роль у рекламному повідомленні.

Застосування в рекламі переконування як різновиду комунікативного впливу актуальне в тому випадку, якщо покупець вже зацікавлений у товарі, налаштований на його купівлю, тому використання аргументів, які апелюють до розуму споживача, мають сенс (див. праці А. Дейяна, О. М. Лебедєва-Любимова, О. А. Феофанова та ін.). Переконування як раціональний вплив

передбачає апеляцію до логічної сфери свідомості, а також вимагає ретельного конструювання складної системи аргументації, доказів, віднайдення точних і влучних фактів, які поступово на раціональному рівні впроваджуються у свідомість реципієнта, намагаючись змусити реципієнта «усвідомлено прийняти / змінити певні настанови, оцінки і судження» [4, с. 47–48]. Проте переконування є досить складним та довготривалим процесом і не у всіх випадках досягає мети об'єкта впливу, оскільки реципієнт може побудувати контраргументацію. Подолати цей бар'єр можна за допомогою впливу на ірраціональному рівні. У такому разі звертаються до сугестії як різновиду комунікативного впливу.

Сугестія – це некритичне, неусвідомлене сприйняття реципієнтом інформації, що не піддається логічному обробленню й упроваджується приховано у свідомість і підсвідомість особистості за допомогою сугестем (вербальних і невербальних) та персеверації, де актуалізуються відповідні настрої, настанови, почуття, вчинки, ставлення й інші реакції [7, с. 131]. Використовуючи сугестійний вплив, реклама «зомбує аудиторію, перетворюючи споживачів на деякі неживі пристрої, які слухняно впадають у транс при вигляді рекламованого товару і купують його при першій можливості» [9, с. 254], тобто реципієнт може пригадати те, що потрапляло в поле його зору (навіть неусвідомлено), і ця інформація «витягується» з пам'яті при зіткненні з товаром / ергонімом / товарною маркою.

У гіпнотичному стані свідомість максимально утилізована, що дає змогу не лише не усвідомлювати власне вплив, а й не пам'ятати його взагалі, що наділяє його максимальним ступенем інтенсифікації [7, с. 143]. До застосування гіпнотичних елементів при рекламуванні вдаються з декількох причини: 1) через збільшення масиву повідомлень, що ускладнює ефективність їхнього сприйняття, 2) через обмеження часу для привертання ненавмисної уваги реципієнта, зосередження та утримання її, переконання споживача в перевагах пропонованого товару / послуг.

Наведені причини змушують рекламістів вдаватися до застосування гіпнозу, за допомогою якого рекламна інформація впроваджується у підсвідомість, оминаючи свідомий контроль, що, звичайно, не є коректним, проте активно вживається в різних видах і жанрах реклами, на чому наголошують дослідники В. О. Барановський, О. М. Лебедєв-Любимов, М.Ю.Лихобабін, О. В. Медведєва та ін.: «Можливість занурення адресата в альфа-стан у процесі короткого рекламного повідомлення зумовлено тим, що замість точки на стелі (навмисно та самостійно обраної пацієнтом гіпнотизера) в рекламній сугестії використовується зображення або назва торговельної марки, задані адресатом повідомлення, і містить той образний ряд, котрий допомагає ввести адресата в транс та нав'язати йому свою волю» [9, с. 241]. Однак, такі повідомлення можуть бути патогенними, що є вкрай небезпечним для реципієнта.

Отже, реклама трансформує рекламний продукт у певний образ, перетворюючи його на мову потреб реципієнта, спонукаючи до певних дій, причому використовуються різні види комунікативного впливу, де

сугестійний є провідним, проте наявна й реклама зомбувального характеру, яка використовує гіпнотичний вплив і має відповідно ознаки патогенності.

Своєрідним систематизованим субстратом комунікативного впливу сьогодні беззаперечно визнають Мілтон-модель, застосування якої скеровано на отримання запланованої сугестором реакції [6, с. 201–206]. Якщо емпатична комунікація скерована на розуміння між співрозмовниками, то в гіпнотичній комунікації «ви не опікуєтеся змістом. Ви звертаєте увагу тільки на реакції…» [1, с. 171]. Для отримання прогнозованих реакцій через застосування відповідних сугестійних засобів у сугерента формують змінений стан свідомості – трансовий стан, у якому можна отримати доступ до несвідомих ресурсів особистості, де «ви не повинні боротися із системою переконань людини. …Свідомий розум із його обмеженою системою переконань зазвичай дуже обмежений порівняно з підсвідомістю... У підсвідомості зазвичай не буває такого типу обмежень» [1, с. 106], що й покладено загалом в основу Мілтон-моделі.

Ця оригінальна система була створена американським гіпнологом Мілтоном Еріксоном із терапевтичною метою, де особливістю стало застосування автотрансових станів, які притаманні кожній людині. І лише згодом на основі цього відкриття сформували численні техніки індивідуального та масового впливу на підсвідомість людини [13, с. 9]. Мілтон-модель визнано новітнім операційним комплексом кваліфікаційних маркерів мовної і загалом комунікативної сугестогенності, що активно використовується в різних впливових дискурсах (див. праці Т. Ю. Ковалевської). Головне призначення Мілтон-моделі – це застосування вербальних і невербальних елементів «з метою наведення та підтримування трансу» [10, с. 136], де на відміну від наведення класичного гіпнозу відбувається навіювання в бадьорому стані, причому людина й не здогадується про його здійснення [3, с. 28–29]. Такий гіпноз отримав назву еріксонівського (за прізвищем винахідника).

Сутність еріксонівського гіпнозу полягає в тому, що при наведенні цього гіпнотичного трансу практично не віддають прямих наказів, а коментують, запитують, радяться, разом із тим застосовувані мовленнєві стратегії дають змогу отримати результат (наказ виконується) й не отримувати свідомого опору наказу [2, с. 445]. Тут призначенням трансу є увійти в контакт із прихованими ресурсами особистості, що відбувається в такий спосіб, як і природна робота мозку [10, с. 136]. Тобто головною сутністю гіпнозу Еріксона є використання притаманної людині здатності до ненавмисного трансу [3, с. 29], оскільки згідно з теорією М. Еріксона люди «здатні думати та реагувати на свідомому й несвідомому рівні одночасно» [19, с. 337], а власне «навіювання призначені для того, щоб обійти помилково обмежену систему свідомих уявлень людини» [19, с. 338]. Е. Россі та Ш. Россі також стверджували, що еріксонівські непрямі форми навіювання – це «способи організувати такі сприятливі умови, щоб індивіди змогли виконати дії, які входять у їхній поведінковий репертуар, проте найчастіше вони не доступні вольовому контролю (хоч автоматично та несвідомо вони є

доступними в побутових ситуаціях)» [там само]. Такий гіпноз, за переконаннями Р. Бендлера та Д. Гриндера, – «інструмент для створення будь-якого контексту або будь-якої реакції. Але ви повинні знати, яка реакція вам потрібна, щоб бути систематично ефективним» [1, с. 178]. Загалом в основу Мілтон-моделі покладено поняття функційної асиметрії мозку, що дає змогу прищеплювати особистості потрібні, прогнозовані сугестором мовленнєві та поведінкові реакції.

Вчені, розглядаючи здобутки М. Еріксона у сфері наведення трансу, акцентують переважно або на скеруванні асоціативних процесів людини, або на невизначеності мовлення, хоч ґрунтовно досліджують обидва ці аспекти. Зокрема, як стверджував сам М.Еріксон, він застосовував гіпнотичні індукції, щоб «викликати та скерувати асоціативні процеси та внутрішні навички й психічні механізми людини та іноді досягти певних цілей» [19, с. 342]. Т. І. Ахмедов, Р. Бенлер, Д. Гриндер, Т. Ю. Ковалевська, Дж. О'Коннор, Дж. Сеймор, В. П. Шейнов та ін. наголошують на максимально невизначеному, розшарованому мовленні при такому гіпнозі, що призводить до навантаження власним змістом того простору, який створює ініціатор словами-пастками для свідомості реципієнта [18, с. 295], скеровуючи реакції в потрібному для сугестора напрямі.

Для такого успішного досягнення трансового стану М. Еріксон вивів формулу взаємовідношень із партнером зі спілкування: приєднатися, закріпитись і вести (див. праці М.Еріксона). Описуючи етапи реалізації цієї формули, автори по-різному визначають її функційні елементи на кожному етапі та їхню лінгвістичну природу. Наприклад, Р. Бендлер та Д. Гриндер відзначають, що «повна стратегія Мілтона Еріксона при індукуванні гіпнотичних станів має три виміри: 1) приєднання та відволікання домінантної (мовної) півкулі; 2) утилізація цієї домінантної півкулі, мовне оброблення, що відбувається нижче рівня усвідомлення; 3) досягнення недомінантної півкулі» [1, с. 16]. Дж. О'Коннор і Дж. Сеймор уналежнюють відволікання свідомості до другого етапу: 1) приєднання до реальності людини й ведення її; 2) відволікання й утилізація свідомості; 3) отримання доступу до несвідомого й ресурсів людини [10, с. 136–137]. Е. Россі та Ш. Россі, аналізуючи непрямі методи М. Еріксона, розподіляють їх на два етапи: 1) створення настанови прийняття з метою полегшення впливу «навіювальної ідеї»; 2) утилізація асоціативних процесів і психічних навичок людини, щоб сприяти «ідеопластичності» (здатності думки впливати на фізіологічний стан) [19, с. 340].

Л. В. Орлова, описуючи базовий алгоритм гіпнотичних технік М. Еріксона, називає три етапи: 1) досягнення даунтайму, 2) наведення трансу, 3) трансляція навіювання [13, с. 19–20]. У межах досягнення даунтайму (1) авторка відзначає такі елементи: а) контакт із людиною, формування симпатії; б) підлаштування до ненавмисних зовнішніх реакцій та поведінки; в) визначення провідної модальності та використання її під час спілкування з об'єктом; створення психологічного рапорту; г) ведення об'єкта, де людина має довіряти всім діям і командам гіпнотизера;

формування керувального рапорту; інструкції [13, с. 19]. Наведення трансу (2) передбачає: а) підготовку об'єкта до стану трансу; б) «трансляції» стану трансу при збереженні підлаштування та ведення; звуження й фіксація уваги об'єкта на якихось внутрішніх переживаннях; уведення людини в стійкий транс; в) закріплення та поглиблення стану трансу; г) розподілення її свідомості й підсвідомості; встановлення діалогу лише з підсвідомістю; ґ) поглиблення трансу [13, с. 19–20]. Для трансляції навіювання (3) потрібно а) створити позитивну настанову на підсвідоме сприйняття об'єкта; б) використання трансу: введення у підсвідомість директив; в) виведення об'єкта зі стану трансу [13, с. 20]. У такий спосіб описано покрокове наведення трансового стану, проте жодних власне лінгвістичних маркерів не наведено, що увиразнює вагомість дослідження.

Також Е. Россі та Ш. Россі описують мікродинаміку наведення та навіювання за допомогою еріксонівських методів у вигляді певних стадій: 1) фіксація уваги; 2) депотенціалізація свідомих настанов; 3) несвідомий пошук; 4) несвідомі процеси; 5) гіпнотична реакція, проте відзначають, що ці стадії функціонують як єдиний синхронізований процес, а не як певна послідовність застосування цих стадій [19, с. 253–255], на чому наголошує, приміром, В. П. Шейнов: «Ефект досягається за рахунок послідовного застосування не одного, а серії прийомів» [18, с. 295]. Цей факт пояснює й відсутність певної систематизованості та жорсткого уналежнення гіпнотичних індукцій до конкретного етапу Мілтон-моделі, що вимагає ретельного дослідження відповідних гіпнотичних індукцій з конкретизацією їх уналежнення до кожного етапу Мілтон-моделі.

Отже, кожний з етапів Мілтон-моделі характеризується відповідними вербальними й невербальними (аналоговими) шаблонами (патернами) або їх сполуками. Певна частина компонентів Мілтон-моделі співвідносна з відповідними лінгвістичними маркерами метамоделі (див. праці Р. Бендлера та Д. Гриндера), використаними реверсивно, проте, крім обернених репрезентантів метамоделі, Мілтон-модель містить потужний перелік інших вербальних і невербальних складників, представлених в системі простих, розвинених та опосередкованих індукцій [20]. Загалом послуговуючись теоретичними здобутками з теорії та практики класичного й еріксонівського гіпнозу, трансу (детальніше [7]), а також орієнтуючись на праці з НЛП таких учених, як Р. Бендлер, С. А. Горін, Д. Гриндер, М. Еріксон, Т. Ю. Ковалевська, Дж. О'Коннор, Дж. Сеймор, О. О. Селіванова, Н. В. Слухай та ін., нами запропоновано синтезувати базові складники наведення трансових станів, характерні для рекламного мегадискурсу, а також розширити спектр Мілтон-модельних показників, зараховуючи до них специфічні маркери рекламного впливу відповідної нейролінгвістичної природи. Також пропонуємо базові складники Мілтон-моделі – гіпнотичні індукції, актуальні в межах реклами, дефінувати як гіпноіндуктори – вербальні та невербальні сугестеми (інтенсифікатори комунікативного впливу) рекламного мегадискурсу, які відбито в межах кожного етапу еріксонівського гіпнозу, проте підкреслимо певний рівень умовності цього

розподілу. Вважаємо, що можлива і класифікація гіпнотичних патернів за певними моделями впливу, на чому наголошував і сам М. Еріксон: «Гіпнотичні форми – це лише описувальне маркування різних аспектів впливу, як правило, вони не функціонують окремо одна від одної. Той самий вплив, наприклад, може бути трюїзмом (оскільки є правильним), пресупозицією (бо містить як мінімум два пов'язаних між собою твердження) та імплікацією (оскільки імпліцитно передбачається, що можна зрозуміти одразу більше одного твердження). Мистецтво формулювання впливу власне й міститься в тому, щоб використовувати багато взаємопідкріплювальних гіпнотичних форм» [19, с. 342] залежно від комунікативної мети.

Яскравим прикладом синтезу різноманітних гіпноіндукорів виступає рекламний мегадискурс. О. В. Медведєва, порівнюючи рекламне повідомлення та гіпноз, наголошує на схожості їхньої фазової структури: занурення, навіювання та прокидання [9, с. 236–238], проте «фази занурення й прокидання в гіпнотичному сеансі набагато довші, ніж у рекламному тексті, а фаза навіювання коротша» [9, с. 239]. У рекламному повідомленні в першій фазі – занурення, що втілюється у два невеликих речення, потрібно привернути увагу, де зазвичай демонструється торгова марка / ергонім з інформацією про товар та його призначення, тобто відбувається привернення ненавмисної уваги з перетворенням її на навмисну та післядовільну (пор. із рекламною формулою AIDMA). У другій фазі (навіювання), яка в рекламному повідомленні займає майже ввесь текст, і ніби «заколисує ритмом» адресата, «потрібно не лише викликати бажання купити, а й необхідно закріпити у свідомості (точніше, у підсвідомості – Н. К.) точну назву торгової марки. Таким чином, особливу увагу слід приділяти характеристикам товару (назві, властивостям / ознакам, засобам чи / або результатам застосування, виробникові)» [там само]. Остання фаза (прокидання), де трансовий стан різко переривається, є важливим постгіпнотичним навіюванням, яке змушує адресата пам'ятати про торгову марку, має спрацювати при виборі товару [9, с. 239–240] і вміщується в одному реченні з указівкою на власне рекламовану марку.

Відзначимо, що аналіз трьох етапів Мілтон-моделі (приєднання, закріплення, ведення) у проєкції на специфіку рекламного мегадискурсу дав змогу стверджувати, що відповідні гіпноіндуктори можуть дублюватись у межах певних етапів. До першого етапу Мілтон-моделі (приєднання) належить установлення рапорту з подальшим упровадженням сугестійних настанов. Основним для вкарбовування навіюваних переваг рекламованого об'єкта є другий етап (закріплення), тут відбувається утилізація свідомості й продовжується поглиблення емпатичного діалогу з реципієнтом. Актуальними на третьому етапі Мілтон-моделі (ведення), де у недирективній формі як основі еріксонівського гіпнозу впроваджується в підсвідомість приховані накази, є гіпноіндуктори складної синтаксичної структури з наявністю прихованих команд [7, с. 417].

На першому етапі навіювання (приєднання) застосовують ритм (субстратний гіпноіндуктор), ВАК-предикати, трюїзми. Другий етап (закріплення) містить прості індукції (накладання репрезентативних систем (синестезія), актуалізація минулих трансових станів та опис звичайних (природних) трансових станів / ситуацій); розвинені індукції (переривання патерну, представлене як розрив шаблону автоматичних дій, лексеми-активатори комунікативного бар'єра, неможливість початкової ідентифікації об'єкта рекламування); актуальні функційно обернені репрезентанти метамоделі, виокремлені переважно на рівні процесів упущення (номіналізації, неспецифічні дієслова та іменники, судження й компаратори сенсу), узагальнення (універсальні квантифікатори та почасти модальні оператори необхідності) й викривлення (насамперед ідеться про маркери «читання думок», пресупозицій та комплексної еквівалентності). Третій етап Мілтон моделі (ведення) характеризується введенням у підсвідомість прихованих наказів у недирективній формі як основі еріксонівського гіпнозу, що передбачає застосування опосередкованих (непрямих) індукцій: вмонтованих команд (приховані накази), вмонтованих питань, співвідносних із вмонтованими командами, негативних команд із заперечними частками *не* і *ні,* розмовних постулатів з чіткою вказівкою на потрібну сугестору реакцію без прямого прохання; цитації. Наскрізним гіпноіндуктором у рекламному мегадискурсі виступають афективи полюсної емоційності [7, с. 418].

Здійснений огляд теоретичних джерел, присвячених проблемам комунікативного й мовленнєвого впливу, а також аналіз фактичного матеріалу дав підстави вважати, що своєрідним субстратом Мілтон-модельних ефектів виступає: а) персеверація будь-яких її елементів, б) ритмічна організація, в) перевантаження свідомості та г) семантична дифузність (див. праці Т. Ю. Ковалевської, О. В. Климентової, Н. В. Слухай, Л. Ф. Компанцевої та ін.), витлумачувані нами як константи сугестійних дискурсів (детальніше див. [7]). Отже, зупинимося на розгляді саме цих субстратних елементах як базових активаторів впливових ефектів.

а). Персеверація як багаторазове повторення будь-якої інформації має давні філогенетичні корені (Б. Ф. Поршнєв), призводить до ненавмисного запам'ятовування навіть усупереч волі реципієнта та сприяє спонтанному зануренню в транс [2, с. 374]. Саме тому жодне рекламне повідомлення не може не повторюватись, і що частіше адресат чує рекламну інформацію (або вона попадає в поле його зору), то глибше вона закарбовується у його свідомість і підсвідомість. Як правило, багаторазово повторюються однакові повідомлення в межах одного звернення або декількох засобах масової інформації, в середині тексту повторюється товарна марка / ергонім, характеристики товару [8, с. 27]. Наприклад, у комерційному рекламному дискурсі *«Назоферон» в краплях оснащений інноваційною системою «насос-дозатор», яка забезпечує точне дозування препарату. Рідина потрапляє в систему через отвори, які оточують насос. Препарат нагнітається в капіляр при натисканні на насос, внаслідок чого утворюється крапля. Слід звернути увагу на те, що, перед тим, як закапувати «Назоферон»-краплі,*

необхідно кілька разів натиснути на насос в сторону від себе для того, щоб рідина з флакона заповнила систему. «Назоферон» – природний противірусний захист організму дитини! зафіксовано персеверативне вживання ТМ *«Назоферон»,* а також лексем *система, насос* тощо, що сприяє запам'ятовуванню.

б). Ритм кваліфікують як «спосіб включення людини до чуттєвого (сенсорного) діалогу із сугестором та світом» [17, с. 39], він слугує своєрідним «ключем», що «відмикає» підсвідомість і проникає до глибин людської нейрофізіології [15, с. 115]. Особливим звуковим ритмоутворювальним засобом є рима, яка притаманна лише вербальному тексту та сприяє кращому запам'ятовуванню торгової марки та засобів рекламованого товару [9, с. 31], підвищуючи сугестійність такого тексту, наприклад, велика кількість слоганів реклами заримована (пор. і засоби асонансу й алітерації): *«Ліотон 1000» знімає набряки та біль, запобігає тромбоутворенню. «Ліотон» – це чудеса, ніг здоров'я та краса!*

Загалом поєднання в структурі рекламного повідомлення персеверації та ритму максимально употужнює його впливовий ефект.

в). Наведення трансу можливе також через перевантаження свідомості, що в межах рекламного дискурсу досягається такими способами: 1) як правило, в теле- та радіорекламі одночасно розмовляють два або й більше персонажів, що змушує реципієнта слідкувати за здійсненням комунікативних кроків і швидко «перемикати» увагу; 2) крім того, на екрані відбувається швидке та хаотичне чергування картинок у кадрі в сполученні зі швидким мовленням (бо ж рекламіст повинен у мінімальний часовий відрізок умістити максимум необхідної інформації); 3) розшаровує увагу, перевантажує її і велика кількість повідомлень (*і, як правило, різноманітних, не пов'язаних між собою за тематикою – можуть рекламуватись і парфуми, і їжа, і автівки тощо*) в одному рекламному блоці. В. В. Різун, Н.Ф.Непийвода і В. М. Корнєєв стверджували, що таке перевантаження ґрунтується на специфіці людського сприйняття інформації: 1) людина може свідомо засвоювати лише ту інформацію, яка надходить із певною швидкістю, якщо її збільшити, то свідомість не встигає обробляти нові відомості й вони потрапляють у підсвідомість; 2) людина здатна свідомо утримувати в короткочасній пам'яті певний обсяг інформації, і все, що перевищує цей обсяг, не обробляється свідомістю [14, с. 112], що в цілому відповідає обсягу «магічного числа» Дж.Міллера.

г). Смислова дифузність (невизначеність, неконкретність семантики) теж уважається субстратним елементом впливових дискурсів. Так, по-перше, абстрактна семантика, наприклад, неспецифічних іменників *(щастя, задоволення* та ін.) змушує людину «наповнювати» звукову оболонку актуальним суб'єктивним змістом, що, у свою чергу, активує стан даунтайму. По-друге, полісемантичність теж порушує однозначність вираження думки та призводить до «змішування» значень слів: «Саме багатозначність як найважливіша імманентна властивість мовної системи надає можливості оперування остаточною кількістю мовних одиниць у нескінченній

множинності контекстів, а також детермінує явище семантичної дифузності» [6, с. 197], що є наскрізною характеристикою Мілтон-моделі, оскільки її елементи «провокують реципієнта на трансдеривaційний пошук значення, яке відповідає його очікуванням» [11, с. 288], відкриваючи в такий спосіб доступ до несвідомих ресурсів особистості.

У цьому аспекті варто також наголосити, що неспецифічні іменники виступають як частотні ключові слова рекламного мегадискурсу, наприклад, у комерційному рекламному дискурсі *Шоколад буває різним. Чи існує щось ніжніше? Розкрийте справжню ніжність з «Труфальє», що дарує насолоду витонченим смаком. «Труфальє»; «Піковіт». Вітаміни і мінерали для успіху Вашої дитини! «Піковіт» забезпечить дітям здоров'я та успіх. А успіх Вашої дитини – це і Ваш успіх!*

Таким чином, субстратними складниками сугестійних дискурсів, насамперед – рекламного мегадискурсу, виступають персеверація, ритм, перевантаження та смислова невизначеність, які спричиняють утилізацію домінантної півкулі.

Зазначені складники практично завжди активуються в структурі рекламних дискурсів і виступають константними гіпноіндукторами. До застосування таких елементів рекламісти вдаються через наявність великого масиву рекламних повідомлень, які реципієнт не здатний декодувати в такому обсязі, який, у свою чергу, спричинений, зокрема й збільшенням товарів / послуг.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розширенні лінгвістичних та екстралінгвістичних гіпноіндукторів Мілтон-моделі, що дасть змогу конструювати ефективні рекламні дискурси.

Література

1. *Бэндлер Р., Гриндер Д.* Трансформэйшн. Сыктывкар : Флинта, 1999. 296 с.
2. *Горин С. А.* НЛП : Техники россыпью. Москва: КСП+ , 2001. 576 с.
3. *Дудинский Д. И.* 30 способов манипуляции и управления людьми. Москва: АСТ ; Минск : Харвест, 2007. 96 с.
4. *Зазыкин В. Г., Зазыкина Е. В., Мельников А. П.* Психология рекламы и рекламной деятельности : [монография]. Москва : ИНТЕЛБУК ; Издательство ЭЛИТ, 2009. 224 с.
5. *Капран В. И., Капран О. В.* Психология и разработка рекламной продукции : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Издательский центр «Академия», 2008. 240 с.
6. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія. Вид. 2-ге, випр. і доп. Одеса : Астропринт, 2008. 344 с.
7. *Кутуза Н. В.* Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.

8. *Кутуза Н. В.* Рекламний та PR-дискурс: аспекти впливу : збірник статей. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 288 с.

9. *Медведева Е. В.* Рекламная коммуникация. Изд. 2-е, испр. Москва : Едиториал УРСС, 2002. 280 с.

10. *О'Коннор Дж., Сеймор Дж.* Введение в НЛП. Челябинск : Версия, 1998. 256 с.

11. *О'Коннор Дж.* НЛП: Практическое руководство для достижения желаемых результатов. Москва : ФАИР, 2006. 448 с.

12. *Олянич А. В.* Рекламный дискурс и его конститутивные признаки. *Рекламный дискурс и рекламный текст* : коллективная монографи. Москва : Флинта ; Наука, 2011. С. 10–37.

13. *Орлова Л.* 50 способов успешного манипулирования человеком. Минск : Современный литератор, 2008. 224 с.

14. *Різун В. В., Непийвода Н. Ф., Корнєєв В. М.* Лінгвістика впливу : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 148 с.

15. *Субботина Н. Д.* Суггестия и контрсуггестия в обществе. Москва : КомКнига, 2006. 208 с.

16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

17. *Черепанова И.* Заговор народа. Как создать сильный политический текст. Москва : КСП+, 2002. – 464 с.

18. *Шейнов В. П.* Психотехнологии влияния. Москва : АСТ ; Минск : Харвест, 2005. 448 с.

19. *Эриксон М., Росси Э., Росси Ш.* Гипнотические реальности: Наведение клинического гипноза и формы косвенного внушения. Перевод с англ. М. А. Якушиной. Москва : Независимая фирма «Класс», 1999. 352 с.

20. *Erickson M.* A special inquiry with Aldous Huxley into the nature and character of various states of consciousness. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 1965. № 8. P. 14–33.

21. *Phillips J. M.* Ethics and manipulation in advertising. Wesport : Quorum, 1997. 453 p.

Н. В. Кутуза,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики

ГИПНОТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСА

Статья посвящена гипнотическому потенциалу рекламного дискурса, где виявлены актуальные разновидности коммуникативного воздействия й их признаки. Акцентировано на специфике применения эриксоновского гипноза в рекламном мегадискурсе, а также рассмотрены субстратные элементы Милтон-модели как базовые активаторы воздействующих эффектов:

персеверация, ритм, перегрузка сознания, смысловая диффузность. Предложнено гипнотические индукции называть гипноиндукторами.

Ключевые слова: гипноз, гипноиндукторы, коммуникативное воздействие, мегадискурс, Милтон-модель, рекламный дискурс, суггестия.

N. V. Kutuza,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Departament of Applied Linguistics

HYPNOTIC POTENTIAL OF ADVERTISING DISCOURSE

The article is devoted to the hypnotic potential of advertising discourse, where the actual varieties of communicative influence and their signs are revealed. It focuses on the specifics of the use of Ericksonian hypnosis in advertising megadiscourse, and also considers the substrate elements of the Milton model as basic activators of influencing effects: perseveration, rhythm, overload of consciousness, message diffuseness. It is proposed to call hypnotic inductions hypnoinducers.

Key words: hypnosis, hypnoinducers, communicative influence, megadiscourse, Milton model, advertising discourse, suggestion.

УДК 811.111’367:17.022.1:821.111(73)

І. Б. Морозова,
д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри граматики англійської мови

СИНТАКСИЧНЕ ВАРІЮВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВЛЕННЯ ВІРТУАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД РІВНЯ ЇЇ КОГНІТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ: ГЕШТАЛЬТ-АНАЛІЗ

Представлена робота спрямована на дослідження внутрішніх зв'язків, що існують між процесами людського мислення та їхньою об’єктивізацією у мовленні. Об′єкт вивчення розглядається як багатовимірний гештальт, тобто цілісний ментальний конструкт, що віддзеркалюється у сумі своїх функціональних проєкцій, хоча і представляє собою єдність значно більшу за їхню суму. Ретельний аналіз мовленнєвих зразків з персонажного діалогу, прямої та невласне-прямої мови головного героя й оповідача роману Д. Кіза «Flowers for Algernon» уможливив встановити чіткі маркери його інтелектуального розвитку на рівні синтаксису, що маніфестують себе як зміни у положенні гештальт-центру загальної гештальт-фігури його мовлення, взятої у проєкціях певного типу. Встановлено, що маркером для профайлінгу спікера згідно з рівнем його інтелектуального розвитку у структурно-синтаксичній проєкції є ускладнені речення, які кодують у

мовній формі результати цілої низки глибинних операцій абстрактного мислення.

Ключові слова: гештальт-аналіз, синтаксична структура, ускладнене речення, персонажний діалог, абстрактне мислення, інтелектуальний розвиток особистості.

«Speak, so that I may see you».
Socrates

Останнім часом дослідження з лінгвістики виходять на новий рівень, а сама наука про мову перестає бути суто теоретичною, а стає практичним осмисленням накопиченого людиною досвіду з організації і структуризації мовленнєвої комунікації. З іншого боку, антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики передбачає звернення до *homo lingualis*, що в дослівному перекладі означає «людина, що говорить», в різних аспектах: як творця мовних творів, продукту певної національної спільноти, носія та фундатора одночасно індивідуально-особистісних, національних та загальнолюдських ідеалів та орієнтирів. Отже, віддзеркалення психокогнітивного типу особистості в особливостях її мовлення, самоідентифікація мовця і його сприймання співрозмовниками крізь призму комунікативних висловлювань є актуальними питаннями досліджень з теорії мовленнєвої комунікації.

Численні роботи, присвячені аналізу організації діалогічного спілкування (Д.І. Ізаренков, 1979; S.P. Corder, 1983; А.Н. Баранов, Г.Є. Крейдлін, 1992; І.П. Тарасова, 1992; О.О. Леонтьєв, 2003) переконливо доводять соціальну природу мовленнєвої інтеракції. Вважаємо, що мовлення, яке притаманне людині, формується на підґрунті синтезу нейропсихічних характеристик особистості у поєднанні з соціально-культурними умовами її існування. Говорячи про індивідуальні особливості ментальної організації людини, ми, перш за все, маємо на увазі її когнітивні здібності, тобто відповідний рівень розумової діяльності, що уможливлює віддзеркалення отриманої інформації у свідомості з подальшою її обробкою і трансмісією у вигляді вербальних або невербальних повідомлень. Інакше кажучи, генерація мовлення конкретного індивіда прямо пов’язана з розвитком його інтелекту.

Сьогодні у час «боротьби інтелектів» та «інформаційного протистояння» проблеми особистісного профайлінгу і розпізнавання мовця за типом його інтелектуальної діяльності виходить на передові рубежі наукового інтересу. *Актуальність* теми дослідження вбачаємо у лінгвогносеологічній потребі розкриття когнітивно-комунікативної сутності процесу генерації вербальних повідомлень залежно від інтелектуального рівня мовця, а також мотивуємо відсутністю серйозних розробок у царині відтворення особистісного психотипу мовця на базі індивідуального мовленнєвого портрету. *Метою* проведеної розвідки є виявлення суттєвих розбіжностей в організації власних мовленнєвих повідомлень мовцями різних інтелектуальних рівнів. Усвідомлюючи складність і багатовимірність мовленнєвої особистості, що об’єктивується на різних мовних рівнях, у

своєму дослідженні ми свідомо обмежуємося тільки синтаксичним рівнем профайлінгу інтелектуального рівня мовця. Такий підхід узгоджується з мета-принципом лінгвального іконізму «як феноменологічної властивості мови і тексту» [4, с. 54], що диктує першочерговість аналізу синтаксичного континууму, який одночасно відображає ієрархічну систему форм і значень мови як семіотичного коду і має когнітивно-відображувальний характер.

Згідно з зазначеною метою, в роботі в якості *об'єкта* дослідження обрано квазіособистість оповідача Чарлі в романі Д. Кіза «Квіти для Елджернона» (*D. Keyes, "Flowers for Algernon"* [14]). Зосередження саме на цьому творі визначається його унікальністю в плані репрезентації різних інтелектуальних рівнів передорученої оповіді, що робить даний роман ідеальною моделлю для нашого дослідження.

Предметом дослідження є синтаксичні засоби репрезентації інтелектуального розвитку і деградації головного героя, як це показано в художньому тексті твору. Серед *основних завдань*, що вирішено протягом виконання роботи, розглянуто структурно-синтаксичні і комунікативні характеристики речень-складових передорученої оповіді, наданої оповідачем на різних етапах його інтелектуального становлення.

Матеріал дослідження представлено 1500 мовленнєвими зразками, дібраними методом суцільної вибірки з оригінального англомовного твору Д. Кіза «Квіти для Елджернона» (*D. Keyes, "Flowers for Algernon"*) (500 зразків з кожного етапу ідивідуально-особистісного розвитку оповідача). Зауважимо, що «Квіти для Елджерона» на сьогоднішній день видано в понад тридцяти країнах світу, а в США роман входить в програму обов'язкового читання в середній школі. На Батьківщині автора за сорок років він вийшов загальним тиражем понад 5 мільйонів екземплярів і був перевиданий п'ятдесят разів.

Вихідною *концепцією* роботи слугувало положення про можливість лінгвального варіювання мовленнєвої репрезентації зображеної (віртуальної) або реальної особистості згідно з інтелектуальними змінами в її ментальності. У процесі спілкування користувач мови вживає такі мовні стереотипи, що органічні його світогляду, соціальному статусу, віку, ґендеру і т. ін., і це уможливлює віднесення мовця до певної інтелектуально-культурної групи серед інших носіїв мови. Отже, речення (як структурно-синтаксичну одиницю) розглядаємо на вербальному рівні як продукт мисленнєвої діяльності конкретної людини, представника певного психокогнітивного типу [5; 6; 8].

Головним інструментом дослідження обрано *гештальт-аналіз*, який останнім часом затвердився в науці не тільки як філософське розуміння мовних феноменів, але й як об'єктивний метод виявлення суттєвих характеристик предмета розгляду й окреслення тенденцій його розвитку (Д. Хеффлер (1998), Ф. Перлз та П. Гудмен (2001), А. Рамат (2002), Ірвин та Міріам Польстер (2004), Дж. Скілтерс (2007), С. Губерман (2017)). Згідно з теорією релятивізму, всесвіт має три просторові виміри й один часовий вимір [13]. Отже, все, що сприймає людина, всі предмети навколо, емоції, думки

віддзеркалюються у свідомості у вигляді цілісних об’ємних образів. Поділяючи точку зору А. В. Петровського та М. Г. Ярошевського, ми вважаємо, що саме мові належить провідне місце серед чинників, які у процесі міжособистісного спілкування відтворюють ментальний образ певного предмета чи явища у свідомості людини [9, с. 129]. Ще Е. Бенвеніст вказував на паралелізм структурної лінгвістики та «гештальт-психології» [1, с. 129]. Однак, тільки Дж. Лакофф у своїй роботі «Лінгвістичні гештальти» *(«Linguistic gestalts»)* побачив можливості використання гештальт-аналізу в практиці лінгвістичних досліджень. Автор стверджує, що «…думки, сприйняття, емоції, процеси пізнання, моторна діяльність організовані за допомогою одних й тих самих структур, які називаються гештальтами….Гештальти є цілісними й водночас доступними аналізу» [11, с. 252]. Пізнавальна цінність гештальт-аналізу випливає з базових психологічних засад сприйняття людиною оточуючого світу. Як відомо, до них належить предметність, цілісність, константність і структурність [3, с. 75]. Звідси й фізична розпізнаваність гештальтів та їхній асоціативний зв'язок, що органічно сприймається свідомістю людини, яка традиційно оперує трьохвимірними образами. Зазначений підхід знаходимо ще в роботах німецького філософа К. фон Еренфельса, який гештальт-проєкції об’єкту розглядав як так звані «кола» Еренфельса» [10]. Отже, вивчення гештальт-проєкцій предмета дослідження дає можливість уперше одержати багатомірний сфокусований гештальт утворення, що вивчається. При цьому, відповідно до законів філософії, цілісний гештальт буде завжди багатшим за суму його проєкцій [13, с. 487].

Формування «фігури гештальту» − це динамічний процес, що передбачає послідовне вивчення проєкцій гештальту, в яких, згідно з трьохвимірністю людського світосприйняття, представлено, як найменш, три позиції розгляду, серед яких виокремлюється так звана «домінанта», або «прегнантність» гештальту. Цей термін вживають на позначення ієрархічного перерозподілу властивості гештальту, що превалює у зазначеній проєкції. Векторний зсув центру гештальту свідчить про суттєві зміни в його фігурі, і, як наслідок цього, про зміни у сприйнятті даного гештальту на ментальному рівні. Кожний гештальт є центрованим, і його центр визначається зсувом прегнантності в кожній окремій проєкції.

Як відомо, невласне-пряме мовлення – це тип мовлення, що максимально відповідає нормам усного, розмовного висловлювання, в якому присутнє широке використання знижених елементів, а також наявне порушення орфоепічних та граматичних нормативів, відсутність синтаксичної чіткості. [2, с. 65]. Роман Деніела Кіза «Квіти для Елджерона» написаний у формі передорученої оповіді, невласне-прямого мовлення, як історія від першої особи, від імені головного героя-оповідача Чарлі Гордона. Організація оповіді саме таким чином є найбільш вдалим вибором для зображення та фіксації внутрішнього світу героя, адже читачеві представлені щирі, справжні хвилювання, емоції і почуття головного героя-оповідача крізь призму його власного світосприйняття, а не через посередництво розуміння

героя іншими персонажами або з позиції «всезнаючого» автора. Передоручена оповідь дозволяє читачеві пізнавати світ описаної квазі-реальності разом з оповідачем, користуючись при цьому перцептивним інвентарем та когнітивним досвідом, приналежними обраному автором оповідачеві. Звідси, можна стверджувати, що передоручена оповідь – це не лише виклад подій та зображення мовлення в літературному творі від першої особи, але й своєрідний синтез двох основних потоків художнього тексту – авторського та персонажного − у «голосах» наратора-оповідача та інших персонажів твору.

Оповідач Чарлі Гордон спочатку представлений читачам як людина розумово відстала, а саме, хлопець 32 років з особливо низьким IQ: *«I want to be smart. My name is Charlie Gordon I werk in Donners bakery where Mr Donner gives me 11 dollers a week and bred or cake if I want. I am 32 yeres old and next munth is my brithday»* (D. Keyes).

Під час розгортання дії ментальний розвиток оповідача внаслідок операції, що підвищує рівень інтелекту, зазнає суттєвих змін, коефіцієнт його інтелекту зростає щодня: *«Miss Kinnian says I'm learning fast. She read some of my progress reports and she looked at me kind of funny. She says I'm a fine person and I''ll show them all. I asked her why. She said never mind but I shouldn't feel bad if I find out that everybody isn't nice like I think. She said for a person who God gave so little to you did more than a lot of people with brains»* (D. Keyes).

Однак через деякий час стає ясним, що вчені припустились помилки й інтелект героя скоро повернеться до попереднього стану. Це стає для Чарлі справжнім потрясінням: *«It may sound like ingratitude, but that is one of the things that I resent here—the attitude that I am a guinea pig. Nemur's constant references to having made me what I am, or that someday there will be others like me who will become real human beings»* (D. Keyes).

Окреслені вище різні інтелектуальні стани героя віддзеркалюються, як зрозуміло з наведених прикладів, на рівні його мовлення. Так, у процесі дослідження відтворено гештальт-проєкції мовлення Чарлі відповідно до основних етапів становлення його мовленнєвої особистості: 1) *інтелектуально-нерозвинений* та недосвідчений Чарлі; 2) *Чарлі-інтелектуал*; 3) *досвідчений, але інтелектуально-нерозвинений* Чарлі. Попри повернення до стану розумового розвитку, близького до свого початкового, Чарлі зберігає досвід, що він отримав за часів піку свого інтелектуального розвитку. Зазначимо, що автор твору Д. Кіз викладав англійську мову в школі для дітей з обмеженими інтелектуальними можливостями і радився щодо відтворення мовлення таких дітей із спеціалістами з лікарні Святого Томаса [12, с. 147].

Згідно з критерієм ***структурно-синтаксичної складності,*** у роботі відтворено три гештальт-проєкції мовлення головного героя твору, детерміновані рівнем його інтелектуального розвитку. Гештальт-фігури мовлення головного героя у його структурній проєкції побудовано за наступним алгоритмом.

Позначивши поле проєкції у вигляді кола (100%) з центром у точці М, відкладемо на осях, проведених з точки М, відповідну частотність вживання трьох базових синтаксичних типів речень. Тоді, графічно частотність вживання *простих* речень (вісь Si Se), *складних* речень (вісь Co Se), *ускладнених* речень (вісь Co-d Se) може бути подана у вигляді відповідних відрізків (на рисунку позначено крапками).

Чорний колір використовуємо на позначення параметрів частотності вжитку аналізованих мовних конструкцій на початковому, першому етапі становлення мовленнєвої особистості Чарлі. Темно-сірий – на позначення таких у період піку його інтелектуального розвитку. Світло-сірий колір маркує останній, ретроградний період інтелектуальної стагнації Чарлі.

З'єднавши між собою показники частотності використання кожного з представлених типів речень окремо на кожному етапі особистісного розвитку Чарлі, ми отримуємо узагальнені гештальт-фігури його мовлення у структурно-синтаксичній проєкції трьох основних етапів становлення його особистості (рис. 1).

Як наочно показано на рис.1, гештальт-центри в кожній з проєкцій зміщено у бік превалювання певного типу речень в мовленні головного героя.

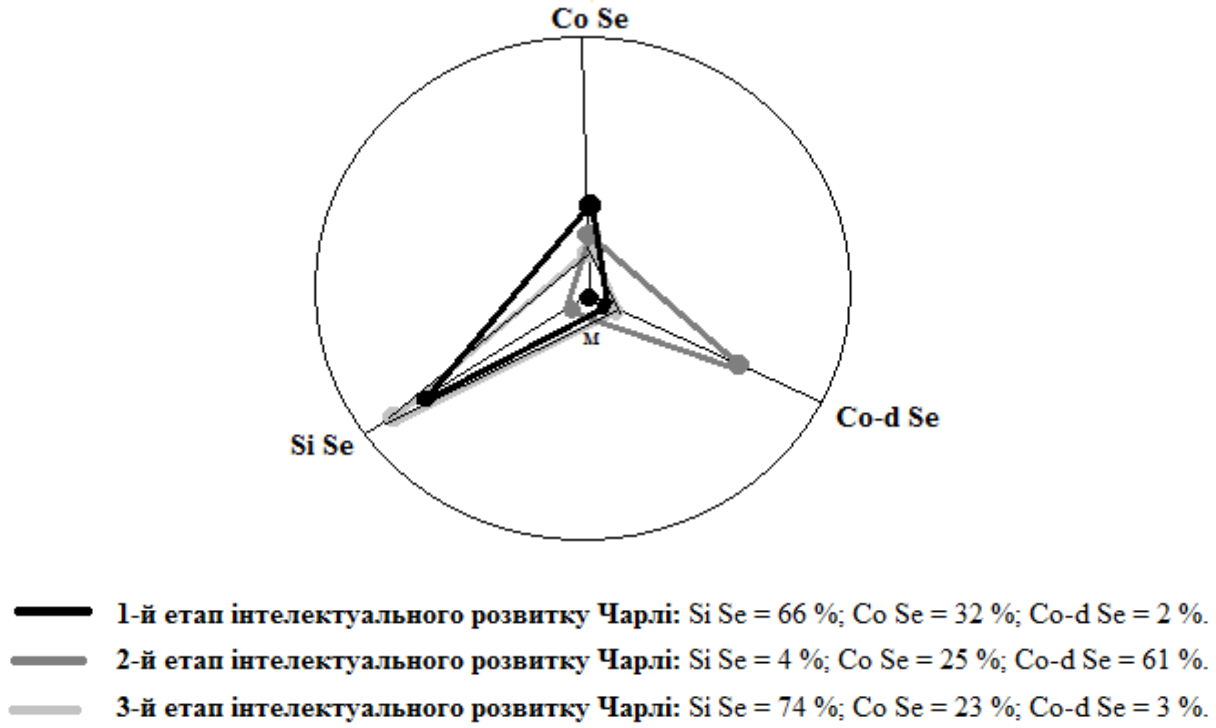

Рис. 1. Структурні гештальт-проєкції мовлення Чарлі Гордона на трьох основних етапах його інтелектуального розвитку.

Проаналізуємо отримані дані. Отже, на **<u>першому</u>** етапі інтелектуального розвитку особистості головного герою (IQ 68) в гештальт-фігурі його мовлення спостерігаємо зсув центру в бік ***простих*** речень. Наприклад: *Where <u>I go</u>. <u>I m skared</u>. <u>He wished</u> me luk. The penny <u>I meen</u>. <u>This is sience</u> .<u>I know</u>* (D. Keyes). Відзначимо, що в більшості випадків прості речення

непоширені і нееліптичні, що свідчить (разом з наведеною орфографією) не тільки про брак освіти хлопця, але й про примітивність його мисленнєвих операцій. ***Складних*** речень значно менше, але й вони побудовані за принципами простого поєднання або підпорядкування без зайвих другорядних членів. Наприклад: *I dint know mice were so smart. They found my sister Norma who lives with my mother in Brooklin and she gave permissen for the operashun* (D. Keyes). Кількість ***ускладнених*** речень зовсім незначна (2%): *Burt took a wite mouse out of the cage and showd him to me. Then he went off in the other derection and startid to run again* (D. Keyes).

На **другому** етапі інтелектуального розвитку особистості головного героя спостерігаємо зовсім іншу картину – гештальт-центр в структурній проєкції зсувається до ***ускладнених*** речень, які стають домінуючим типом на цьому етапі розвитку героя**.** Наприклад: *The only real things are the cages and the mice and the lab equipment here on the fourth floor of the main building. About my perception: everything is sharp and clear. Each sensation heightened and illuminated* (D. Keyes). ***Складних*** речень 35% від загальної кількості, і вони маніфестують креативність своєї побудови в аспекті вживання різних модифікаторів. Наприклад: *Algernon lies in his own dirt, unmoving, and the odors are stronger than ever before.He was eager to work, and when I set him down through the trap door in the wire mesh of the maze, he moved swiftly along the pathways to the reward box* (D. Keyes). Кількість ***простих*** речень на даному етапі зменшується майже в сімнадцять разів: *That's enough .I sense it. This is joy* (D. Keyes).

На **третьому** етапі ми бачимо повернення головного героя до його попереднього стану, що скоординовує зсув гештальт-центру фігури у бік структурно ***простих*** речень на кшталт: *Coordination is too bad. I was on a down escalator now. But I dont know what. But writing is harder* (D. Keyes). ***Складні*** речення репрезентовано практично в такій самій кількості, як і на попередньому етапі (23%). Наприклад: *Most of the books are too hard for me, but I don't care. Dr. Strauss came around the day after Alice left, so I guesss he told him about me* (D. Keyes). Домінуючий на етапі інтелектуального піку тип ***ускладнених*** речень стає найменш вживаним: ланцюжки однорідних членів скорочуються, також невелика кількість вторинних структур предикації. Наприклад: *This morning the landlady, Mrs. Mooney, came up with a bowl of hot chicken soup and some chicken. I want you to read me mystery stories now and books about kings and queens from old times* (D. Keyes).

Навіть поверхове порівняння гештальт-проєкцій мовлення Чарлі на трьох етапах його інтелектуального розвитку маніфестує відмінності в їхніх фігурах. Гештальт-фігури на першому та третьому етапах подібні, проте неідентичні, що свідчить про вплив накопиченого «ментального досвіду» на загальний рівень інтелекту квазі-особистості, що підлягає аналізу. Щодо другого етапу інтелектуального становлення героя, векторний зсув гештальт-центру до ускладнених речень змінює всю гештальт-проєкцію, і, як наслідок, весь гештальт мовлення Чарлі взагалі. Чарлі Гордон інтелектуально зростає, його мовлення віддзеркалює ускладнені процеси когніції, які об’єктивуються у мовленні на рівні структурно ускладнених речень, тобто прихованої

вторинної структури предикації. Це свідчить про появу в нього здібності поєднувати та піддавати інформаційній обробці два процеси з навколишньої реальності водночас з додатковим виокремленням їхньої релятивної значимості. Зміни гештальт-центра фігури в мовленні людини виступають тут своєрідним маркером змін інтелектуального стану мовця.

Підводячи підсумок проведеному дослідженню, можна зробити висновок, що інтелект суб'єкта віддзеркалюється не тільки на рівні адекватності сприймання ним / нею інформації і його / її здібності до адаптації в оточуючому середовищі, але й у формі репрезентації і генеруванні мовленнєвих повідомлень. Зроблене в процесі аналізу спостереження дає підґрунтя вважати, що, на відміну від поверхових, глибинні структури мисленнєвої діяльності людини співвідносяться з глибинними структурами організації її мовлення.

Постійне збільшення кількості інформації у сучасному світі і потреба в швидкій її передачі створюють передумови для «синтаксичної згортки», коли при відносно невеликій зміні в лінійній довжині висловлення смислове його навантаження істотно збільшується. Скорочення плану лінгвістичного вираження повідомлення стає можливим завдяки випущенню ситуативно заповнюваних елементів та / або таких, чия відсутність в реченні не заважає передачі його інформаційної повноти. Саме цими міркуваннями пояснюється поширення ускладнених речень, які, по суті, репрезентують певну структурно-семантичну фузію між головними компонентами складного речення. Так, позбавлене додаткового, повноцінно оформленого підметово-присудкового ядра на рівні первинної структури предикації, ускладнене речення цілком реалізує інформативний потенціал складного (як мінімум з двох клауз), кодуючи його в меншому числі мовних символів за принципом максимально близького стягування предикативних елементів з базовою, опорною інформацією (з витісненням або перестановкою елементів, що займали позиції між ними) (детальніше про ускладнене речення як особливий структурно-синтаксичний тип речень див. [7]) . Зауважимо, що у цьому випадку йдеться не просто про одночасну фіксацію у свідомості з подальшим віддзеркаленням у мовленні двох (або більше) елементарних процесів навколишньої дійсності (як це відбувається у випадку із складними реченнями), а про значно складніші ментальні операції. Так, попри істотну економію мовленнєвих зусиль завдяки скороченню мовного плану повідомлення, використання ускладнених конструкцій вимагає від мовця додаткових когнітивних зусиль для – свідомої або підсвідомої − ідентифікації змістовно важливих елементів, які підлягатимуть синтаксичній згортці.

Отже, побудова ускладнених речень передбачає подвійне переломлення інформації в людській свідомості. Так, окрім фіксації декількох елементарних процесів водночас, встановлення ієрархічних взаємовідносин між ними і репрезентації результатів проведених мисленнєвих операцій за допомогою мовних символів (як це відбувається у разі генерації складних речень), побудова ускладнених конструкцій вимагає проведення додаткового аналізу елементарного процесу, класифікованого як

другорядний або фоновий, з метою виокремлення його ключових компонентів, які семантично і структурно відповідали б усталеним вимогам до синтаксичної згортки у певній мові. Продукування ускладнених речень можливе лише з переходом на новий рівень абстрагування, де переломленню та рефлексії у дзеркалі людської свідомості піддається тепер не сама навколишня дійсність, а вже відображений її фрагмент, отриманий під час її пізнання, який фактично підлягає повторному аналізу. Зрозуміло, що операції абстрактного мислення представляють собою когнітивну діяльність вищого порядку, і міра їхньої доступності та залучення визначається, перш за все, рівнем інтелектуального розвитку особистості, що підтверджує випадок з Чарлі Гордоном і гештальт-аналіз структурно-синтаксичних проєкцій його мовлення на різних етапах інтелектуальної зрілості цієї квазі-особистості.

Зроблений висновок дає ключ до профайлінгу мовця в аспекті його / її інтелектуального рівня. Використання гештальт-аналізу, в свою чергу, уможливлює встановлення специфічних маркерів лінгво-психологічного профайлінгу особистості за обраними параметрами. Так, гештальт-аналіз мовлення індивіду у його структурній проєкції дозволяє з достатнім ступенем вірогідності визначити когнітивний рівень і психотип мовця.

Література

1. *Бенвенист Э.* Общая лингвистика. Москва: Прогресс, 1974. 447 с.
2. *Гарская Л.В.* Текст как объект интерпретации. Воронеж: ВГПУ, 1996. 265 с.
3. *Загальна психологія* / Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. та ін. Київ: АПН, 2002. 464 с.
4. *Коваль О. В.* Азбуквальность и иконизм. Лингвосемиотика между живописной ощутимостью и языковой дискурсией. *Творчество вне традиционных классификаций гуманитарных наук. Материалы Международной научной конференции*. Москва : ИЯ РАН, 2008. С. 46−68.
5. *Морозова І. Б.* Частотність різних типів конструкцій у мовленні персонажів як індикатор їх соціальної і статевовікової приналежності. *Записки із загальної лінгвістики : [зб. наук. праць]*. Одеса : Астропринт, 2001. Вип. № 3. С. 96-101.
6. *Морозова І. Б.* Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт-теорії в сучасній англійській мові : монографія. Одеса : Друкарський дім, 2009. 384 с.
7. *Морозова И. Б.* Грамматическая сущность термина "осложненное предложение" в современном английском языке. *Вісник Харківського державного університету. Романо-германська філологія.* 2011. С. 166-173.
8. *Морозова И. Б.* Речевое поведение персонажной личности сквозь призму ее социальной принадлежности (на материале современного английского романа). *Наукові записки. Серія «Філологічна».* Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія». Вип. 26. 2012. С. 224-229.
9. *Петровский А. В., Ярошевский М. Г.* Основы теоретической психологи. Москва: ИНФРА − М., 1998. 528 с.

10. *von Ehrenfels Chr*. Über Gestaltqualitäten. *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*. N 14 (1890). S. 249-292.

11. *Lakoff G.* Linguistic gestalts. *Papers from the 13th Regional Meeting Chicago Linguistic Society*. Chicago. 1977. P. 236-287.

12. *Leeds K.L.* New Literary Genres and their Creators. Oxford −Ldn University Press, 2010. 235 p.

13. Философский энциклопедический словарь. [ред.-сост.: Губский Е.Ф. и др.] Москва: Инфра, 2003. 576 с.

14. *Keyes D.* Flowers for Algernon. NY: Random Books, 1996. 371 p.

И. Б. Морозова,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра грамматики английского языка

СИНТАКСИЧЕСКАЯ ВАРИАТИВНОСТЬ ОСОБЕННОСТЕЙ РЕЧИ ВИРТУАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ УРОВНЯ ЕЕ КОГНИТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ: ГЕШТАЛЬТ-АНАЛИЗ

Представленная работа посвящена проблеме существования глубинных связей между процессами, протекающими в человеческом сознании, и их объективацией на уровне речи. Многомерный гештальт любого явления понимается нами как манифестирующийся в своих проекциях, которые, вместе с тем, в своей сумме не будут тождественны данному гештальту как ментальному образованию, более полному и всеобъемлющему. Тщательный анализ речевых образцов из персонажного диалога, прямой и несобственно-прямой речи главного героя и рассказчика романа Д. Киза «Flowers for Algernon» позволил установить четкие маркеры его интеллектуального развития на уровне синтаксиса, которые манифестируют себя как изменения в положении гештальт-центра общей гештальт-фигуры его речи, взятой в проекциях определенного типа. Установлено, что маркером для профайлинга спикера согласно с уровнем его интеллектуального развития в структурно-синтаксической проекции являются осложненные предложения, которые кодируют в языковой форме результаты целой череды операций абстрактного мышления.

Ключевые слова: гештальт-анализ, синтаксическая структура, осложненное предложение, персонажный диалог, интеллектуальное развитие личности.

I. B. Morozova,
Odesa National Mechnikov University,
Department of English Grammar

SYNTACTIC VARIETY OF THE VIRTUAL PERSONALITY'S SPEECH DEPENDING ON HIS/HER COGNITIVE LEVEL: GESTALT-ANALYSIS

The research deals with the problem of inner links existing between the processes taking place in human mentality and their objectivisation on the level of

speech. The obtained results ground on a thorough investigation of speech samples taken from the virtual characters' dialogue as represented in the outer and inner monologue of the main character and narrator of D. Keyes' novel "Flowers for Algernon". The research undertaken demonstrates that on the level of syntax, the speaker's mental development is manifested in the use frequency of complicated sentences in his / her speech. Hence, in the process of analysis, a conclusion has been made about complicated sentences serving as a syntactic marker for profiling the speaker according to the level of their intellectual development.

Key words: Gestalt-analysis, syntactic structure, complicated sentence, characters' dialogue, abstract thinking, speaker's intellectual development.

УДК 811.161.2'42:323.23

О. С. Білінська,
канд. філол. наук,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

ДИСКУРС ЯК ПРОДУКТ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ: ОСНОВНІ МАГІСТРАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ

Статтю присвячено питанням дослідження мовленнєвої діяльності людини та визначенню її основного поняття - дискурсу в аспекті лінгвальних та екстралінгвальних параметрів з огляду на контекст і комунікативну ситуацію. Розглянуто основні підходи до вивчення дискурсу в українському та зарубіжному мовознавстві та представлено сучасні пріоритетні концепції дискурсу. Виявлено ознаки інституційного типу дискурсу й розглянуто політичний дискурс як різновид інституційного.

Ключові слова: дискурс, комунікативна діяльність, агітація, політична комунікація, політичний дискурс, комунікативно-функціональний параметр.

Послуговування терміном «дискурс» набуло особливої популярності в останні десятиліття як в зарубіжному мовознавстві, так і у вітчизняному. Сформувавшись у межах текстолінгвістики на позначення об'єкта дослідження – текстового фрагмента, що є більшим за висловлення і становить поєднання кількох висловлень, об'єднаних на підставі змісту та формальних зв'язків, – термін спочатку використовувався на позначення усного мовлення в його протиставленні письмовому тексту. Проте це зумовило й ототожнення понять тексту і дискурсу, що викликало певні термінологічні хитання у слов'янському мовознавстві, оскільки відсутність потрібного терміна в українській і російській мовах зумовила паралельне функціонування обох найменувань на позначення різних мовленнєвих явищ.

Первинне вживання терміна «дискурс» пов'язане із зв'язаним мовленням (див. праці Е. Бенвеніста [2], Т. ван Дейка [4], [5], З. Харриса, Ю. Габермаса та ін.). Відомим є визначення дискурсу, запропоноване

Е. Бенвеністом на позначення «мовлення, що привласнює мовець» [2], у якому увиразнено роль мовної особистості та орієнтацію на антропоцентризм у визначенні дискурсу як процесу та результату мовленнєвої діяльності людини.

Аналізуючи термінологічні проблеми вживання терміна «дискурс», П. Серіо наводить основні потрактування цього поняття: 1) дискурс як поняття, що збігається з сосюрівським «мовлення»; 2) дискурс як послідовність окремих висловлень, одиниця, більша за фразу; 3) дискурс як вплив висловлення на адресата, прагматична функція мовлення; 4) дискурс як розмова, полілог, діалог; 5) дискурс як мовлення, що належить мовцю (за Е. Бенвеністом); 6) дискурс як сфера функціонування мовних одиниць; 7) дискурс як система обмежень, що діє на певну сукупність висловлень в силу соціальної чи ідеологічної позиції; 8) дискурс як умови створення, реалізації та функціонування певного висловлення [15, с. 549–550]. Спираючись на основні підходи до вивчення дискурсу, дослідник намагався охопити і сутнісні характеристики цього явища, але виокремлені позиції значною мірою дублюють одна одну.

У подальшому в наукових розвідках актуалізували одне з представлених вище значень або поєднували їх у своїх дослідженнях, протиставляючи дискурс і текст, дискурс і мову, дискурс і мовлення тощо. М. Макаров уважає, що потрібно розрізняти формальну і функціональну дефініції дискурсу [10].

Стан розроблення проблеми. У радянському мовознавстві поняття дискурсу було метафорично сформульоване Н. Арутюновою як «мовлення, занурене в життя» [1, с. 137], тоді ж було обґрунтовано й широкий підхід до визначення дискурсу, що недоцільно застосовувати лише до текстів давньої літератури. Це зумовило поширення терміна «дискурс» на письмові форми дискурсивної діяльності, звідси запровадження термінів «художній дискурс», «драматургійний дискурс», «поетичний дискурс» тощо. Цей підхід передумовив вивчення дискурсу і в українському мовознавстві, що передбачало розгляд дискурсивної діяльності як вербального контексту, ситуації формування та сприйняття дискурсу.

Звідси в українській лінгвістиці і потрактування дискурсу як компонента комунікативної ситуації. О. Селіванова виокремлює чотири основні підходи до поняття дискурсу, ототожнюючи його з текстом, текстом і ситуацією, усним мовленням та певним типом дискурсивної практики [13, с. 36]. Дослідниця виокремлює категорійні ознаки тексту і дискурсу, визначаючи головною діалогічність, що доводить інтерактивний характер дискурсивної діяльності.

Дискурс набув такого поширення як одне із засадничих лінгвістичних понять, що останнім часом визначають не лише як окрему галузь – дискурсологію, а й один з домінантних наукових підходів – дискурсивний. Так, О. Кубрякова, аналізуючи наявне в лінгвістиці співвідношення понять дискурс / мовленнєва діяльність / мовлення, стверджує, що існує окремий дискурсивний напрям у науці [9], а Ю. Степанов зазначає, що дискурс є

новою рисою мови кінця ХХ ст. [16, с. 71] разом з антропоцентризмом, оскільки це актуалізує когнітивні та ментальні параметри.

В Україні дискурсивні дослідження представлені в межах як україністики (див. праці О. Селіванової [13], [14], О. Семенюк, К. Серажим, І. Ухванової [17], А. Кравець та ін.), а також й інших мов, зокрема германістики (Харківська школа дискурсу, див. праці І. Шевченко [18] тощо). Однак в українському мовознавстві дискурсологія тісно пов'язана із текстолінгвістикою, тому розмежування цих понять належить до обов'язкових завдань дискурсологів.

Метою цієї статті є дослідження мовленнєвої діяльності людини та окреслення її основного поняття – дискурсу з огляду на лінгвальні та екстралінгвальні параметри, враховуючи контекст і комунікативну ситуацію. Мета зумовила розв'язання таких **завдань:** окреслити напрями розвитку та основні питання, що входять до кола сучасної дискурсології, проаналізувати термінологічні проблеми вживання терміна «дискурс», визначити основні аспекти термінологічної невизначеності між текстом і дискурсом, виокремити й проаналізувати основні магістральні підходи до вивчення дискурсу як одного із засадничих лінгвістичних понять.

Об'єктом дослідження було обрано сучасний політичний дискурс на українському просторі, а **предметом** – сучасні пріоритетні концепції дискурсу, що функціонують в українській політичній комунікації.

У науковій розвідці використано **загальнонаукові методи** *синтезу* й *аналізу* для опрацювання основних теоретичних концепцій дискурсу та мовленнєвої діяльності особистості; методи *систематизації* та *класифікації* для виокремлення лінгвальних та екстралінгвальних дискурсивних параметрів; *описовий метод* для виявлення специфіки засадничих підходів до вивчення дискурсу в мовознавчій площині.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що його результати поглиблюють засади української політичної й сугестивної лінгвістики та лінгвопрагматики, а також прислужаться для подальшого вивчення динамічних процесів у сучасній українській мові. **Практична цінність** одержаних результатів зумовлена можливістю їхнього використання для створення підручників і посібників із сугестивної й політичної лінгвістики та дискурсології зокрема; при розробці спецкурсів із сугестивної й комунікативної лінгвістики та лінгвопрагматики; під час написання наукових робіт студентів-філологів в межах окресленої проблематики.

Для нашого дослідження розмежування понять «текст» і «дискурс» також є важливим, оскільки в політичному дискурсі (далі – ***ПД)*** виокремлення власне текстів і дискурсів є проблемним, тому що одне вербальне повідомлення залежно від сфери його функціонування набуває рис або тексту, або дискурсу. Так, політичний слоган, поданий у друкованих агітаційних матеріалах, визначаємо як текст, а той самий слоган у мовленні політиків вже є дискурсом, тому доцільно розглядати його в межах дискурсивної діяльності, оскільки він є елементом глобального ПД.

Протиставлення тексту і дискурсу більшою мірою фіксуємо саме в українських і російських мовознавців, що зумовлено термінологічною невизначеністю поняття дискурсу. Н. Кондратенко зазначає, що розмежовуючи текст і дискурс, «увагу зосереджують здебільшого на таких опозиціях: дискурс – усна форма тексту, а текст – писемна, тобто графічна фіксація мовлення; дискурс – монологічне мовлення, а текст – діалогічне (полілогічне) мовлення» [7, с. 33]. Зважаючи на це, дискурс більшою мірою вживають щодо усної форми комунікації та під час розгляду динамічних аспектів мовлення, процесу, а не результату. Співвідношення тексту і дискурсу становить достатньо серйозну проблему: В. Борботько потрактовує мовлення і текст як два різних аспекти дискурсу [3, с. 5–6]; В. Красних визначає текст як елементарну (мінімальну та основну) одиницю дискурсу, що має не стільки лінгвістичну природу, скільки екстралінгвістичну [8, с. 116].

Ми будемо послуговуватися визначенням дискурсу, запропонованим Н. Кондратенко: «дискурс – це мовленнєва репрезентація комунікативного акту, що є відбиттям певної ситуації об'єктивної дійсності й містить вербальний компонент, яким є текст, та невербальні компоненти, які впливають на створення та розуміння тексту» [7, с. 34]. Тут об'єднано текст як компонент дискурсу та враховано аспекти комунікативної ситуації, що і визначає специфіку мовленнєвої взаємодії.

До вивчення дискурсу виокремлюємо три магістральні підходи.

Комунікативний охоплює власне мовленнєві потрактування дискурсу та лінгвопрагматичні (Ф. Бацевич, М. Макаров [10], О. Селіванова [14], Ю. Прохоров [11], І. Шевченко [18] та ін.). М. Макаров визначає дискурс як «родову категорію відносно понять мовлення, текст, діалог» [10, с. 90], тобто пропонує вважати дискурс поняттям комунікативної лінгвістики. Цей підхід є домінантним у науці: Ю. Прохоров розглядає дискурс у ситуації спілкування: «інтровертна фігура – текст, екстравертна фігура – дискурс, реальна фігура – дійсність ситуації спілкування» [11, с. 45]. Звідси випливає, що текст існує приховано, він є елементом кожного дискурсу, бере участь у кожному спілкуванні; дискурс – це репрезентативна форма вербального спілкування; комунікативна ситуація, що охоплює текст і дискурс – це реальність, яку ми спостерігаємо та маємо вивчати.

Комунікативний підхід пов'язаний із лінгвопрагматичним потрактуванням дискурсу: «звернення лінгвопрагматики до аналізу мовлення як соціальної практики комунікантів з урахуванням чинного соціального устрою, пошук шляхів оптимізації цієї практики в критичному аналізі дискурсу», а також когнітивно-прагматичний підхід, «націлений на вивчення розумово-мовленнєвих підвалин комунікації» [18, с. 106–107] становить підґрунтя сучасного розуміння дискурсу.

Але В. Борботько критикує лінгвопрагматичний підхід до аналізу дискурсу, оскільки такі дослідження «реалізовані на практиці як проста констатація в тексті елементів, що мають «прагматичну силу», тобто спонукання, емоційних оцінок, контактивів тощо, але це не пояснює їх

справжніх системних функцій, як і випадків тотальної відсутності таких елементів у дискурсі» [3, с. 20]. На нашу думку, це надто спрощене потрактування лінгвопрагматичного аналізу дискурсу, який передбачає вивчення стратегічних аспектів розгортання комунікативної взаємодії, зокрема стратегій і тактик, що є перспективним і важливим у дискурсології.

Вважаємо цілком слушною пропозицію І. Шевченко щодо того, що мінімальною одиницею дискурсу потрібно вважати мовленнєвий акт як «мовленнєву взаємодію мовця і слухача для досягнення певних перлокутивних цілей мовця шляхом конструювання ними дискурсивного значення у ході спілкування» [18, с. 113]. Такий підхід об'єднує комунікативну та прагматичну методології та уможливлює розглядати дискурс на різних рівнях, зокрема в межах мовленнєвих актів, комунікативних ролей та інтерактивного спілкування. У межах наукової статті ми спираємося саме на комунікативний і лінгвопрагматичний підходи, які пропонуємо об'єднати як комунікативно-прагматичний, що є релевантним для дослідження політичного дискурсу.

Соціопсихолінгвістичний підхід (І. Горелов, В. Карасик [6], В. Красних [8], К. Сєдов [12] та ін.) характеризується потрактуванням дискурсу як вияву мовленнєвої діяльності людини, що властиво психолінгвістичним розвідкам, а також розмежування різних типів дискурсів на підставі соціальних чинників, звідси й визначення інституційного дискурсу. В. Красних наголошує на тому, що «дискурс є не лише твором, а й діяльністю (взятою в сукупності процесу та результату), у ході якої розумово-мовленнєвий продукт і породжується», до того ж дискурс об'єднує як власне лінгвістичний, так і екстралінгвістичний аспекти [8, с. 113].

З огляду на це цілком логічним є твердження К. Сєдова про те, що в межах психолінгвістики потрібно розглядати і питання породження та сприйняття (розуміння) мовлення, тобто «динамічну природу текстової структури» [12, с. 37].

Поняття інституційного дискурсу належить В. Карасику, який подає таке визначення цього дискурсивного різновиду: «спеціалізований закріплений різновид спілкування між людьми, які можуть не знати один одного, але змушені спілкуватися відповідно до норм певного соціуму» [6, с. 245]. Звідси перебіг спілкування визначають соціальні умови, соціальні норми та обмеження, тому інституційний дискурс є репрезентантом певної соціальної діяльності людини. До інституційних типів уналежнюють медичний, публіцистичний, педагогічний, побутовий тощо, серед яких і політичний, який обслуговує політичну діяльність людей.

Когнітивний підхід (О. Кубрякова [9], О. Селіванова [14], О. Семенець та ін.) передбачає дослідження дискурсу через основні поняття когнітивної лінгвістики – фрейми, топіки, концепти і концептосферу тощо. Цей підхід є найновішим, але він набуває популярності в українському мовознавстві через можливість поєднати вивчення дискурсу як на рівні граматики, так і на рівні лексики, створивши його концептосферу та категорійний апарат.

У межах цього підходу розглядаємо і лінгвосинергетику (див. праці: Т. Домброван, О. Семенець та ін.). О. Селіванова зазначає, що «в термінах лінгвосинергетики дискурс може бути потрактований як складна нелінійна та різнозначна система, що становить комплекс певною мірою самостійних функційних вузлів – модулів системної природи, взаємодія яких забезпечує, регулює та коректує процес спілкування та самоорганізацію цієї суперсистеми» [14, с. 400–401].

Когнітивний підхід актуальний і для міжкультурної комунікації, де це поняття потрактовують як «будь-який текст (усний і письмовий, сучасний та історичний, реальний і штучно сконструйований) у всій його повноті і багатозначності, поліфонічності і поліфункціональності, з урахуванням реального і потенційного, реального і «добудованого» компонентів. Його план змісту містить у собі цілий комплекс знань про світ, соціум, комуніканта, комунікативні коди та їх взаємодії» [17, с. 10].

Дослідниця ПД О. Шейгал розглядає дискурс як цілісну мовленнєву дію з семіологічної позиції, тим самим здійснюється системний опис функціонуючої мови, мови в дії. Вона вважає, що адресант використовує комбінації елементарних сил, які впливають на мовлення при домінуванні однієї з них у складі узагальнення комунікативної сили дискурсу. Водночас, інтерпретуючи мовні знаки комунікативного рівня в певному тексті (предикативні одиниці, пропозиції, послідовності пропозицій тощо) як одиниці мовленнєвої діяльності (мовленнєві акти, мовленнєві кроки, мовні ходи та ін.), дослідниця стверджує, що необхідно розглядати їхні функціональні властивості як аспекти функціонування знаків у їхньому традиційному розумінні: семантичному, сигматичному, синтаксичному (лексико-синтаксичному) та прагматичному [19, с. 15].

Згідно з позицією О. Шейгал, дискурс характеризується такими комунікативно-функціональними параметрами, як:

1) граничність і одночасно відсутність чітких структурних обмежень. Дискурс може містити будь-яку кількість і перелік одиниць мовленнєвої діяльності: від послідовності двох і більше мовних актів до безлічі мовних подій;

2) системність, що полягає в дотриманні закономірностей продукування будь-якого дискурсу і його складників регулярними способами мовленнєвої діяльності (сигматичними, семантичними, прагматичними, синтаксичними);

3) функціональна завершеність і комунікативна визначеність конкретного дискурсу [19, с. 16].

Зважаючи на це, дискурс розглядаємо як *комунікативну ситуацію, що охоплює комунікантів, і текст, що створюється у процесі спілкування.* У дискурсі знаходять відображення фрагменти дійсності – зовнішня відносно до дискурсу ситуація, що є змістовим предметом, темою спілкування, і комунікативне середовище або ситуація, предметне оточення комунікантів у часі та просторі в процесі мовної взаємодії. Це визначення дискурсу не суперечить розумінню його як центральної інтегративної одиниці

міжособистісного спілкування. Воно доповнює таке визначення субстанціональним компонентом, вказуючи на природу і беручи участь у міжособистісному спілкуванні суб'єктів навколишнього світу [11, с. 16].

Висновки та перспективи досліджень. Отже, мовленнєводіяльнісний простір дискурсу багатовимірний. Різнобічна розробка понятійного апарату семіотики стосовно лінгвістики дозволяє розширити, з урахуванням особливостей мовної діяльності, основні характеристики опису мовного знака на його функціонування в умовах реальної комунікації.

Визнання того, що дискурс – це текст, що реалізовується в суб'єктній ситуації спілкування, зумовлює розуміння того, що у змісті дискурсу однаковою мірою виступають два аспекти – предметно-тематичний і суб'єктно-тематичний. Саме розгляд й дослідження цих зазначених аспектів вважаємо пріоритетними у подальших наукових розвідках.

Література

1. *Арутюнова Н. Д.* Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь* / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Советская энциклопедия, 1990. С. 136–137.
2. *Бенвеніст Е.* Загальна лінгвістика. Москва : Прогрес, 1974. 447 с.
3. *Борботько В. Г.* Принципы формирования дискурса : От психолингвистики к лингвосинергетике / 2-е изд.. Москва : КомКнига, 2007. 288 с.
4. *Дейк Т. А. ван.* Язык. Познание. Коммуникация / пер. с англ. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.
5. *Дейк Т. А. ван.* Стратегии понимания связного текста / Т. А. ван Дейк, В. Кинч. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. Москва : Прогресс, 1988. С. 153–211.
6. *Карасик В. И.* Языковой круг : личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.
7. *Кондратенко Н. В.* Український політичний дискурс : текстуалізація реальності : монографія. Одеса : Чорномор'я, 2007. 156 с.
8. *Красных В. В.* «Свой» среди «чужих» : миф или реальность. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
9. *Кубрякова Е. С.* О тексте и критериях его определения. *Текст. Структура и семантика.* Т. 1. Москва, 2001. С. 72–81.
10. *Макаров М. Л.* Основы теории дискурса : монография. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 280 с. (148)
11. *Прохоров Ю. Е.* Действительность. Текст. Дискурс : учебн. пособие. Москва : Флинта; Наука, 2006. 224 с.
12. *Седов К. Ф.* Дискурс и личность : Эволюция коммуникативной компетенции. Москва : Лабиринт, 2004. 320 с.
13. *Селиванова Е. А.* Основы лингвистической теории текста и коммуникации : монографическое учебн. пособие. Киев : ЦУЛ, Фитосоциоцентр, 2002. 336 с.

14. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

15. *Серио П.* Анализ дискурса во Французской школе : Дискурс и интердискурс. *Семиотика : Антология* / сост. Ю. С. Степанов; 2-е изд. Москва : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. С. 549–562.

16. *Современная политическая лингвистика* : учебн. пособие / Э. В. Будаев, М. Б. Ворошилова, Е. В. Дзюба, Н. А. Красильникова ; отв. ред. А. П. Чудинов. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2011. 252 с.

17. *Ухванова І. Ф.* Смислові і сутнісні параметри політичного дискурсу у фокусі уваги дослідника. *Мова і соціум* : матеріали II Міжнар. конф. Мінськ, 1998. С. 10–18.

18. *Шевченко І. С.* Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен* : монографія ; за ред. І. С. Шевченко. Харків : Константа, 2005. С. 9–20.

19. *Шейгал Е. И.* Семиотика политического дискурса : монография. Москва : Гнозис, 2004. 326 с.

А. С. Былинская,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лінгвістики

ДИСКУРС КАК ПРОДУКТ КОММУНИКАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА: ОСНОВНЫЕ МАГИСТРАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ

Статья посвящена вопросам исследования речевой деятельности человека и определению ее основного понятия - дискурса в контексте лингвистических и экстралингвальных параметров, учитывая контекст и коммуникативную ситуацию. Рассмотрены основные подходы к изучению дискурса в украинском и зарубежном языкознании и представлены современные приоритетные концепции дискурса. Выявлены признаки институционального типа дискурса и отдельно рассмотрен политический дискурс как разновидность институционального.

Ключевые слова: дискурс, коммуникативная деятельность, агитация, политическая коммуникация, политический дискурс, коммуникативно-функциональный параметр.

A. S. Bylinska,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of applied linguistics

DISCOURSE AS A PRODUCT OF HUMAN COMMUNICATIVE ACTIVITY: THE MAIN APPROACHES TO THE STUDY

The article is devoted to the study of human speech activity and the definition of its main concept - discourse in the context of linguistic and

extralinguistic parameters, taking into account the context and the communicative situation. The main approaches to the study of discourse in Ukrainian and foreign linguistics are considered and modern priority concepts of discourse are presented. The signs of the institutional type of discourse are identified and political discourse is considered as a kind of institutional.

Key words: discourse, communicative activity, agitation (propaganda), political communication, political discourse, communicative and functional parameter.

УДК 811.161.2’373.7

І. В. Лакомська,
канд. філол. наук,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри журналістики, реклами та медіакомунікацій

ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕМ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАГОЛОВКІВ ДРУКОВАНИХ ЗМІ)

Статтю присвячено розгляду прагмалінгвістичного потенціалу фразеологічних одиниць, що вживаються у заголовках українських засобів масової інформації. У дослідженні акцентовано на таких прагматичних категоріях, як експресивність, емоційне значення та оцінність фразеологізмів. Також проаналізовано впливову силу фразем, яка реалізується у зацікавленні читача та у реакції на повідомлення.

Ключові слова: засоби масової інформації, медійний заголовок, фразеологічна одиниця, прагмалінгвістична специфіка.

Дослідження української фраземіки досягли сьогодні достатньо високого рівня. У зв’язку з цим, вчені зауважують, що фразеологія почала шукати точки дотику з новими і перспективними галузями мовознавства, як-от: когнітивною лінгвістикою, етнопсихолінгвістикою, когнітивною й лінгвістичною психологією, лінгвокультурологією, теорією тексту та комунікації тощо [5]; [8]. Продовжуючи цей перелік, зазначимо ґрунтовні розвідки фразеологізмів у межах лінгвопрагматики, де щонайперше з’ясовується впливова сила цих одиниць. Проте системного аналізу фразеологічних одиниць (далі ФО) як найпотужнішого впливового сегмента газетного повідомлення досі не проводилося, що визначає **актуальність** поглибленого опрацювання фактичного масиву фразеологізмів у зазначеному аспекті.

Об’єктом статті є фразеологізми в українській пресі, **предметом** – прагмалінгвістичні особливості ФО як активних впливових маркерів у структурі медіазаголовка.

Мета статті полягає у визначенні прагмалінгвістичного потенціалу фразеологічних одиниць в газетних заголовках української преси.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання:**

виокремити масив заголовкових фразеологізмів української преси;

з'ясувати основні прагматичні категорії на рівні ФО;

проаналізувати прагматичні реалізації та їхні конотації у структурі фразеологізмів у медіазаголовках.

Мета і завдання розвідки визначили необхідність застосування таких **методів** дослідження, як описовий, метод спостереження, аналіз, а також компонентний аналіз, який прислужився у виявленні особливостей семантичної структури заголовкових фразеологічних одиниць.

Джерельною базою дослідження послугували заголовки українськомовних суспільно-політичних газет «Голос України» (ГУ), «Демократична Україна» (ДУ), «Дзеркало тижня» (ДТ), «День» (Д), «Україна молода» (УМ), «Урядовий кур'єр» (УК) за 2010 – 2020 роки. Фактичним матеріалом роботи стали понад 200 газетних заголовків із фраземним компонентом, дібрані методом суцільної вибірки з проаналізованих газет.

Наукова новизна розвідки полягає в тому, що в ній робиться спроба схарактеризувати структурно-семантичні параметри ФО у проєкції на їхню функційну сугестійність. **Теоретична цінність** дослідження полягає в тому, що зафіксований фактичний матеріал та висновки прислужаться у подальших розробках з теорії фразеології, а також з теорії вербальної сугестії**. Практичне значення** виконаного дослідження насамперед полягає у можливості використання його результатів у створенні газетних заголовків із програмованим результатом.

Лінгвопрагматика завдячує своєю появою насамперед Ч. Моррісу, що виокремив прагматику як складник семіотики – науки про знаки й знакові системи, де саме прагматика опікується дослідженням відношення знака до адресанта, тобто вивчає, як саме мовець використовує певні лінгвальні знаки, закономірності їхнього вибору та реалізації тощо [3, с. 45-96]. Також вагомий внесок у розвиток лінгвопрагматики зробили Ч. Пірс та Л. Блумфілд, які вважали поведінку адресата істотно зумовленою мовленнєвим та невербальним впливом адресанта. Отже, основне завдання лінгвопрагматики (прагмалінгвістики) полягає у вивченні мови як засобу впливу [2].

Оскільки ж основним об'єктом вивчення впливових потенцій мови на сьогодні в основному є засоби масової інформації, увага вчених фокусується на прийомах, здатних привернути увагу, запам'ятатися, задіяти свідомі або підсвідомі сприйняттєві ресурси. Сучасні медійні тексти послуговуються досить гнучким арсеналом різних мовних засобів, спрямованих на реалізацію функції впливу. Особливий інтерес у зазначеному аспекті становить вивчення фразеологізмів, що вживаються у ЗМІ, насамперед у пресі, оскільки ФО виступають важливими комунікативними елементами газетно-публіцистичного дискурсу, який тісно пов'язаний і з логіко-понятійним, і з емоційно-образним сприйняттям тексту, й актуалізуються на когнітивному та культурному рівнях фразеологічної інформації [1].

Л. Романюк стверджує, що фразеологізм може виражати прагматику мови у певний специфічний спосіб та зазначає, що одним із важливих і

перспективних напрямків лінгвопрагматичних досліджень у царині фразеології є виявлення і опис складників національної картини світу, що зумовлюють вибір певної структурної моделі, образної системи, прецедентного феномена, тобто визначають прагматику комунікативного акту [5].

На лінгвопрагматичній спрямованості ФО наголошує й А. Марковська, стверджуючи, що роль фразеологізмів під час реалізації інтенцій автора – передати читачеві не тільки закладену в них інформацію, але й викликати у нього певну реакцію до зображеної дійсності [2]. Вивчаючи ФО німецькомовної та україномовної преси, дослідниця доводить, що засоби створення прагматичного впливу на читача складаються з наступних функцій ФО: зацікавлення читача; утримування уваги читача; підкреслення важливої інформації, тобто «логічного наголосу»; завуальовування інформації; вираження авторської оцінки; здивування читача; створення образної та експресивної виразності; функція виклику емоцій; змішана функція, що передбачає поєднання та взаємозв'язок декількох зазначених функцій [2].

Наші приклади фразеологізованих газетних заголовків підтверджують це: «*Слово президента: як дав, так і забрав*» (УМ, 01.02.13) пор. ФО *давати слово* «обіцяти що-небудь комусь» [6, с. 173]. Наведений заголовок містить чітко окреслену негативну авторську оцінку, що викликає відповідну емоційну реакцію читача, який, у свою чергу, може або погодитись з цим твердженням, тобто приєднатися до думки автора, або заперечити це, відчувши недовіру.

Так само й заголовок «*Не довіряй. Перевіряй*» (УМ, 02.09.16), де міститься відома приказка *Довіряй, але перевіряй* у трансформованій формі: по-перше, наявна структурна зміна – вислів подано у вигляді двох речень, по-друге, змінено стверджувальний характер фрази на заперечний шляхом приєднання частки *не.* Таким чином, переструктурувавши відомий вислів і змінивши комунікативну настанову виразу, автор виявляє своє ставлення до позначуваного, а саме: закликає бути обережними.

Наступні фразеологізовані заголовки містять дещо сатиричне наповнення: *«Міністрів по осені рахують: чи чекає на українців чергова зміна Кабміну після місцевих виборів»* (УМ, 08.09.20), де автор вдається до заміни компонента стійкого вислову *Курчат восени рахують;* «між рядками» простежуємо авторську іронію в заголовках: *«Хто з хрестом прийде, той пензлем і дістане»* (УМ, 12.08.10), де трансформується вираз *Хто з мечем прийде – той від меча і загине;* заголовок може бути і засуджувального, викривального характеру, наприклад: *«Скелети у шафі «гаранта»* (УМ, 14.02.13), *«Крим і Донбас вилазять боком»* (УМ, 04.03.16), «*Бачили очі, що люстрували»* (УМ, 03.07.14).

А. Марковська зазначає, що на сьогоднішній день кількість людей, які читають газети та журнали, не досить велика: пресу заміняють інші ЗМІ (телебачення, радіо). Відтак із метою зацікавити читанням преси автори добирають влучні ФО (особливо у заголовках) [2]. Також учена стверджує, що прагматичні категорії *експресивності, емоційного значення та оцінності*

ФО в газетно-журнальних жанрах – невід'ємна частина вивчення стійких словесних комплексів преси, оскільки експресивність і стислість формулювань, яких удається досягти за допомогою використання фразеологізмів, особливо важливі у конструюванні газетного заголовка як концентра повідомлення. Це підтверджує і С. Коновець, акцентуючи на такій специфіці ФО: що вищий рівень експресивності та емоційності фразеологізму, то сильніший його вплив на адресата комунікативного акту» [1, с. 123].

Як зазначає В. Чабаненко [7] «експресивність» не слід ототожнювати з поняттям «експресії». Якщо експресія – це інтенсифікація (збільшення виразності), то експресивність – це вже сама інтенсифікована виразність, така психологічно й соціально мотивована властивість мовного знака, яка підтримує загострену увагу, активізує мислення людини, викликає напругу почуттів у читача. У зв'язку з наведеними міркуваннями термін «експресивний» науковець пояснює як «інтенсифіковано виразний», а не просто «виразний», оскільки, за словами автора, виразним є будь-який елемент [там само].

Отже, експресивність – це підсилена (інтенсифікована, збільшена) виразність; така соціально й психологічно мотивована властивість мовного знака, яка деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає почуттєву напругу (Н. Бойко, В. Чабаненко).

Розглядаючи у зазначеному аспекті фразеологічні одиниці, припускаємо, що експресивність ФО слугує для градації ступеня вияву тієї чи іншої чуттєвої ознаки мовної одиниці. Тому вона є вираженням прагматичної спрямованості фразеологізмів, що забезпечує їм здатність виступати в комунікативному акті засобом вираження суб'єктивного ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення. На рівні сприйняття експресивність виявляється такою властивістю фразеологізмів, за наявності якої цей засіб сприймається не автоматично, а прагматично впливає на уяву адресата та на його емоційне сприйняття.

Експресивність і стислість формулювань, яких удається досягти за допомогою використання фразеологізмів, особливо важливі у конструюванні газетного заголовка, що становить складну динамічну єдність, унікальну з погляду прояву тенденцій до експресивності, оскільки заголовок формує ставлення читача до викладеного в тексті, чітко вказуючи на авторську позицію у трактуванні певних подій.

Тісно пов'язаними з експресивністю є категорії емоційності та оцінності. Вчені зазначають, що емоційне завжди експресивне; емоційні мовні одиниці містять компонент оцінки (В. Ужченко, Д. Ужченко).

Так, фразеологізми преси містять деяку оцінку подій, осіб, дій, яка може актуалізуватися залежно від наміру автора статті досягти певного впливу на читача засобами погодження або відмови від запропонованого в певній ситуації стану речей. Така прагматична орієнтація на основі оцінного значення подається читачеві як порада, настанова, рекомендація. Прислів'я,

що вживаються в пресі, впливають на читача конкретною інформацією, яка, по суті, є результатом колективного досвіду поколінь.

У нашому дослідженні це такі заголовки:

«Вклади: не все те золото, що блищить» (УК, 04.12.12), *«Тихше їде – далі будеш»* (УМ, 09.09.11), *«Не вішай носа – довше проживеш…»* (УМ, 08.04.14), *«Тиха вода греблю рве»* (УМ, 27.01.10) тощо.

Як бачимо з наведених прикладів, фразеологізми самі по собі виконують різні експресивні функції. Найголовніша з них – оцінна. Оцінка – це завжди наявність знаків «плюс» або «мінус» у значенні слова. І проблема полягає в тому, що оцінність – явище суто суб'єктивне, тобто в будь-якій оцінці будь-чого завжди є особиста зацікавленість, емоційне ставлення до сказаного. Навіть прагнення до об'єктивної оцінки залежить від багатьох суб'єктивних чинників або, інакше кажучи, від самої людини.

Прагматичними слід вважати такі заголовки, у яких висловлюється імпліцитне (приховане) ставлення до об'єкта розповіді. Часто така імпплікація не фіксується, але відчувається уважним читачем у коментуванні тих або інших вчинків політиків, тим самим занотовується вербально-аксіологічна позиція, що "спрямовує" думку споживачів інформації.

ЗМІ прагматично навантажують свої оцінки через частотне вживання синтаксичних вставних та уточнювальних конструкцій, метафоризацій та алегоризацій тощо.

Розглянемо приклади заголовків, що містять вставні конструкції або уточнення, які здебільшого мають вигляд розширення структури ФО. Це можуть бути парцельовані конструкції, які є своєрідним авторським коментарем та імпліцитно містять оцінку: позитивну, наприклад: *«Нова влада – новою мітлою…**Але ж мете**»* (УМ, 26.10.10) пор. *Нова мітла чисто мете;* або негативну, наприклад: *«Риба псується з голови. **Село теж**»* (УМ, 25.03.11); заголовок *«Мій дім – моя фортеця! **Це ще як сказати**…»* (ГУ, 11.09.14), де вжито відоме прислів'я *Мій дім – моя фортеця*.

Заголовок може містити приєднання у вигляді риторичного запитання: *«Дарованому коневі в зуби не дивляться. **Навіть троянському**?* (ГУ, 19.08.14), де вжито дві фраземи: приказку *Дарованому коню в зуби не дивляться* і ФО *троянський кінь;* або уточнення: *«Не гречкою єдиною. **Рисом теж можна**»* (УМ, 25.05.12), де наявна ФО *не хлібом єдиним;* заголовок *«Готуй сани влітку. **Із грішми**»* (УМ, 04.08.10), пор. відомий вислів *Готуй улітку сани, а взимку воза;* заголовок *«Під гарячу руку. **Жіночу**»* (Д, 11.03.11); заголовок «*Кадри вирішують усе. **Тим паче керівні***» (УК, 07.12.17) лозунг Сталіна «Кадри вирішують все!»; *«Батогом чи пряником? **Пряником**»* (ГУ, 24.02.12); заголовок *«І швець, і жнець, і на дуду грець? **Знайтеся – соцпрацівник**!»* (ДТ, 28.08.10).

Авторська оцінка, прихований додатковий зміст може реалізуватися за допомогою вставних слів, наприклад, заголовок *«Міська влада хотіла, **начебто,** як краще, а вийшло…»* (ГУ, 29.05.13), де таким чином повідомлення набуває сатиричного значення, що створюється й усіченням

відомого вислову *Хотіли як краще, а вийшло, як завжди,* який читач має продовжити самостійно.

Реалізувати авторську інтенцію допомагають також конструкції, які є другим реченням у межах складного, що також завжди містить ставлення автора, його позитивну або негативну оцінку: *«Курчат рахують восени,* ***а бюлетені – до літа****?*(УК, 10.11.12) пор. ФО *Курчат восени рахують;* або такий заголовок ***«Шило на мило****: Начальником поліції Вінниччини призначили Івана Іщенка зі скандальною репутацією»* (УМ, 03.06.20).

Також і заголовок *«Мертві бджоли не гудуть****, а зцілити можуть****»* (УМ, 24.10.13), де ФО *Мертві бджоли не гудуть,* вступає в антонімічне значення з доповнювальним виразом. Цей заголовок є прикладом простого речення з однорідними присудками.

Такі заголовки мають виразну прагматичну спрямованість, оскільки містять авторську оцінку, створюють емоційне напруження, що безумовно не залишиться поза увагою читача. Як правило, серед заголовкових фразеологізмів більшість містить негативну характеристику влади або посадових осіб, засуджуючи їхню некомпетентність. Рідше авторські коментарі мають уточнення позитивного характеру, що в основному стосується матеріального і духовного життя суспільства, містять поради та здебільшого носять іронічний відтінок.

Отже, фразеологізми української преси є оптимальним засобом впливу на читача, який передбачає обов'язкову апеляцію до його емоцій, зацікавлення інформацією, активізує мислення й увагу. Вираження прагматичної особливості фразеологізмів спирається на високий ступінь узагальненості значення та експресивно-емоційну наповненість.

Дослідження лінгвопрагматичних особливостей фразеології в пресі відкриває шлях до визначення реалізації оцінних тактик, спрямованих на досягнення основних цілей газетно-публіцистичного стилю, що дає можливість зрозуміти і прагматичні умови, і прагматичний механізм успішності інформування.

Література

1. *Коновець С.* П. Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 167 с.

2. *Марковська А. В.* Прагмалінгвістичні особливості фразеологізмів сучасної німецькомовної та україномовної преси : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. нау : 10.02.15. Одеса, 2011. 20 с.

3. *Моррис Ч. У*. Основания теории знаков. Семиотика. Москва : Радуга, 2002. С. 45–96.

4. *Романюк Л. В.* Лінгвопрагматичні аспекти дослідження української фразеології. URL: / http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2013_3/26.pdf

5. *Селіванова О. О.* Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія. Київ ; Черкаси : Брама, 2004. 276 с.

6. *Ужченко В. Д.* Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. Київ : Освіта, 1998. 224 с.

7. *Чабаненко В. А.* Стилістика експресивних засобів української мови. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.

8. *Krasnobaieva-Chorna Zh, Harbera I., Zhurkova O., Lakomska I.* Phraseology in Interdisciplinary Dimension: Tradition and Innovation : Collective Monograph / [ed. by T. Kovalevska]. Odesa; Vinnytsia, 2020.160 c.

И. В. Лакомская,
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра журналистики, рекламы и медиакоммуникаций

ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕМ (НА МАТЕРИАЛЕ ЗАГОЛОВКОВ ПЕЧАТНЫХ СМИ)

Статья посвящена рассмотрению прагмалингвистического потенциала фразеологических единиц, употребляемых в заголовках украинских средств массовой информации. В исследовании акцентировано на таких прагматических категориях, как экспрессивность, эмоциональное значение и оценочность фразеологизмов. Также проанализирована функция воздействия фразем, которая реализуется в привлечении внимания читателя и в реакции на сообщение.

Ключевые слова: средства массовой информации, медийный заголовок, фразеологическая единица, прагмалингвистическая специфика.

I. V. Lakomska,
Odessa I.I. Mechnikov National University,
*Department of Journalism, Advertising and Media Communicati*ons

PRAGMALINGUISTIC FEATURES OF PHRASEMS (ON THE MATERIAL OF THE OF THE PRINT MEDIA HEADLINES)

The article is devoted to the consideration of the pragmalinguistic potential of phraseological units used in the headlines of the Ukrainian mass media. The study focuses on such pragmatic categories as expressiveness, emotional meaning and value of phraseology. It is also analyzed the influential power of phrasems, which realizes in the interest of the reader and in a certain reaction to the message.

Key words: mass media, media headline, phraseological unit, pragmalinguistic specificity.

УДК 811.161.2’243:378.147

Г. М. Труба,
канд. філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

ЛІНГВІСТИКА У НЕЙРОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті висвітлено проблематику нейроетики в сучасній лінгвістичній думці. Всебічно розглянуто генезу самої науки і тлумачення власне терміна «нейроетика» з різних кутыв зору. Зроблено спробу адаптування цієї науки до нейролінгвістики.

Ключові слова: етика, мораль, нейроетика, онтологія наукової дисципліни, нейронаука, біоетика, прикладна етика, професійна етика, технонаука, вдосконалення людини.

Постановка проблеми та обґрунтування її актуальності. З 50-х років ХХ століття етика почала розвиватися в прикладному аспекті через потужний розвиток біомедичних досліджень і необхідність кодифікування етичної регуляції втручання в природний розвиток ментальних можливостей людини. Виникли нові форми професійних та інституційних етик. З цієї точки зору, здавалося б, очевидно, що нейроетика, так само як і біоетика, – це одна з форм прикладної етики. Але відмінною рисою є те, що нейроетику намагаються пояснювати як власне мораль у суспільстві, де переможе когнітивне удосконалення і штучний інтелект. А методологічна ситуація подвійного розуміння етики як синонім моралі і як знання про мораль стосовно нейроетики отримує новий фокус – її нормативне обґрунтування і її онтологічний фундамент. Одночасно в когнітивних нейронауках переосмислюється природа свідомості та всіх її феноменів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світі є певні програми із дослідження мозку людини, серед основних можна назвати BRAIN [8], Blue brain project [6], Human Brain Project (EU) [7], The Brain Initiative [5], які об’єднують тисячі учених і їхні напрацювання. Особливо цікавою, з точки зору нейроетики, а разом і з нею нейролінгвістики, є програма The Human Brain Project, яка має окремий напрямок дослідження, пов'язаний саме із етичними запитаннями.

Метою статті є окреслення меж самої проблематики етичних досліджень у цьому напрямі**, а завданнями** – висвітлення чинних підходів і напрацювань у цій галузі для подальшого дослідження.

Теоретична цінність статті у спробі оглядового опису сучасних наукових досліджень, які прямо не пов’язані із лінгвістикою, але мають значний вплив на розвиток сучасних новітніх лінгвістичних досліджень, зокрема у нейролінгвістиці. **Практична цінність** полягає у спробі підняти складне і дискусійне питання, а саме ґенезу нейроетики і її засад під час нейролінгвістичних досліджень, адже ці питання ще не підіймалися у

вітчизняній лінгвістиці, а у міжнародній – вони тільки перебувають на етапі обговорення.

Виклад основного матеріалу дослідження. The Human Brain Project (скор. HBP з англ. - «Проєкт людський мозок») – це великий науково-дослідний проєкт з вивчення людського мозку, який започатковано у 2013 році в Женеві Генрі Маркрамом і який об'єднав сотні вчених з 26 країн світу і 135 партнерських інституцій [7].

Метою цього проєкту є створення першої у світі моделі мозку людини. Проєкт HBP є безпрецедентним за своїми масштабами і найбільшим в історії вивчення людського мозку, розрахований на 10 років, до 2023 року [7].

У самому проєкті є багато підпроєктів, одним із яких є **SP12,** основним завданням якого є створити етичну базу для подальшого дослідження. А предметом дослідження цієї програми є питання нейроетики. Отже, варто спочатку окреслити межі цієї нової науки [7].

Виникнення нових гуманітарних дисциплін, особливо на стику різних галузей наукового знання, – явище сьогодні непоодиноке. Одним з перших, хто на території пострадянських країн став досліджувати новий стан науки і суспільства в контексті етичного аспекту, був Б. Г. Юдін [3; 4]. З його точки боку, нейроетика є частиною технонауки, і проблема поліпшення людини – одна з центральних для неї.

Основною особливістю нейроетики є окреслення того методологічного і понятійного поля, за який не варто виходити, і встановлення граничного методологічного рівня. Б. Г. Юдін і Т. А. Сидорова згадують історію виникнення біоетики, коли Нюрнберзький процес над фашистськими лікарями став поштовхом для розробки Нюрнберзького кодексу, який лежить в основі сучасного регулювання біомедичних досліджень і є ядром дослідницької етики, що входить у біоетику. Саме з цим надзвичайним стрибком у розвитку медицини і проводять прямі паралелі із розвитком нейроетики [2; 3; 4].

Для становлення нейроетики першим ключовим моментом є створення етичного комітету у Сіетлі Б. Г. Юдіним, а наступним – вихід у світ книги В. Р. Поттера «Біоетика – міст у майбутнє» [3; 4].

Про початок нейроетики, на відміну від біоетики, можна говорити більш виразно, що вказує на її «програмний» і, як наслідок, рефлексивний характер. Запрограмована вона була, з одного боку, бурхливим розвитком нейродослідження і розширенням спектра нейронаук. З іншого боку, виникнення нейроетики стало результатом загальної тенденції гуманітарного супроводу наукових мегапроєктів у біомедицині. Першим таким досвідом була етична експертиза Проєкту генома людини, що отримала своє оформлення в таких неологізмах, як «ген-етика» (наука, яка опікується проблемами етичності втручання у ген людини) або «етика геноміки» [9].

У 90-ті роки минулого століття починають активно розвиватися нейронауки, виявилося, що прецедент для їхнього гуманітарного дослідження вже був створений. Термін не довелося винаходити, оскільки поняття «нейроетика» вже увійшло до вжитку у 70-х роках. Правда, воно мало вузькоспеціальний характер і позначало медичну етику в неврології. А на

сучасному етапі до нейроетики уналежнили етичні проблеми взаємодії з хворими з порушеннями мозкових процесів (наприклад, після епілепсії або травми головного мозку), а також проблеми з порушеннями психіки в дітей. З розвитком нейродосліджень термін «нейроетика» став все частіше застосовуватися в сфері новітніх способів вивчення мозкових процесів і використання отриманих результатів у медицині, торгівлі, інтелектуальних системах і т. ін. [2].

У 2000 році Сефай очолив Фонд альянсу Dapa, який з 50-х років XX століття займався фінансуванням досліджень мозку. А М. Фара представила нейроетику як вивчення етичних, правових і соціальних наслідків нейродосліджень і питань впровадження технологій для окремих осіб і для суспільства в цілому [13, с. 34; 14].

З 2002 – 2003 років Д. Іллес зі Стенфордського центру біомедичної етики фіксує формальне оформлення нейроетики після чотирьох основних конференцій, що визначили ключові проблеми і започаткували об'єднання вчених, які їх вивчали [14]. Одночасно із цим процесом відбувалося оформлення нейроетики в академічну і освітню дисципліну [2]. Група вчених і фінансистів почала обговорювати шляхи підтримки міжнародного співробітництва в сфері нейроетики в межах об'єднання, яке стало називатися Міжнародною мережею нейроетики. У Стенфордському університеті почав виходити щомісячний інформаційний бюлетень «Нейроетика».

У 2006 році було створено Міжнародне товариство «Нейроетика» (INS), яке зараз очолює Д. Іллес, і це товариство є членом альянсу Dapa. У 2014 році вже існували 31 центр та програми з питань нейроетики по всьому світу. Протягом короткого проміжку вийшли у світ книги, які сформували нейроетичний дискурс [14]. У середині першого десятиліття XXI століття Т. А. Сидорова зазначила, що нейроетика знаходиться на межі між етикою і мораллю, а її варто розглядати в контексті нейронаук [2].

З одного боку, нейроетика представлена як різновид біоетики, прикладної етики, етики нейродосліджень і нейронаукової етики. З іншого боку, зазначено її прояви в якості елемента технонауки і варіанти супроводу антропологічних перетворень, які отримали в епоху біотехнологій назву «вдосконалення людини».

Таким чином, певні аспекти нейроетики вивчаються з точки зору критичного аналізу біотехнологічного удосконалення людини, який запровадив в біоетиці Б. Г. Юдін [3; 4], використавши теоретичні прийоми інклюзії та ексклюзії [3; 4]. Зазначено, що натуралістична парадигма, в якій формується дисциплінарна онтологія нейроетики, дегуманізує її і вказує на однобічність та звуження предмета у межах прикладної та дослідницької етики.

З точки зору Т. Метцінгера, нейроетика являє собою переосмислення самого характеру моралі на основі нових експериментальних даних і пропонує використовувати дані нейронаук для створення нової онтології свідомості, а нейроетику тоді варто розглядати як інструмент у створенні нової «етики свідомості» [2].

Ключовим поняттям для такої нейронаукової етики є когнітивне вдосконалення, тому вона спирається не просто на нейрологічні пояснення механізмів поведінки, але на вміння за допомогою психоактивних речовин та інших технологічних можливостей, що відкриваються завдяки нейронаукам, розширювати можливості свідомості.

Натуралістичний редукціонізм у розумінні моралі робить людину вразливою в її праві на самоідентифікацію, відкриває шляхи для контролю над особистістю. В якості альтернативи обирається підхід до нейроетики М. Газзаніга [10, 11], який вважає, що вона повинна бути частиною філософії мозку. З цієї позиції робиться висновок про те, що нейроетика для послідовного розвитку біоетики залишатися в межах інклюзивної моделі біоетики й повинна вводити в її дискусії нові виміри морального вибору, які з'являються у зв'язку з новими науковими даними. Дослідження мозку привносять ще більшу складність у моральне життя людини і суспільства й впливають на самопізнання і самоідентифікацію особистості [2].

E. Hess, H. Jokeit [12] стверджують, що сьогодні ми маємо справу з новою версією капіталізму – нейрокапіталізмом, якому передував репресивний капіталізм індустріальної епохи, що сформував дисциплінарні суспільства з моральними заборонами і диктатом, породивши почуття провини і, як наслідок, неврози, для лікування яких з'явився психоаналіз. В епоху ж «багатого капіталізму» моральний імператив змінився на діаметрально протилежний: людиною опанувало прагнення до самореалізації та вдосконалення, тому для сучасного постіндустріального та креативного нейрокапіталізму характерні інші захворювання – депресія і деменція [2].

Однак, як вказують E. Hess і H. Jokeit, на відміну від психоаналізу, нейронауки добре фінансуються державою і фармацевтичними компаніями. «Їхній видатний статус можна пояснити як кількістю, так і значимістю проблем, які вони намагаються вирішити, а також широким суспільним визнанням цих проблем і пристойним прибутком, якщо вони будуть успішними. Іншими словами, нейронауки впроваджені економічними і епістемістичними силами, які виходять з сьогоднішнього капіталізму» [12, с. 11]. Для модусу сучасної науки, який отримав назву «технонаука», характерне злиття бізнесу, лабораторій та засобів просування інновацій і, не в останню чергу, напрямків з префіксом нейро- [2].

Основною проблемою нейроетики є питання, започатковане у 1950-х роках: «Наскільки глибоко вчений має право проникати у мозок пацієнта» [1, с. 76]. А з розвитком нанотехнологій, нейродосліджень і досліджень генома людини це питання постає з новим відтінком: «Наскільки ми маємо право «покращувати» когнітивні здібності людини» [1, с. 77 - 79].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, актуальність питання розробки проблематики нейроетики є беззаперечною не тільки з точки зору нейродосліджень, розвитку нейротехнологій, що дивують новими проривами і ставлять все нові і нові етичні запитання, але і з того, що нейроетика чітко транслює прагнення заснувати мораль нового нейросуспільства. Отже, контури нейроетики можна розуміти, по-перше, як розділ біоетики; по-друге,

доцільно трактувати як прикладну етику; по-третє, як самостійний різновид дослідницької або професійної етики в царині нейронаук і в неврологічній практиці в медицині; по-четверте, найбільш специфічний не тільки для даної дисципліни, а й для гуманітарного знання в цілому, і особливо для такої його частини, як етика; по-п'яте, є тою важливою базою, на якій має ґрунтуватися нейролінгвістика. Нейроетика являє собою етику свідомості або філософію мозку, яка претендує на те, щоб оголосити остаточну перемогу натуралістичної парадигми в розумінні моралі і, відповідно, саму нейроетику розглядати як джерело нової моралі в суспільстві.

Нейроетика стає, по суті, природною наукою – нейронауковою етикою і отримує можливість технологізувати свої висновки, перетворюючи їх у рекомендації щодо вдосконалення поведінки людини і взаємовідносин у суспільстві [9].

Література

1. *Мишаткина Т. В., Мельников С. Б.* Этична ли нейроэтика? URL : https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/251168/1/75-79.pdf.
2. *Сидорова Т. А.* Трансинтервальность нормы в биоэтике. *Трансдисциплинарность в философии и науке: подходы, проблемы, перспективы*. Москва : Навигатор, 2015. С. 346 – 362.
3. *Юдин Б. Г.* Персонализированная медицина как технонаука. *Философские проблемы биологии и медицины: сб. статей*. Москва : Навигатор, 2015. Вып. 9: Стандартизация и персонализация. С. 28–32.
4. *Юдин Б. Г.* «Улучшение» человека: биоэтическая рефлексия за пределами биомедицины. *Философские проблемы биологии и медицины: материалы 10-й научно-практической конференции, Москва*, 26–27 октября 2016 г. Саратов: СГТУ, 2016. Вып. 10. С. 23–25. 20.
5. *Farah M. J.* Neuroethics: the practical and the philosophical. *Trends in Cognitive Sciences.* Vol. 9, N 1. 2005. pp. 34–40.
6. *Farah M. J.* Neuroethics: an introduction with readings. Cambridge, MA: The MIT Press, 2010. 400 p. 23.
7. Brain Initiative. Official website. URL: https://www.braininitiative.org.
8. Blue Brain Project. Official website. URL: https://bluebrain.epfl.ch .
9. Human Brain Project. Official website. URL: https://www.humanbrainproject.eu/en
10. *Gazzaniga M. S.* The ethical brain. Chicago: Chicago University Press, 2005. 226 p.
11. *Gazzaniga M. S.* Facts, fictions and the future of neuroethics. URL : http://www.cogsci.ucsd.edu/~rik/courses/cogs200-w05/readings/ GazzNeuroethicsJI-1.pdf. (дата звернення: 14.05.2021).
12. *Hess E., Jokeit H.* Neurocapitalism. Eurozine. 2010. Vol. 3. P. 1–11. URL : https://www.eurozine.com/neurocapitalism/?pdf (дата звернення: 12.06.2021).
13. *Illes Ju.* Interview with Judy Illes. *Trends in Neurosciences*. 2012. Vol. 35, iss. 9. P. 521–523.

14. The new brain sciences: perils and prospects. ed. by D. Rees, S. Rose. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 316 p.

Г. М. Труба,
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики

ЛИНГВИСТИКА В НЕЙРОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье отражена история становления и развития термина «нейроэтика» в современной научной мысли. Всесторонне рассмотрен генезис самой науки и толкования собственно термина «нейроэтика» с разных точек зрения. Сделано попытку адаптации этой науки в нейролингвистике.

Ключевые слова: этика, мораль, нейроэтика, онтология научной дисциплины, нейронаука, биоэтика, прикладная этика, профессиональная этика, технонаука, совершенствования человека.

H. M. Truba,
Odessa National University named after II Мечникова,
Associate Professor of Applied Linguistics

LINGUISTICS INTO THE NEURORTHICS DISCOURSE

The article reflects the history of the formation and development of the term neuroethics in modern scientific thought. The genesis of science itself and the interpretation of the term "neuroethics" itself are comprehensively considered from different points of view. An attempt has been made to adapt this science in neurolinguistics.

Key words: ethics, morality, neuroethics, ontology of a scientific discipline, neuroscience, bioethics, applied ethics, professional ethics, technoscience, human improvement.

УДК 811.161.2’22/’23:7.097

О. В. Щербак,
канд. філол. наук,
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова,
старший викладач кафедри прикладної лінгвістики

МОДЕЛЮВАННЯ НЕЙРОЛІНГВОСЕМІОТИЧНОЇ СТРУКТУРИ КІНОТЕКСТУ ЯК ПЛАТФОРМА ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ЗАСТОСУВАННЯ АУДІОВІЗУАЛЬНОГО МЕТОДУ НАВЧАННЯ

У статті презентовано оглядову теоретизацію поняття «кіно» крізь призми лінгвосеміотики та лінгводидактики; сконструйовано модель нейролінгвосеміотичної структури кінотекстів з опертям на класифікацію

Ч. Пірса, сформульовано рекомендації щодо застосування критерію екологічної впливовості під час відбору автентичних відеоматеріалів у навчанні майбутніх фахівців із прикладної лінгвістики; експериментально перевірено дієвість запропонованих рекомендацій.

Ключові слова: кінотекст, знак-копія, знак-символ, знак-індекс, аудіовізуальний метод навчання, автентичний відеоматеріал, сугестія, маніпулювання, зараження, наслідування, модель.

З усепроникною експансією цифрових інформаційно-комунікаційних технологій та їхнім стрімким еволюціонуванням лідерські позиції серед методів навчання в усіх освітніх циклах логічно посідає аудіовізуальний метод, фундаторство якого географічно відбулося у Франції в 50-х рр. XX ст. завдяки працям П. Губеріна, Ж. Гугенейма, П. Ривана, Р. Мішеа, А. Соважо [13, с. 122]. За твердженням індійського вченого Р. Редді, «аудіовізуальний метод передбачає використання інтерактивних пристроїв, таких як кінопроектори, радіо, телебачення, діаграми тощо» [18, с. 26], серед яких усе частіше освітні технологи наголошують на більшій релевантності відеоматеріалів, особливо для фахової підготовки лінгвістів та перекладачів (див. праці E. Dale, L. Dragica, F. Kurniawan, S. Lee, R. Mayer, T. Reeves та ін.). Щонайперше відповідна рекомендація ґрунтується на даних «конуса Е. Дейла». Вчений підрахував, що «учні / студенти зазвичай пам'ятають 10 % прочитаного, 20 % почутого, 30 % побаченого, 50 % почутого і баченого…» [15, с. 127], а також зумовлюється результатами експериментів, проведених в Університеті Індіана (США, штат Блумінгтон) на початку 2000-х рр. за участю Л. Лачса, Д. Пізоні та К. Кірка, які вже на першому етапі досліджень установили, що «студенти зазвичай мають вищі оцінки в ході аудіовізуального навчання, особливо з використанням відео» [17, с. 236]. У зв'язку з цим використання відеоматеріалів у навчальному процесі стало не лише поширеною практикою, а і його невід'ємним методологійним компонентом. Щоправда, у закладах вищої освіти, що спеціалізуються на підготовці фахівців із потужною іншомовною комунікативною компетентністю, насамперед для галузей мовної освіти, прикладної лінгвістики та перекладу, останнім часом спостерігається бум у використанні автентичних відеоматеріалів, під якими прийнято розуміти «призначені для носіїв мови відеозаписи, що поєднують у собі візуальний та звуковий ряди, містять лінгвістичну та екстралінгвістичну інформацію про різні сфери життя іншомовного суспільства та не є спеціально створеними навчальними матеріалами» [14, с. 82].

Порівняно нетривалий досвід використання автентичних відеоматеріалів у навчальних цілях уже вможливив методистам та освітнім технологам визначити їхні різновиди, етапи роботи з відповідними зразками, типові вправи для їхнього опрацювання студентами з метою провадження ефективної роботи викладачів вишів (див. праці M. Allan, S. Aris, I. Cakir, S. Corder, K. Ivers, C. Jamet, S. Mutar; Н. Авдошенко, Т. Білозерської, Д. Бучинської, В. Вембер, О. Комочкової, А. Мунтян, Т. Щебликіної та ін.). Також учені розробили критерії відбору автентичних відеоматеріалів для

лекційних і практичних занять, закцентувавши на їхній жорсткій фільтрації з урахуванням тривалості відео, темпоральній актуальності змісту, складності мовного контенту для розуміння студентами та його поліманітності, інформаційній цінності та жанровій доцільності, співвідношенні звукового та зорового рядів, а також якості запису [там само]. Водночас у наявних методичних доробках поза увагою залишається такий критерій, як рівень екологічної впливовості автентичного відеоматеріалу, попри те, що, наприклад, чимала кількість мовно різноманітних, високо інформативних та якісних із суто технологічного погляду публіцистичних фільмів, що доволі часто демонструються студентам на заняттях, можуть репрезентувати собою «патогенний текст», тобто семіотичну (знакову) структуру, що має вбудовані механізми розмноження та самоекспансії [8, с. 102]. Відтак логічною постає необхідність одночасного звернення до парадигм лінгвосеміотики, сугестивної лінгвістики та нейролінгвістичного програмування як найпотужніших галузей дослідження впливових феноменів (за Т. Ковалевською) із метою моделювання нейролінгвосеміотичної структури кіно для подальшого формулювання рекомендацій щодо застосування критерію екологічної впливовості під час селекції автентичних відеоматеріалів, адже в зазначеному дослідницькому річищі допоки здійснюються лише лінгвосеміотичні зондування, в результаті яких учені-сучасники розробили когнітивну модель семіотики мови кіно (W. Buckland, A. Redei), визначили структурно-семіотичну специфіку дискурсу кіно (N. Shmidt, P. Wollen), а також схарактеризували зв’язки між його вербальними й акустичними (A. Newton), вербальними та візуальними (В. Желязкова) елементами. Наведене й зумовлює **актуальність** пропонованої наукової розвідки, що увиразнюється також і тим, що відповідна студія в окреслених ракурсах здійснюватиметься на фактографічному ґрунті англійсько- та українськомовних публіцистичних фільмів як інвентарю аудіовізуального методу навчання, що допоки не має своєї презентації в репозиторіях як української, так і світової наукової думки, проте може суттєво вдосконалити існуючу методичну платформу для підготовки фахівців, передусім із прикладної лінгвістики.

Мета статті – розроблення моделі нейролінгвосеміотичної структури кіно для застосування критерію екологічної впливовості під час відбору автентичних відеоматеріалів у підготовці майбутніх фахівців із прикладної лінгвістики. Реалізація поставленої мети виявляється можливою завдяки розв’язанню таких **завдань**: 1) здійснити оглядову теоретизацію поняття «кіно» крізь призми лінгвосеміотики та лінгводидактики; 2) сконструювати модель нейролінгвосеміотичної структури кіно; 3) сформулювати практичні рекомендації щодо застосування критерію екологічної впливовості під час відбору автентичних відеоматеріалів у навчанні майбутніх фахівців із прикладної лінгвістики; 4) експериментально перевірити дієвість запропонованих рекомендацій.

Об’єктом дослідження обрано нейролінгвосеміотичну структуру публіцистичного кінотексту як різновиду автентичних відеоматеріалів, а

предметом – її дієвість у відборі автентичних відеоматеріалів для підготовки майбутніх фахівців із прикладної лінгвістики.

Джерельною базою роботи послужила відеотека, що містить понад 10 публіцистичних англійсько- та українськомовних кінофільмів, датованих 2019–2020 рр. і розміщених у відеохостингу YouTube загальною тривалістю понад 8 год. **Фактичний матеріал** налічує близько 3500 лінгвальних одиниць, зафіксованих у досліджуваних фільмах, а також 58 усних текстів-відповідей 29 студентів, які стали учасниками експерименту.

Мета та завдання дослідження, а також його складність зумовили звернення як до загальнонаукових, так і спеціальних **методів** лінгвістики та її автономних напрямів. Із масиву методів першої групи в роботі використовуємо насамперед описовий і метод спостереження, а також методи аналізу, синтезу й узагальнення, що в цілому прислужилися у висвітленні теоретичних положень наукової розвідки, їхній логізації, систематизації зібраного фактичного матеріалу та його кваліфікації. Завдяки методу класифікації виокремлено лінгвосеміотичні знаки в структурі кінотекстів. Метод моделювання посприяв конструюванню нейролінгвосеміотичної моделі структури кіно. Застосування методу кількісного аналізу посприяло з'ясуванню навчальної активності студентів під час проведення експерименту. Одним із провідних методів другої групи став метод структурно-семіотичного аналізу, застосування якого уможливило визначення лінгвосеміотичного статусу складників об'єкта дослідження. Своєю чергою, його впливовий потенціал стало можливим пояснити за допомогою методу Мілтон-модельної ідентифікації та предикатних технологій, що застосовується в нейролінгвістичному програмуванні. Релевантним став і метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу, що уможливив установити залежність між лінгвосеміотичним елементом структури та його впливовими потенціями. Завдяки методиці експериментального навчання, розробленій у лінгводидактиці, вдалося провести експеримент.

Як в українській, так і англійській мовах поняття «кіно» є полісемантичним, хоч існуючі визначення відзначаються синонімічністю та відрізняються лише за параметром загальності / конкретності. В загальному (широкому) розумінні кіно – це «універсальний синтетичний вид мистецтва, який поєднує в собі ознаки інших видів – літератури, театру, живопису, музики, фотографії та ін., і має свої специфічні засоби, головними з яких є кадр і монтаж» [цит. за 9, с. 191]. Більш вузьким є таке тлумачення: «те саме, що кінофільм» [10, с. 165]. Саме цими дефініціями оперують у лінгводидактичній парадигмі (див. праці Л. Котнюк, Т. Онопрієнко), однак у лінгвосеміотичній науковій думці прийнято послуговуватися таким поняттям, як «кінотекст» і трактувати його як «складне лінгвосеміотичне утворення, а саме продукт діяльності низки неоднорідних за своєю природою семіотичних систем (вербальних і невербальних), організованих між собою за допомогою особливих кінематографічних кодів, серед яких – ракурс, кадр, світло, план, сюжет, художній простір, монтаж тощо» [2, с. 8–9].

У межах цієї наукової публікації ми сконцентруємося на вербальній організації кінотекстів, керуючись при цьому думкою S. Kozloff, яка запевняє, що «фокус на візуальному та ігнорування вербального зумовлюють виникнення суперечностей у трактуванні кінодискурсу» [16, с. 14]. Для подальшого дослідження вбачаємо за доцільне звернутися до класифікації Ч. Пірса, де, як відомо, провідну роль відіграють знаки-копії, або знаки-ікони (ЗК), знаки-індекси (ЗІ) та знаки-символи (ЗС) [7], з огляду на те, що її релевантність для лінгвосеміотичних досліджень кінодискурсу вже є доведеною [20].

ЗК – це мовні одиниці, що «наводять на об'єкт, що вони позначають» [7]. До цієї групи зараховуємо такі слова, що перебувають насамперед у лексико-семантичному полі візуального сприйняття: *Він **спостерігає**, і те, що він **бачить**, його дуже турбує* («Помаранчева революція: гострі кути круглих столів», 2020). Крім цього, до ЗК можна вналежнити й метафори (*Ми **відкрили горизонти** і **можливості** для молоді, щоб вона могла їхати, здобувати, навчатися, здобувати освіту, стажуватися за кордоном і зараз цей доступ є легшим* («Україна: еволюція гідності», 2019); *The President defended his decision **to abandon the talks*** («The USA today», 2018), повтори слів (***У нас є стільки** друзів, **у нас є стільки** близьких знайомих і їх тисячі* («Рік президентства Зеленського», 2020)), прийоми стилізації мовлення (*Супергерої отримали **апгрейд*** («Повітряні воїни», 2017); *Due to mentality, customs and traditions **English** sounds **like English*** («The English National Character», 2018)).

ЗС – це мовні одиниці, що «відсилають до позначуваного ними об'єкта за законом – зазвичай, асоціації загальних ідей …, щоб змусити нас інтерпретувати символ як посилання на цей об'єкт» [там само]. Логічно до цієї групи щонайперше зарахувати номени, що позначають явища, характерні для високих рівнів ціннісної ієрархії: *Ніхто тоді не повірить у те, що Філарет, який залишиться з єдиним **вірним** йому Єпископом, створить нову українську церкву, за якою незабаром піде більшість* («Томос для України», 2019).

ЗІ – це одиниці, що «відсилають до об'єкта, який вони позначають, на основі того, що на них дійсно впливає цей об'єкт» [там само]. Згідно зі спостереженнями О. Бразговської, в природній мові до знаків цього типу належать «інтонації, вигуки …, особові, присвійні та вказівні займенники (*я, твій, тому*), прислівники (*вчора*), власні імена …, граматичні показники часу, особи, числа тощо» [1, с. 29], а також цитати й інтертекстуальні посилання [там само]. Наприклад: ***Liverpool** is once a very important port and the home of the **Beatles*** («Window on Britain», 2019); ***Я просто** людина, яка прийшла зламати **цю** систему* («Рік президентства Зеленського», 2020). До ЗІ також уналежнюємо і вставні слова та конструкції, а також сполучники підрядності *тому що, бо, через те, що*, завдяки яким посилюється індексальність мовленнєвого відрізка.

Розглядаючи лінгвосеміотичні складники кінотексту як сенсибілізатори впливових ефектів, помічаємо, що ЗК переважно мають правопівкульну

зорієнтованість, тобто чинять більшою мірою сугестійний вплив – «вплив на психічну сферу людини, пов'язаний із зниженням критичності при сприйнятті та реалізації змісту, що навіюється» [12, с. 43]. Це досягається насамперед за допомогою репрезентативно маркованих слів-предикатів, до яких належними є зокрема лексеми із семантикою «бачити», бо, як стверджує Т. Ковалевська, «використання людиною певних сенсорно визначених слів є особистісною характеристикою її провідної репрезентативної системи, й уміння визначити їх через вербаліку та застосувати в комунікативній практиці може оптимізувати, … підсилити впливову результативність спілкування» [4, с. 189]. Додамо, що серед ЗК є також слова та фрази, що активують нейролінгвістичний процес упущення, за якого відбувається вилучення з поверхневої репрезентації певних значущих частин глибинної структури [там само]. В цьому разі йдеться про слова «з редукованим референтним індексом» [там само], наприклад: *красивий, гарний*: *Ти починаєш розмовляти з людиною, віриш, що вона прийшла з* ***гарним*** *проектом для держави, а дуже багато людей, які крутяться в політиці, вони працюють тільки на себе, тільки на себе* («Рік президентства Зеленського», 2020). Однак повтори та метафори, що є ЗК, тяжіють до переконувального (аргументативного) впливу, особливо в англійськомовних кінотекстах.

Сугестійний вплив реалізують і ЗС, оскільки їхні вербальні репрезентанти належать до категорії неспецифічних іменників (та їхніх словотвірних форм), напр.: *Люди перестали боятися, вони стали почувати себе* ***вільними*** («Україна: еволюція гідності», 2019), «семантична специфіка яких уможливлює різновекторність сприйняттєвих тлумачень» [там само, с. 157–159], завдяки чому запускається нейролінгвістичний процес упущення. Однак у певних випадках ЗС можуть генерувати й нейролінгвістичні процеси викривлення, що «представляють собою вербалізацію гіпотетично змодельованого довкілля з неідентифікованими в попередньому досвіді складниками» [там само] і активуються, напр., у контекстах читання думок: ***Ви знаєте, я вірю****, що у нас, нарешті, з'явиться уряд саме для людей* («Рік президентства Зеленського», 2020).

Полівекторну впливову дію чинять ЗІ. З одного боку, вони скеровані на здійснення сугестійного впливу, що забезпечують насамперед дієслова у формах наказового способу (напр.: ***Повісьте*** *туди фотографії своїх дітей і перед кожним рішенням* ***дивіться*** *їм в очі!* («Рік президентства Зеленського», 2020)) та неспецифічні займенники, що «деконкретизують суб'єкт комунікації й характеризуються семантичною дифузністю» [там само, с. 157] (напр.:). В цьому разі йдеться про активацію вже згадуваного процесу упущення. З другого боку, вони відзначаються тяжінням до здійснення і маніпулятивного впливу, результатом якого практично завжди є «досягнення компромісу й утримання сприйняття реципієнта (досягається за допомогою інформації надлишковості), а також моделювання певної точки зору отримувача на об'єкт. Услід за руйнуванням стереотипних когнітивних моделей, відбувається формування нових моделей (або стереотипів), що

супроводжується імпліцитним вираженням базової інформації про об'єкт» [11, с. 121]. Щонайперше така впливова орієнтація виявляється в контекстах із хоронімами (назвами країн) та астіонімами (назвами міст) (та семантично пов'язаними з ними словами): *Не забувай, якою ціною наші предки здобували **Україну!*** («Крути 1918», 2017), бо в цих випадках може відбуватися маніпулювання «патріотичними відчуттями, гордістю, любов'ю до рідного краю» [5, с. 488], хоч відверта маніпулятивність все ж виявляється нівельованою через апелювання до національної ідентифікації адресата. Аналогійний вектор впливу фіксуємо й у контекстах із цифровими даними. З третього ж боку, ЗІ можуть тяжіти до здійснення зараження як «психологічного впливу на особистість у процесі спілкування і взаємодії, який передає певні настрої, спонуки не через свідомість та інтелект, а через емоційну сферу» [8, с. 101], а з ним – і до наслідування як «способу засвоєння традицій суспільства, механізму свідомого або несвідомого відтворення досвіду дій і вчинків іншої людини (суб'єкта психологічного впливу), зокрема рухів, манер, дій, поведінки» [там само]. Це досягається завдяки фрагментарним цитатам та інтертекстуальним посиланням, що переважно апелюють до вже відомих бестселерів кінопрокату й тим самим зумовлюють апріорно позитивне / негативне ставлення до нового кінопродукту, змушуючи адресата його переглянути. З четвертого ж боку, їхні репрезентанти у формі сполучників підрядності увиразнюють аргументативність ЗІ.

Наведене створює фундамент для конструювання нейролінгвосеміотичної моделі кіно, що, на нашу думку, посприяє насамперед глибинному усвідомленню впливової механіки кіноконструктів як актуалізаторів різноскерованого комунікативного впливу.

Зауважимо, що в науковій практиці вже започатковано традицію до моделювання комунікативного впливу. Широкі експлуатаційні можливості цієї технології підтверджують, зокрема, Т. Ковалевська, яка здійснила лінгвістичне моделювання емпатії з використанням методик НЛП [4, с. 26]; а також В. Латинов, який розробив структурно-рівневу модель комунікативного впливу для розкриття його психологічних аспектів [6, с. 36–51]. У наших спробах моделювання впливових потенцій лінгвосеміотичних складників кіно ми зважатимемо на теорію міжпівкульної асиметрії головного мозку американського нейропсихолога Р. Сперрі, який довів, що обидві півкулі виконують різні функції, однак кожна має здатність до навчання, зумовлену існуванням між ними «психофізичної взаємодії, що пояснюється з погляду появи у вкладених ієрархіях мозку високого порядку, функційно похідних, психічних властивостей, які взаємодіють за законами та принципами, відмінними від і не ототожнюваних із до нейрофізіологічними» [19, с. 198]. У результаті ми отримуємо нейролінгвосеміотичну модель структури кіно у вигляді сітки (див. схему 1).

Додамо, що на сьогодні визначено ступінь дії певного різновиду впливу. Зокрема в дисертаціях українських дослідниць Н. Кутузи та А. Ковалевської постулюється ідея про те, що інтенсивність вияву впливових

ефектів у межах різновидів, про деякі з яких ідеться в нашій моделі, розташовується так: слабкий ступінь – переконування, помірний – сугестія, помірний та значний – маніпулювання [3, с. 61]. Беручи до уваги цю тезу, ми робимо висновок про те, що екологічно впливовими публіцистичними фільмами, які можна використовувати в навчальному процесі студентів-лінгвістів, є такі, в мовній тектоніці яких переважають знаки-копії у формах метафор і повторів, а також знаки-індекси у формах сполучників підрядності. До певної міри рідше можна пропонувати студентам під час лекційних і практичних занять переглядати фільми з наявними в них сугестійно орієнтованими знаками (візуальні предикати, стилізації, концепти, вигуки, інтонації, займенники, дієслова, прислівники), а також елементами, що тяжіють до здійснення заражувального чи наслідувального впливів.

Схема 1. Нейролінгвосеміотична модель структури кіно

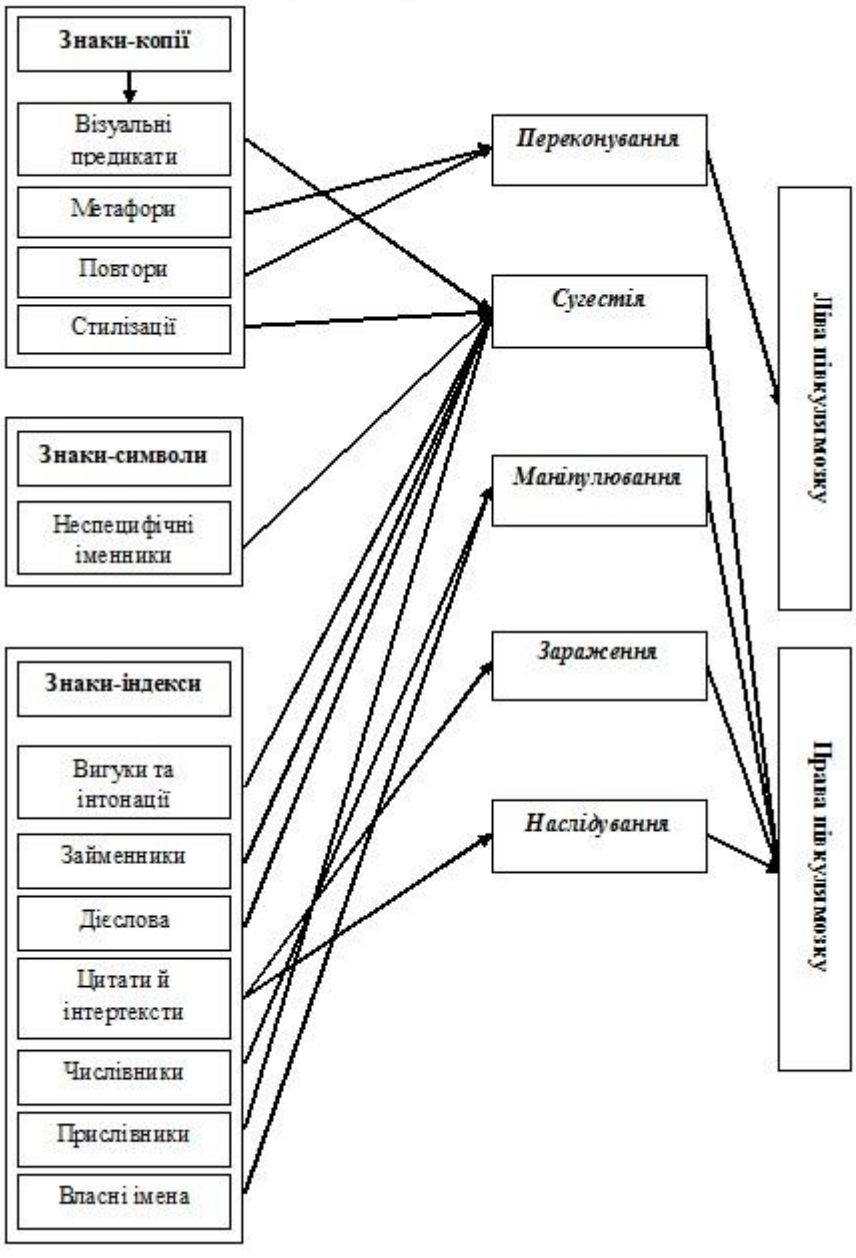

Фільми, в мовній структурі яких наявні продуценти маніпулювання, як ми думаємо, доцільно не залучати до навчальної практики, оскільки мета маніпулювання, яку переважно можна визначити з позицій маніпулятора (суб'єкта) – «отримання своєї вигоди з нанесенням шкоди об'єкту» [5] (в нашому випадку – студенту як глядачеві). Інші ж різновиди впливу, що мають правопівкульну зорієнтованість, скеровані на блокування критичності сприйняття / усвідомлення інформації.

Дієвість сформульованих рекомендацій ми вирішили перевірити експериментально. Основою експерименту було зіставлення показників навчальної активності студентів. Відповідно нами сформовано дві експериментальні групи (ЕГ) із числа студентів другого курсу спеціальності «Філологія» спеціалізації «Прикладна лінгвістика» з однаковим середнім показником академічної успішності: ЕГ 1 (якій запропоновано фільми з продуцентами слабкого та помірного впливу) – 14 осіб, ЕГ 2 (якій запропоновано фільми з продуцентами високого впливу) – 15 осіб. Експеримент проведено протягом березня–квітня 2021 року. Завдання, які необхідно було виконати студентам: 1) переглянути запропонований англійськомовний фільм; 2) дати усні відповіді на питання викладача за змістом фільму; 3) дати власну оцінку переглянутому матеріалу.

У зазначений спосіб ми отримали такі результати:

1) студенти ЕГ 1 давали більш розгорнуті усні відповіді на питання викладача порівняно зі студентами ЕГ 2;

2) студенти ЕГ 1 робили менше пауз між питанням викладача та виголошенням власної відповіді на відміну від студентів ЕГ 2, яким потрібен був час для формулювання думки;

3) студенти ЕГ 1 у своїх розгорнутих висловлюваннях практично не застосовували емотем на відміну від студентів ЕГ 2, виступи яких відзначалися підвищеною емоціогенністю. Більше того, в ЕГ 2 виконання цього завдання супроводжувалося виникненням дискусій між студентами.

Проведене дослідження показує, що під час відбору автентичних відеофільмів для організації фахової підготовки студентів-лінгвістів необхідно зважати не тільки на їхній лінгвокультурологічний потенціал, лексичну чи граматичну різноманітність відповідних матеріалів, а й на їхню нейролінгвосеміотичну структуру. Зокрема в публіцистичних фільмах різної тематики можуть міститися знаки-копії, знаки-індекси та знаки-символи, які, проте, мають різну впливову орієнтацію. Знаки-символи орієнтовані на сугестійний вплив, знаки-копії – сугестійний та переконувальний, а знаки-індекси мають здатність актуалізувати всі різновиди впливу, в т. ч. і маніпулятивний.

У ході проведення експерименту за участю двох груп студентів помічено, що в результаті перегляду публіцистичних фільмів із переконувальними та сугестійними продуцентами активність здобувачів вищої освіти на заняттях є вищою порівняно з активністю здобувачів вищої освіти, яким запропоновано виконувати вправи на основі публіцистичних фільмів із наявними маніпулятивними елементами. Це вказує на те, що маніпулятеми більшою

мірою мають негативний вплив, хоч за одним із критеріїв експерименту ми помітили, що готовність вступити до дискусії та розвивати її мала місце серед студентів, які стали глядачами фільму із маніпулятемами.

Відтак сконструйовану нами нейролінгвосеміотичну модель структури кіно можна вважати платформою для ефективного застосування аудіовізуального методу навчання майбутніх фахівців із прикладної лінгвістики, насамперед вона прислужиться у практиці використання автентичних публіцистичних фільмів на заняттях у вищій школі. В подальшому відповідну модель можна доповнити невербальними складниками кіно текстів, на ґрунті чого розшириться й перелік практичних рекомендацій у відборі екологічно впливових кінофільмів.

Література

1. *Бразговская Е. Е.* Языки и коды. Введение в семиотику культуры. Пермь : Перм. гос. ин-т искусства и культуры, 2008. 201 с.
2. *Винникова Т. А.* Моделирование механизмов понимания кинотекста : автореф. дисс. … канд. филол. наук. Барнаул, 2010. 23 с.
3. *Ковалевська А. В.* Політичний патогенний мегадискурс: алгоритм нейтралізації : дис. … д-ра філол. н. Одеса, 2021. 515 с.
4. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса : Астропринт, 2008. 2008. 324 с.
5. *Кутуза Н. В.* Сугестивність рекламної мімікрії. Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків : колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014. С. 484–492.
6. *Латынов В. В.* Психология коммуникативного воздействия. М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. 368 с.
7. *Пирс Ч. С.* Избранные философские произведения. Пер. с англ. / Перевод К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. М. : Логос, 2000. 448 с.
8. *Потятиник Б. В.* Патогенний текст у масовій комунікації: ідентифікація, типологія, нейтралізація : дис... д-ра філол. наук. Львів, 1996. 349 с.
9. *Ратушняк О.* Використання кіноекранізації в літературній освіті школярів. *Наукові записки*. Серія «Філологічні науки (Літературознавство)». Вип. 111. 2012. С. 189–197.
10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970–1980.
11. *Соколова О. В.* Дискурсы активного воздействия: теория и типология : дисс. … д-ра филол. наук. М., 2015. 635 с.
12. *Сугестивні технології маніпулятивного впливу* / [В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов] ; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. 2-ге вид. К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. 248 с.
13. *Турчин О. В.* Використання експресивної психотехніки для оптимізації процесу навчання англійської мови у вищих навчальних закладах (на прикладі студентів-психологів. *«Молодий вчений»*. № 7.1 (83.1). 2020. С. 122–125.
14. *Щебликіна Т. А., Погорєлов М. М., Dragica L.* Ефективність використання автентичних відеоматеріалів каналу You Tube у навчанні англійській мові. *Інновації у вітчизняній освіті: надбання та стратегічні перспективи розвитку*. 2020. № 1. С. 81–86.
15. *Dale E.* Audiovisual methods in teaching (3rd ed.). New York : Dryden Press, 1969. 327 p.
16. *Kozloff S.* Overhearing Film Dialogue. Los Angeles : University of California Press, 2000. 332 p.

17. *Lachs L., Pisoni D. B., Kirk K. I.* Use of audiovisual information in speech perception by prelingually deaf children with cochlear implants: a first report. *Ear Hear*. 2001. № 22(3). pp. 236–251.

18. *Reddy R. J.* Methods of Teaching. New Delhi : S.B Nangia, 2008. 260 p.

19. *Sperry R.* Mind-brain interaction: Mentalism, yes; dualism, no. *Neuroscience*. 5 (2). 1980. P. 195–206.

20. *Wollen P.* Signs and Meaning in the Cinema. Indiana University Press, Bloomington, 1976. P. 116–154.

Е. В. Щербак,
Национальный университет кораблестроения
имени адмирала Макарова,
кафедра прикладной лингвистики

МОДЕЛИРОВАНИЕ НЕЙРОЛИНГВОСЕМИОТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ КИНОТЕКСТА В КАЧЕСТВЕ ПЛАТФОРМЫ ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОГО ПРИМЕНЕНИЯ АУДИОВИЗУАЛЬНОГО МЕТОДА ОБУЧЕНИЯ

В статье представлена обзорная теоретизация понятия «кино» сквозь призмы лингвосемиотики и лингводидактики; сконструирована модель нейролингвосемиотической структуры кинотекста с опорой на классификацию Ч. Пирса, сформулированы рекомендации по применению критерия экологического воздействия при отборе аутентичных видеоматериалов в обучении будущих специалистов в области прикладной лингвистики; экспериментально проверена действенность предложенных рекомендаций.

Ключевые слова: кинотекст, знак-копия, знак-символ, знак-индекс, аудиовизуальный метод обучения, аутентичный видеоматериал, суггестия, манипулирование, заражение, подражание, модель.

O. V. Shcherbak,
Admiral Makarov National University of Shipbuilding,
Department of Applied Linguistic

MODELING OF THE NEUROLINGUISTIC AND SEMIOTIC STRUCTURE OF A FILM TEXT AS A PLATFORM FOR EFFECTIVE APPLICATION OF THE AUDIO-VISUAL TEACHING METHOD

The article presents an overview theorization of the concept of “cinema” through the prism of linguosemiotics and linguodidactics; a model of the neurolinguistic and semiotic structure of the film text based on the classification of Ch. Peirce was constructed, recommendations for the application of the environmental impact criterion in the selection of authentic video materials in the training of future applied linguistics were formulated; the effectiveness of the proposed recommendations has been experimentally tested.

Key words: film text, sign-copy, sign-symbol, sign-index, audiovisual teaching method, authentic video material, suggestion, manipulation, infection, imitation, model.

Наукове видання

ОДЕСЬКА ЛІНГВІСТИЧНА ШКОЛА: ТРАЄКТОРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колективна монографія

За загальною редакцією
доктора філологічних наук,
професора Т. Ю. Ковалевської

Підписано до друку 28.07.2021.
Формат 60х84/16. Папір друкарський.
Гарнітура «Times». Друк цифровий. Обл.-вид. арк. 18,8.
Тираж 300 прим. Зам. № 28/07.

Віддруковано з оригінал-макета у видавництві
«ПолиПринт», г. Одесса, ул. Ак. Королева, 33.
тел. : (048) 794-64-50
e-mail: info@poliprint.od.ua